

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

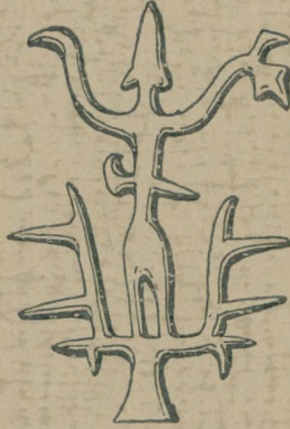

BELLE TEN

Cilt : XIII

Sayı : 51

Temmuz 1949

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ – A N K A R A

1 9 4 9

İÇİNDEKİLER

Makaleler, Etüdler :

Sayfa

KROGMAN, WILTON MARION: Ancient cranial types at Chatal Hüyük and Tell Al-Judaidah, Syria, from the late fifth millennium B. C. to the mid-seventh century, A. D. . . .	407
İNAN, Dr. ÂFET: Contributions to Turkish history through the research activities of the archaeological section of the Turkish Historical Society, between 1943 — 1948 X.	479
AKDAĞ, Dr. MUSTAFA: Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve inkişaf devrinde Türkiye'nin iktisadî vaziyeti	497
——— : Fransızca özeti	569

Vesikalar :

UZUNÇARŞILI, Prof. İ. H.: Ondokuzuncu asır başlarına kadar Türk-İngiliz münasebâtına dair vesikalar	573
——— : Fransızca özeti	649

Haberler :

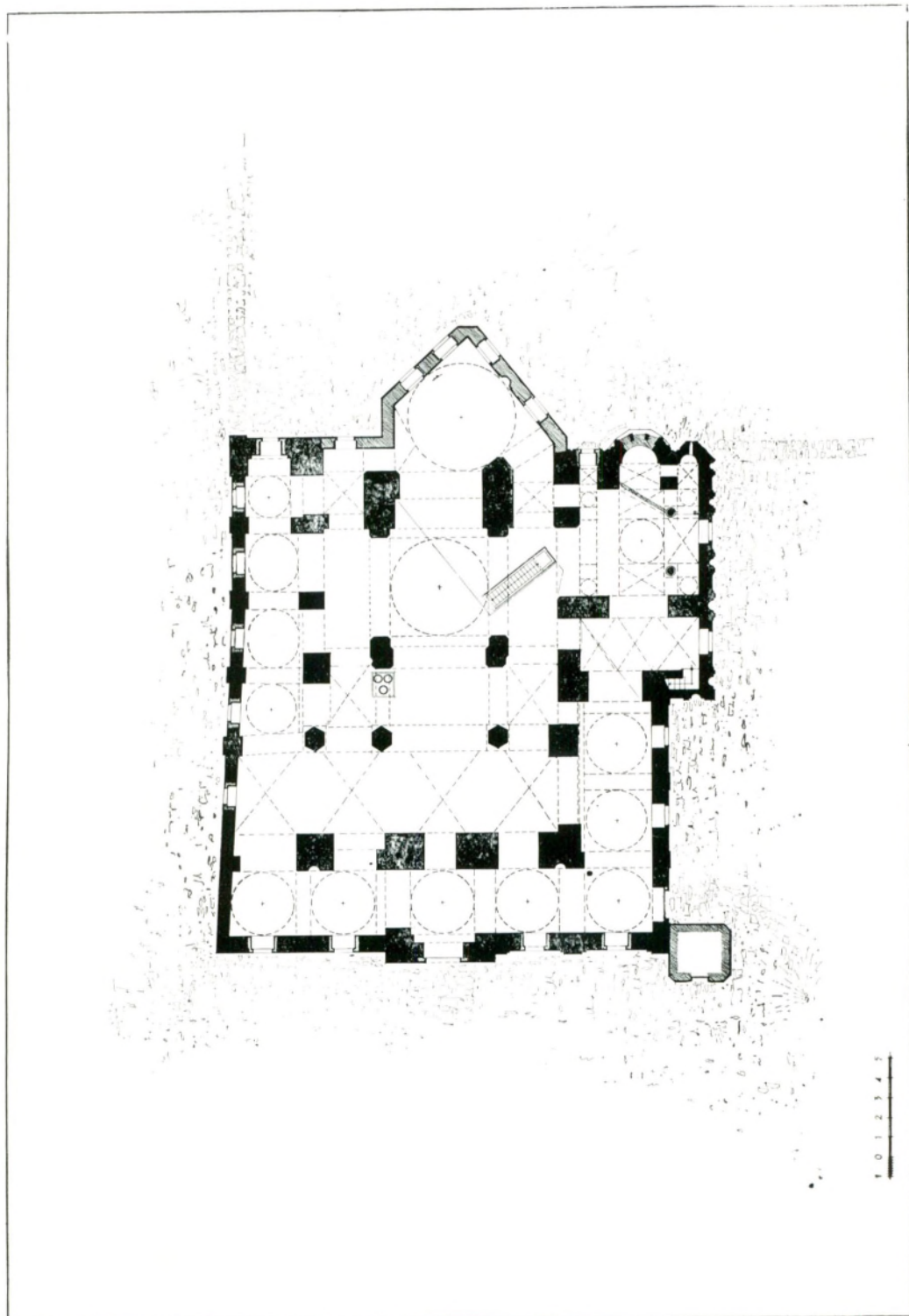
1949 yılı Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında Türk Tarih Kurumu Kütüphânesine gelen kitaplar ve dergiler . . , ...	651
--	-----

Levhalar :

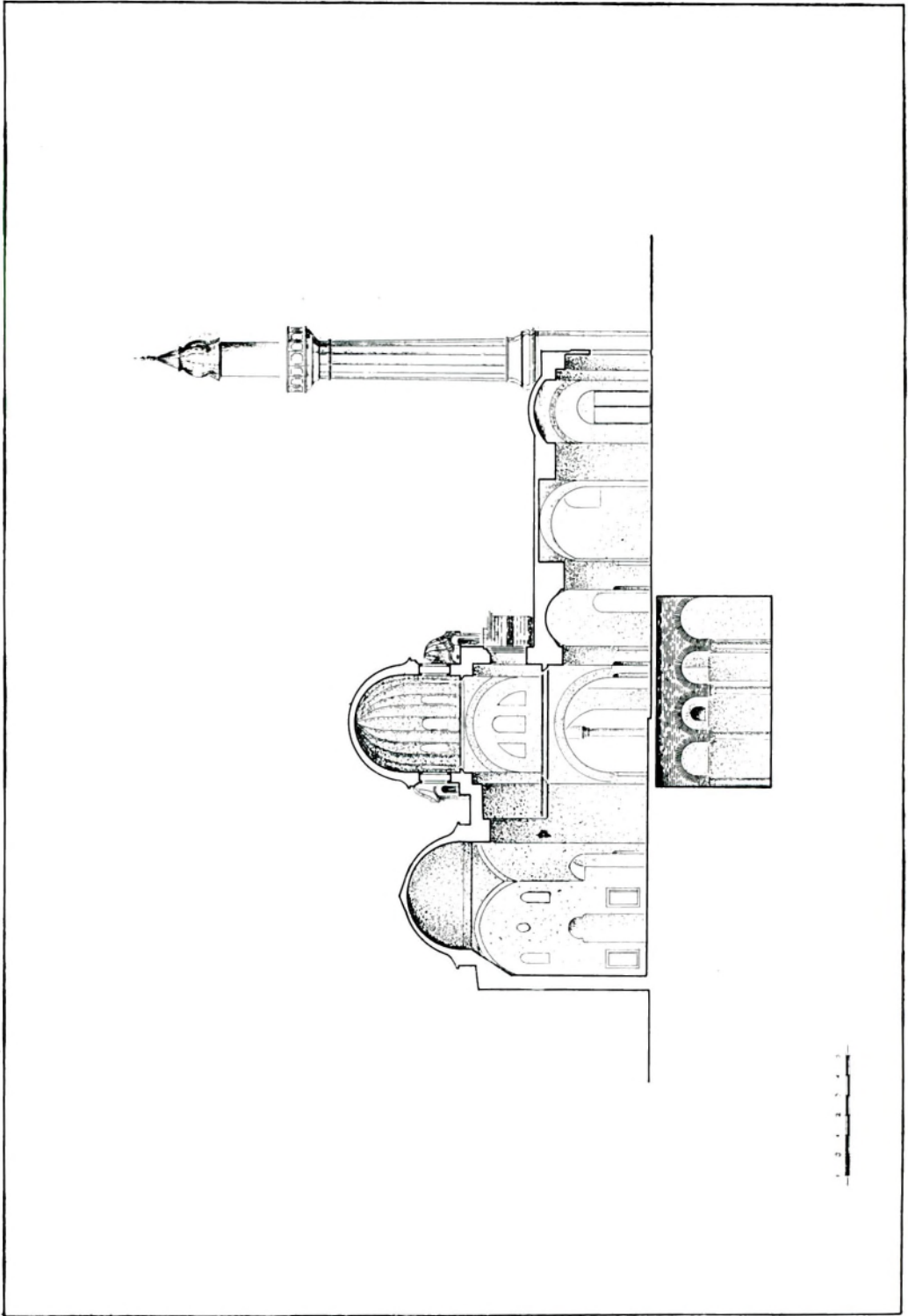
XLVIII — LXVII — W. M. Krogman.
LXVIII — LXXIV — İ. H. Uzunçarşılı.

Rica :

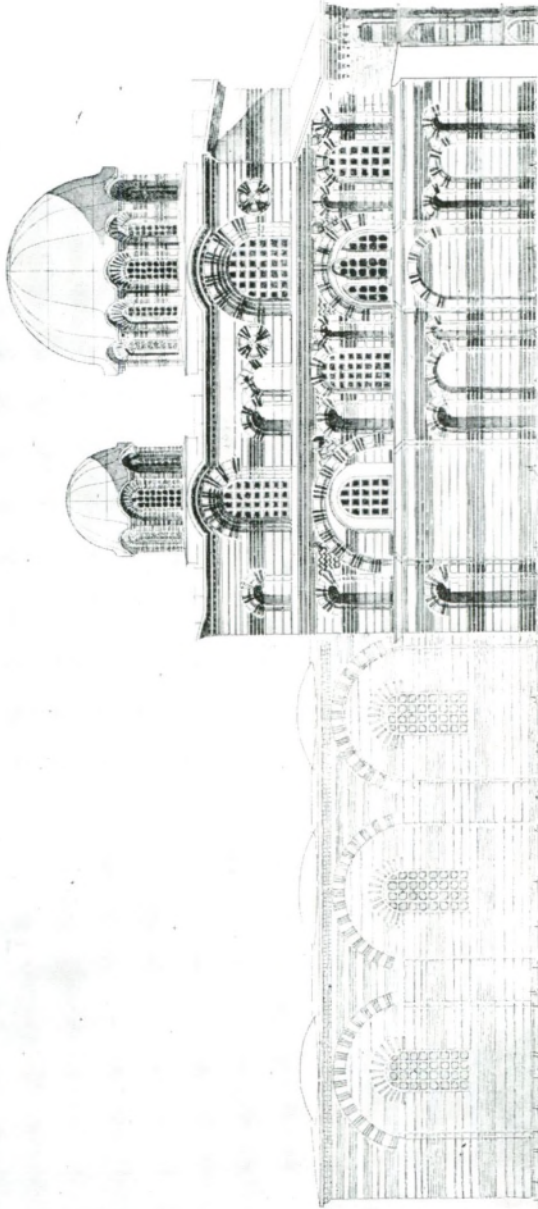
Bay Aziz Ogan'ın 50 sayılı Belletende çıkmış olan «Fethiye camii» adlı yazısına ait 4 adet plân yanlışlıkla unutulmuş olduğundan XLV levha numarasını taşıyan bu plânlar basılarak bu sayımızın başına eklenmiştir. Bu levhaların ait olduğu makalenin içine konmasını rica ederiz.

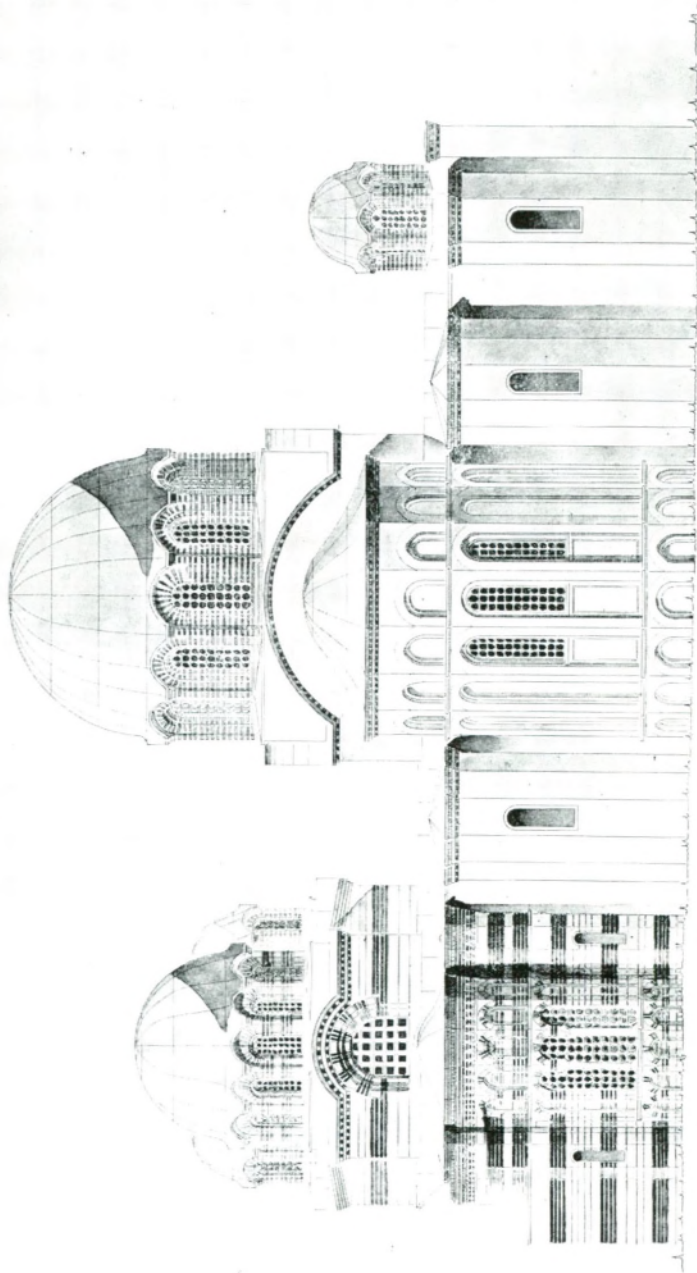
PANMAKARISTOS FETHIYE CAMII PLANI N°1

PAMMAKARISTOS FETHIYE CAMII BOYUNA KESIT №2

Pammakaristos - Fethiye Camii Güney Cephesi No. 3

Pammakaristos - Fethiye Camii Dogu cephesi No. 4

BELLETEN

Cilt : XIII

Temmuz 1949

Sayı : 51

ANCIENT CRANIAL TYPES AT CHATAL HÜYÜK
AND TELL AL-JUDAIDAH, SYRIA*, FROM THE
LATE FIFTH MILLENNIUM B. C. TO THE
MID-SEVENTH CENTURY, A. D.

By

WILTON MARION KROGMAN, Ph. D.

*Professor of Physical Anthropology
Graduate School of Medicine, The University of Pennsylvania*

FOREWORD

I would like to express my appreciation to the Turkish Historical Society for accepting this manuscript for publication in the *Belleten*. Specifically, I must acknowledge my gratitude to Secretary Mr. Uluğ İğdemir of the Executive Council. I can but hope that the manuscript is in keeping with the high scientific standards set and maintained by the Society.

To my good friend, Dr. Muzaffer Şenyürek, I am indebted for stimulating advice and discussion regarding the early peoples of Asia Minor generally, and Anatolia in particular. To him has fallen the arduous task of proof-reading and I hereby record my sincere thanks.

WILTON MARION KROGMAN

Graduate School of Medicine
University of Pennsylvania
February 1, 1949

* These sites excavated in 1932-1936 are now in Turkey, in the province of Hatay.— Ed.

I.

DESCRIPTIVE STUDY OF THE SKELETAL MATERIAL ¹**Location and Chronology of the Sites**

In 1932-36 The Syrian Expedition of the Oriental Institute of the University of Chicago investigated three sites in the Plain of Antioch: Chatal Hüyük, Tell al-Judaidah, and Tell Ta'yinat. Chatal Hüyük and Tell al-Judaidah are near the town of Riha-niyyah. Tell Ta'yinat is just east of Jisr al-Hadid, where the Aleppo-Antioch highway crosses the Orontes. Under the direction of Drs. C. W. McEwan and R. J. Braidwood a series of burials were uncovered at Chatal Hüyük and Tell al-Judaidah. The skeletal material thus exhumed was sent to me for study in the Spring of 1937. On pages which follow I have outlined the material received, its state of preservation, and its degree of restoration. In Tables VI-VIII the detailed measurements and indices of the cranial material received for study are given.

In Table I the sequence of cultural phases is given for Tell al-Judaidah, Chatal Hüyük and Tell Ta'yinat. For Phases B-Q provisional dates have been assigned by Mrs. Linda Braidwood. For the present report skeletal material is available from Phases B, C, G, H, J, M, N, O, P, Q and T, as shown in Table II. The bulk of the material from Phase V, modern Arab, will form the subject of a later report ^{1a}.

¹ This report was first written in 1938, revised in 1940-42, and brought to date in 1948-49. I acknowledge the critical judgment of my former colleague at the University of Chicago, Prof. Robert Braidwood; Profs. Brux, Frankfort and McEwan rendered aid also. The original craniometric data, and my basic interpretations, were, of course, set forth in 1938-40. The comparative data used in bringing my analysis to its present completion served, in most instances, to verify my original (1938) hypotheses and conclusions. For the form and content of this revised report I alone assume responsibility. I am grateful for the permission of the Oriental Institute of the University of Chicago to publish this report other than in their regular series.

^{1a} It has been written up as an M. A. thesis, now on file at the University of Chicago Library, by Mr. R. M. Snodgrasse.

Number, Age, and Sex of the Burials

A total of 136 burials was uncovered. Many of these unfortunately were in such a deplorable state of preservation that it was impossible to do more than record their occurrence. Of the total number of crania, therefore, remains of only 42 were available for study. In Tables II and V these 42 are listed. The system of numbering is as follows: A = first, B = second season on Chatal Hüyük; Z = first, Y = second, X = third season on Tell al-Judaidah; T = fourth season on Tell Ta'yinat; TT = season on Tabbat al-Hammam. It must be noted that two burials were numbered ZS 3; both are from Phase Q, both are round-headed, but one is female, the other male. These are now numbered ZS 3 and ZS3' respectively. The 9 burials marked with asterisks in Table II were too fragmentary for reconstruction; they comprise 4 children and 5 adults.

In Table III are listed the 92 burials from which no material was received. The field notes indicate that the ascription of burials to given Phases is not in every instance definite; this is especially true of Phases R and T. The preponderance of burials in the earlier periods is to be expected.

The age and sex distribution of the burials is outlined in Tables IV and V. A word of caution is necessary here: the sex distribution in Table IV is only approximate. Wherever possible the field notes stated age² and sex, but this routine was not feasible in many instances, especially with regard to sexing. Fortunately, admirable photographs of each burial were made available to us, and in those instances where the field notes were noncommittal we estimated sex from the photographs. This is not as unscientific as it seems; we tested ourselves first on the photographs of the material available for study and then checked our estimate against the actual skull and/or skeletal parts. We are satisfied that the tabulation is accurate to within ± 5 per cent in the adult male and female columns.

² The age classification used is that drawn up for archeologists of the Oriental Institute by Dr. Bruno Oettking: infant I, birth to ca. 7 years; infant II, ca. 7-14 years; juvenile, ca. 14-21 years; adult, ca. 21-45 years; mature, ca. 45-65 years; senile, over 65 years.

The approximate age of the adults studied, as determined principally by endocranial suture closure, is as follows: Mediterranean males, *ca.* 35-40 (1 each at 30-35, 35, 35-40, and an "adult,"); Mediterranean females, *ca.* 30-35 (1 each at 25-30, 30-35, 35, and "adult,"); Eurafrian males, *ca.* 30-45 (2 at 30 and at 45 +, 1 each at 35, 45, and "adult,"); Alpine males, *ca.* 35-50 (1 each at 30-35, 35-40, 40, 40-45 and 50); Alpine females, *ca.* 25-45 (1 at 25-30, 4 at 30, 1 at 40-45, and 1 "adult,"); Armenoid males, *ca.* 35 (2 at 35); Armenoid females, senile (1 at 65). The average age of the entire adult population studied is not far from 38 ± 2 years. The Armenoid female skull is worthy of special note in that it shows the marked osteoporosis associated with extreme senility. The cranial vault is of paper-thinness; alveolar absorption, accompanying a completely edentulous condition, is marked, especially on the mandible; the condylar heads of the mandible (cf. Figure 18) are reduced to mere plaques, the left measuring only 4.5×14.5 mm. It is possible that some of this articular change may be due to an arthritic condition.

In Table IV there are 22 subadult and 70 adult burials, a ratio of 24: 76. Of the adult burials 30 were male, 25 female and 15 unknown³. If we analyze the 55 adults of known sex, the male to female ratio is 55: 45.

In Table V only 3 of 42 burials are subadult, a frequency of less than 10 per cent. This ratio is almost certainly due to friability of young material. The age of these three has been carefully estimated by characters of dental calcification, tooth eruption, and appearance of skeletal centers of ossification. Of the 39 adults, 17 are female and 22 are male, giving a male to female ratio of 56: 44, which is in good agreement with the ratio calculated for Table IV.

If Tables IV and V be pooled, there are 25 subadult and 109 adult burials, a ratio of about 20 to 80. If the burials of known sex are considered, there are 53 males and 41 females, a ratio of 56: 44.

³ The two listed as "age and sex unknown" are almost certainly adult.

CONDITION OF SKELETAL MATERIAL
RECEIVED FOR STUDY

Below are listed the crania and other skeletal parts received. Most of the crania were in a more or less fragmentary condition. This was in no way due to post-exhumation conditions. All skeletal material was cleaned in the field and each piece of bone wrapped separately in tissue paper. In many instances fragmentation was so extensive that absolute identification of parts was impossible. Therefore, when parts are listed as "missing,,", what is really meant is that in those crania certain areas could not be restored by replacement of bone but were restored by filling in with plaster of paris.

In the following list phase, sex, and age are given for each burial from which material was received.

- AS2   Adult male. Late Phase O or Phase P.
Skull, mandible, left femur, right humerus, and right radius. Missing: portions of frontal, left parietal, occipital, right and left squamous areas of temporal, basi-sphenoid, ethmoid, and nasals. Restoration of vault good; face restored except in orbito-nasal area.
- ASI0?   Adult male(?), Phase O. Left femur only.
- ASI2   Adult male. Late Phase M or Phase N.
Skull and mandible. Missing: Portions of frontal, right and left parietals, basi-occiput, right and left squamous areas of temporal, sphenoid, ethmoid, and nasals.
Restoration of vault good; face not restored.
- BS1   Adult male. Phase T.
Skull only, base damaged; lower and mid-face incomplete.
- BS22   Adult female. Phase T.
Skull and mandible. Condition excellent.
- BS41   Adult male. Phase O.
Skull, mandible, left humerus, and right femur.
Missing: portions of frontal, right and left squamous areas of temporal, basi-occiput, sphenoid, ethmoid, and nasals. Restoration of vault good: lower face restored, but cranio-facial junction not effected.

- BS43 Adult male. Late Phase M or Phase N.
Skull and mandible. Missing: portions of right parietal, occipital, right and left squamous areas of temporal, sphenoid, ethmoid, and nasals. Restoration of vault good; face not restored.
- BS58a Adult female. Phase O.
Skull and mandible. Missing: portions of frontal, right and left parietals, occiput, right and left squamous areas of temporals, sphenoid, ethmoid, nasals, and right half of mandible. Restoration of vault fair; face not restored.
- BS58b Adult male. Phase O.
Skull and mandible. Missing: portions of frontal, right and left parietals, occipital, petro-mastoid areas of temporals, sphenoid, ethmoid, nasals, and mandible. Restoration of vault good; of face only right orbit restored.
- BS61 Adult male. Phase M.
Skull, mandible, and left tibia. Missing: portions of frontal, right and left parietals, occipital, right and left squamous areas of temporals, right petro-mastoid area of temporal, sphenoid, ethmoid, and nasals.
Restoration of vault good; palate restored, but balance of facial skeleton not restored.
- BS62 Adult female. Phase M.
Skull, mandible, and left humerus. Missing: portions of right parietal, occipital, right and left squamous areas of temporals, sphenoid, ethmoids, and nasals. Restoration of vault satisfactory; face not restored.
- BS64 Adult male. Phase M.
Skull and mandible. Missing: portions of frontal, right and left parietals, occiput, right and left temporals, sphenoid, ethmoid, and nasals. Restoration of vault only approximate; face not restored.
- BS65 Adult male. Phase M.
Skull and mandible. Missing: portions of frontal, parietals, occipital, right and left squamous areas of temporals, sphenoid, ethmoid, and nasals. Restoration of vault good; face not restored.

- TS5 Adult male. Late Phase O or Phase P.
Fragmentary skull and mandible. Vault restoration fair, face shattered beyond repair.
- TS6 Adult male. Late Phase O or Phase P (? intrusive). Fragmentary skull and mandible. Vault restoration partial, face not attempted.
- TS7 Adult female. Late Phase O or phase P (? intrusive). Fragmentary skull and mandible. Vault restoration very bad, face impossible.
- TS24 Adult male(?). Phase J?
Too fragmentary to attempt any restoration.
- TT1 Adult male(?) of Tabbat al-Hammam, probably Phase Q.
(TTS1?) ("Late Iron Age,,).
Very fragmentary skull and mandible; vault length and breadth only measurements attempted.
- TTM
(TTS2?) Adult male of Tabbat al-Hammam. Phase J(?).
Very fragmentary skull with edentulous mandible, with right ascending ramus broken. Vault height, length and breadth only measurements attempted.
- XS1 Adult female. Phase M.
Skull. Very fragmentary; vault restoration attempted, but not very satisfactory.
- XS2 Adult female. Phase M.
Skull and Mandible. Restoration impossible.
- XS3 Adult female. Phase M.
Skull, mandible, and left humerus. Missing: portions of frontal, right and left parietals, occipital, right and left temporals, sphenoid, ethmoid, and nasals. Restoration of vault fair; face not restored.
- XS4 Infant, *ca.* 3 years old. Phase M.
Skull and mandible. Restoration not attempted.
- XS5 Adult female. Phase M.
Skull, mandible, fragments of right humerus, right femur, right fibula, right talus, cuboid, naviculare, cuneiform I-III, metatarsals I-V, eight miscellaneous phalanges. Missing: portions of frontal, left parietal, occipital, right

- and left temporals, sphenoid, ethmoid, and nasals. Restoration of vault satisfactory; face not restored.
- XS6 Adult female. Phase M.
Skull and mandible. Restoration impossible.
- XS7 Adult male. Phase Q.
Skull and mandible. Missing: portions of frontal, left temporal, basi-occiput, sphenoid, ethmoid, and nasals. Restoration of vault good; restoration of face good except for nasal aperture and right orbit.
- XS9 Infant, *ca.* $2\frac{1}{2}$ years old. Phase M.
Skull, mandible, fragments of humeri, clavicles, and femora. Restoration not attempted.
- XS10 Infant, probably newborn. Phase M.
Skull and mandible. Restoration not attempted.
- XS11 Adult female. Phase H.
Skull and mandible. Restoration impossible.
- XS12 Adult male. Phase S.
Skull and mandible. Condition excellent.
- XS14 Adult male. Phase G.
Skull and mandible. Condition excellent.
- XS15 Adult male. Phase G.
Skull. Missing: portions of frontal, right and left parietals, occipital, right and left temporals, sphenoid, ethmoid, and nasals.
Restoration of vault good; face not restored.
- XS20 Adult female. Phase C.
Skull and mandible. Restoration impossible.
- XS21 Infant, *ca.* $3\frac{1}{2}$ years old. Phase B.
Skull and mandible. Restoration not attempted.
- YS5 Adult male. Phase O.
Skull and mandible. Missing: portions of frontal, left squamous area of temporal, basi-occiput, sphenoid, and ethmoid. Restoration good, except for base and left side of face.
- ZS3 Adult female. Phase Q.
Skull and mandible. Missing: right and left squamous areas of temporals, basi-occiput, basi-sphenoid and left

- great wing, ethmoid, nasals, and left ascending ramus of mandible. Restoration of vault and face good.
- ZS3' Adult male. Phase Q.
Skull and mandible. Missing: right and left great wings of sphenoid, basi-occiput, and basi-sphenoid. Restoration of vault good; left side of face not restored.
- ZS6 Adult male. Phase Q.
Skull and mandible. Condition good except for basi-sphenoid and ethmoid.
- ZS12 Adult male. Phase Q.
Skull and mandible. Missing: portions of right parietal, right and left squamous areas of temporals, basi-occiput, sphenoid, and ethmoid. Restoration of vault good; face not restored.
- ZS14 Adult female. Phase Q.
Skull and mandible. Missing: portions of left parietal, right and left squamous areas of temporals, basi-occiput, sphenoid, and ethmoid. Restoration of vault and face satisfactory; skull base not restored.
- ZS18 Adult male. Phase Q.
Skull and mandible. Condition good except for some damage to skull base.
- ZS19 Adult male. Phase Q.
Skull and mandible. Missing: portions of right parietal, right and left squamous areas of temporals, basi-occiput, basi-sphenoid, and ethmoid. Restoration of vault and face good; skull base not restored.
- ZS20 Adult female. Phase Q.
Skull and mandible. Missing: portions of frontal, right parietal, right and left squamous areas of temporals, basi-occiput, basi-sphenoid, ethmoid, and nasals.
Restoration of vault good; face not restored.
- ZS21 Adult female. Phase Q.
Skull and mandible. Missing: right and left squamous areas of temporals, right and left great wings of sphenoid, and ethmoid. Restoration of skull and face good.
- ZS23 Adult female. Phase Q.
Skull and mandible. Missing: portions of right and left

temporals, occipital, sphenoid, ethmoid, nasals, and left ascending ramus of mandible. Restoration of vault good; face not restored except for left orbit.

ZS24 Adult female. Phase Q.

Skull, mandible, cervical vertebrae 2-7, left humerus, left femur, and right os coxae. Missing: basi-occiput, basi-sphenoid, and ethmoid. Restoration of vault and face good; skull base not restored.

Tables VI-VIII give the cranial, facial, and mandibular measurements and indices of this material.

Cranial Types

In earlier reports (30, pp. 239-267, esp. Table VII and p. 262, and 33) I have considered in detail the cranio-facial characters of protohistoric and historic racial groups. It is unnecessary here to go into detail save to emphasize the basic dichotomy between long-and roundheaded groups, the former comprising Mediterranean and Eurafican types, the latter Alpine, Dinaric and Armenoid types⁴. In the roundhead group the progressive decrease in cranial length culminates in the Armenoid, who may well be called shortheaded rather than roundheaded.

The problem of the definition of pre- or protohistoric racial (cranial) types is a very real one. It is necessary, perforce, to choose one of two alternatives, viz., to define in terms of present-day and better-known races, or to recognize a type or category based upon demonstrable ecologic continuity, and hence uniformity of type.

It is inescapable that in the Amouq material there are two long-headed cranial types. They are distinguishable craniometrically and craniologically, i. e., they differ in absolute size and in morphological detail. The one is smaller, less rugged; the other is larger, with more pronounced supraorbital ridges and lines of muscle attachment. To put it another way, one is more pedomorphic, the other more gerontomorphic. There is thus a fairly clear-cut dichotomy.

⁴ To these should be added, perhaps, the Baltic type, although it appears that the Alpine-Dinaric-Armenoid complex is a fairly closely knit group, while the Baltic type is relatively extraneous, both in provenience and in time.

The first type is easily identifiable: It is what all would regard as the Mediterranean type, par excellence ("basic Mediterranean,,", "classic Mediterranean,,", "gracile Mediterranean,,"). Here we have no real definitional problem. The second type is, as it were, at the antipodal end of a long-headed range of cranial variation; it is non-Mediterranean in the sense that it is a rather extreme departure from gracility and smoothness.

The second long-headed cranial type has been variously labelled: "Capsian,,", by Dixon; "Eurafrican,,", by Sergi, Şenyürek, Keith and others; "Afghanian,,", by Coon; "Atlanto-Mediterranean,,", by Hooton and Ehrich. In my earlier publications I have called it "Proto-Nordic,,", regarding cranial pedomorphism as Mediterranean and cranial gerontomorphism as Nordic; the "Proto-," is in recognition of a time element and of a possible developmental linking. Recently McCown (38a, p. 444) has raised what I consider a reasonable objection to my use of "Proto-Nordic,,". He says that "an archaeologist or historian cannot unqualifiedly accept such a conclusion until there is some consensus among physical anthropologists as to what constitutes a Nordic skeletally, or until archeological evidence shows connections with a region which Nordics are believed to have inhabited.,". The first part of his statement can be met by stating that the Nordic cranial type has been fairly well and uniformly defined by Scandinavian and German physical anthropologists, from Retzius to Kollmann to Breilinger and on. The second part we can only partially resolve. I think there is reason to believe (see 37) that the Aralo-Caspian area is, or was, the area in which the gerontomorphic (Nordic-type) longheads differentiated; and that from this area, via the Kurgan-type of the Steppes, the present Northwest European Nordics had their ultimate origin. But, it must be admitted, a complete chain of proof is not demonstrable. I might add further that the rugged, muscular Hissar longheads were, in dimensions and morphology, quite near the norm of the present-day (or historic) Nordic cranial type.

There is, as we shall see in this report, reason to believe that in pre-and protohistoric times there was cultural continuity from the circum-Mediterranean area clear across Asia Minor to Iran and possibly even to the Indus (see our Footnote 6 c). If this be

so, then I am prepared to concede that "Eurafrican," is an acceptable term for the big-skulled longheads. I do not think the term is a perfect one, for these longheads show absolutely no African (Negro or Negroid) racial traits; the term, therefore, is a purely geographic one. North and Northeast Africa and Southern Europe form an ecologico-geographical continuity which stretches easterly into Asia Minor. Since both longheaded types are contemporaneous — indeed, the smaller-skulled type is earliest — I do not approve of calling the larger-skulled type "primitive." Gerontomorphy can be primitive only in an evolutionary and emergent or relative sense.

While the emphasis is upon longheads versus roundheads, we must not forget the possible existence of an intermediate, middleheaded type. We are not yet certain, however, if the middleheads are a real type or merely the "no-man's land," between long- and roundheadedness. The physical anthropologist classifies skulls with an L-B ratio of 75 or less as longheaded (dolichocranic), those with a ratio between 75 and 80 as middleheaded (mesocranic), those with a ratio over 80 as broadheaded (brachyranic), and those with a ratio over 85 as shortheaded (hyperbrachyranic). In practice a skull is "long," if its index is, say, below 77, "round," if its index is above 77; middleheads are therefore a sort of common ground. It would be an absurdity, however, to say that two skulls with cranial indices of 76 and 78, respectively, differ fundamentally in type.

Since over 95 per cent of the material studied in this report consists of skulls and mandibles, we must equate *cranial* with *racial* types. We are depending almost solely upon our analysis of the cranial material for an interpretation of racial groups and movements in Syria. In other words, we recognize in the present cranial material longheaded types (principally Mediterranean and Eurafrican), a broadheaded type (Alpine), and a shortheaded type (Armenoid), the last two grouped as roundheaded.

In general the several types conform to the characters usually associated with them. The occiput of the Mediterranean type is protuberant, that of the Eurafrican fully and evenly rounded; the Alpine type is curvocciput, the Armenoid planocciput. Supra-orbital ridges are strongly developed (together with a large

glabella) in the Eurafrian type; in the other types the ridges are small to moderate.

We may at this point note the occurrence of certain cranial features. The pterion is H (broad speno-parietal contact) in all; in an adult female Alpine there is an *os epiptericum* on the right and left sides. Wormian bones are found at lambda in an adult female Alpine, and at lambda and asterion in an adult Armenoid male. A metopic suture is present in an adult female Mediterranean; in an adult female Alpine a metopic remnant extends 33 mm. above the nasion. Other than these general conditions there is little to note.

In Table IX the adult crania are tabulated according to Phases and racial types. Of the crania too fragmentary to restore it is possible that among the four adult crania the following racial types may be recognized: Phase M, female Mediterranean and female Alpine; Phase H, female Mediterranean; Phase B-C, female Mediterranean. These doubtful and unmeasured crania are given in parentheses. Actually, therefore, only 31 crania were measured and classified, although each of the 35 adults was classified. (This does not include the TS series). For the measurement and comparison there are available 9 Mediterranean crania (4 male, 5 female), 7 Eurafrian (all male), 12 Alpine (5 male, 7 female), and 3 Armenoid (2 male, 1 female). By far the majority of the material comes from Phases M to S, that is, from 1600 B. C. and later.

The problem of cranial (racial) types is a very real one in the reconstruction of the population history of a people. Angel (1a, 1b, 1c) has given this problem serious thought and has clarified the issues. Typing, per se, be it based on either morphology or morphometry, must remain as a conceptual tool when we are dealing with an ancient-and hence relatively unknown-population. And yet that framework can exist only with reference to known cranial (racial) types. Thus, Angel (1a, p. 234) calls his *Type D* "Nordic-Iranian because of resemblances to aquiline Iranian crania as well as to virtual identity with Reihengräber skulls.," Here, it seems to me, is the essence of cranial (racial) typology: there is no proof that this Greek skull-type studied by Angel had any association other than purely descriptive with either Nordic or Iranian; (indeed, the Reihengräber

crania are far removed in both space and time). And yet we must insist that craniology has a right to describe and identify, as far and as reasonable as is possible, on the basis of known type-categories. Indeed, it is virtually mandatory that we do so, else there might result a chaotic typology which was little else than site-type run rampant.

There is another aspect of cranial (racial) typing, viz, its purpose. It is descriptive and analytic; it assays to discern similarities and uniquenesses; it attempts on the basis of the former to weigh probable ethnic continuity, and on the basis of the latter possible ethnic intrusion; it aims, ultimately, at the establishment of more than a generic analysis: it hopes to set up a system of morphologic criteria with a *genetic* validity. Angel (*1b*, p. 374) has expressed it well when he says that "racial types..... have a considerable genetic reality, shedding light also on genetic changes which they are too artificial to express, and giving a much more dynamic picture of racial history than is available from arithmetic means.,"

Mediterranean Type

In Tables X-XI the cranial and facial measurements and indices of this type are given in detail. Phases O, M, N, and G are represented, which gives 3500 B. C. as the earliest date [although an unrestored female skull from Phase B-C (5th millennium B. C.) is almost certainly Mediterranean in type]. With the exception of two male skulls from Phase O facial measurements are not available. The essential cranial indices for males and females are:⁵

	Male	Female
L-B index	Dolicho- to meso- cranic (70.87-78.61)	Mesocranic (75.14-78.55)
OH-L index	Ortho- to hypsi- cranic (58.82-63.04)	Chamae- to hypsi- cranic (57.55-65.89)
F-P index	Steno- to eurymetopic (61.90-73.13)	Steno- to eurymeto- pic (63.84-69.25)

⁵ The abbreviations here used are: L-B index = lengthbreadth index; H-L index = height-length index; OH-L index = auricular height-length index; F-P

The skull type is essentially long, moderately broad across the parietals, moderately high, and with a tendency to an increased frontal breadth.^{5a} It may be of import that the earliest representative is very long-and highheaded; increased cranial breadth and a lower vault come later. Whether this is due to emergence of type or to intermixture we cannot say.

The only facial indices which can be obtained are those of upper face, orbit, and nose. These are, respectively, mesen (50.86), mesoconch (80.26), and leptorrhine (46.31), thus giving a face of moderate breadth, an orbit of moderate height, and a narrow nasal aperture.

Figures 1-5 are lateral views of male and female Mediterranean crania. Figure 1 shows a male cranium of Phase N, Figure

index = transverse fronto-parietal index. The H-L index and the OH-L index are equated thus:

	H-L Index	OH-L Index
Chamaecranic	x — 69.99	x — 57.99
Orthocranic	70.00 — 74.99	58.00 — 62.99
Hypsicranic	75.00 — x	63.00 — x

^{5a} Crania TS5, TT1 (TTS1?) and TTM (TTS2?) probably come into this category. Because of their extremely fragmentary condition little else may be said of them. The only measurements and indices taken on them are as follows*

	L	B	OH	L-B Index	OH-L Index
TS5, male Aged 20-25 years. Mediterranean type. Phase O-P	178 mm.	136 mm.	118 mm.	77.02	66.29
TT1, male(?) Aged 25-30 Mediterranean type. Phase Q?	180?? mm.	140?? mm.	—	77.78??	—
TTM, male Aged, 50+ Mediterranean type. Phase J?	190??	132??	113??	69.47??	59.47??

* The question marks register degree of doubt as to accuracy of measurement.

2 one of Phase M, Figure 3 one of Phase G, Figure 4 a female cranium of Phase O, and Figure 5 a female cranium of Phase M. The long, moderately high vault with full, protuberant occiput is clearly shown.

Eurafrican Type

In Tables XII-XIII the cranial and facial measurements and indices of this type are given in detail. Phases P and Q, O, N, M, and G are represented, the last going back to 3500 B. C. For this type facial measurements and indices are fortunately available over a long period of time. Only male crania are present.

The essential cranial indices are:

L-B index	Dolicho-to mesocranic (67.96-76.21)
OH-L index	Chamae-to orthocranic (56.31-62.16)
F-P index	Metrio-to eurymetopic (65.95-75.37)

With the exception of the single skull from Phase N the type is very longheaded; breadth is moderate, height moderate to high, and the tendency to a broad forehead is pronounced. The absolute length of the skull, ranging from 185.00 to 206.00 mm., is in marked contrast to the range in the male Mediterranean type (182.00-187.00 mm.) On the other hand cranial breadth ranges from 132.00 to 142.00 mm. in Eurafricans and from 129.00 to 147.00 mm. in Mediterraneans. Similarly the range for auricular height is 107.00-118.00 mm. in Eurafricans and 110.00-116.00 mm. in Mediterraneans. Craniometrically therefore, the principal difference lies in the excessive length of the Eurafrican and in a slight tendency to increase in height.

The essential facial indices are:

Upper facial index	Mesen to lepten (52.23-56.92)
Orbital index	Chamae- to hypsiconchic (74.07-92.50)
Nasal index	Mesorrhine (49.52-50.90)
Palatal index	Brachystaphylic (85.05-93.61)

The face is narrow, the orbit low, the nasal aperture of moderate breadth, and the palate moderately wide. This complex of proportions is not enough to separate the two longheaded types; once more absolute size must be a criterion. In upper facial height, bizygomatic breadth, nasal height and breadth, and

orbital height and breadth, the Eurafrikan type markedly and consistently exceeds the Mediterranean.

There can be no doubt that the longheads of Amouq are of two types, Mediterranean and Eurafrikan. Most important of all in the present series is that they are well-nigh contemporaneous. Both types are found in Phase G; the unrestored female of Phases B-C alone gives priority to the Mediterranean type.

Figures 6-8 are facial and lateral views of the Eurafrikan type. Figures 6-6a are those of a male cranium from Phase P, Figures 7-7a those of one from Phase N and Figures 8-8a those of one from Phase G. The male cranium portrayed in Figure 6 is an extremely longheaded and rugged type, reminiscent of the "Pseudo-Australoid," and other "primitive," types mentioned by various writers. The male cranium of Figure 7 is mesocranic, that of Figure 8 dolichoecranic.

Alpine Type

In Tables XIV-XV the cranial and facial measurements and indices of this type are given. Phases S, Q and P, and M are represented, the last extending back to 1600 B. C., but by far the majority of the crania are from Phases Q and P, which go back to only 500 B. C. The essential cranial indices for males and females are given below:

	<u>Males</u>	<u>Females</u>
L-B index	Brachycranic (83.65-83.69)	Brachycranic (83.33-84.95 and 96.79?)
OH-L index	Chamae- to hypsicranic (55.43-66.26)	Chamae- to hypsicranic (53.84 ?-71.11)
F-P index	Metrio- to eurytopic (67.62-70.12)	Steno- to metriometric (63.57 ?-68.57)

It is evident that we are dealing with a broad-or roundheaded population^{5b}. In both males and females the cranial index hovers around 83-84 (the index of 96.79 of the female from Phase M is due to warping and faulty restoration). The index of

^{5b} The very Fragmentary TS6 and TS7 probably share in this category. The only measurements and indices taken are as follows: *

cranial height, while it ranges from low to high, is more consistently near an upper range, indicating a high vault. The forehead, absolutely wide, is relatively narrow owing to biparietal expansion.

The essential facial indices are:

	Male	Female
Upper facial index	Mesen to lepten (50.67-62.81)	Euryen (44.74-46.45)
Orbital index	Mesoconch (79.54)	Chamae- to hypsiconch (75.94-88.54)
Nasal index	Leptorrhine (46.08)	Meso- to chamaerrhine (48.35-51.11)
Palatal index	Brachystaphylic (92.15)	Brachystaphylic (88.12-90.69)

The face is not as homogeneous as one might expect, even allowing for the small samples. The face is of moderate height and breadth, the orbits are moderately high, the nasal aperture is moderately broad, and the palate is broad. These features, while variable in the present series, are generally characteristic of an Alpine type. There may be some mixture with a long-and narrow faced type.

Figures 9-12 are facial and lateral views of male and female crania of the Alpine type. Figures 9-10a are those of male crania from Phase Q; Figures 11-11a those of a female cranium from Phase T; and Figures 12-12a those of a female cranium from Phase Q. The crania shown in Figures 9-9a and 11-11a are of

	L	H	OH	L-B Index	OH-L Index
TS6 Aged 25 ($\pm$) years. Alpine type. Phase O-P (intrusive?)	185?? mm.	152?? mm.	—	82.16??	
TS7, female Aged 35 ($\pm$) Alpine type. Phase O-P (intrusive?)	180?? mm.	147?? mm.	—	81.67??	

* The question marks register degree of doubt as to accuracy of measurement.

the curvo-occiput type; those in Figures 10-10a and 12-12a verge on the planocciput type, the occipital flattening in the latter being almost Dinaroid.

Armenoid Type

When we first went over the Amouq skulls, we set aside three that showed the markedly flattened (hypsibrachyranic) occiput presumably diagnostic of the Armenoid type. After we went over them once more, the possibility of artificial deformation loomed up, especially since Dingwall (9, p. 83) states that "a good deal of evidence has accumulated that cranial deformation was practiced in Syria, both in ancient and modern times."^{5c} We are reasonably certain, however, that the flattened occiput of these three crania is not artificial; it represents in our estimation the postporionic shortening characteristic of Armenoid crania.

In Tables XIV-XV the cranial and facial measurements and indices of the Armenoid type are given. Only Phases Q and P are represented, going back to 500 B. C. The essential indices of the male and female crania are:

	<u>Male</u>	<u>Female</u>
L-B index	Brachyranic (91.57)	Brachyranic (89.37)
OH-L index	Hypsicranic (74.09)	Hypsicranic (72.50)
F-P index	Stenometopic (63.06)	Metriometopic (68.53)

Here we are concerned with a *short* or roundheaded element of the population. The vault is uniformly high, the forehead moderately broad. If we compare the absolute cranial proportions of the two roundheaded types, Alpine (broadheaded) and Armenoid

^{5c} Recently Ehrich and Coon (10 b) have studied the problem of planocciput cranial types. They conclude, "while one cannot exclude the possibility of its occurrence genetically, one cannot at the same time apply the name Dinaric and Armenoid, as heretofore defined, to races in the genetic sense: most Dinarics and Armenoids exist as phenotypes." (p. 185). With this I am in full agreement, adding that our knowledge of *all* cranial types is largely phenotypic. We simply do not know how vault dimensions and/or proportions behave genetically.

(shortheaded), we may observe the following similarities and differences (dimensions are in mm.):

	<i>Alpine</i>		<i>Armenoid</i>	
	Male	Female	Male	Female
Length	178.63	162.47	167.75	160.00
Breadth	149.50	143.27	153.50	143.00
Auricular height	108.32	111.35 ⁶	124.25	116.00

The Armenoid crania are shorter, broader, and higher; the Armenoid female cranium agrees with the Alpine female crania in length and breadth, but is slightly higher.

The essential facial indices of the male Armenoid type are:

Upper facial index	Euryen (48.66)
Orbital index	Mesoconch (84.38)
Nasal index	Leptorrhine (46.03)
Palatal index	Mesostaphylic (80.00)

The face is low and broad, the orbits are moderately high, the nasal aperture is narrow, and the palate is moderately broad. In its proportions and to a less extent in its absolute dimensions the Armenoid face is similar to that of the Alpine.

Figures 13-14a are facial and lateral views of male crania of the Armenoid type, both of Phase Q. The short, high vaulted head is clearly depicted. The edentulous upper jaw of the cranium in Figures 14-14a is noteworthy.

Summary of Cranial Types

Although it is rather dangerous to attempt conclusions on the basis of small numbers, yet certain facts and implications apparently emerge: (1) In the Amouq material long- and roundheaded

⁶ The auricular height of the female from Phase M has been omitted.

types are represented ; (2) the longheads are attributable to Mediterranean and Eurafrican types, the roundheads to Alpine and Armenoid types ; (3) the longheads are earliest, with the Mediterranean type apparently in advance of the Eurafrican ; (4) the roundheads are latecomers, with the Alpine type well in advance of the Armenoid ; (5) according to the chronology of the material available in the present study we first meet the Mediterranean type before 4000 B. C., the Eurafrican *ca.* 3500 B. C., the Alpine *ca.* 1600 B. C., and the Armenoid *ca.* 500 B. C. ; (6) there is some evidence, too slight to be rigidly assessed, that from *ca.* 1600 B. C. on there are Mediterranean - Alpine intermixtures.

It is our task now to see how these observations on cranial types fit into larger frames of space and time. But first we must consider the mandibles, the teeth, and the long bones.

Mandibles and Dentition

In Table XVI are the measurements and indices of the 25 mandibles received for study. They are classified by type and sex as follows: 3 male Mediterranean (AS12, BS41, BS65); 2 female Mediterranean (BS62, XS3); 7 male Eurafrican (AS2, BS43, BS61, BS64, XS12, XS14, YS5); 4 male Alpine (XS7, ZS3', ZS12, ZS18); 6 female Alpine, (BS 22, ZS3, ZS14, ZS21, ZS23, ZS24); 2 male Armenoid (ZS6, ZS19); 1 female Armenoid (ZS20). The material is grouped by type and sex regardless of Phase, but as a general rule the longheaded types are before, the broad- and shortheaded after, Phase Q.

The small sample in each series and the generally equivocal type-differences prevent conclusions. Sex differences are obvious, e. g. the larger absolute size of the male mandible in contrast to the smaller mandible of the female. Certain measurements may be significant: the greater bicondylar width in the Alpine male, the greater symphyseal height in the Eurafrican male, and the greater minimum width of the ramus and the greater mandibular length in the Eurafrican and Alpine males. The high mandibular angle in the Armenoid female is due to senile changes in ramo-corporal relationships.

The mandibles of the Eurafrikan and Alpine males are larger and more rugged than those in any other type group. The chin is more prominent, and the tendency to eversion of the mandibular angle is well developed.

Figures 15-18 are vertical views of male and female mandibles of the several types. Figure 15 shows male and female Mediterranean mandibles, Figure 16 male Eurafrikan, Figure 17 male and female Alpine, Figure 18 male and female Armenoid. In Figure 18 the edentulous female Armenoid mandible is noteworthy.

The crown pattern of the teeth is typically human; it is a five-cusped modified *Dryopithecus* pattern on lower M1 and a four-cusped (plus-shaped) pattern for the other molars. Several anterior teeth (canines and incisors) were rotated on their axes, but no severe malocclusion was observed.

The dentition of the Amouq material in general, while incomplete, offers some interesting observations. The palatal shape is parabolic in the Mediterranean, female Alpine, and Armenoid types, a broad U-shape to parabolic in the male Alpine type, and U-shaped, horseshoe-shaped, and parabolic in the Eurafrikan type. The bite tends to incisor edge-to-edge in the Alpine, overbite in the Eurafrikan, and probably edge-to-edge in the Mediterranean. The wear of the teeth is rarely below stage 2 (loss of enamel) and usually is between stages 3-4 (exposure of pulp cavity). As a general rule there is only a slight facial prognathism and little or no alveolar prognathism. Among the female Alpine crania one instance of moderate facial and alveolar prognathism is observed. Actually the gnathic index, measurable only in male Eurafrikan, female Alpines, and male Armenoids, is uniformly orthognathous. The female Alpine crania show two interesting conditions: in ZS24 (Figure 19) there is a constricted V-shaped palate which is very asymmetrical (the inner side of left M2 is 16 mm. from the midsagittal line and that of right M2 is 12 mm. from it) and may represent hemiatrophy; in ZS14 (Figure 20) the premaxillo-maxillary suture is partially patent on the palatal surface. This represents, however, a condition of lapsed rather than delayed union.

The dental pathology of the Amouq material is striking indeed. For observation here we have the following material:

	<u>Skulls with Mandible</u>	<u>Skulls without Mandible</u>
Mediterranean male	3	2
Mediterranean female	2	2
Eurafrican male	7	—
Alpine male	4	1
Alpine female	6	1
Armenoid male	2	—
Armenoid female	1	—

In going over the palate, mandible, and teeth (many of which were received separately and had to be identified) attention was paid not only to active carious lesions, but also to evidence of exfoliation due to dental disease. Pyorrhea, apical abscesses, and other inflammatory processes were noted. If the sum total of these observations be briefed, the fact emerges that among the male Mediterranean crania only 2 of 5 mouths were free from dental pathology, especially carious teeth; among the female Mediterraneans the ratio was 1:4, among the male Eurafricans 2:7, the male Alpines 0: 5, the female Alpines 2: 7, the male Armenoids 0: 2, the female Armenoid 1: 1. If the entire series be considered, only 7 crania of 31 had dentitions wholly free from disease—a percentage of less than 25. And this where the average age is about 40 years! Where dental disease is present, the number of teeth lost during life by disease or actively carious at the time of death ranges from two to a completely edentulous condition, with an average frequency of five diseased teeth per individual. In three instances apical abscesses penetrated the maxillary sinuses. In general the maxillary teeth were more prone to disease than the mandibular. The molars were by far the most frequently affected teeth, with upper and lower M1 and upper M2 well in advance of the others. In their dental pathology if in nothing else the Amouq crania are "modern,".

Long Bones

The Material consists of 6 humeri (AS2 [right], BS41 [left], BS62 [left], XS3 [left], XS5 [right], and ZS24 [left]); 1 radius (AS2 [right]); 1 os coxae (ZS24 [right]); 5 femora (AS2 [left], AS10 [left], BS41 [right], XS5 [right], and ZS24 [left]); 1 tibia (BS61 [left]).

Humerus :

The measurements made are : ^{6a}

No.	Sex	Type	Length	Sagittal Diameter	Transverse Diameter	Circumference	Bicondylar Breadth
AS2	m	E	325	26	27	75	70
BS41	m	M	280	19	18	58.5	55.5
BS62	f	M	—	19.5	14.5	58	—
XS3	f	M	284	21.5	22.5	67	58
XS5	f	M	—	20	19	63	—
ZS24	f	A	283	18	18	55.5	52

Four of the humeri have septal apertures, three are single and large, one is double and small.

Radius ^{6a} :

The measurements made are :

No.	Sex	Type	Length	Sagittal Diameter	Transverse Diameter	Circumference
AS2	m	E	244	12.5	11.5	44.5

Os Coxae :

The measurements made are : ^{6a}

No.	Sex	Type	Total Height	Length (from anterior superior spine to posterior superior spine)
ZS24	m	A	193	153

^{6a} Abbreviations used are: m = male, f = female, M = Mediterranean, E = Eurafrian, A = Alpine; measurements are in mm.

Femur:The measurements made are: ^{6a}

No.	Sex	Type	Length	Subtrochanteric sagittal diameter	Subtrochanteric transverse diameter	Sagittal diameter	Transverse diameter	Circumference	Bicondylar diameter	Platymeric index
AS2	m	E	515	32.5	40	36.5	32.5	107	94	81.25
AS10	m	M(?)	445	24	34	28	30.5	90	79	70.59
BS41	m	M	400	21	27	26	22.5	76	67	77.78
XS5	f	M	—	25	30	28	23	81.5	—	83.33
ZS24	f	A	403	24	28.5	24.5	23	76	70.5	84.21

The femora are all platymeric except the hyperplatymeric femur of the male Mediterranean (?) type (AS10).

If stature formulae be applied to these femora, the male Eurafrian (AS2) is 1781.25 mm. tall, the male Mediterraneans (AS10 and BS41) are 1607.35 mm., and the female Alpine (ZS24) 1512.28 mm., or roughly 5' 11", 5' 4", and 5' $\frac{1}{2}$ " respectively.

Two of the femora (AS2 and AS10) show a slight *fossa hypotrochanterica*.

Figures 21-22 show femora of Mediterranean, Eurafrian, and Alpine types. In Figure 21 those of Mediterranean and Eurafrian males are represented, in Figure 22 those of Mediterranean male and Alpine female are pictured.

Tibia:The measurements made are: ^{6a}

No.	Sex	Type	Length	Platynemic sagittal diameter	Platynemic transverse diameter	Sagittal diameter	Transverse diameter	Circumference	Platynemic Index
BS61	f	A	345	33	22	30	22	82.5	66.67

The tibia is mesocnemic.

The number of long bones is, of course, inadequate-as are indeed the measurements themselves-but we shall refer to them in a later and comparative section of this report.

II

COMPARATIVE STUDY OF THE SKELETAL MATERIAL

Geographic and Cultural Relations of the Sites

From the Pamirs as a dividing center two series of highlands and plateaus, an eastern and a western, serve to act as avenues in the Eurasiatic continent. The eastern series does not concern us here. The western series comprises the highlands and plateaus of Iran and Asia Minor, with a southern extension into Syria, Palestine, and Arabia. It is along this avenue that east-west and west-east racial movements have been directed. It is entirely possible, of course, that the major east-west migration occurred north of Syria, with the eastern end of the Mediterranean receiving only an eddying backwash or a counter-current; it is equally possible, however, that this same area received secondary east-west migrations from Iran and Asia Minor and primary west-east movements emanating from North and Northeast Africa. In a very real sense, therefore, the sites of Tell al-Judaïdah and Chatal Hüyük are geographically strategic: they lie in the path of east-west racial or population movements from Iran and Asia Minor and of west-east movements from the contiguous northern and northeastern reaches of Africa. It is probable, at our present state of knowledge, that the impact of the latter migration was more pronounced earlier than later.

The prehistoric sequence of the eastern Mediterranean area, specifically Palestine, has been carefully delineated by Miss Garrod at two sites, Shuqbah and Mugharat al-Wadi, one of the caves of the Wadi-al-Mugharah (see 14, p. 107 f., 15, Plate XV, and 16, p. 113). The sequence at Shuqbah is: A, recent to Early Bronze; B, an Upper Natufian industry; C and D, Upper Levallois-Mousterian. The sequence at Mugharat al-Wadi is: B1, Upper Natufian; B2, Lower Natufian; C, Atlitian; D and E, Middle Aurignacian; F, Lower Aurignacian; G, Tabun Chimney and Ta-

bun B, Upper Levalloiso-Mousterian. A definitive culture, the Natufian, has emerged. The Upper Natufian is found in B of Shuqbah and in B1 of Mugharat al-Wadi; the Lower Natufian is found in B2 of Mugharat al-Wadi.

In a later study (15, pp. 17-21) Miss Garrod recognizes an Acheulean period in Palestine and states that "if the Acheulean of Palestine . . . . should prove not to be derived immediately from Africa it must almost certainly be regarded as a sort of backwash from Europe., (15, p. 18). A further tie-up with Africa is seen by her in the fact that the Mt. Carmel and Nazareth racial types of the Levalloiso-Mousterian cultural period are closely similar to a rather late Levalloisian site at Eyassi in Tanganyika Territory (5, pp. 18 f.). The same period has cultural relations in the east also, for in southern Kurdistan a Levalloiso-Mousterian site resembling the Levalloiso-Mousterian period in Palestine has been reported by her (15, p. 19)^{6b}.

The Middle Aurignacian of Palestine, Miss Garrod (15, p. 19) holds, comes from a center "which may possibly lie in Iran, or even further east. . . From Palestine this cultural period spread to the Caucasus but not to the plains of southern Russia. It probably entered Europe along the north shore of the Black Sea, for caves in the Crimea have an Upper Paleolithic sequence similar to that of Palestine.

The problems of the origin, extent and duration of the Natufian are not amenable, at present writing, to clear-cut solution. Miss Garrod (15, pp. 19 f.) feels that the Natufian arose "somewhere to the north of Palestine, perhaps in Anatolia;," it penetrates into Egypt "where it occurs in the surface station of Heluan," (p. 19). It is not found in northern Arabia (p. 20). According to Keith further links with North Africa are seen in racial-type affinity (Mediterranean, but with a distinct bias towards the African variety of that stock represented by the pre-dynastic people of Egypt,, (27 p. 211). The spread of the Natufian is thus extended from North Africa to (?) Anatolia, with cultural affinities and

^{6b} Miss Garrod's general conclusions have been verified in principle and amplified in detail by Huzayyin (27 a), Caton-Thompson (6 a) and L. Braidwood, (3 a).

physical type so generally shared that exact origins remain in doubt.

The time element is indicated by Miss Garrod in her statement (15, p. 19) that the Natufian ("a specialized microlithic industry,") is Mesolithic. The Capsian, in turn, is equated by Miss Garrod (15, p. 20) with Upper Kenya Aurignacian. Leakey (35, pp. 106-108) correlates Lower Capsian with European Aurignacian and Upper Capsian with European Tardenoisian. Vaufrey (55, L'Anth. XLVI, p. 664) states that the final phase of the Capsian is found in the Neolithic ("Néolithique de tradition capsienne,"). The Capsian, then, ranges in time from European Aurignacian to Neolithic. The Natufian is contemporaneous with the post-Aurignacian phase of the Capsian, as shown in Miss Garrod's (15, Plate XV) chronology for Mugharat al-Wadi, where Lower Natufian is stratigraphically above Upper Aurignacian.

Palestine and Syria, in Miss Garrod's opinion (15, p. 21), apparently have their closest affinities with Western Europe in the Upper Acheulean; in the Middle Paleolithic Egyptian and East African influence predominates and goes east; in the Upper Paleolithic Near or Middle Eastern influence gains the upper hand (cf. Huzayyin, 21a).

The cultural evidence therefore supports the geographical, as, indeed, it should, for lines of diffusion are largely established by topography.^{6c} We concentrate our attention upon comparative data accordingly: Iran, Asia Minor, eastern Mediterranean generally, Northeast and North Africa.

Longheaded Types

The Mediterranean Type

The most directly comparable data come from Palestine: Keith (27, 28) on Natufians; Engberg (11) and Hrdlicka (21) on the inhabitants of Megiddo; Vallois (53a) on the people of Byblos (see also Albright, 7).

^{6c} Childe (6 b, pp. 34-35, quotes Pericot to the effect «that the complex of (Solutrean) bands whom we find in Europe... came in the last resort from Africa.» The Eurafrikan cultural continuity is a very real one, from earliest times, and the line of cultural march is almost certainly south-to-north; then (?) a west-to-east backwash.

The people of Natufian I are contemporary with the Late Capsian of North Africa. (27, p. 206). At Megiddo the Chalcolithic is before 3000 B. C., the Early Bronze *ca.* 3000-2000 B. C. (18, p. 8). The Chalcolithic of Byblos is not "later than the third quarter of the fourth millennium," (1, p. 3).

The Natufians (27, pp. 210 f. and 28, pp. 46 f., 7a, pp. 61-2) were dolicho- to mesocranic, with a cranial index ranging from 72-78. The occiput was "cap-shaped," the vault long and narrow. The face was short and wide, with alveolar prognathism and only a moderately prominent chin. In the earlier publication (27, pp. 210 f.) Keith concluded: "Their type may be described as Mediterranean, but with a distinct bias toward the African variety of that stock represented by the predynastic people of Egypt.," Later (28, p. 46) he concluded: "If we have to assign them [the Natufians] to a living branch of humanity it must be to that which is represented by the Mediterranean stock. The Natufians have affinities with the Neolithic people of Malta, with the negroid element represented amongst south Europeans in the Aurignacian period, and more distantly with the pre-dynastic inhabitants of Egypt and Late Paleolithic people of North Africa.,"

When Keith in one of the foregoing quotations speaks of the "African variety," of the Mediterranean stock, he is referring to geographic location rather than racial constituency, i. e., to the Mediterraneans of North Africa rather than to a Mediterranean-Negroid blend. The latter blend is referred to by him as of Aurignacian time in Europe, specifically as the Cro-Magnon-Grimaldi complex.

In the present Amouq crania there is no evidence of Negroid traits. There are two major possibilities: (1) there may be represented a different, localized offshoot of the basic and early Mediterranean type; (2) an inherent Negroid element may have been bred out. At all events the Amouq longheads were of unmixed Caucasian (White) stock.

Engberg (11, pp. 45 f.) reported on 27 skulls from the Chalcolithic period of Megiddo which "appear to conform to the Mediterranean 'river-bed' type of head.," Of these 27, 16 male skulls had an average cranial index of 72.88, 11 female skulls an ave-

rage of 75.96. Of 5 crania from the Early Bronze, 3 male crania averaged 74.97, 2 female crania averaged 74.25.

At Byblos Vallois (53*a*, pp. 29-30) found in the Chalcolithic period a dolichocranic type related by him to the Mesolithic Natufians of Carmel and the Badarians of Egypt.

There are several sites in Palestine that must now be noted: Gezer, 'Ain Yabrud and Mt. Olivet (Ölberg), and 'Irq al-Ahmar. The 'Ain Yabrud skull is dated by Henckel (20, p. 239) as of early Copper-Bronze Age, that from Mt. Olivet (Öldberg) as about the beginning of the Christian era. 'Irq al-Ahmar is assigned by Vallois (53, p. 529) to Natufian I.

The crania at Gezer (36, pp. 59-62) were generally longheaded; the majority showed an average cranial index of 77, while a smaller group had an average of 72, the latter being commoner in the earlier period⁷. Macalister remarks that "the earliest inhabitants of the First Semitic Period were indistinguishable from those of the later occupations,, and further that in a level dating from *ca.* 1000 B. C. several crania "showed the elongated oval form with large parietal eminences which is common in Egypt....," (p. 60). The upper face was moderately high (average index mesen), the nasal aperture moderately wide (average index mesorrhine), and the orbits high (average index hypsiconch). The face was on the whole orthognathous. "At least two crania were in shape, size, and facial character markedly negroid in type,, (p. 60), but the period to which they belonged is not stated.

We may conclude that at Gezer the dominant type is the Mediterranean ("Semitic,,), with perhaps a roundheaded element coming in during the later Periods to raise the average cranial index.

At 'Ain Yabrud the fragmentary male cranium was longheaded (cranial index 75.41); the Mt. Olivet (Öldberg) male skull was longheaded (L-B index 75.28). The vault was moderately high (H-L index 74.16). The face was moderately broad (total

⁷ It is worthy of note that Macalister says of the Gezer skeletal material: "A comparatively large number of these were bones of adolescents, which seems to indicate a disproportionately greater mortality of persons under 21 years" (p. 62).

facial index of 87.10) and high (upper facial index of 50.81). The orbits were moderately high (index of 80.00), and the nasal aperture was narrow (index of 44.68). In dimensions, proportions, and appearance the crania are Mediterranean in type (20, pp. 241-43). At 'Irq al-Ahmar (53, p. 530 f.) female skull No. 2 was longheaded (cranial index 72.04) and moderately high-vaulted (H-L index 70.16). The face was moderately broad (index 86.76) and moderately high (index 52.21). The orbits were low (index 75.61), and the nasal aperture was narrow (index 45.45). Vallois concludes that at 'Irq al-Ahmar the physical type is similar to that reported by Keith from Shuqbah and that in several characteristics it is akin to the longheaded type found at Azilian-Tardenoisian Mugem in Portugal (cf. 53, pp. 536-39).

It is not presuming too much, therefore, to conclude that Syria and Palestine were peopled by the same type, the Mediterranean, and that this type, present at Tell al-Judaidah and Chatal Hüyük before 4000 B. C., at Byblos by *ca.* 3500-3250 B. C., at the Natufian sites of Shuqbah, Mugharat al-Wadi, and 'Irq al-Ahmar before *ca.* 5000 B. C., at Gezer before 2500 B. C., at 'Ain Yabrud *ca.* 3000 B. C., was the earliest and basic type of the entire Eastern Mediterranean area.

In Palestine, as we come up in time, the population at Lachish studied by Risdon must be noted, for the basic Mediterranean type is even more clearly represented. The material dates to the 7th and 8th centuries B. C., contemporaneous with the 25th dynasty of Egypt. Material studied included 360 adult male crania, and 274 adult female. Risdon concludes (50, p. 142): "The evidence suggests quite clearly that the Lachish people were derived principally from a population of Upper Egypt which was itself derived principally from emigrants who left Lower Egypt about the time of the 18th dynasty." The cranial type at Lachish was dolicho- and orthocranic; upper facial index was mesen, orbital index mesoconchic, nasal index mesorrhine.

Since Vallois (53*a*, p. 30) has mentioned the Badarians, and Keith the Predynastic Egyptians, it may be well at this stage to consider these people.

Brunton (5, pp. 460 f. and 465) places the Badarian culture,

which was preceded by the Tasian, as beginning at *ca.* 5000 B. C.; the Fayyum A and B cultures he reports on the basis of an estimate by Miss Caton-Thompson and Miss Gardner to date from *ca.* 5500 to 4500 B. C. (p. 461); these were succeeded by the Amratian culture, which he places at *ca.* 4500 B. C. The Badarian crania have been studied by Miss Stoessiger (52) and by Morant (41). The male crania are longheaded (71.75) and moderately high-vaulted (72.90); the face is moderately high (54.78); the orbit is moderately high (80.25); the nasal aperture is moderately broad (51.45). The female crania are longheaded (73.74) and moderately high-vaulted (73.06); the face is narrow (55.06); the orbit is moderately high (79.70); the nasal aperture is moderately broad (51.75)⁸. Miss Stoessiger concludes (52, p. 125) that the Badarian crania are set apart from others in their small mean parietal (male 130.8 mm., female 130.3 mm.) and bizygomatic breadths (male 122.5 mm., female 117.7 mm.), though, as we shall see later, these dimensions are well within the range of variation for contemporary Mediterranean-type crania. She also comments on the marked longheadedness, but this, too, is not an absolutely distinctive character. There seems to be no reason, therefore, why the Badarians should not be included with the early Mediterranean cranial type.

There is one feature which must be noted, namely that "from skull measurements alone it would be difficult to choose between the primitive Indian and Egyptian series as to the group to which the Badarians are closer," (52, p. 131; cf. also Peake, 44, pp. 122 f.). The coefficient of racial likeness for Badarian and Vedda males was $2.40 \pm .19$; for Badarian and Early Predynastic males was $2.19 \pm .25$ (52, pp. 119 and 125). We must insist, however, that such apparent metric identity is merely a measure of a common longheadedness and that it need not betoken basic similarity in terms of origin.

The crania of Predynastic Egypt have been studied by Miss Fawcett (12) and by Morant (40 and 41). Miss Fawcett reports

⁸ The average values are recalculated from Table II of Miss Stoessiger's report; they refer to length-breadth, height-length, upper facial, orbital, and nasal indices respectively.

on the Naqadah crania, while Morant offers a general craniometric analysis of Predynastic crania. Morant's classification of the material (40, p. 14 (Table I) is: Early Predynastic, from Nag'al-Amrah, al-Kawamil, Bait, 'Allam, Naqadah South, Abydos, and Hiw (or Hu); Middle Predynastic, from Naqadah A and Q. Late Predynastic, from Nag'al-'Amrah and Hiw. This representative grouping has been pooled, thus, showing (see our Table XVII) that the Predynastic male type is longheaded (72.11), with a moderately high vault (72.70); the face is high (55.40); the orbit is high (84.90); the nasal aperture is moderately broad (49.44). In size and proportions the Predynastic male crania are one with the Mediterranean cranial type under discussion.

In this same study of the Predynastic Egyptians Morant (40, pp. 4 f.) concluded that there was an early longheaded race in Upper Egypt "which may have been directly descended from the people whose palaeoliths are found on the high desert floor on either side of the Nile Valley."⁹ By common origin it was related to the main stock of Upper Egypt, but as a type it soon lost its identity. There remained as basic, in Early Predynastic times, two major and "distinct," races, or types, one in the Thebaid and one in the Fayyum (Upper and Lower "races,"). The Lower Egyptian type, characterized by an increased cranial breadth, smaller cranial height, and greater facial height, persisted until Ptolemaic times, unchanged but for a slight admixture "with some unknown foreign race., The Upper Egyptian type was by Late Dynastic times merged in the Lower. Both types were very longheaded.

We have already noted that the coefficient of racial likeness apparently demonstrates a very close affinity between the Badarian and Predynastic male crania. On this point Morant says (41, pp. 307-9) that while "the Badari type resembles most closely those of the other Predynastic Egyptian series available,," the

⁹ Leakey (35, pp. 177 f) quotes Sandford on some skull fragments associated with the early stages of the Sebilian culture at Kum Umbu (Kom Ombo). The type is "more akin to the Predynastic Egyptian than to any other race of which we have full knowledge . . . . The recognition of the Predynastic type at a date by the balance of probabilities, Palaeolithic, is an important event and one from which other discoveries will probably arise."

resemblance is not so close that the two can be presumed to represent "precisely the same population.". The resemblance between the Badarians and the Predynastic types is most marked in Early Predynastic times. In a very real sense one can scarcely expect that over a period of years—centuries, in fact—two samples may be considered as representing *precisely* the same population, whether in terms of supposed common origin or merely in terms of a comparative assessment. Lack of a precise identity need not preclude assignment of both to a single race, in this instance the Mediterranean.

The kinship of the Badarian and the Predynastic types to other peoples — Dravidian and African Negroids — may be a measure of an ultimate common origin or a convergence due to degrees of intermixture. At present we may record the impression that the apparent Badarian-Dravidian tie-up is due to Mediterranean genes in the Dravidians, not to a Dravidian ("proto-Australoid,") influence upon the Badarians. The kinship is solely in terms of an early common racial element. As regards a Negroid element Miss Fawcett (12, p. 464) states of the Naqada crania that while "in some characters they resemble the Negro,," they do "not appear substantially nearer to the Negro . . . than the historic Egyptian. . . ." On this same point Morant (41, pp. 307-9) observes that though the Badarian and Predynastic peoples are closer to Negroid types than are the later Dynastic peoples, the relationship is still a very distant one. The important idea here is the apparent thinning-out of Negroid traces in Mediterranean types in terms of the gradual loss of a possibly indigenous element by isolation or inbreeding of the former.

The Mediterranean type has been reported in several early North African sites: by Debruge and Cole at Mechta-el-Arbi (7), by Boule, Vallois, and Verneau at Afalou-bou-Rhummel (2), and by Marchand at Mouillah (37). Mechta-el-Arbi is dated as Upper Capsian, contemporary with the Ibero-Maurusian period (cf. Vaufray, 55, L'Anth. XLVI, p. 663 f.). Afalou-bou-Rhummel and Mouillah are therefore dated to the same period (cf. 2, p. 74).

The Mechta-el-Arbi male crania (No. 1, No. 2, Mechta type skull) are weakly longheaded (76.50) and moderately high-vaulted (auricular-height-length index 61.90); the face is moderately high (54.29); the orbit is moderately high (83.33); and the nasal

aperture is moderately wide. Cole (7, pp. 188 f.) concludes that male crania I and II studied by him, and the Mechta-type male skull studied by A. Debruge, are Mediterranean in type; female skull III, studied by Cole, is Mediterranean in type "with negroid characteristics." It is felt that these characteristics are traceable to "a considerable amount of racial intermixture."

At Afalou-bou-Rhumel (2, pp. 92, 122, 125 and 128) 50 crania were uncovered. Of 36 of these, 17 are longheaded, 15 middleheaded, and 4 weakly roundheaded; all are moderately high-vaulted; 20 of 29 faces measured were broad; 16 of 19 facial profiles were orthognathous; of 29 nasal indices 13 were mesorrhine and 16 platyrrhine; of 32 orbital indices 17 were chamaeconch, 14 mesoconch, and 1 hypsiconch. The Mouillah crania were very fragmentary, but Marchand (37, p. 252) concluded that they belonged to the type of the people of Mechta-el-Arbi¹⁰.

Again in the North African crania Negroid traits crop out, not only in the sites just mentioned but also at Asselar (cf. 2 and 35, pp. 176 f.), which is of Upper Pleistocene Age. While Boule, Vallois, and Verneau (2, pp. 214 - 27) all feel that man of the Oranian (Ibero-Maurusian) culture has basic affinities with Cro-Magnon; Leakey (35, p. 176) suggests affinities with South African "Australoids," and with types at Elmenteita.

We turn now to East Africa, principally to the material uncovered by Leakey (34). Here there is an as yet unexplained Negroid element¹¹ in apparently Caucasian (Mediterranean) crania.

¹⁰ The North African crania have been ascribed to a number of types: Delisle has equated them with Cro-Magnon, Bertholon with Neanderthal, Lagotata with a form evolving toward Cro-Magnon, Rutot with Combe-Capelle, Cole with Mediterranean plus Negroid (cf. 2, pp. 191, 193, and 196 f.). Boule, Vallois and Verneau cut the Gordian knot by proposing *type de Mechta-el-Arbi* (cf. 2, pp. 205 and 226).

¹¹ Weidenreich (57, pp. 55 f.) states that among the six skulls recovered at Aniba by Steindorff in 1912-14 are two longheaded and ultraleptoprosopic male adult crania (bizygomatic breadth 114 and 115 mm. respectively) with European upper and Negroid lower face, such as are seen today among certain Nilotes, e. g. the Watussi or Wahima. Weidenreich groups Oldoway, Aniba, and the Watussi as in related sequence. Keith (27, p. 159) also accepts Oldoway as "an ancient Hamitic type", but Leakey (34, p. 121) states that Mollison, in a preliminary report, did not regard Oldoway as "a representative of the present modern Negro populations".

The material to be studied is from Elmenteita, Willey's Kopje, Makalia, and Nakuru. Leakey states that "the Elmenteitan culture belongs essentially to the rise and maximum of the Makalian wet phase which is very tentatively to be correlated with the series of oscillations known as Bühl Stadium of the European chronology," (34, p. 57). Willey's Kopje and Makalia are related in time because at both sites Gumban A pottery was found; on this basis Leakey also relates them racially when he concludes that "these two sites represent burial-places of the same tribe, or race, of men," (34, p. 97). Nakuru is of Gumban B, following Gumban A, and is of the recent Nakuran wet phase in East African chronology. Leakey dates this "Nakuran or last post-pluvial wet phase," to ca. 850 B. C.; this is the time of the Kenya Neolithic cultures when "traders from the civilized areas farther to the north had already found their way down to central Africa," (34, p. 98).

The range of time represented by the several sites is considerable, but probably does not extend beyond the period in which we are most interested, i. e., from about 5000 B. C. and on. We may accept Keith's general estimate (27, p. 171 f) that at the most the Elmenteitans, the earliest East African group under consideration, are contemporaneous with the Predynastic Egyptians.

In the tabulation below Elmenteitan males A, B, C, and E and females D, F, and F, and Willey's Kopje males I, II, and III are grouped; Makalia male I and Nakuru male IX are given singly (34, p. 79 and Table XVII).

	Length- breadth index	Height- length index	Upper facial index	Orbital index	Nasal index
Elmenteita, male	72.43	71.49	59.30*	83.06*	44.96*
female	76.95	73.08	55.33	82.46	43.14
Willey's Kopje, male	65.75	65.13	56.13	80.91	44.55
Makalia, male	73.35	67.81	54.29	77.78	50.45
Nakuru, male	69.25	70.32	58.33	80.68	50.00

* Based on A and B only.

All types are longheaded, Willey's Kopje and Nakuru males markedly so; Willey's Kopje and Makalia males are low-vaulted, the others moderately high-vaulted; in all the face and orbit are moderately high; the Elementeitan males and females and the Willey's Kopje males have narrow nasal apertures, the others moderately wide nasal apertures.

These characters, as a group, are quite acceptable for the Mediterranean type, yet the early East African types are not purely Caucasian: there is an all too evident intermixture with Negroid types. We may agree, up to a point, with Leakey's statement that "so far as we at present know them the Stone Age races of Kenya are not at all of the type which would be termed typically 'Negro'," (34, p. 129). Keith is in fundamental agreement when he says that "the men discovered by Mr. Leakey are certainly not Negroes, but to my eye they are certainly Negroids or Hamites," (27 p. 171).

It was my privilege to see the Elmenteita crania at the Royal College of Surgeons in London in 1931; skull A in vault contour and lowness of forehead, narrow forehead, bi-parietal area, and rounded lower nasal margin is quite Negroid (see Pls. XXIII-XXIV in Leakey, 34); again, Gamble's Cave skull No. 4 is Negroid in vault contour, especially in occipital fullness (*ibid*, Pls. XIX - XX). In the cranium Negroid influences are surely evident; in the face Caucasian influences are equally prominent.

It is a difficult problem to decide just where we stand in the consideration of such mixed types: are they genuinely *mixed*, i. e., do they represent a blend of an originally distinct Caucasian type with an originally distinct Negro type? or do they represent a type emergent from elements originally common to both, i. e., did the Caucasian Mediterranean and the East African Negroes stem off from a much earlier form that was Caucasoid - Negroid without possessing in the fullest degree the major characteristics of each? Later and random recombination of heritable entities might have given rise to types quite different from each other.

The term "Hamite," is almost as bad, in speaking of physical types, as the term "Semite," but both are useful and both, interestingly enough, betoken variants of the Mediterranean type. Of the two the "Hamite," is the more mixed. At all events the

protohistoric East Africans are well within the dragnet of our investigation: they are Mediterraneans with either a basic or an acquired Negroid tinge.

We turn now to Anatolia, where at Alishar Hüyük the Oriental Institute has established the following sequence (30, p. 225): Chalcolithic, ending *ca.* 3000 B. C.; Copper Age, ending in the 24th century B. C.; Early Bronze Age, 24th-20th century B. C.; Hittite Empires, 20th-12th century B. C.; Post-Hittite-Phrygian, 12th-7th century B. C.; Medo-Persian, Hellenistic, Galatian, 7th-1st century B. C.; Roman-Byzantine, 1st-11th century A. D.; Seljuk, 11th-13th century A. D.; Osmanli, 14th-18th century A. D. At this site the Mediterranean type was present in the earliest periods, was swamped by roundheads, and, after reasserting itself, was again slowly submerged by roundheads and shortheads. In the Chalcolithic, Copper Age, and Post-Hittite-Phrygian periods the Mediterranean longheads were supreme. The grouped males from these periods (see Table XVII) are longheaded (72.60) and moderately high-vaulted (71.45); the face is moderately high (54.05); the orbits are high (85.30); the nasal aperture is wide (52.25). There can be no doubt that the Mediterranean was the type longhead of this site, present from earliest times.

For additional Anatolian cranial series we must note the crania from Ahlatlıbel (23) and Kusura (25) studied by Kansu. In addition there is available the excellent craniological summary and synthesis by Dr. Şenyürek (51*b*) for the Copper Age and Hittite populations. At Ahlatlıbel the dating is Copper Age (*cf.* 42*a*, pp. 419 *f.*); at Kusura Period A = Chalcolithic, Period B is Copper Age, Period C is Hittite. At Ahlatlıbel the average dimensions of four crania (a fifth, poorly restored, skull is omitted) are as follows: length = 190.0 mm., breadth = 141.5 mm., total cranial height = 147.0 mm., auricular height = 117.0 mm.; the main derived indices are: breadth/length = 74.2, auricular height/length = 61.3, auricular height/breadth = 82.7. At Kusura the breadth/length index for Copper Age crania is given as 74.3 for a male, 72.3 and 81.2 for two females; in the Hittite Period the same index for two males is 76.7 and 83.1 There is an evident shift at Kusura from dolicho- to brachycrany.

Dr. Şenyürek has presented such a detailed discussion of

Anatolian prehistory that it is necessary here only to summarize his data, especially from Babaköy. We shall here note the Chalcolithic and Copper Age male crania (51b, Table 1):

Measurement * and Indices	Babaköy (1 ♂)	Tilkitepe	
		Chalcolithic (2 ♂♂)	Copper (3 ♂♂)
<i>Cranial</i>			
Length	183.0	191.0	183.7
Breadth	133.0	137.5	137.3
Height (ba-br)	140.0	131.0	129.5
Height (po-b) (OH)	121.0	112.0	110.0
B/L	72.6	72.0	74.9
H/L	76.5	69.7	72.1
OH/L	66.1	59.6	59.9
<i>Facial</i>			
Upper face H (na-pr)	69.0	65.0	65.5
Breadth	126.0	129.0	128.0
Orbital W	39.0?	—	38.3
" H	33.0	—	31.0
Nasal H	50.0	—	49.5
" W	23.0	—	23.8
Upper facial index	54.7	50.4	50.7
Orbital index	85.6	—	81.0
Nasal "	46.0	—	48.0

* It is to be noted that Şenyürek (51b, p. 237) has pointed out that the Babaköy measurements are by Angel, while those of Tilkitepe are by him.

Dr. Şenyürek has included in his original tabulation the Chalcolithic and Copper Age crania from Hisarlık II, Alishar, Kusura, and Ahlatlıbel, which have been mentioned separately in the present report. It is of moment that he goes beyond the craniometric data to assess cranial morphology as well. When he does this he comes to the conclusion that the crania are basically assignable to the Mediterranean type; the crania from Babaköy and Tilkitepe he assigns to the Eurafrikan type. There are,

therefore, two dolichocranic types, according to Dr. Şenyürek, with the last-named defined by him as the more "primitive,".

Dr. Şenyürek's main conclusion that the earliest populations of Anatolia were predominantly dolichocranic is substantiated by all available comparable data.

The next sites to be considered are in Iran. At Tepe Hissar (32, 33) Dr. Erich F. Schmidt has established the following sequence: Period I, before 4000 to *ca.* 3500 B. C.; Period II, *ca.* 3500 — *ca.* 3000 B. C.; Period III, *ca.* 3000 — *ca.* 2000 B. C. Here the Mediterranean longheads were earliest and basic to the entire population. The grouped males are longheaded (70.45) and moderately high-vaulted (71.27); the face is high (55.27); the orbit is moderately high (78.14); the nasal aperture is moderately broad (49.49). In these as in all other characters the indigenous longheads of Tepe Hissar fit into the definition of the Mediterranean type.

The skeletal material excavated at Shah Tepé near Astrabad is reported by Fürst (13). There are 22 crania from Period I, 750-1000 A. D., 6 from Period II, 2500-1800 B. C., 5 from Period III, 3000-2500 B.C. We shall consider only Periods II-III here, the material from which was badly broken. From Fürst's Table A I have calculated the following average dimensions (mm.) and indices.

	Period II		Period III	
	♂ (4)	♀ (1)	♂ (3)	♀ (1)
<i>Cranial:</i>				
Max. length	189.8	184.0	187.0	176.0
Max. breadth	141.0	142.0	137.3	140.0
Basio-bregmatic height	122.0	—	—	129.0
Auricular height	114.0	—	—	111.0
Breadth-length index	74.3	77.2	73.4	79.5
Height-length index	63.9	—	—	73.3
Height-breadth index	89.7	—	—	92.1
<i>Facial:</i>	♂(1)	♀(—)	♂(—)	♀(1)
Total face length	116.0	—	—	—
Upper face height	70.0	—	—	63.0
Bizygomatic width	123.0	—	—	117.0?
Nasal height	49.0	—	—	43.0
Nasal width	23.0	—	—	22.0
Orbital height	31.0	—	—	29.0
Orbital width	37.0	—	—	36.0
Total facial index	94.3	—	—	—
Upper facial index	56.9	—	—	53.8?
Nasal index	46.9	—	—	51.2
Orbital index	83.8	—	—	80.6

Fürst himself makes no attempt (pp. 24 f.) to identify precisely the numerically inadequate and fragmentary samples from Periods II-III, beyond a comparison with the contemporary basic longheaded type (Mediterranean?) found at Hissar, Kish, al 'Ubaid, Ur and Cyprus.

The skeletal material excavated at Sialk has been carefully studied by Vallois (54). Six horizons are recognized: I, end of fifth millennium B. C.; II, beginning of fourth millennium B. C.; III, mid-fourth millennium B. C.; IV, end of fourth millennium B. C.; V, Necropolis A, twelfth and eleventh centuries B. C.; VI,

Necropolis B, tenth and ninth centuries B. C. Vallois differentiates four cranial types, found in III, I-III and V-VI, II-IV, and VI, respectively. The first three comprise two longheaded types and one roundheaded type; the fourth is roundheaded. From Vallois' measurements in his Tables III, V, VII, and VIII I have calculated for these four types the average principal cranio-facial dimensions (mm.) and indices, as presented in the tabulation which follows. It is to be noted that Vallois has grouped the crania according to type or group rather than to Period. Thus his Group I includes crania from Periods I-III (Nos. 101, 104, 108, 109, 3 for males, 103, 106, 112 for females); Group II includes crania from Periods I, II, V, VI (Nos. 105, 122, 127 for males, 5, 107, 111, 123 for females); Group III includes crania from Periods I, II, IV, V (Nos. 4 for males, 102, 110, 116 for females); Group IV includes crania only from Period VI (Nos. 9, 11, 12, 117, 120, 124, 125, 126 for males, 6, 7, 8, 10, 118, 119, 121 for females).

Measurement	Group I		Group II		Group III		Group IV	
	♂ (5)	♀ (3)	♂ (3)	♀ (4)	♂ (1)	♀ (3)	♂ (8)	♀ (7)
<i>Cranial:</i>								
Max. length	198.0	193.3	189.3	178.0	169.0	171.0	179.8	167.1
Max. breadth	134.0	133.3	141.7	130.7	134.0	138.7	152.0	144.6
Auric. height	118.6	113.3	117.0	110.2	102.0	109.0	119.8	114.0
Length-breadth index	67.60	68.96	74.76	73.43	79.20	81.03	84.60	87.07
Height-length index	59.90	59.50	62.10	60.13	60.30	63.30	66.69	68.71
Height-breadth index	88.18	85.50	83.03	84.25	76.10	80.10	78.77	78.76
<i>Facial:</i>								
Upperface height	♂ (5)	♀ (2)	♂ (3)	♀ (1)	♂ (1)	♀ (1)	♂ (6)	♀ (4)
Upperface height	75.0	69.5	73.0	68.0	70.0	—	74.8	66.4
Bizyg. breadth	134.3	129.0	131.3	126.0	129.0	120.0	140.8	131.0
Upper face index	55.15	53.85	55.50	53.90	54.20	—	53.01	50.62
Nasal index	48.22	52.10	49.73	51.00	50.90	—	48.30	49.50
Orbital "	85.25	82.00	71.30	77.50	87.50	—	83.14	83.42
Palatal "	79.45	62.20	92.90	89.30	100.00	75.70	92.68	94.23

The type-features for each group (males), together with the range of each index in the samples, are summarized as follows:

Index	Group I	Group II	Group III*	Group IV
Length-breadth	hyperdolichocranic (65.0-69.3)	dolichocranic (73.9-75.7)	mesocranic (79.2)	brachycranic (80.0-92.8)
Height-length	chamaecranic (55.4-63.1)	chamaecranic (61.8-62.3)	chamaecranic (60.3)	chamaecranic (62.5-74.5)
Upper face	lepten (51.4-63.2)	lepten (53.9-56.3)	mesen (54.2)	mesen (48.5-58.8)
Nasal	mesorrhine (44.3-52.1)	mesorrhine (48.2-52.0)	mesorrhine (50.9)	mesorrhine (44.6-53.6)
Orbital	mesoconchic (76.1-88.5)	chamaeconchic (70.0-73.8)	mesoconchic (87.5)	mesoconchic (76.7-96.5)
Palatal	leptostaphylic (77.3-81.6)	brachystaphylic (84.8-101.0)	brachystaphylic (100.0)	brachystaphylic (81.6-101.0)

* Only one male skull; three females with an average length-breadth index of 81.03 (79.0-82.1) are brachycranic; the one male, with an index of 79.2, is essentially roundheaded in type.

In these four types there is an evident decrease in length, increase in breadth; vault height increases a bit absolutely, but remains relatively low throughout. Upper face broadens as skull breadth increases; nasal breadth remains quite constant, as does also orbital height, with the possible exception of the low-orbited male of group II; palate is narrow in group I, broader in groups II and IV.

The longheaded groups are of moment in our discussion of the Mediterranean type. Vallois recognizes the priority of this type in Asia Minor; he feels that the hyperdolicho- and dolichocranics are merely differentiated forms. The hyper-dolichocranics of I he would term "Proto-Iranian,,"; the dolichocranics of II he terms "Proto-Mediterranean,," His choice of "Proto-Iranian,," is un-

fortunate in that Haddon has already preëmpted the term, when he refers to a Eurasiatic roundheaded type as Pamiri or Iranian. (*H. alpinus* of Lapouge). Apart from this it seems that separation of group I and II solely morpho-metrically is somewhat of an over-refinement. I would prefer to class both longheaded groups as Mediterranean.

In Tables XVII-XVIII are summarized the cranio-facial measurements, indices, and characters of the male Mediterranean type as it occurred at the several sites we have been studying, and which have not been tabulated in the body of this report. Notwithstanding the fact that at most sites the samples have been entirely inadequate, the combined data are surprisingly homogeneous. The cranial length ranges from 178.0-197.17 mm., most of the crania hovering around 185 mm.; similarly cranial breadth ranges from 129.5-139.0, with 135 mm. as a central point; cranial height ranges from 128.5-135.71 mm., with 130-132 mm. as a central range. Facial dimensions are more variable, a feature too well known to need further discussion. At all events the male Mediterranean type may be summarized as longheaded and moderately high-vaulted, with face moderately high to high, orbit moderately high, and nasal aperture narrow to moderately wide. Only in one group, the East African, is there a noticeable yet uniform variation, a definite trend in the direction of a Negroid influence.

In Figures 23-24 the length-breadth ratios of Mediterranean adult male and female crania are graphically depicted. The data, to the nearest whole millimeter, are as follows:

PERIOD	MALE		FEMALE	
	Length	Breadth	Length	Breadth
Phase O	185	138	173	130
Phase N	186	134	—	—
Phase M	187	147	176	139
Phase G	182	129	—	—
Tepe Hissar II	189	131	178	132
Tepe Hissar III	186	133	180	132
Alishar Chalcolithic	—	—	179	130
" Copper Age	182	135	177	137
" Post-Hittite-Phrygian	186	132	—	—
Egyptian Badarian	182	131	177	130
" Predynastic	187	135	—	—
" Dynasties VI-XII	183	134	—	—
" Dynasties XXVI-XXX	185	139	177	136

With but one exception the males are longheaded, with length between 182 and 189 mm., breadth between 129 and 139 mm. The females, slightly smaller, show what is probably a sex tendency to middleheadedness.

We may conclude with a reasonable degree of certainty that the Mediterranean type was earliest and was basic to north and northeast Africa and the eastern Mediterranean area, Asia Minor and Iran. There is considerable reason to believe that it arose somewhere in the north Africa-south European area (the western Mediterranean area par excellence) and spread eastward to Asia Minor, Iran and India and southward (from Asia Minor to Syria and Palestine?) and to East Africa. It seems warranted to conclude that the longheaded Mediterranean cranial type had priority in the vast area comprising southern Europe, northern Africa, Asia Minor, and possibly the entire Middle East.

The Eurafrian Type

The presence of this type as far west as Syria in Phase G (*ca.* 3500 B. C.) is very surprising. It was possibly present at Tepe Hissar I (*ca.* 4000 B. C.), but was not certainly present until Tepe Hissar II (*ca.* 3500 B. C.). It was not found at Alishar

until Post-Hittite-Phrygian times (12th-7th century B. C.), and even then doubtfully so (skull no. 3218). According to Peake (43, pp. 155 and 165) male crania Nos. 1 and 2 of Hissarlik III (ca. 2225 B. C.) are "Nordic., According to Buxton (6, p. 77) there was found at Kish no skull "which showed in the remotest degree any resemblance to the 'Nordic, type., At Sialk Vallois (54) did not find a "Nordic., type. In his Fig. 21, p. 182, he depicts the "Nordic., ("type scytho-iranien [=nordique?],") as present only at Tepe Hissar II-III. Here we have a problem compounded of sporadic occurrence and negative evidence: What date or period shall we set for the emergence and spread of the Eurafrian (= Nordic?) type?

In Table XIX are summarized the grouped cranio-facial measurements and indices of the type¹². Uniformly the head is very long and the vault moderately high; the face is moderately high to high, the orbit is moderately high, and the nasal aperture moderately wide. It is in its absolute size rather than in its proportions that the Eurafrian skull type stands out; it is a large skull with strongly developed eyebrow ridges, mastoid processes, and sites for muscle attachment.

In Figure 25 the length - breadth ratios of the male Eurafrian crania from the several sites are graphically depicted. It is based on the following data, given to the nearest whole millimeter :

<i>Period</i>	<i>Length</i>	<i>Breadth</i>
Phases P and Q	206	140
Phase O	190	132
Phase N	185	141
Phase M	194	142
Phase G	194	140
Hissarlik III	192	137
Alishar 3218 Post-Hittite-Phrygian	196	134
Tepe Hissar II	188	137
Tepe Hissar III	192	136

¹² For the descriptions and measurements of the Hissarlik material see Schliemann (51, pp. 270-72 and pp. 507-12). For the measurements of the Alishar material see Krogman (30, Tables II-III)

Though there is a greater range of variation than for the Mediterranean males, the trend to larger size is evident, with length mostly between 190 and 200 mm., breadth between 130 and 140 mm., but definitely toward the upper range. The pronounced longheadedness is evident. The only exception is the lone middleheaded skull from Phase N.

In the report on the Alishar crania we stated (30, p. 271) that "a non-Mediterranean longheaded element is certainly not represented in Asia Minor until about 2500-2000 B. C.," Apparently this must now be revised to provide for the Eurafrikan type of Phase G, for that it is an Eurafrikan cranial type we are reasonably sure. At Tepe Hissar the type (there called "proto-Nordic," by me) is to be expected early, for it is near the Aralo-Caspian Steppe region, the probable area of characterization. If the type occurs in Tepe Hissar II and then is not found again until Hissarlik III and Alishar Post-Hittite-Phrygian, its occurrence in Phase G at Judaidah is a greater puzzle than ever. It may be that this western outpost, contemporaneous with Tepe Hissar II, is merely an indicator of the fact that the territory in between has not been completely explored; we may in future excavations fill the gap in space, just as now apparently we have filled the gap in time. Or the one male of Phase G may for some reason unknown to us be a "lone wolf," slinking through the corridors of history almost a millennium in advance of the pack!

Roundheaded Types

Here we shall include the Alpines (broadheaded) and the Armenoids (shortheaded) types.

The Alpine Type

At Tell al-Judaidah this type was apparently not present until about 1500 B. C., yet there is evidence that roundheadedness in the Mediterranean area is much older. Cole (7, pp. 169-71 and 189) reports an infantile skull from Mechta-el-Arbi which is roundheaded and, according to him, Alpine in type. Boule and Vallois (2, p. 92) found that of 36 crania from Afalou-bou-Rhummel 17 were longheaded, 15 middle-headed and 4 weakly

roundheaded. Brunton (5, pp. 465 f.) states that the skulls of the Tasians, who seem to have preceded the Badarians, "are much rounder than the Badarian or the Predynastic; they have broad faces and square jaws, quite unlike the later type,,". To which Peake (44, p. 123) adds that the Tasians are "of a type scarcely ever found in Africa, but which are more at home in the highland regions stretching from Tibet to Central Europe,,". In Egypt roundheads begin to appear as a distinct minority type during Dynasties III-IV (30, Table VI).

Of early Crete Duckworth (10, p. 407) reports that out of 46 male skulls 65.3 per cent were longheaded, 26.15 per cent middleheaded, and only 8.55 per cent roundheaded. Hawes (19, pp. 229-31) shows that the frequency of round headedness increases with time: 5 crania from Gournia (Late Minoan I) have an average cranial index of 76.5; 7 crania of Late Minoan III have an average of 79.1. He traces the infiltration of roundheadedness from two sources; in western Crete from the tall northern "Illyric," type, and in eastern Crete from the Asiatic roundheads of the uplands of Asia Minor.

Notwithstanding the evidence of these earlier roundheaded types, we are not in a position to define the type in terms of origin or exact time of arrival. It is probably reasonable to conclude that the full impact of the Alpine type was not felt in Asia Minor until the middle of the third millennium B. C. or a bit later. It may not have reached Syria until considerably later. Macalister (36, pp. 60 f.) lists 74 crania from Semitic periods III and IV (up to 550 B.C.) of which 24 are longheaded, 43 middleheaded, 7 roundheaded. Of the Hyksos (1800 - 1600 B. C.) Hrdlicka (21, p. 192) and Engberg (18, p. 226) report that the type was roundheaded, approaching that of the Alpines.

The most important relative and detailed comparative materials on the Alpine type come from Tepe Hissar, Alishar Hüyük, and Alacahüyük (see also Tables IV and VI in Şenyürek, 51b). The dates for the crania are as follows: Tepe Hissar, ca. 3000-ca. 2000 B. C. (33, p. 6); Alishar Hüyük, 24th - 12th century B. C. (30, p. 225); Alacahüyük, 3rd millenium B. C. (22, p. 36). Vallois (54, p. 171) provisionally calls his group III, present in Sialk I, II, IV, V, Alpine.

In Table XX the essential cranio-facial measurements and indices of the male Alpine type are given; these data are in addition to those given in the body of this report. The range in length is not great, 178.7-181.7 mm., but the range in breadth is unusual, 136.2-149.5 mm.; as a result the cranial index is likewise variable, from middle- to roundheadedness. The Amouq crania and the male skull from Alacahüyük are definitely roundheaded (83.67 and 82.1); the Tepe Hissar crania verge on longheadedness (76.73), while the Alishar crania verge on roundheadedness (79.15). All of the crania tend to high-headedness (60.84-64.60). The upper face is not homogeneous: the Alishar crania have a low face (48.35); in the Tepe Hissar crania the face is moderately high (51.56); in the Amouq crania it is high (56.74). The orbit is of average height in the amouq and Tepe Hissar crania (79.54 and 79.16), and in the Alishar crania it is high (87.9). The nasal aperture is narrow in the Amouq crania (46.08) and wide in the Alishar and Tepe Hissar crania (51.65 and 54.52).

The variable cranial ratio of the Alpine type is clearly shown in Figure 26. For the males the length falls in the 170-180 and 180-190 ranges, the breadth in the 130-140, 140-150, and 150-160 ranges; for the females the length falls in the 160-170 and 170-180 ranges, while the breadth hovers around the 140 line. To set them apart the female Alpines have been encircled by a dashed line, which elucidates their relative homogeneity. The figure is based on the following cranial length and breadth dimensions:

PERIOD	MALE		FEMALE	
	Length	Breadth	Length	Breadth
Phases S and T	184	154	168	140
" P and Q	173	145	163	139
Tepe Hissar III	177	136	—	—
Alishar Early Bronze	180	142	—	—
" Hittite Empires	183	145	174	141
Alacahüyük	179	147	169	141

The Alpine type as representative of a broad- and round-headed people was certainly a latecomer in the early history of

Asia Minor. It made its appearance in the mid-third millennium B. C., but only sporadically; not until much later did it play any considerable role in racial development. Its heterogeneity, as measured by the admittedly inadequate samples at hand, may have been an indication that only mixed types made bold to appear in an alien population; as the advance guard of the oncoming roundheads filtered through the indigenous longheads they reached the periphery (Syria) as mixed middleheads. This assumes that the roundheads emerged from Central Asia to encounter the longheads of Iran and Asia Minor. At all events, we may be reasonably certain that the original trend to broad- and roundheadedness developed well to the east of Asia Minor, and that the line of march was always westward.

The Armenoid Type

The shortheaded people defined as the Armenoid type do not appear in the present series until *ca.* 500 B. C. or later. They have been reported earlier in Asia Minor and considerably earlier in Mesopotamia. Buxton and Rice (6, pp. 75 f.) stated the type to be present at Kish (*ca.* 3000 B. C.). Virchow (56, pp. 123-25) classed the crania found at Bozüyük (*ca.* 1500 B. C.) as Armenoid. The type was apparently in Cyprus about 2000 B. C. but not earlier (30, p. 271). Sir G. Elliot Smith (cf. 47, p. 83) concluded that the aliens at Gizah in the Second Dynasty (*ca.* 3000 - 2780 B. C.) are Armenoid. At Sialk Vallois (54, p. 169) concludes that his group IV, Period VI (10th century B. C. at the earliest) is Armenoid. He is apparently judging principally from the brachycranic length-breadth index, for the chamaecranic length-height index is certainly not typical of the Armenoid hypsibrachycranic skull. The range of 2500 years, from about 3000 to 500 B. C., for the first appearances of the type is in itself significant of the sporadic occurrence of either a new type, an incompletely differentiated type, an imperfectly defined type, or a type distinctly in the minority. If further comparative data be considered, the time range is greatly extended, namely to *ca.* A. D. 350 in the Sasanian period at Tepe Hissar and to between the 11th and 18th centuries A. D.

in the Seljuk and Osmanli period at Alishar Hüyük.^{12a} Over a period of almost 5000 years the Armenoid type is represented as cropping up from time to time in Iran, Mesopotamia, Asia Minor, and Egypt.

In Table XXI are given the principal cranio-facial measurements and indices of male and female Armenoid crania from Syria, Alishar Hüyük, and Tepe Hissar. Those from Tell al-Judaidah are separated by 1000-1500 years, more or less, from the types at Alishar and Tepe Hissar. The several crania are uniformly shortheaded (cranial index ranging from 87.5 to 91.57) and highheaded (H-L index ranging from 77.3 to 86.37). The upper face is low to moderately high (46.97 to 51.9); the orbit is moderately high to high (75.61 to 92.64); the nasal aperture is narrow to moderately wide (43.0 to 48.89). Again, as in the Alpine type, the cranial dimensions and proportions are more homogeneous than the facial. The decreased cranial length and generally increased cranial breadth of the Armenoid type is well brought out in Figure 26, based on the following dimensions:

Period	Male		Female	
	Length	Breadth	Length	Breadth
Phases P and Q	168	154	160	143
Tepe Hissar Sasanian	—	—	163	144
Alishar Turkish	167	146	—	—

The several Armenoid crania have been set off by a dotted line; the female crania are smaller in all respects than the male, and both clearly stand apart from the Alpine type. Length ranges between 160-170mm., breadth principally between 140-150 mm. and to some extent between 150-160 mm. The Alishar crania of the Seljuk-Osmanli period were probably Armenians (cf. 30, p. 276), the others are of the Armenoid type. Certainly the Armenoid type was present in Syria and Iran at least by 500 B. C. on the basis of the foregoing comparative data. We are, however, concerned with the possibility of an earlier appearance.

^{12a} I would here acknowledge Dr. Şenyürek's admonition (51 a) that the «Armenoid type» is *not* to be confused with the «Armenian nationality». The former is, of course, much more widespread than the latter.

In the report on the Alishar crania (30, p. 272) we concluded "that migrations of peoples of the truly Armenoid type did not occur much if at all before 2000 B. C., and that they reached their height between 2000 and 1500 B. C.," There is no reason to change this very general conclusion despite their much later appearance at the sites we have been discussing. Their real impact, however, is after 1000 B. C.

What about the Armenoids at Kish and at Gizah? What about the "Hittites," as Armenoids? The answer may be found in part in the statement by Peake and Fleure (47, pp. 82 f.) that from the time of the Second Dynasty in Egypt there is found "among the ruling class . . . a type of head and face strongly reminiscent of the type now found in Anatolia . . . ." Two points must be considered here: (1) "the ruling class,"; (2) "now found in Anatolia.," The first point may explain the relative infrequency of occurrence of the type by assuming that it represented very early a familial head form transmitted in a sort of dynastic succession, much as the "Hapsburg lip," in royal lines in Europe today. This in turn might lead to symbolizing or caricaturing, so that in time the representation of the "Armenoid," or "Hittite," type would be a stylized short-head. We are not unfamiliar with this idea today in our symbolizing the English "John Bull," and the American "Uncle Sam.," It is quite possible, therefore, that a distinct minority in the population, or even a family line, might in time come to stand for the entire group. Our knowledge of the hypsibrachycephalic "Hittite," is based almost solely on sculptural representations of the type¹³.

The foregoing argument loses some weight when it is considered that the delineation of the "Hittite," type occurs over an extensive area and for a long period of time: Kish, *ca.* 3000 B.C.; Cyprus; *ca.* 2000 B. C.; Bozüyük, *ca.* 1500 B. C.; Dinarics and "maritime Armenoids," *ca.* 2000 B. C.; Gizah, *ca.* 3000-2780 B.C.;

¹³ On This point see Dingwall (9, p. 83), who suggests that cranial deformation is often limited to a minority group in a given population. See also Matiegkova (38, p. 68), who quotes Wreszinski (58, Vol. II, Pl. 2) to the effect that artistic delineations are not trustworthy in race-type analysis.

"Hittite troops,, ca. 1200 B. C. The type, even though a minority, may have been a real entity, assuming (for the sake of argument) that all the artists were depicting the same - more or less stylized - type.

The second point may explain a mistaken cause-and-effect sequence, namely that, since the early "alien,, round-heads came from Asia Minor and since that area today is in part Armenoid, the earliest types from that area must have been at the very least proto-Armenoid. A good example of this may be seen in Peake and Fleure, Fig. 43 (47, p. 83), where the "profile of a skull from the Gizah necropolis showing Armenoid traits,, is shown. If the picture be reasonably accurate, the type is not Armenoid, that is, a sortheaded, highheaded cranium with greatly reduced postporionic length. It appears to be rondheaded and highheaded and must, therefore, be included with the Alpine rather than the Armenoid type. The point is simply this: the Armenoid is a latecomer in the history of Asia Minor and has probably evolved¹⁴ from Alpine roundheads who in early historic times were the only roundheads of Asia Minor. The trend of human skull-conformation is seemingly toward round-headedness, if we may judge by the uniformly longheaded Paleolithic types. Roundheadedness came in apparently in Mesolithic times, relatively recently and has made tremendous strides since then. It is not too much, therefore, to surmise that the earliest "Armenoids,, so-called, were Alpine or possibly Dinaric, for the sequence is very probably Alpine-Dinaric-Armenoid. In a very real sense we have observed a trend and the emergence of a type.

The Mandible

Comparative data on the mandible, as on the cranium, are available chiefly for the Mediterranean type. In Table XXII these data

¹⁴ Kappers has suggested (26, pp. 605 f. and Tables I-III) that roundheaded peoples apparently have transmissible hyperbreadths, which may by inbreeding become expressed. This succession must be considered speculative, for our knowledge of the genetics of cranial form is too imperfect to warrant the assumption of a hyper-breadth as a genetically dominant trait.

are tabulated.¹⁵ The bicondylar width is fairly uniform except for the Makalia male. Symphyseal height is variable, but alveolar absorption accompanying incisor loss may be a partial explanation. In general, as revealed by the measurements of the minimum width of the ramus, the East African mandibles are more robust. The transverse dimensions of the dental arch are fairly uniform, as is also the mandibular angle. The Amouq mandibles are smaller, if one may judge by the measurement of corpus length and of mandibular length. If we accept Morant's statement (42, p. 116) that "mandibular characters tend, on the average, to be more variable intraracially than cranial characters when allowance is made for differences in absolute size," then the several series appear to be relatively homogeneous.

For comparison with the Alpine male type there are available Kansu's data from Alacahüyük (22, p. 37).

	Tell al - Judaidah and Chatal Hüyük	Alacahüyük
Bicondylar width (w')	126.50	140.00
Symphyseal height (h')	29.25	30.00
Minimum width of ramus (rb')	34.75	32.00
Bigonial breadth (gogo)	98.67	100.00
Coronal height (crh)	61.50	60.00
Mandibular angle (M<)	119.75°	116.00°

Apart from the unusual bicondylar width of the male from Alacahüyük the two samples are similar.

The mandible by itself has not been studied sufficiently to yield convincing evidence of racial affinities. Its chief function, therefore, lies in the direction of corroboration. In this sense the

¹⁵ The data are from Marchand (37, pp. 243-47, Leakey (34, p. 80, p. 104, p. 109, p. 118), Krogman (37, Table XXXIII), Morant (42, p. 96), and Şenyürek (57c, p. 254). [It must be noted that of the Copper Age skeleton ≠ 7 at Maşat Höyük Şenyürek (p. 250) observes that due to its immaturity it is not possible to say whether it is Mediterranean or Eurafican].

mandible offers additional proof of the validity of the type groups in the report, particularly the Mediterranean type¹⁶.

The Long Bones

We shall consider here only the femur, the tibia, and calculated stature.

The Femur

In Table XXIII are selected measurements from Elmenteita (Gamble's Cave II and Bromhead's Site), Willey's Kopje, Makalia, and Nakuru (Leakey, 34, pp. 55 f., 82, 103, 105, 111, 118), Tepe Hissar (Krogman, 31, Table XXXIV, Alacahüyük (Kansu, 22, p. 38), and Mouillah (Marchand, 37, p. 249). Macalister offers additional data from Gezer (36 pp. 59 and 63 f.).

In every instance, regardless of type or sex, the femora listed in Table XXIII are platymeric, the Makalia male and the Alacahüyük female excessively so. The maximum length is small in the Mediterranean males from Amouq and Tepe Hissar, uniformly great in the East African males. At Gezer Macalister found platymeria among the Pre-Semites, but eurymeria occurred also; the same was true of later Semitic periods, but here a few instances of stenomeria occurred.

The Tibia

In Table XXIII are selected measurements of the tibia. The sources of the data are as for the femur. In the tabulated data are found platycnemic tibiae among the Makalia and Nakuru males, mesocnemic tibiae among all the rest except the eurycnemic Tepe Hissar III females. Macalister (36, pp. 59 and 63 f.) reports that about 30 per cent of the Gezer Pre-Semitic tibiae were platycnemic, and that "a fairly large proportion of the tibiae showed platycnemia," in later Semitic periods. The tibiae of the Philistine period were not platycnemic.

¹⁶ The dental pathology of the Amouq crania may be compared to that found at Gezer: "From 1000 B. C. onwards . . . dental caries became more and more common, and the teeth of some of the Hellenistic and Byzantine skulls were in a dreadful condition." (Macalister, 36, p. 68). For a detailed discussion of dental pathology in various population groups see Krogman (32).

The single Alpine female tibia from Tell al-Judaidah did not have the so-called "squatting facet," reported in male tibiae at Tepe Hissar (31, p. 35) and in Pre-Semitic and Semitic tibiae at Gezer (36, pp. 59 and 63).

No bone pathology was found in the present Amouq material¹⁷.

Stature

Stature has been calculated from the femora¹⁸ (except at Shah Tepe, where Fürst used upper and lower limb bones) listed in Table XXIII, also obtained directly from data by Boule, Vallois, and Verneau for Afalou-bou-Rhummel (2, p. 162 f.), by Keith for the Natufian (28, p. 46), by Duckworth for the early Cretans (10, p. 408), by Petrie for the Hyksos (49, p. 220), by Macalister for the people of Gezer (36, p. 63), by Vallois for Byblos (53a, p. 27), by Fürst for Shah Tepe (13, p. 22), by Vallois for Sialk (54, pp. 135 and 154), and by Kansu for Ahlatlibel (23, p. 35).

Site	Male (mm)	Female (mm)
Tell al-Judaidah and Chatal Hüyük		
Mediterranean type	1607	—
Eurafrican type	1781	—
Alpine type	—	1512
Natufian	1600 - 1650	1524
Gezer	1650 - 1700	1575 - 1625
Byblos	1567	1472
Hyksos	1550	—
East African		
Gamble's Cave	1790	—
Bromhead's Site	1722	—

¹⁷ It is worth noting here that Macalister (36, pp. 67 f.) calls attention to a humerus (he states the same for the long bones of both legs) of the 3rd century which "showed pathological changes which in a modern skeleton would undoubtedly be considered syphilitic."

¹⁸ This material has been calculated on the basis of Pearson's formula: male stature = 1.880 (femur length) + 813.06 mm., female stature = 1.945 (femur length) + 728.44 mm.

Site	Male (mm)	Female (mm)	
Willey's Kopje	1768	—	
Makalia	1722	—	
Nakuru	1755	—	
Afalou-bou-Rhummel	1730	1720	
Mouillah	1650	—	
Crete	1625	—	
Alacahüyük	1590	—	
Ahlatlıbel	1652	1632	
Tepe Hissar	1654	1528	
	(Period II	1662	1554
Shah Tepe	(Period III	1601	1504
Sialk	(Group I	1740	—
	(Group IV	1620 - 1740	1570

We are struck by the uniformly tall stature of the East African groups—they are truly Nilotic in their tallness. It is apparent that the East African native is inherently tall and has not achieved his height by hybridization with tall whites. The fact that his tall stature antedates the possibility of white intermixture raises the question of East African stature as contrasted with West African. Uniformly the Eastern groups are very much taller, though in most bodily and cranio-facial characters conforming fairly well to the generalized (West) African type. The range at Gezer is, according to Macalister's data, a measure of the average increase from pre-Semitic to late Semitic periods. The unusual height of the female from Afalou-bou-Rhummel is probably due to chance variation in a small sample.

The early Mediterranean type probably averaged 5'6" for males, 5'2" for females. In East Africa (due to Negroid influences?) the average went up to 5'10" for males.

Conclusions

In the cranial material from Tell al-Judaidah and Chatal Hüyük there are two major cranial types, longheaded and roundheaded. The former may be divided into Eurafican and Mediterranean types, the latter into Alpine (broadheaded) and

Armenoid (shortheaded) types. The longheads precede the roundheads; Mediterraneans are in advance of Eurafrians, Alpines probably well ahead of Armenoids. This sequence may be stated chronologically: Mediterranean, basic and before 4000 B. C.; Eurafrian, not a real factor until mid- or late third millennium B. C.; Alpine, an incomer about 2500 B. C.; Armenoid, a late-comer about 500 B. C. Actually, Eurafrians are met here as early as 3500 B. C., while Alpines are not met until about 1600 B. C.

The identification of these types in terms of present-day groupings or geographic continuity is based on a recognition of the probability that cranial types were definitely established by the time the earliest levels of Tell al-Judaidah and Chatal Hüyük were laid down. The long- and roundheadedness of the material is inescapable; the ascription of each major type to the stated racial subdivisions is perhaps somewhat conjectural. The fact remains, however, that if our definitions of cranial types are at all valid they *must* apply to the material under discussion.

The general conclusions at Tell al-Judaidah and Chatal Hüyük find confirmation in the comparative data considered in this report. The Mediterranean type appears to be earliest and therefore basic to North Africa, Egypt, East Africa, Palestine, Syria, Anatolia, and Iran. An unmistakably Negroid element occurs early in North and East Africa as a distinct racial force, but elsewhere it does not seriously influence type development. The Eurafrian type, apparently indigenous to the Aralo-Caspian area, appears as early as 4000-3500 B. C., but not until much later (2500-2000 B. C.) does it emerge as a real factor in cultural development. The Alpine type, certainly earlier than the Eurafrian and perhaps only slightly later than the Mediterranean, plays a minor refrain until about 2500 B. C. The possibility that this broadheaded type through genetic selection finally gave rise to shortheaded types is suggested by several Dinaroid skulls from Phases P and Q. Be that as it may, we may affirm our earlier conclusion (cf. 30, p. 271, and 33, p. 300) that the Armenoid type was not distinct in Asia Minor until *ca.* 1500 B. C. at the earliest, and probably not until 1000-500 B. C. If we accept the general trend of cranial evolution in Man as going from longheadedness,

to roundheadedness, then shortheadedness, which is the veritable epitome of roundheadedness, would by definition be late. We feel, in general, that roundheadedness evolved to the east of Syria and Anatolia, and possibly Iran.

The Mediterraneans set the stage and then joined the cast of Alpines, Euraficans, and Armenoids, as each took up the role allotted by destiny.

.....

This report offers a good opportunity to discuss the relation between the archeologist and the physical anthropologist. The relation is a close and dependent one, namely, the physical anthropologist must rely upon the archeologist for field data, care of exhumation, care of packing for shipping to the laboratory, and he must rely upon the archeologist to save *all* skeletal material uncovered by his digging. The archeologist is, in a real sense, the ultimate determinant of much of the help the physical anthropologist can offer him. He saves thousands of sherds, flints, and other cultural objects; why, then, should he expect precise information from a relative handful of skulls and a few long bones? Granted that there are more cultural objects than skeletons, but *all of both* types of remains should be saved. In recent years this condition has come nearer realization than in earlier archeological history. The relative paucity of human skeletal material, compared to human cultural material, is one reason why the findings of the physical anthropologist have not coincided more closely with those of the archeologist.

There is another reason, namely that the comparison of physical types and cultural traits is not a direct one. Speiser (57a, p. 29) hits a keynote here when he observes that "the process of racial leveling is immeasurably older than that of cultural blending." To this we might add that the one-physical type—is conservative, while the other—cultural complex—tends to be more dynamic. Culture is often uniformly progressive, changing in a given direction; the physical type possessing this culture remains almost absolutely unchanged, excepting for possible family-line emphasis. Thus it is that if, for example, pottery types gradually change the archeologist should not expect a change in physical type. If a

radical change in culture occurs then a new physical type may be suspected, but not necessarily, for ideas travel ahead of the people who originate them. But if a new people did come in then the physical anthropologist must have a sample of respectable size before he can be sure. Range of variation in human crania and long bones is such that intra-racial differences are obscured in small series. If a white culture were obliterated by a Negro culture, then a few skulls might tell the story. But if a white culture were submerged by a neighboring white group then only a statistically adequate series would tell the story.

The physical anthropologist is eager to help the archeologist and is grateful to him for making human skeletal material available to him. But he asks the archeologist to bear with him whenever he cannot point to a new physical type every time a new pot-handle or new flint-type is found. He can and will fill in the broader racial movement picture, leaving to the archeologist the filling in of precise details of times and avenues of migration.

I cannot end this plea without saying that my affiliation with the Oriental Institute has been a most happy one. They have hearkened to my pleas and have given me every possible cooperation. To Professor Braidwood I acknowledge that aid which comes only via a most cordial personal friendship. In a sense this report is largely his: he recovered the material, I but interpreted it.

LITERATURE CITED

The following abbreviations are used:

- JRAI = Journal of the Royal Anthropological Institute (of Great Britain and Ireland).
OIP = Oriental Institute Publication (Oriental Institute, University of Chicago).
SAOC = Studies in Ancient Oriental Civilization (Oriental Institute, University of Chicago).
1. Albright, W. F. *The ancient Near East at the Congress of Orientalists in Rome*. (American Schools of Oriental Research, *Bulletin* No. 60 [1935] pp. 2-9).
    - 1 a. Angel, J. L. *Ancient Cephallenians. The population of a Mediterranean island*. (*Am. J. Phys. Antrop. N. S.* 1 (3): 229-60 [1943]).
    - 1 b. Angel, J. L. *A racial analysis of the ancient Greeks: An essay on the use of morphological types*. (*Ibid.* N. S. 2 (4): 326-76 [1944]).
    - 1 c. Angel, J. L. *Race, type and ethnic group in Ancient Greece* (*Hum. Biol.* 18 (1): 1-32 [1946]).
  2. Arambourg, C., Boule, M., Vallois, H., Verneau, R. *Les grottes paleolithiques des Beni-Segoual (Algerie)* ("Archives de L'Institut de paleontologie humaine," *Memoire* 13 [Paris, 1934]).
  3. Boule, M., and Vallois, H. *L'Homme fossile d'Asselar (Sahara)* ("Archives de L'Institut de paleontologie humaine," *Memoire* 9 [Paris, 1932]).
    - 3 a. Braidwood, L. *Artifactual material of the terminal food-gathering stage of North Africa and the Near East*. (pp. 153-69 in "Human Origins," [mimeo., U. of C. Press] [2nd ed., 1946]).
  4. Braidwood, R. J. *Mounds in the Plains of Antioch*. (OIP XLVIII, [1937].)
  5. Brunton, G. *The beginnings of Egyptian civilization* (*Antiquity* III [1929] 456-67).

6. Buxton, L. H. D. and Rice, D. T. *Report on the human remains found at Kish* (JRAI LXI = n. s. XXXIV [1931] 57-119).
- 6a. Caton-Thompson, G. *The Levallousian industries of Egypt*. (Proc. Prehist. Soc., N. S., vol. XII, pp. 57-120, [1946]).
- 6b. Childe, V. G. *The cave of Parpalló and the Upper Paleolithic Age in southeast Spain*. (Antiquity; vol. XVIII, No. 69, pp. 29-35 [1944]).
7. Cole, F. C. *Skeletal material from Mechta-el-Arbi* (Logan Museum Bulletin, I, No. 2 [1928] 165-89).
- 7a. Coon, C. S. *The races of Europe*. [Macmillan, New York, 1939].
8. Dikaios, P. *New light on prehistoric Cyprus more than 5000 years ago* (Illustrated London News, [Dec. 26, 1936], pp. 1174 f.).
9. Dingwall, E. J. *Artificial cranial deformation* (London, 1931).
10. Duckworth, W. L. H. *On the prehistoric human remains in the museum at Candia and in the ossuary at Palaeokastro, Crete* (British Association for the Advancement of Science, Report, 1903 [London, 1904] pp. 406-8.)
- 10a. Ehrich, R. W. *Preliminary notes on Tarsus crania*. (Amer. J. Archaeol., vol. XLIV, [1940], pp. 87-92.)
- 10b. Ehrich, R. W. and Coon, C. S. *Occipital flattening among the Dinarics*. (Amer. J. Physical Anthropol., vol. 6, n. s., (1948), pp. 181-86).
11. Engberg, R. M., and Shipton, G. M. *Notes on the Chalcolithic and Early Bronze Age pottery of Megiddo* (SAOC No. 10 [Chicago, 1934]).
12. Fawcett, C. D. *A second study of the variation and correlation of the human skull, with special reference to the Naqada crania* (Biometrika I [1901/2] 408-67).
13. Fürst, C. M. *The skeletal material collected during the excavations of Dr. T. J. Arne in Shah Tepe at Astrabad-Gorgan in Iran* (pp. 13-34 in pub. 9, Reports from the Scientific Expedition to the Northwest Provinces of China under the leadership of Dr. Sven Hedin). [1940].

14. Garrod, D. A. E. *A new Mesolithic industry: the Natufian of Palestine* (International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Proceedings, 1932, London, [1934], pp. 107 f.)
15. Garrod, D. A. E. *A summary of seven seasons' work at the Wady el-Mughara* (American School of Prehistoric Research, Bulletin No. 12, pp. 125-29, [1936]).
16. Garrod, D. A. E. *The Near East as a gateway of prehistoric migration* (American School of Prehistoric Research, Bulletin No. 13 [May, 1937] pp. 17-21).
17. Garrod, D. A. E. and Bate, D. M. A. *The Stone Age of Mt. Carmel I. Excavations at the Wady el-Mughara* (Oxford U. Press). [1937].
18. Guy, P. L. O. with contributions by R. M. Engberg. *Megiddo Tombs* (OIP XXXIII [1938]).
19. Hawes, C. H. *A report on Cretan anthropometry*. (British Association for the Advancement of Science, Report 1910 [London, 1911] pp. 228-36).
20. Henckel, K. O. *Zur Kräniologie Palästinas* (Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie XXVIII [1930] pp. 238-43).
21. Hrdlicka, A. *Skeletal remains*. (in No. 18, pp. 192-208).
- 21a. Huzayyin, S. A. *The place of Egypt in prehistory*. Mem. a L'Inst. d'Egypt. T. quarante - troisieme, [Cairo, 1941]).
22. Kansu, Chevket A. *Étude anthropologique de quelques squelettes d'Alacahöyük* (L'Anthropologie XLVII [1937] pp. 35-39).
23. Kansu, Chevket A. *Les ossements d'Ahlalibel (Age du Cuivre)* (Rev. Turque d'Anth. 15: 22-35, (1939)).
24. Kansu, Chevket A. *Nouvelle contribution a l'étude sur l'histoire raciale de l'Anatolie*. (Rev. Turque d'Anth, 15: 1-8, [1939]).
25. Kansu, Chevket A. and Atasayan, M. *Recherches sur les squelettes de l'age du Cuivre et de l'Epoque Hittite, decouverts dans les fouilles de Kusura, aux environs d'Afyon Karahisar*. (Rev. Turque d'Anth. 15: 272-313, [1939]).
26. Kappers, C. U. Ariëns. *The Central Asiatic barrier and the distribution and associated occurrence of cephalic in-*

- dex peaks in Asiatic-European races* (K. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, Proceedings of the section of sciences XXXVII [1934] 602-14).
27. Keith, Sir Arthur. *New discoveries relating to the antiquity of man* (New York [1931]).
  28. Keith, Sir Arthur. *The Late Paleolithic inhabitants of Palestine* (International Congress of Prehistoric and Proto-historic Sciences, Proceedings, 1932 [London, 1934] pp. 46-f.)
  29. Keith, Sir Arthur. *Mount Carmel Man. His bearing on the ancestry of modern races.* (American School of prehistoric Research, Bulletin No. 13 [May. 1937] pp. 5-15).
  30. Krogman, W. M. *Cranial types from Alishar Hüyük and their relations to other racial types, ancient and modern, of Europe and Western Asia* (in 42a, pp. 213-93).
  31. Krogman, W. M. *Racial types from Tepe Hissar, Iran, from the late fifth to the early second millennium, B. C.; a chapter in the protohistory of Asia Minor and the Middle East.* (Verhand. de Konink. Nederl. Akad. van Wetensch., Afd. Natuurk. Tweedie Sectie, Deel XXXIX, No. 2, 87 pp. Amsterdam.) [1940]
  32. Krogman, W. M. *The role of urbanization in the dentitions of various population groups* (Zeitschrift für Rassenkunde VII [1938] 41-72.)
  33. Krogman, W. M. *The peoples of early Iran and their ethnic affinities.* (American Journal of Physical Anthropology 26: 269-308, [1940]).
  34. Leakey, L. S. B. *The Stone Age races of Kenya* (1935). Oxford U. Press.
  35. Leakey, L. S. B. *Stone Age Africa. An outline of prehistory in Africa* (London, 1936).
  36. Macalister, R. A. S. *The excavation of Gezer, 1902-1905 and 1908-1909 I* (London, 1912).
  37. Marchand, H. *Les hommes fossiles de la Mouillah (Oran)* (Revue Anthropologique XLVI [1936] 239-53).
  38. Matiegkova, L. *Rozlisovani plemen a jeho praktické dusledky v starém Egypté* (Anthropologie [Prague] XIII 1935] 54-66; French resume, pp. 67 f.).

- 38a. McCown, D. E. *The material culture of early Iran.* (J. Near Eastern Studies, vol. I [1942], pp. 424-49).
- 38b. McCown, D. E. *The comparative stratigraphy of early Iran* (SAOC, No. 23, 1942).
39. Mac Ewan, C. W. *The Syrian Expedition of the Oriental Institute of the University of Chicago* (Amer. J. Archaeol., XLI, [1937] 8-16).
40. Morant, G. M. *A study of Egyptian craniology from prehistoric to Roman times* (Biometrika XVII [1925] 1 - 52).
41. Morant, G. M. *A study of Predynastic Egyptian skulls from Badari based on measurements taken by Miss B. N. Stössiger and Professor D. E. Derry* (Biometrika XXVII [1935] 293-309).
42. Morant, G. M., Collett, M., and Adyanthāya, N. K. *A biometric study of the human mandible* (Biometrika XXVIII [1936] 84-122).
- 42a. Osten, H. H. von der. *The Alishar Hüyük, Seasons of 1930-32*, III (OIP, XXX, [1937]).
43. Peake, H. J. E. *Racial elements concerned in the first siege of Troy* (JRAI XLVI = n. s. XIX [1916] 154-72).
44. Peake, H. J. E. *The beginnings of agriculture* (G. Elliot Smith, Sir Arthur Keith, et alii, *Early man. His origin, development, and culture* [London, 1931] 94-125).
45. Peake, H. J. E. *The first cultivation of wheat.* (Man XXXIX [1939] 34-36).
46. Peake, H. J. E. *The early spread of agriculture* (Man XXXIX [1939] 51-55).
47. Peake, H. J. E. and Fleure, H. J. *Priests and kings* (*The Corridors of Time*. IV [New Haven, Conn., and London, 1927]).
48. Petrie, Sir W. M. Flinders. *Early man in Egypt.* (Man XXV [1925] 129 f.).
49. Petrie, Sir W. M. Flinders. *Races in early Palestine* (Man XXXI [1931] 220-22).
50. Risdon, D. L. *A study of the cranial and other human remains from Palestine excavated at Tell Duweir (Lachish) by the Wellcome-Marston Archaeological Research Expedition* (Biometrika, XXXI [1939] 99-166).

51. Schliemann, Henry. *Ilios, the city and country of the Trojans: the results of researches and discoveries on the site of Troy and throughout the Troad in the years 1871-72-73-78-79* [London, 1880].
- 51 a. Speiser, E. A. *The beginnings of civilization in Mesopotamia*. (J. Am. Orient. Soc. [Suppl] LIX, pp. 17-31, Dec., 1939).
- 51 b. Şenyürek, M. S. *A craniological study of the Copper Age and Hittite populations of Anatolia*. (Türk Tarih Kurumu, Belleten, 5 (19): 237-54 [1941]).
- 51 c. Şenyürek, M. S. *A study of the skulls from Maşat-Höyük, excavated under the auspices of the Turkish Historical Society*. (*Ibid*, 10 (38): 243-56 [1946]).
52. Stoeessiger, B. N. *A study of the Badarian crania recently excavated by the British School of Archaeology in Egypt* (*Biometrika* XIX [1927] 110-50).
53. Vallois, H. V. *Les ossements natoufiens d'Erq-el-Ahmar (Palestine)* (*L'Anthropologie* XLVI [1936] 529-39).
- 53 a. Vallois, H. V. *Notes sur les ossements humains de la nécropole Énéolithique de Byblos*. (*Bull. du Mus. de Beyrouth*, pp. 23-33 [Dec., 1937]).
54. Vallois, H. V. *Les ossements humaines de Sialk*. (pp. 113-92 in R. Ghirshman, *Fouilles de Sialk*. Serie Archéol., T. V, Vol. II, Geuthner, Paris, [1939]).
55. Vaufrey, R. *L'âge des hommes fossiles de Mechta el-Arbi* (Société historique et géographique de la région de Sétif, Bulletin I (1935) 1-25 [conclusions given in *L'Anthropologie* XLVI (1936) 663 f.]).
56. Virchow, R. *Funde aus dem nordwestlichen Phrygien und von Salonik* (Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte Verhandlungen [1896] 123-6).
57. Weidenreich, F. *Über "Oldoway", Typen unter der C-Gruppe-Bevölkerung von Aniba und unter den Niloten des heutigen Afrika* (International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Proceedings, 1932 [London, 1934] pp. 55 f.).
58. Wreszinski, W. *Atlas zur altaegyptischen Kulturgeschichte* (2 vols., Leipzig. 1923-35).

TABLES

- I. Sequence of cultural phases in the Plain of Antioch, with approximate dates.
- II. Distribution by phases of skeletal material received for study.
- III. Distribution by cultural phases of skeletal material not available for study.
- IV. Age and sex distribution of material listed in Table III.
- V. Age and sex distribution of material listed in Table II.
- VI. Cranial measurements and indices of material received for study.
- VII. Facial measurements and indices of material received for study.
- VIII. Mandibular measurements and indices of material received for study.
- IX. Distribution of crania according to racial type.
- X. Cranial measurements and indices of the Mediterranean type.
- XI. Facial measurements and indices of the Mediterranean type.
- XII. Cranial measurements and indices of the Eurafriean type.
- XIII. Facial measurements and indices of the Eurafriean type.
- XIV. Cranial measurements and indices of the brachycranial types.
- XV. Facial measurements and indices of the brachycranial types.
- XVI. Mandibular measurements and indices of Mediterranean, Eurafriean, Alpine, and Armenoid types.
- XVII. Comparative cranio-facial measurements and indices of the male Mediterranean type.
- XVIII. Comparative cranio-facial characters of the male Mediterranean type.
- XIX. Comparative cranio-facial measurements and indices of the male Eurafriean type.

- XX. Comparative cranio-facial measurements and indices of the male Alpine type.
  - XXI. Comparative cranio-facial measurements and indices of the Armenoid type.
  - XXII. Comparative mandibular measurements and indices of the Mediterranean type.
  - XXIII. Comparative measurements of femur and tibia.
-

FIGURES

1. Right lateral view of skull of AS12, male Mediterranean of Phase N.
2. Left lateral view of skull of BS65, male Mediterranean of Phase M.
3. Left lateral view of skull of XS15, male Mediterranean of Phase G.
4. Right lateral view of skull of BS58a, female Mediterranean of Phase O.
5. Right lateral view of skull of BS62, female Mediterranean of Phase M.
- 6-6a. Facial and left lateral views of skull AS2, male Euraffrican of Phase P.
- 7-7a. Facial and left lateral views of skull of XS12, male Euraffrican of Phase S.
- 8-8a. Facial and left lateral views of skull of XS14, male Euraffrican of Phase G.
- 9-9a. Facial and right lateral views of skull of XS7, male Alpine of Phase Q.
- 10-10a. Facial and right lateral views of skull of ZS18, male Alpine of Phase Q.
- 11-11a. Facial and left lateral views of skull of BS22, female Alpine of Phase T.
- 12-12a. Facial and left lateral views of skull of ZS21, female Alpine of Phase Q.
- 13-13a. Facial and left lateral views of skull ZS6, male Armenoid of Phase Q.
- 14-14a. Facial and left lateral views of skull of ZS19, male Armenoid of Phase Q.
15. Mandibles of AS12, male Mediterranean of Period V, and BS62, female Mediterranean of Phase M.
16. Mandibles of XS12 and XS14, male Euraffricans of Phases S and G, respectively.
17. Mandibles of ZS12 and ZS14, male and female Alpines of Phase Q.

18. Mandibles of ZS19 and ZS20, male and female Armenoids of Phase Q.
  19. Basilar view of skull of ZS24, female Alpine of Phase Q, showing palatal asymmetry.
  20. Basilar view of skull of ZS14, female Alpine of Phase Q, showing premaxillo-maxillary suture on palate.
  21. Femur of AS2, male Eurafrican of Phase O, and an unnumbered femur of a male Mediterranean.
  22. Femora of ZS24, female Alpine of Phase Q, and BS41, male Mediterranean of Phase O.
  23. Comparative graphic summary of average cranial length-breadth ratios of male Mediterraneans found at various sites.
  24. Comparative graphic summary of average cranial length-breadth ratios of female Mediterraneans found at various sites.
  25. Comparative graphic summary of average cranial length-breadth ratios of male Eurafricans found at various sites.
  26. Comparative graphic summary of average cranial length-breadth ratios of male and female Alpines and Armenoids found at various sites,
-

TABLE I

**Sequence Of Cultural Phases In The Plain Of Antioch, With
Approximate Dates ***

Phase	Description	Approximate Date	Tell al- Judaidah	Chatal Hüyük	Tell Tayinat
V	Modern Arab		?	X	X
U	Medieval Arab			I	
T	Byzantine			I	
S	Early Christian		I	?	
R	Roman		II	II	
Q	Hellenistic	300-64B. C.	III	II	?
P	Syro-Hellenic	500-300B. C.	III	II	?
O	Syro-Hittite	1000-500B. C.	IV	III	I
N	Levanto-Helladic IV (Sub-Mycenaen)	1200-1000B. C.	V	IV	II
M	Levanto-Mycenaean	1600-1200B. C.	VI	V	
L	Qatna affinities (ca. 17th-18th B. C.)	1800-1600B. C.	VII	X	
K	Hama, etc., affinities (ca. 18th-20th B. C.)	2000-1800B. C.	VIII	X	
J	Chalciform pot series	2400-2000B. C.	IX	X	X
I	Smear-d-wash pot series	2600-2400B. C.	X	X	X
H	Red-black burnished pots (Early Dynastic affinities)	3100-2400B. C.	XI	X	X
G	Jemdet Nasr affinities	3500-3100B. C.	XII		X
F	Uruk affinities	4000-3500B. C.	XIII	X	
E	Obeid affinities	4500-4000B.C.	?		
D	Derived Halaf and earliest Obeid affinities, etc.	± 4500B.C.	?		
C	Developed primitive and true Halaf affinities	5000-4500B. C.	XIV		
B	Developed primitive and first painted wares, etc.	± pre-5000B. C.	XIV		
A	Primitive burnished ware	?	XIV		

* In this table X = "present"; the Roman numbers denote those which had been originally assigned to Periods at the individual sites.

TABLE II
**Distribution By Cultural Phases Of Skeletal Material
 Received For Study**

Phase	Material		
B	XS21**		
C	XS20*		
G	XS14	XS15	
H	XS11*		
J?	TTM24*		
M	BS61	XS1	XS5
	BS62	XS2*	XS6*
	BS64	XS3	XS9**
	BS65	XS4**	XS10**
Late M, or N	AS12	BS43	
O	AS10 ^b	BS58b	
	BS41	YS5	
	BS58a		
Late O, or P	AS2	TS6 ^c	
	TS5	TS7 ^c	
Q (earlier part)	XS7	ZS14	ZS23
	ZS3	ZS18	ZS24
	ZS3'	ZS19	
	ZS6	ZS20	
	ZS12	ZS21	
Q?	TTS1		
S' '	XS12		
T	BS1	BS22	
V	TS1	and TS8-23	
	TS2		
	TS3		
	TS4		

** Found in a well containing material from N-S, hence must be assigned to S.

* Crania too fragmentary to restore and measure.

a Infant I

b Femur only

c Possibly intrusive

TABLE III

**Distribution By Cultural Phases
Of Skeletal Material Not Available For Study**

Phase	Burials
B and C	XS18, XS19
F	XS16, XS17
M	BS63, BS66, BS67
N	BS59, BS60
O	AS11, BS24, BS48, BS49, BS50, BS53
O, P, Q, R	BS54, BS55, BS56, BS57
P and Q	XS8, YS1, YS2, YS3, YS4, ZS1, ZS4, ZS5, ZS7, SS8, ZS9, ZS10, ZS11, ZS15, ZS16, ZS17, ZS22, ZS25, ZS26
P, Q, R	BS8, BS46, BS51, BS52
P, Q, R, T	BS29, BS30, BS31, BS36, BS37
R	AS1, AS3, AS4, AS6, AS7, AS8, AS9, BS13, BS21a, BS21b
R or T	BS42
S	BS2, BS3, BS4, BS9, ZS2, ZS13
T	BS5, BS6, BS7, BS10, BS11, BS12, BS14, BS15, BS16, BS17, BS18, BS20, BS23, BS25, BS26, BS27, BS28, BS32, BS34, BS38, BS39, BS40, BS44, BS47
T and V	BS 45
V	AS5
Unknown	BS33, BS35

TABLE IV

Age and Sex Distribution of Material Listed in Table III ¹

Site and Phase	Infant I	Infant II	Juvenile	Adult Female	Adult Male	Adult Sex?	Totals
<i>Judaidah</i>							
B or C	—	1	1	—	—	—	2
G	—	2	—	—	—	—	2
O	—	—	—	—	—	1	1
Q or P	—	1	3	2	10	3	19
R	—	1	1	2	—	6	10
S	—	—	1	2	2	1	6
V	—	—	—	—	—	1	1
<i>Chatal Hüyük</i>							
M	—	2	—	—	1	—	3
N	2	—	—	—	—	—	2
O	—	—	—	3	1	1	5
O, P, Q, or R	—	1	—	1	2	—	4
P, Q or R	—	—	—	2	1	1	4
P, Q, R or T	—	—	—	3	2	—	5
T	—	3	2	9	10	—	24
T or S	—	1	—	—	—	—	1
T or V	—	—	—	—	1	—	1
Unknown	—	—	—	1	—	1	2
Totals	2	12	8	25	30	15	92

¹ For the age classification see our Footnote 2.

TABLE V

Age And Sex Distribution Of Material Listed In Table II*

Phase	Immature	Adult Male	Adult Female	Totals
H	—	—	1	1
J	—	2?	—	2?
M	3	3	6	12
M or N	—	2	—	2
O	—	4?	1	5?
O-P	—	3?	1?	4?
Q	—	7?	6	13?
S	—	1	—	1
T	—	1	1	2
Totals	3	23?	16?	42?

* The immature individual of Phase B has been omitted because of its very extreme fragmentation.

TABLE VI

Cranial Measurements and Indices of Material Received For Study*

No.	Phase	Type*	Sex	Age	l	b	b'	h'	oh	lb	gl	g'	s	s ₁	s ₂	s ₃	u	ba	100b/l	100h'/b	100h"/b	100 oh/l	100 oh/b	100 b'/b	100 q/l/lb
AS2	O-P	E	♂	35	206	140	101	—	118	—	—	325	390?	194?	136	120	553	112	67.96	—	—	57.28	84.28	72.14	—
AS12	M-N	M	♂	30-35	186	134	98	—	111?	—	—	—	—	198?	127?	—	527	—	72.04	—	—	59.67?	82.83?	73.13	—
BS1	T	A	♂	40-45	184	154	108	—	102	—	—	—	—	197?	—	—	546?	—	83.69	—	—	55.43	66.23	70.12	—
BS22	T	A	+	30	168	140	96	124	106.5	90	85	300	358	120	122	117	500	104	83.33	73.80	88.57	63.39	76.07	68.57	94.44
BS41	O	M	♂	35	184	132	91	—	116	—	—	303	371?	128	131	112?	502	—	71.73	—	—	63.04	87.87	68.93	—
BS43	N	E	♂	45+	188	141	96.5	—	106	—	—	321	—	130	120	—	521	—	75.00	—	—	56.38	75.17	68.43	—
BS58a	O	M	+	Adult	173?	130	83?	—	114	—	—	315	—	—	118	—	483?	104	75.14?	—	—	65.89?	87.69	63.84?	—
BS58b	O	M	♂	Adult	185?	144?	98	—	—	—	—	—	—	—	—	—	516?	—	77.83?	—	—	—	—	68.05	—
BS61	M	E	♂	Adult	193	145	94	—	109	—	—	322	—	119	—	—	543	—	75.12	—	—	56.47	75.17	64.82	—
BS62	M	M	+	25-30	178	133	87.5	—	—	—	—	—	—	122?	127?	—	494	—	74.71	—	—	—	—	65.78	—
BS64	M	E	♂	45+	200+?	140+?	—	—	129?	—	—	—	—	—	145	—	—	70.00?	—	—	64.50?	92.14?	—	—	
BS65	M	M	♂	40	187?	147	91	—	110	—	—	312	—	120?	122?	—	526?	—	78.61?	—	—	58.82?	74.82	61.90	—
XS1	M	A	+	Adult	156?	151?	96?	—	84?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	96.79?	—	—	53.84?	55.62?	63.57?	—
XS3	M	M	+	30-35	175?	134.5	101	—	101	—	—	—	—	116?	131?	—	497?	—	76.85	—	—	57.71?	75.09	75.09	—
XS5	M	M	+	Ca. 35	176?	148?	99?	—	101	—	—	—	—	127	—	—	519?	—	84.09?	—	—	57.38?	68.24?	66.89?	—
XS7	Q	A	♂	40	181	156	105.5	—	109	—	—	340	369	123	124	122	532	124?	86.18	—	—	60.22	69.87	67.62	—
XS12	S	E	♂	30	185	141	93	139	115	104	102	312	373	126	132	116	514	110	76.21	75.13	98.58	62.16	81.56	65.95	98.08
XS14	G	E	♂	45	194	140	100	137	114	110	105.5	305	376	130	130	117	524	120	72.16	70.61	97.85	58.76	81.42	71.42	95.91
XS15	G	M	♂	35-40	182	129	91?	—	114	—	—	—	—	136?	126?	—	506	—	70.87	—	—	62.63	88.37	70.54	—
YS5	O	E	♂	30	190	132	99.5?	—	107	—	—	304	375	122	140	113	520	110	69.47	—	—	56.31	81.06	75.37	—
ZS3	Q	A	+	40-45	164	139	92	—	110	—	—	317	353	122	124	111	482	105	84.75	—	—	67.07	79.13	66.18	—
ZS3'	Q	A	♂	35-40	162	134	92?	—	111	—	—	313	—	122?	123	—	474	116	82.71	—	—	68.51	82.83	68.65	—
ZS6	Q	Ar	♂	35	161.5	151	99	139.5	121	100	98	328	352	116	121	115	493	115	93.49	86.37	92.38	74.92	80.13	65.56	98.00
ZS12	Q	A	♂	30-35	174	148?	96	—	122.5	—	—	—	—	129	122?	—	524	—	85.05?	—	—	70.40	82.77?	64.86	—
ZS14	Q	A	+	30	160	132	98.5	—	114(R)	—	—	—	—	118?	107	105	457	107	82.50	—	—	71.25	86.36	74.62	—
ZS18	Q	A	♂	Ca. 50	176	142	98.5	—	116	—	—	321	353	128	120	105	507	—	80.68	—	—	65.90	81.69	69.36	—
ZS19	Q	Ar	♂	35	174	156	94.5	—	127.5	—	—	335	—	131	129	—	523	127	89.65	—	—	73.27	81.73	60.57	—
ZS20	Q	Ar	+	Senile	160	143	98?	122?	116	—	—	333	351?	120?	129	102	484	109	89.37	76.25?	85.31?	72.50	81.11	68.53?	—
ZS21	Q	A	+	30	161	138	91	137	118	98	87	308	348?	113	121?	115	476	112	85.71	85.09	99.27	73.29	85.50	65.94	88.78
ZS23	Q	A	+	30	161	141	80?	—	115	—	—	334	—	121?	128	—	483	105	87.57	—	—	71.42	81.56	56.73?	—
ZS24	Q	A	+	25-30	171	144?	91	—	124	—	—	334	374?	138?	121	115	502	—	84.21?	—	—	72.51	86.11?	63.19?	—

* A = Alpine; Ar = Armenian; M = Mediterranean; E = Eurafrikan; restoration impossible or not attempted on XS.2, XS.4, XS.6, XS.10, XS.11, XS.20, XS.21

TABLE VII
Facial Measurements And Indices Of Material Received For Study*

No.	gh	g'h	gb	j	nhl	nb	de	o, 'l	o, l	oz l	g, 'l	g ₂	fml	fmb	100 gb/j	100g ² b/j	100 gb/gh	100 g ² b/gh	100nb/nhl	100 O ₂ l/O, 'l	110g ₂ /g, 'l	100 fmb/fml	100 j/b	
AS2	132 ?	76 ?	105	139	55 ?	28	—	—	40.5 ?	30	47	44	—	—	94.96 ?	54.67 ?	125.71 ?	72.38 ?	50.90 ?	74.07 ?	93.61	—	99.28	
BS1	—	76 ?	92.5	121 ?	—	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	62.81 ?	—	82.16 ?	—	—	—	—	78.57 ?	
BS22	102	59	86	127	45	23	25	36.5	39.5	30	43	39	34	27.5	80.31	46.45	118.60	68.60	51.11	75.94	90.69	80.88	90.71	
BS41	—	59 ?	91	116	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50.86 ?	—	64.83 ?	—	—	—	—	87.87	
BS43	—	65	—	—	—	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
BS58b	—	59.5	—	—	47.5	22 ?	—	—	38 (R)	30.5 (R)	—	—	—	—	—	—	—	—	46.31	80.26 (R)	—	—	—	
BS61	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	43.5	37	—	—	—	—	—	—	—	—	85.05	—	—	
XS7	122.5	68	105	143 ?	54.5	25	—	—	41.5	33.5	42 ?	44	—	—	85.66 ?	47.55 ?	116.66	64.76 ?	45.87	80.72	104.76 ?	—	91.66 ?	
XS12	128	74	101	130	53	26.5	—	41	43	32	49.5	45	36.5	33	98.46	56.92	126.73	73.26	50.00	74.41	90.90	90.41	92.19	
XS14	121	70	103.5	134	52.5	26	22	41	44	33.5	45	41.5	34.5	33	90.29	52.23	116.90	67.63	49.52	76.13	92.22	95.65	95.71	
YS5	123	—	—	—	—	—	—	—	40 (R)	37 (R)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	92.50 (R)	—	—	—	
ZS3	116	65	87.5	—	46	22	—	—	38.5	33.5	41 ?	—	—	—	—	—	132.57	74.28	47.82	87.01	96.34 ?	—	—	
ZS3'	—	59 ?	—	—	—	—	—	—	37 ? (R)	29 (R)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	78.37 ? (R)	—	—	—	
ZS6	103	62	90	129	48	22	—	—	40	33.5	40	32 ?	34	29	79.84	48.06	114.44	68.88	45.83	83.75	80.00	85.29	85.43	
ZS14	101 ?	61 ?	85.5	—	46	21	—	—	37.5	35.5	39.5 ?	37	—	—	—	—	118.12 ?	71.34 ?	45.65	94.66	93.67 ?	—	—	
ZS18	—	71	97	132 ?	54	25	—	—	44	35	44	35 ?	—	—	—	53.78 ?	—	73.19	46.29	79.54	—	—	92.95	
ZS19	109 ?	66 ?	100	134	53	24.5	23.5 ?	—	40	34	—	—	—	—	81.34 ?	49.25 ?	109.00 ?	66.00 ?	46.23	85.00	—	—	85.89	
ZS20	—	—	—	124	—	—	—	—	34 ?	31.5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	92.64	—	—	86.71	
ZS21	95	53	84	122 ?	43	21	20.5 ?	34.5	37	29	36.5	39	31	31	77.86 ?	43.44 ?	113.09	63.09	48.83	78.37	93.58 ?	100.00	88.40 ?	
ZS23	—	—	—	—	—	—	—	—	34 ?	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100.00	—	—	—	—
ZS24	106 ?	58 ?	87.5	126	45 ?	23	—	—	37.5	31	45	31	—	—	84.12 ?	46.03 ?	121.14 ?	66.28 ?	51.11 ?	82.66	68.88	—	87.50 ?	

For Phase, sex, cranial type and age see Table VI

* No facial measurements possible on AS12, BS58a, BS62, BS64, BS65, XS1, XS3, XS5, XS15, ZS12

TABLE VIII

Mandibular Measurements And Indices Of Material Received For Study

No.	W ₁	W ₂	h _r	rb'	g ₂ '	cyer	gogo	erh	el	rl	ml	M Angle	100 erb/ml	100 rb'/rl
AS2	—	88	37	35	41	38.5	85	66	83	67	99	111°	66.66	52.23
AS12	—	109	28.5	27.5	51	33.5	105	64	59	52	93	131°	68.81	52.88
BS22	113.5	91	28.5	27	48	32	87	58	54.5	54	78	117.5°	74.35	50.00
BS41	120	98	29	32	43	37	96	55	62	51	81	116°	67.90	62.74
BS43	121	108.5	34	34	47	36	104	76	70	65	92.5	114.5°	82.16	52.30
BS61	116	105	33.5	31	50	32	100	68	63	59	92	123°	73.91	52.54
BS62	—	89	27	29.5	49?	36	81	59	74	55	86	107°	68.60	53.63
BS64	134	109	37	34	50	41	104	82	75	74	108.5	120.5°	75.57	45.94
BS65	—	94?	33	33	49	—	—	59	70?	—	94?	114.5°	62.76?	—
XS3	115	89.5	—	31	45	38.5	86.5	63	58	59	84	117.5°	75.00	52.54
XS7	132	111	36	39	48	35	107	64.5	69	64	98	107°	65.81	60.93
XS12	123	107	38.5	34.5	49	33	103	62	60	53	95	129°	65.26	65.09
XS14	123.5	111	35.5	36	48	33	106.5	66.5	70	60	100	120.5°	66.50	60.00
YS5	112	96	36	31	43	33	92	61	62	42	95	132°	64.21	73.80
ZS3	—	—	33	31.5 (R)	45	33	—	57	62	48	88	124.5°	64.77	65.62
ZS3'	121	98	30?	33	—	33	94	56	70	53	96	121°	58.33	62.26
ZS6	106.5	97	30	31	47?	32	89	60	63	45	92.5	130.5°	64.86	68.88
ZS12	—	102	30	34	45	42.5	95	61	60	56	100	127°	61.00	60.71
ZS14	114.5	91	27	24.5	44	30	84.5	55	52.5	41	84	130°	65.47	59.75
ZS18	—	102?	21	33	47.5?	39 (R)	—	64.5	62	54	82.5	124°	78.18	61.11
ZS19	—	103	30	31.5	49	33 (R)	96	76	68	60	86	103°	88.37	52.50
ZS20	114	87	21	26.5	54?	35.5	80	46	63	47	88	138°	52.27	56.38
ZS21	112.5	87.5	23	28	43	35.5	80	53	56	45	81	121.5°	65.43	62.22
ZS23	—	—	27.5?	—	—	—	—	—	56?	45	78	124.0°?	—	—
ZS24	108.5	88.5	27	32	43	35 (R)	84	55	63.5	49	90	123°	61.11	65.30

For Phase, sex, cranial type and age see Table VI

TABLE IX

Distribution of Crania According to Racial Types*

Phase	Alpine		Armenoid		Mediterranean		Eurafrican	Totals
	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	
B-C	—	—	—	—	—	(+1)	—	(+1)**
G	—	—	—	—	1	—	1	2
H	—	—	—	—	—	(+1)	—	(+1)
M	—	1 (+1)	—	—	1	3(+1)	3	8(+2)
N	—	—	—	—	1	—	1	2
O	—	—	—	—	2	1	1	4
Q-P	4	5	2	1	—	—	1	13
S	1	1	—	—	—	—	—	2
	5	7 (+1)	2	1	5	4(+3)	7	31(+4)

* The fragmentary TS and TT crania are not here included, since the few dimensions taken have been referred to in the body of the report (see Footnotes 5 a, 5 b).

** The parentheses, e. g. (+1), refer to doubtful Phase designation; such material is not figured in tabulations.

TABLE X
Cranial Measurements and Indices of the Mediterranean Type

	Phase O		Phase N	Phase M		Phase G
	♂ (2)	♀ (1)		♂ (1)	♀ (3)	
<i>Dimensions</i>						
Length (l)	184.50	173.00	186.00	187.00	176.33	182.00
Breadth (b)	138.00	130.00	134.00	147.00	138.50	129.00
Min. forehead diameter (b')	94.50	83.00	98.00	91.00	95.83	91.00
Basio-bregmatic height (h')	—	—	—	—	—	—
Auricular height (oh)	116.00	114.00	111.00	110.00	101.00	114.00
Basio-nasion diameter (lb)	—	—	—	—	—	—
Basio-prosthion diameter (gl)	—	—	—	—	—	—
Transverse arc (q')	303.00	315.00	—	312.00	—	—
Sagittal arc (s)	371.00	—	—	—	—	—
Frontal arc (s ₁)	128.00	—	138.00	120.00	121.67	136.00
Parietal arc (s ₂)	131.00	118.00	127.00	122.00	129.00	126.00
Occipital arc (s ₃)	112.00	—	—	—	—	—
Horizontal circumference (u)	509.00	483.00	527.00	526.00	503.33	506.00
Biasterionic breadth (ba)	—	104.00	—	—	—	—
<i>Indices</i>						
Cranial (100b/l)	74.78	75.14	72.04	78.61	78.55	70.87
Height-length (100h'/l)	—	—	—	—	—	—
Height-breadth (100h'/b)	—	—	—	—	—	—
Auric. height-length (100 oh/l)	63.04	65.89	59.67	58.82	57.55	62.63
Auric. height-breadth (100 oh/b)	87.87	87.69	82.83	74.82	71.67	88.37
Transverse fronto-parietal (100b'/b)	68.49	63.84	73.13	61.90	69.25	70.54
Gnathic (100gl/lb)	—	—	—	—	—	—

TABLE XI.

**Facial Measurements and Indices of the
Mediterranean Type**

	Phase O
	♂ (2)
<i>Dimensions</i>	
Total morphological face height (gh)	—
Upper morphological face height (g'h)	59.25
Midfacial breadth (gb)	91.00
Bizygomatic breadth (j)	116.00
Nasal height (nhl)	47.50
Nasal breadth (nb)	22.00
Interorbital width (dc)	—
Orbital breadth (o, 'l)	38.00
Orbital height (o ₂ l)	30.50
Palatal length (g, ')	—
Palatal breadth (g ₂)	—
Foraminal length (fml)	—
Foraminal breadth (fmb)	—
<i>Indices</i>	
Total facial (100 gh/j)	—
Upper facial (100 g'h/j)	50.86
Total midfacial (100 gh/gb)	—
Upper midfacial (100 g'h/gb)	64.83
Nasal (100 nb/nhl)	46.31
Orbital (100 o ₂ l/o, 'l)	80.26
Palatal (100 g ₂ /g, ')	—
Foraminal (100 fmb/fml)	—
Transverse cranio-facial (100 j/b)	87.87

TABLE XII.

Cranial Measurements and Indices of the Eurafrian Type

	Phase Q and P ♂ (1)	Phase O ♂ (1)	Phase N ♂ (1)	Phase M ♂ (3)	Phase G ♂ (1)
<i>Dimensions</i>					
Length (l)	206.00	190.00	185.00	193.67	194.00
Breadth (b)	140.00	132.00	141.00	142.00	140.00
Min. forehead diameter (b')	101.00	99.50	93.00	95.25	100.00
Basio-bregmatic height (h')	—	—	139.00	—	137.00
Auricular height (oh)	118.00	107.00	115.00	114.67	114.00
Basio-nasion diameter (l b)	—	—	104.00	—	110.00
Basio-prosthion diameter (g l)	—	—	102.00	—	105.50
Transverse arc (q')	325.00	304.00	312.00	321.50	305.00
Sagittal arc (s)	390.00	375.00	373.00	—	376.00
Frontal arc (s ₁)	134.00	122.00	126.00	124.50	130.00
Parietal arc (s ₂)	136.00	140.00	132.00	132.50	130.00
Occipital arc (s ₃)	120.00	113.00	116.00	—	117.00
Horizontal circumference (u)	553.00	520.00	514.00	532.00	524.00
Biasterionic breadth (ba)	112.00	110.00	110.00	—	120.00
<i>Indices</i>					
Cranial (100 b / l)	67.96	69.47	76.21	73.37	72.16
Height-length (100 h' / l)	—	—	75.13	—	70.61
Height-breadth (100 h' / b)	—	—	98.58	—	97.85
Auric. height-length (100 oh / l)	57.28	56.31	62.16	59.12	58.76
Auric. height-breadth (100 oh / b)	84.28	81.06	81.56	(56.42)* 80.83	81.42
Transverse fronto-parietal (100 b' / b)	72.14	75.27	65.95	(75.17)* 66.62	71.42
Gnathic (100 g l / l b)	—	—	98.08	—	95.91

* The values given in parentheses are based on crania BS61 and BS43 only.

TABLE XIII.

Facial Measurements and Indices of the Eurafrikan Type

	Phase Q and P ↗ (1)	Phase O ↗ (1)	Phase N ↗ (1)	Phase M ↗ (2)	Phase G ↗ (1)
<i>Dimensions</i>					
Total morphological face height (gh)	132.00	123.00	128.00	—	121.00
Upper morphological face height (g'h)	76.00	—	74.00	65.00	70.00
Midfacial breadth (gb)	105.00	—	101.00	—	103.50
Bizygomatic breadth (j)	139.00	—	130.00	—	134.00
Nasal height, (nhl)	55.00	—	53.00	—	52.50
Nasal breadth (nb)	28.00	—	26.50	23.00	26.00
Interorbital width (dc)	—	—	—	—	22.00
Orbital breadth (o, 'l)	40.50	40.00*	43.00	—	44.00
Orbital height (o ₂ l)	30.00	37.00*	32.00	—	33.50
Palatal length (g, ')	47.00	—	49.50	43.50	45.00
Palatal breadth (g ₂)	44.00	—	45.00	37.00	41.50
Foraminal length (fml)	—	—	36.50	—	34.50
Foraminal breadth (fmb)	—	—	33.00	—	33.00
<i>Indices</i>					
Total facial (100gh/j)	94.96	—	98.46	—	90.29
Upper facial (100g'h/j)	54.67	—	56.92	—	52.23
Total midfacial (100gh/gb)	125.71	—	126.73	—	116.90
Upper midfacial (100g'h/gb)	72.38	—	73.26	—	67.63
Nasal (100nb/nhl)	50.90	—	50.00	—	49.52
Orbital (100 o l ₂ or r/0,'l)	74.07	92.50*	74.41	—	76.13
Palatal (100g ₂ 'g,')	93.61	—	90.90	85.05	92.22
Foraminal (100fmb/fml)	—	—	90.41	—	95.65
Transverse cranio-facial (100j/b)	99.28	—	92.19	—	95.71

* Measurements taken on right orbit

TABLE XIV

Cranial Measurements and Indices of the Brachyhydranic Types

	Alpine Type					Armenoid Type	
	Phase S		Phase Q and P		Phase M	Phase Q and P	
	♂ (1)	♀ (1)	♂ (4)	♀ (5)	♀ (1)	♂ (2)	♀ (1)
<i>Dimensions</i>							
Length (l)	184.00	168.00	173.25	163.40	156.00?	167.75	160.00
Breadth (b)	154.00	140.00	145.00	138.80	151.00?	153.50	143.00
Min. forehead diameter (b')	108.00	96.00	98.00	90.50	96.00	96.75	98.00
Basio - bregmatic height (h')	—	124.00	—	137.00	—	139.50	122.00
Auricular height (oh)	102.00	106.50	114.63	116.20	84.00	124.25	116.00
Basio - nasion diameter (lb)	—	90.00	—	98.00	—	100.00	—
Basio - prosthion diameter (gl)	—	85.00	—	87.00	—	98.00	—
Transverse arc (q')	—	300.00	324.67	323.25	—	331.50	333.00
Sagittal arc (s)	—	358.00	361.00	351.25	—	352.00	351.00
Prontal arc (s ₁)	137.00	120.00	125.50	122.40	—	123.50	120.00
Parietal arc (s ₂)	—	122.00	122.25	120.20	—	125.00	129.00
Occipital arc (s ₃)	—	117.00	113.50	111.50	—	115.00	102.00
Horizontal circumference (u)	546.00	500.00	509.25	480.00	—	508.00	484.00
Biasterionic breadth (ba)	—	104.00	120.00	107.25	—	121.00	109.00
<i>Indices</i>							
Cranial (100 b/l)	83.69	83.33	83.65	84.95	96.79?	91.57	89.37
Height - length (100 h'/l)	—	73.80	—	85.09	—	86.37	76.25
Height - breadth (100 h'/b)	—	88.57	—	99.27	—	92.38	85.31
Auric. height - length (100 oh/l)	55.43	63.39	66.26	71.11	53.84?	74.09	72.50
Auric. height - breadth (100 oh/b)	66.23	79.07	79.29	83.73	56.62	80.93	81.11
Transverse fronto - parietal (100b'/b)	70.12	68.57	67.62	65.33	63.57?	63.06	68.53
Gnathic (100 gl/lb)	—	94.44	—	88.78	—	98.00	—

TABLE XV

Facial Measurements and Indices of the Brachycranial types

	Alpine Type				Armenoid Type	
	Phase S		Phase Q and P		Phase Q and P	
	♂ (1)	♀ (1)	♂ (3)	♀ (3)	♂ (2)	♀ (2)
<i>Dimensions</i>						
Total morphological face height (gh)	—	102.00	122.50	104.50	106.00	—
Upper morphological face height (g'h)	76.00	59.00	66.00	59.25	64.00	—
Midfacial breadth (gb)	92.50	86.00	101.00	86.13	95.00	—
Bizygomatic breadth (j)	121.00	127.00	137.50	124.00	131.50	124.00
Nasal height (nhl)	—	45.00	54.25	45.00	50.50	—
Nasal breadth (nb)	27	23.00	25.00	21.75	23.25	—
Interorbital width (dc)	—	25.00	—	20.50	23.50	—
Orbital breadth (o ₁ 'l)	—	39.50	40.83	36.90	40.00	34.00
Orbital height (o ₂ 'l)	—	30.00	32.50	32.60	33.75	31.50
Palatal length (g ₁ ')	—	43.00	43.00	40.50	40.00	—
Palatal breadth (g ₂)	—	39.00	39.50	36.63	32.00	—
Foraminal length (fml)	—	34.00	—	31.00	34.00	—
Foraminal breadth (fmb)	—	27.50	—	31.00	29.00	—
<i>Indices</i>						
Total facial (100 gh/j)	—	80.31	85.66	80.99	80.59	—
Upper facial (100 g'h/j)	62.81	46.45	50.67	44.74	48.66	—
Total midfacial (100 gh/gb)	—	118.60	116.66	121.23	111.72	—
Upper midfacial (100 g'h/gb)	82.16	68.60	68.98	68.75	67.44	—
Nasal (100 nb/nh l)	—	51.11	46.08	48.35	46.03	—
Orbital (100 o ₂ 'l/o ₁ 'l)	—	75.94	79.54	88.54	84.38	92.64
Palatal (100 g ₂ /g ₁ ')	—	90.69	92.15	88.12	80.00	—
Foraminal (100 fm b/fml)	—	80.88	—	100.00	85.29	—
Transverse cranio-facial (100 j/b)	78.57	90.71	92.31	87.95	85.66	86.71

TABLE XVI

Mandibular Measurements and Indices of Alpine, Armenoid, Armenoid, Mediterranean and Eurafrikan Types

	Alpine		Armenoid		Mediterranean		Eurafrikan
	♂ (4)	♀ (6)	♂ (2)	♀ (1)	♂ (3)	♀ (2)	♂ (7)
<i>Dimensions</i>							
Bicondylar width (w ₁)	126.50	112.25	106.50	114.00	120.00	115.00	121.58
Mandibular angle width (w ₂)	103.25	89.50	100.00	87.00	100.33	89.25	103.50
Symphyseal height (h ₁)	29.25	27.67	30.00	21.00	30.17	27.00	35.93
Minimum width of ramus (rb')	34.75	28.60	31.25	26.50	30.83	30.25	33.64
Dental arch width (g ₂)	46.83	44.60	48.00	54.00	47.67	47.00	46.86
Condyle to coronoid (cycr)	37.38	33.10	32.50	35.50	35.25	37.25	35.21
Bigonial width (gogo)	98.67	83.88	92.50	80.00	100.50	83.75	99.21
Coronal height (crh)	61.50	55.60	68.00	46.00	59.33	61.00	68.79
Corpus length	65.25	57.42	65.50	63.00	63.67	66.00	69.00
Ramal length (rl)	56.75	47.00	52.50	47.00	51.50	57.00	60.00
Mandibular length (ml)	94.13	83.17	89.25	88.00	89.33	85.00	97.43
Mandibular angle (m<•)	119.75°	123.42°	116.75°	138.00°	122.17°	112.25°	121.50°
<i>Indices</i>							
Height-length (100crh/ml)	65.83	66.23	76.62	52.27	66.49	71.80	70.61
Ramal breadth-length (100rb'/rl)	61.25	60.58	60.69	56.38	57.81	53.24	57.41

TABLE XVII

Comparative Cranio - Facial Measurements and Indices of the Male Mediterranean Type

	Teil al-Judaiah and Chantal Hüyük	Mt. Olivet (Öldberg) I	Ain Yabrud I	Irq-al Ahmar	Badarian	Predynastic	Dynasties VI-XII (Denderah)	Dynasties XXIV-XXX (Gizeh)	Lachish	Elmenteita A, B, C, E	Willey's Kopje	Makalia I	Nakuru IX	Alishar Hüyük	Tepe Hissar (Periods II-III)
Length (l)	184.88	178.0	183.0	186	182.3	186.84	182.5	185.3	184.5	193.00	197.17	189.5	187	184.3	187.69
Breadth (b)	137.00	134.0	138.0	134	130.8	135.07	134.3	138.9	136.8	138.75	129.67	139	129.5	133.7	131.85
Basio-bregmatic height (h')	—	132.0	—	130.5	132.9	135.71	134.8	132.4	133.8	135.25	129.50	128.5	131.5	130.2	133.47
Auricular height (oh)	112.75	113.0	—	—	111.0	—	—	113.4	115.1	113.63	109.00	113	111	113.15	114.34
Cranial index (100 b/l)	74.08	75.28	75.41	72.0	71.75	72.11	73.59	74.96	74.3	72.43	65.75	73.35	69.25	72.6	70.45
Height-length index (100 h'/l)	—	74.16	—	70.2	72.9	72.7	73.86	71.45	72.7	71.49	65.13	67.81	70.32	71.45	71.27
Auricular-height-length index (100 oh/l)	61.04	63.48	—	—	60.89	—	—	61.20	62.4	59.66	54.80	59.63	59.36	61.45	60.92
Upper morphological face height (g'b)	59.25	63.0	—	71	67.1	69.63	69.9	70.4	70.1	80.5	76.0	76.0	80.5	68.05	69.14
Bizygomatic breadth (j)	116.00	124	—	136-140	122.5	129.59	124.5	128.7	128.4	135.75	135.5	140	138	126.05	124.89
Upper facial index (100 g'b/j)	50.86	50.81	—	52.2	54.78	55.40	56.14	54.70	54.6	59.3	56.13	54.29	58.33	54.05	55.27
Orbital breadth (o, 'l)	38.00	40	—	41	40	39.2	—	40.75	41.5	42.75	46.25	45	44	39.1	40.86
Orbital height (O _g l)	30.50	32	—	31	32.1	33.2	—	33.83	32.9	35.5	37.50	35	35.5	33.25	32.15
Orbital index (100 O _g l/o, 'l)	80.26	80	—	75.6	80.25	84.9	—	83.66	79.4	83.06	80.91	77.78	80.68	85.3	78.14
Nasal breadth (nb)	22.00	21	—	25	24.9	25.07	25.8	24.36	25.2	26.00	24.5	28	27	25.45	24.98
Nasal height (nhl)	47.50	47	—	55	48.4	50.96	—	51.5	51.4	57.75	55.0	55.5	54	49.65	50.03
Nasal index (100 nb/nhl)	46.31	44.68	—	45	51.45	49.44	—	47.31	49.4	44.96	44.55	50.45	50	52.25	49.49

TABLE XVIII

Comparative Cranio-Facial Characters of the Male Mediterranean Type

	Cranial shape	Vault height	Upper face height	Orbital height	Nasal aperture width
<i>Syria</i>					
Tell al Judaidah and Chatal Hüyük	Long	Moderate	Moderate	Moderate	Narrow
Mt. Olivet I	Long	Moderate	Narrow	Moderate	Narrow
Ain Yabrud I	Long	—	—	—	—
Iraq al Ahmar	Long	Moderate	Moderate	Low	Narrow
<i>Palestine</i>					
Lachish	Long	Moderate	Moderate	Moderate	Moderate
<i>Egypt</i>					
Badarian	Long	Moderate	Moderate	Moderate	Wide
Predynastic	Long	Moderate	Moderate	Moderate	Moderate
Dynasties VI-XII	Long	Moderate	High	Moderate	Moderate
Dynasties XXVI-XXX	Long	Moderate	High	—	—
<i>East Africa</i>					
Elmenteita	Long	Moderate	High	Moderate	Narrow
Willey's Kopje	Very long	Low	High	Moderate	Narrow
Makalia I	Long	Low	Moderate	Moderate	Narrow
Nakuru IX	Long	Moderate	High	Moderate	Narrow
<i>Anatolia</i>					
Alishar Hüyük	Long	Moderate	Moderate	Moderate	Wide
<i>Iran</i>					
Tepe Hisar, Periods II - III	Long	Moderate	High	Moderate	Moderate

TABLE XIX

Comparative Cranio-Facial Measurements and Indices
of the Male Eurafrikan Type

	Tell al-Judaidah and Chatal Hüyük	Hisarlık Period III	Alishar	Tepe Hissar
Length (l)	193.73	192.00	196.00	189.58
Breadth (b)	139.00	136.75	133.50	136.47
Basio-bregmatic height (h')	138.00	—	—	137.75
Auricular height (oh)	113.23	110.00	113.00	118.87
Cranial index (100b/l)	71.83	71.20	68.10	72.00
Height-length index (100h'/l)	72.87	—	—	72.66
Auricular height-length index (100oh/l)	58.73	57.28	57.70	62.77
Upper morphological face height (g'h)	71.25	—	—	72.11
Bizygomatic breadth (j)	134.33	—	128.00	128.27
Upper facial index (100g'h/j)	54.61	—	—	56.85
Orbital breadth (o, 'l)	41.88	38.00	40.00	41.52
Orbital height (0 ₂ l)	33.13	30.00	32.50	30.67
Orbital index (100 O ₂ /o, 'l)	79.28	78.90	81.30	75.26
Nasal breadth (nb)	25.88	24.50	—	25.26
Nasal height (nhl)	53.50	48.00	—	52.36
Nasal index (100nb/nhl)	50.14	50.95	—	48.29

TABLE XX
Comparative Cranio - Facial Measurements and Indices
of the Male Alpine Type

	Tell al-Judaidah and Chatal Hüyük	Alisar	Alaca Hüyük	Tepe Hissar
Length (l)	178.63	181.70	179.0	177.40
Breadth (b)	149.50	143.55	147.0	136.20
Basio - bregmatic height (h')	—	130.95	—	134.40
Auricular height (oh)	108.32	114.70	—	114.06
Cranial index (100b/l)	83.67	79.15	82.1	76.77
Height - length index (100h'/l)	—	72.90	—	75.77
Auricular height - length index (100oh/l)	60.85	63.15	—	64.60
Upper morphological face height (g'h)	71.00	64.30	—	66.80
Bizygomatic breadth (j)	129.25	132.65	—	129.60
Upper facial index (100g'h'/j)	56.74	48.35	—	51.56
Orbital breadth (o'l)	40.83	38.05	38.0	40.20
Orbital height (O ₂ l)	32.50	33.30	—	31.80
Orbital index (100 O ₂ l/o'l)	79.54	87.90	—	79.16
Nasal breadth (nb)	26.00	26.05	—	25.40
Nasal height (nhl)	54.25	50.65	—	47.00
Nasal index (100nb/nhl)	46.08	51.65	—	54.52

TABLE XXI

Comparative Cranio Facial Measurements and Indices of the Armenoid Type

	Tell al-Judaidah and Chatal Hüyük ♂	Tell al-Judaidah an Chatal Hüyük ♀	Alishar ♂	Tepe Hissar ♀
Length (l)	167.75	160.00	167.0	163.00
Breadth (b)	153.50	143.00	146.0	144.00
Basio-bregmatic height (h')	139.50	122.00	130.0	126.00
Auricular height (oh)	124.25	116.00	112.8	115.00
Cranial index (100 b/l)	91.57	89.37	87.5	88.34
Height-length index (100 h'/l)	86.37	76.25	77.9	77.30
Auricular height-length index (100 oh/l)	74.09	72.50	67.6	70.55
Upper morphological face height (g'h)	64.00	—	70.3	62.00
Bizygomatic breadth (j)	131.50	124.00	135.3	132.00
Upper facial index (100 g'h/j)	48.66	—	51.9	46.97
Orbital breadth (0, 'l)	40.00	34.00	39.3	41.00
Orbital height (0 ₂)	33.75	31.50	33.8	31.00
Orbital index (100 0 ₂ /0, 'l)	84.38	92.64	86.2	75.61
Nasal breadth (nb)	23.25	—	23.0	22.00
Nasal height (nhl)	50.50	—	53.8	45.00
Nasal index (100 nb/nhl)	46.03	—	43.0	48.89

TABLE XXII

Comparative Mandibular Measurements and Indices of the Mediterranean Type

	Tell al Judaidah and Chatal Hüyük		Egypt, Dynasties IV - XI		Mouillah	Elmenteita		Willey's Kopje	Makalia I	Nakuru IX	Tepe Hissar		Tepe Hissar Period III	Maşat Höyük
	♂	♀	♂	♀		♂	♀	♂	♀	♂	♂	♀	♂	♀
<i>Dimensions</i>														
Bicondylar width (W ₁)	120.00	115.00	113.8	108.0	—	113.50	108.33	116.25	129.00	115.50	113.20	105.50	114.08	110.12
Mandibular angle width (w ₂)	100.33	89.25	—	—	—	95.33	90.00	96.50	104.00	104.50	96.17	91.60	95.00	91.74
Mandibular height (h ₁)	30.17	27.00	33.8	31.0	32.50	35.08	32.67	30.00	37.00	37.50	36.86	32.80	34.60	32.29
Symphysal height (h ₂)	30.83	30.25	32.2	31.6	33.50	37.92	37.00	34.50	41.00	32.70	33.43	33.60	33.26	32.00
Minimum width of ramus (rb')	47.67	47.00	44.6	42.3	—	41.67	41.00	44.50	43.00	47.00	45.00	42.50	42.55	44.08
Dental arch width (gz')	35.25	37.25	34.4	32.2	—	32.70	34.00	35.00	31.50	32.50	34.57	34.75	35.50	34.74
Condyle to coronoid (eyer)	100.50	83.75	90.5	83.5	—	—	—	—	—	—	91.83	88.00	91.09	88.04
Bigonial width (gogo)	59.33	61.00	65.1	58.7	—	67.70	59.10	63.75	72.50	68.50	62.67	55.75	62.12	59.25
Coronal height (erh)	63.67	66.00	74.8	71.2	—	—	—	—	—	—	75.50	75.00	75.90	72.42
Corpus length (el)	51.50	57.00	61.4	55.4	55.00	59.33	54.50	60.75	66.50	64.50	60.17	56.00	60.34	57.46
Ramal length (rl)	89.33	85.00	105.2	100.7	—	107.83	105.67	109.25	113.00	108.50	105.33	101.75	106.37	102.11
Mandibular length (ml)	122.17°	112.25°	124.1°	124.8°	116.33°	117.42°	121.17°	118.50°	112.00°	125.50°	106.33°	122.25°	123.50°	124.11°
Mandibular angle (m<·)														
<i>Indices</i>														
Height-length (100erb/ml)	66.49	71.80	62.1	58.1	76.65	61.19	55.93	58.40	64.16	63.13	59.61	54.88	58.55	57.96
Ramal breadth-length (100rb'/rl)	57.81	53.24	52.9	57.5	—	64.42	68.32	57.00	61.65	49.61	58.30	60.94	55.31	54.06

TABLE XXIII
Comparative Measurements of Femur and Tibia

Femur

	Tell al-Judaidah and Chatal Hüyük		Gamble's Cave - II		Bromhead's Site		Willey's Kopje I - III		Makalia I		Nakuru IX		Tepe Hissar Period III		Alacahüyük		Mouillah
	Med.		Alpine		R+L		R+L		R+L		R+L		R+L		R+L		R+L
	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	
Maximum length	515	422.5	403.0	483.75	507	509.5	483	500	502	447.5	446.5	411.0	402	467	416	—	—
Subtrochanteric sagittal diameter	32.5	22.5	24	23.25	26.5	25.7	26.5	25	23.5	33.2	33.4	30.3	29.1	—	—	—	—
Subtrochanteric transverse diameter	40	30.5	30	32.17	34.2	33	38	31	30.5	25.3	25.7	23.3	23.4	—	—	—	—
Midshaft sagittal diameter	36.5	27	24.5	32.08	35	34.5	33	38	35	—	—	—	—	—	—	—	—
Midshaft transverse diameter	32.5	26.5	23	25.5	26.5	25.8	28.5	25.5	25.5	—	—	—	—	—	—	—	26.65
Platymeric index	81.25	74.79	83.33	72.34	77.9	77.8	69.7	80.6	77	76.4	76.7	76.9	79.6	—	—	—	24

Tibia

	Tell al-Judaidah		Gamble's Cave - II		Bromhead's Site No. 2 & 5 No. 1,3,4		Willey's Kopje I - III		Makalia I - II		Nakuru IX		Tepe Hissar Period III		Mouillah	
	Alpine		R+L		R+L		R+L		R+L		R+L		R+L		R+L	
	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀
Maximum length	345.0	440	438	353.3	388.3	435.7	439.5	420.3	414.5	434	439	353.9	322.7	322.6	—	—
Platymeric sagittal diameter	33	—	—	31.3	36.3	38.8	39.3	41.5	41.8	41	40	23.6	22.2	22.4	—	—
Platymeric transverse diameter	22	—	—	19.5	23.2	21.8	24.7	24	25.5	24	25	36.1	31	31.8	—	—
Midshaft sagittal diameter	30	31	31	26.5	31.2	34.8	34.2	34.5	35	36	33	—	—	—	—	—
Midshaft transverse diameter	22	22	22	18	21.7	22.3	22.3	22.3	23	24	23.5	—	—	—	—	—
Platymeric index	66.67	—	—	62.91	63.69	63.5	63.4	57.8	61.14	58.5	62.5	65.6	72.1	70.5	—	—

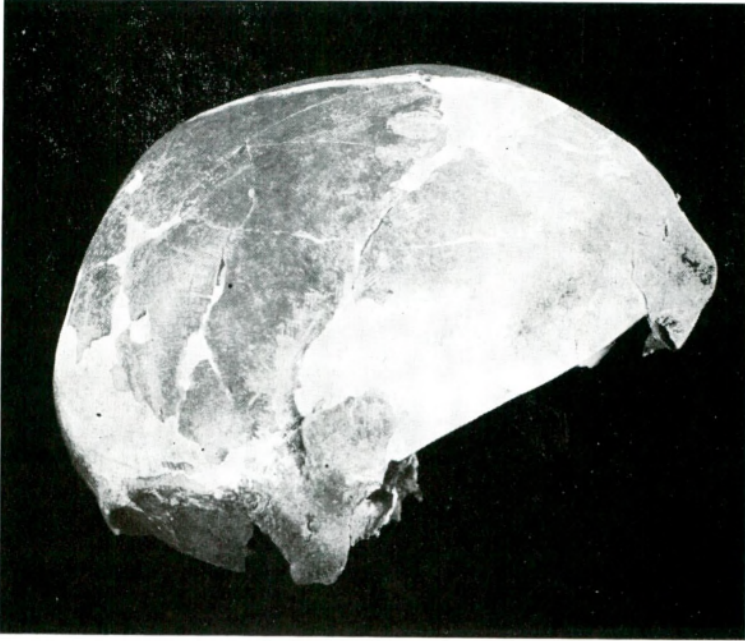

Fig. 1

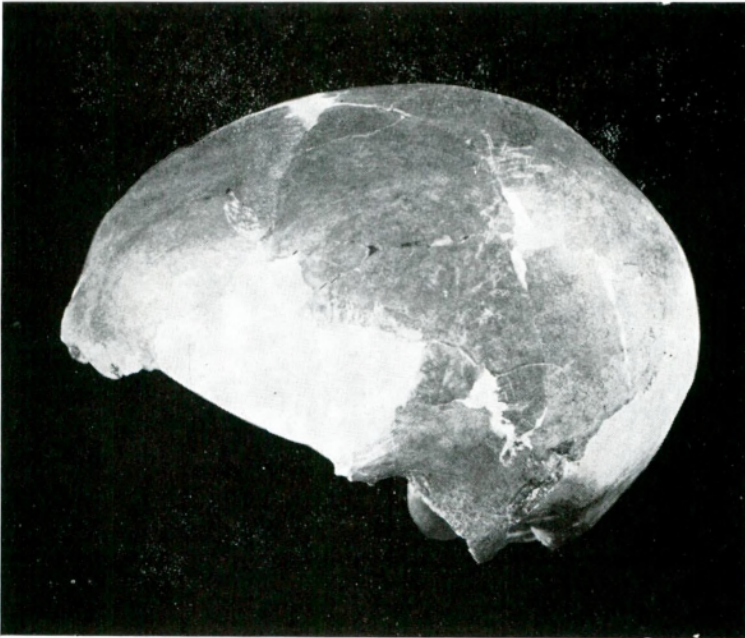

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 6 a

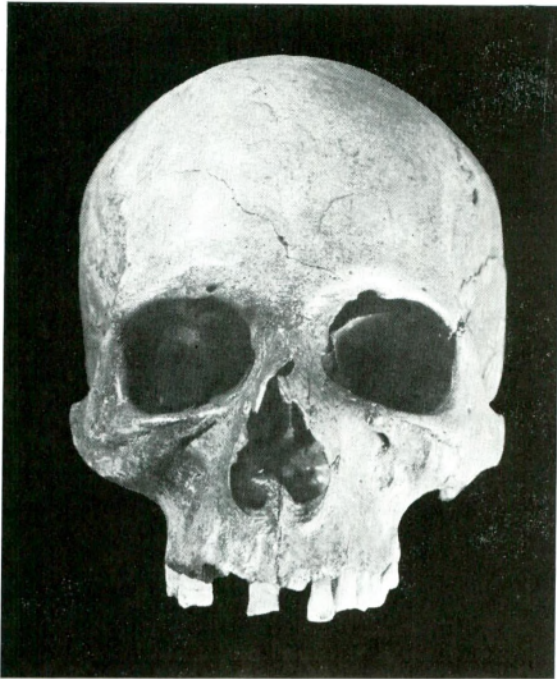

Fig. 7

Fig. 7 a

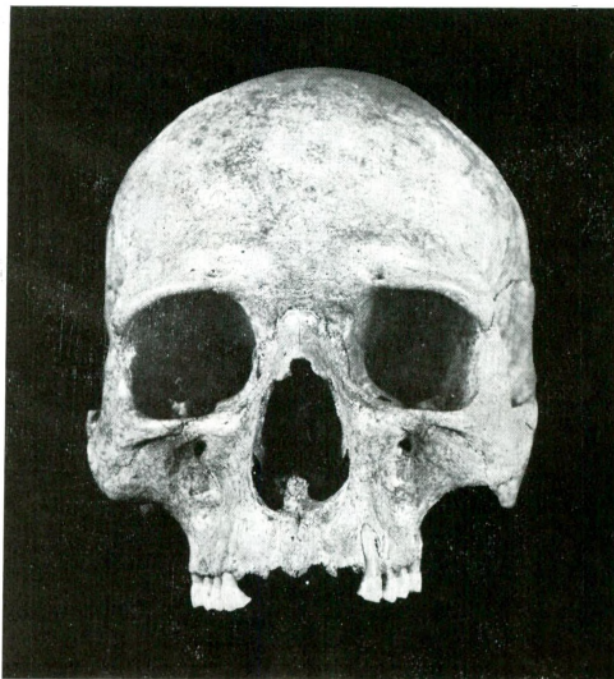

Fig. 8

Fig. 8 a

Fig. 9

Fig. 9 a

Fig. 10

Fig. 10 a

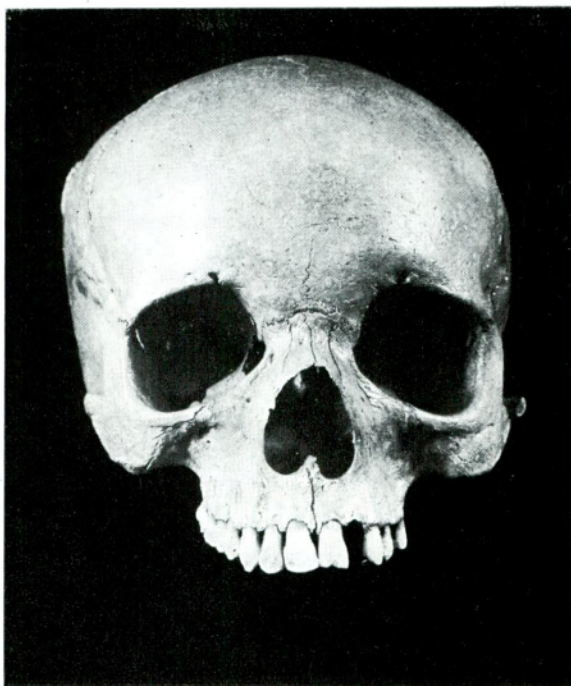

Fig. 11

Fig. 11a

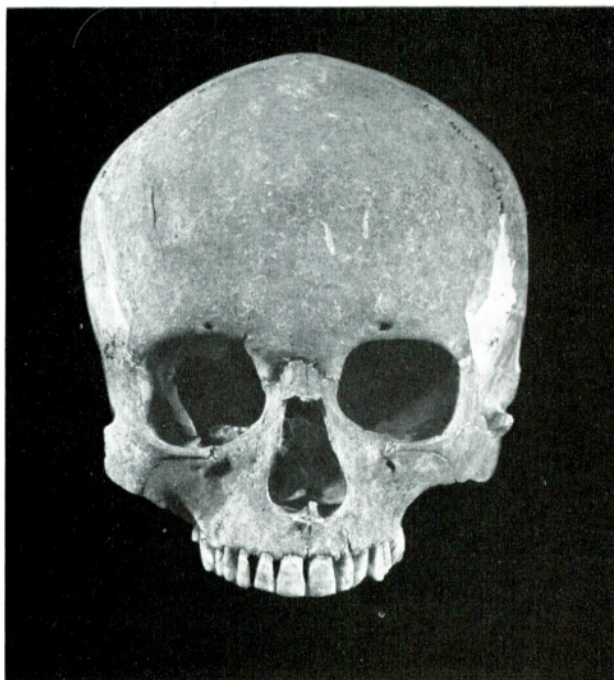

Fig. 12

Fig. 12 a

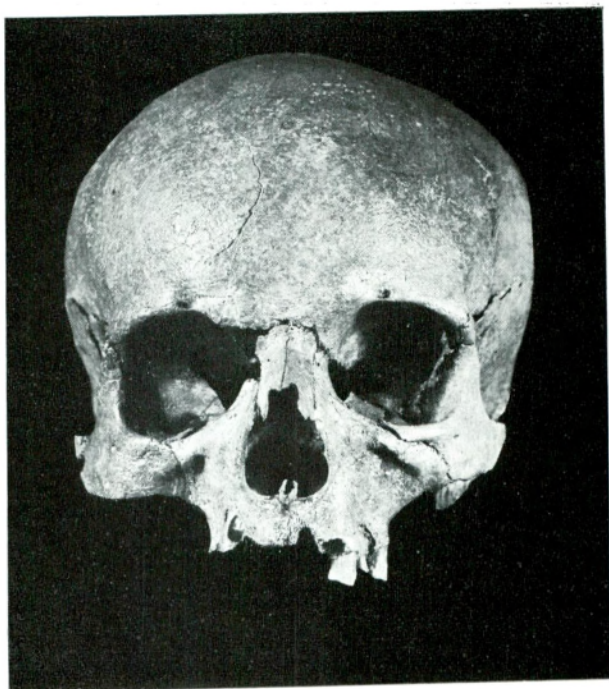

Fig. 13

Fig. 13 a

Fig. 14

Fig. 14 a

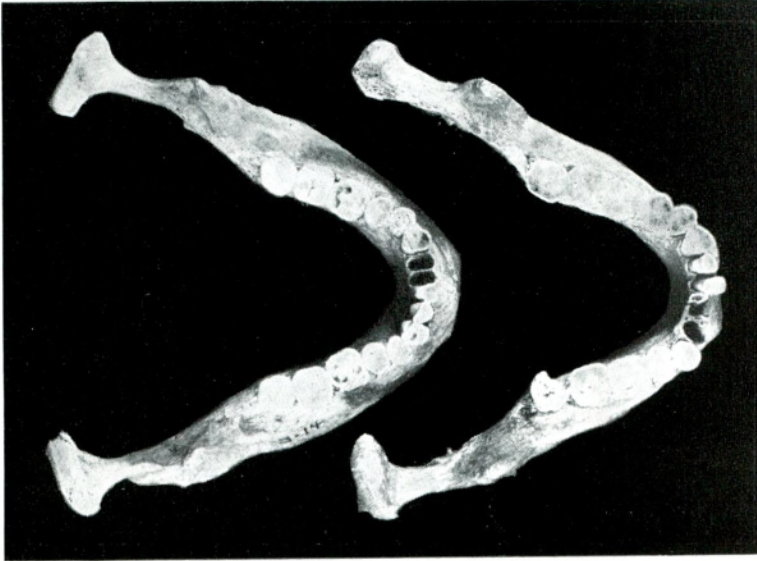

Fig. 16

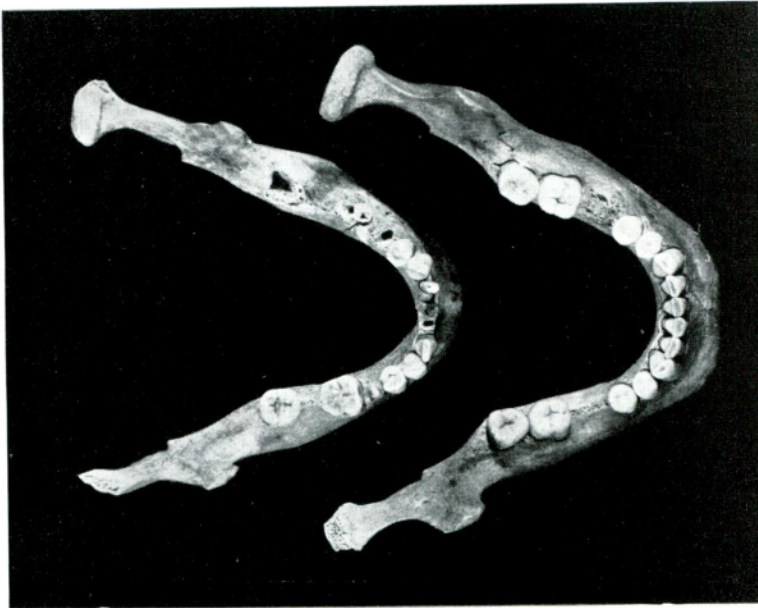
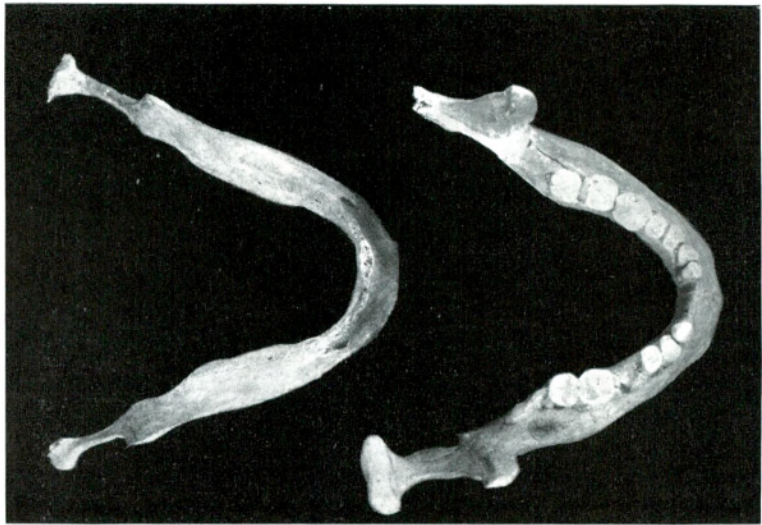
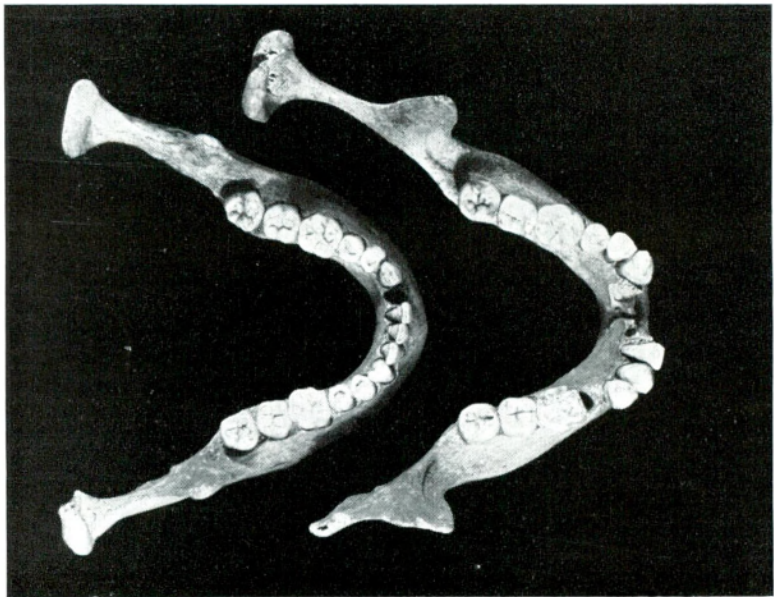

Fig. 15

Fig. 18

Fig. 17

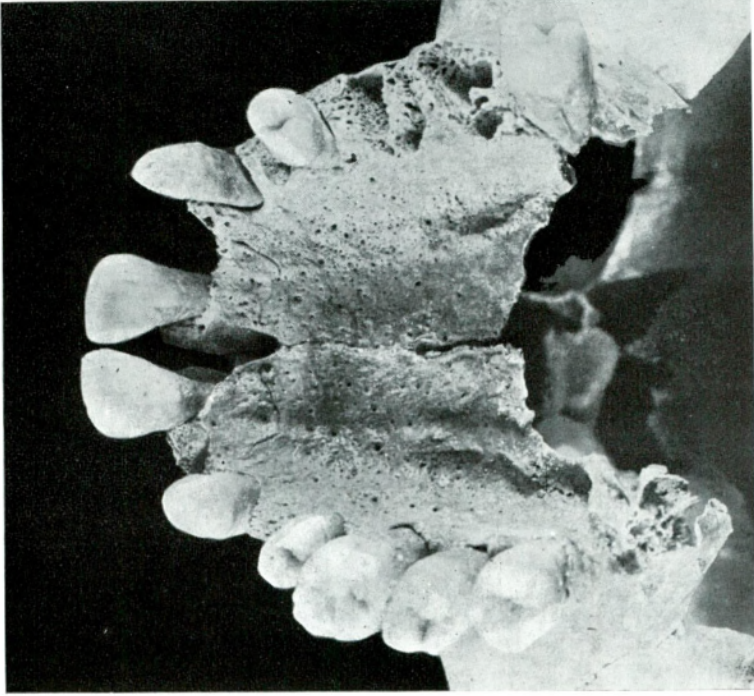

Fig. 20

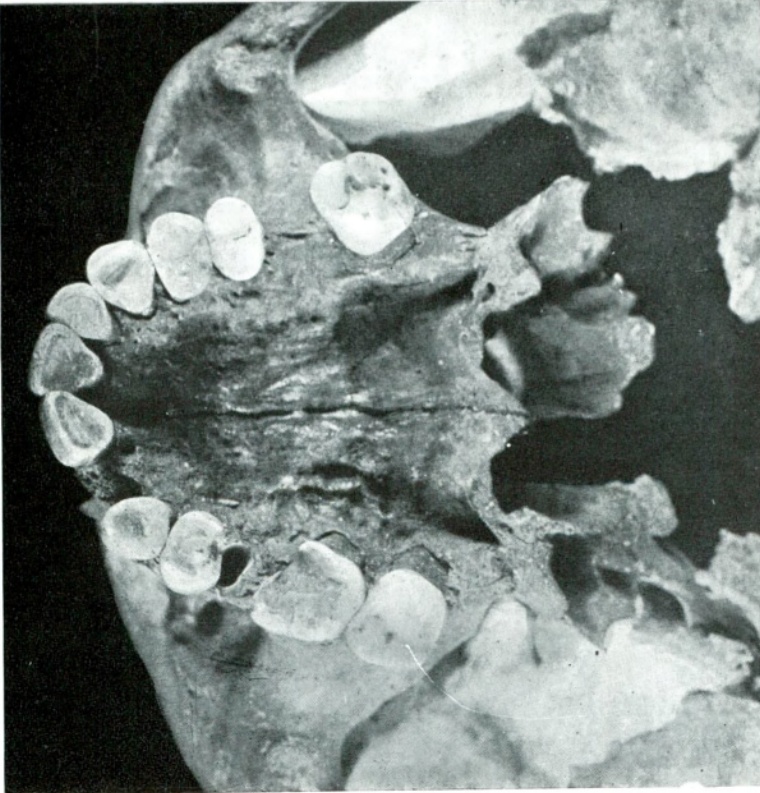

Fig. 19

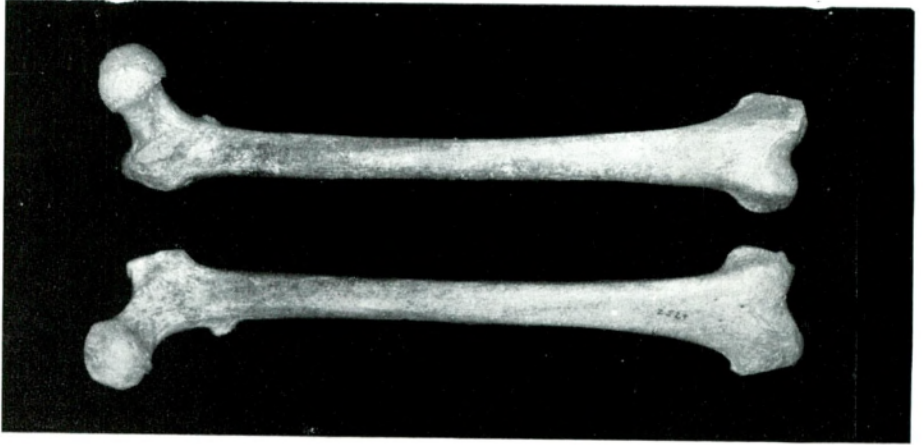

Fig. 22

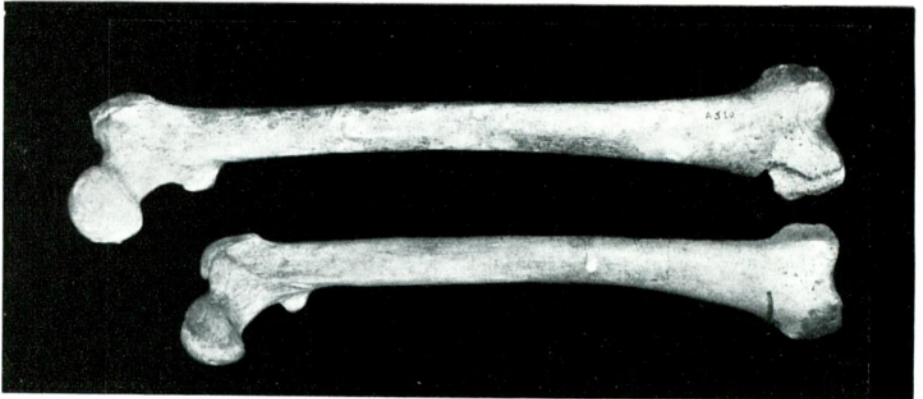
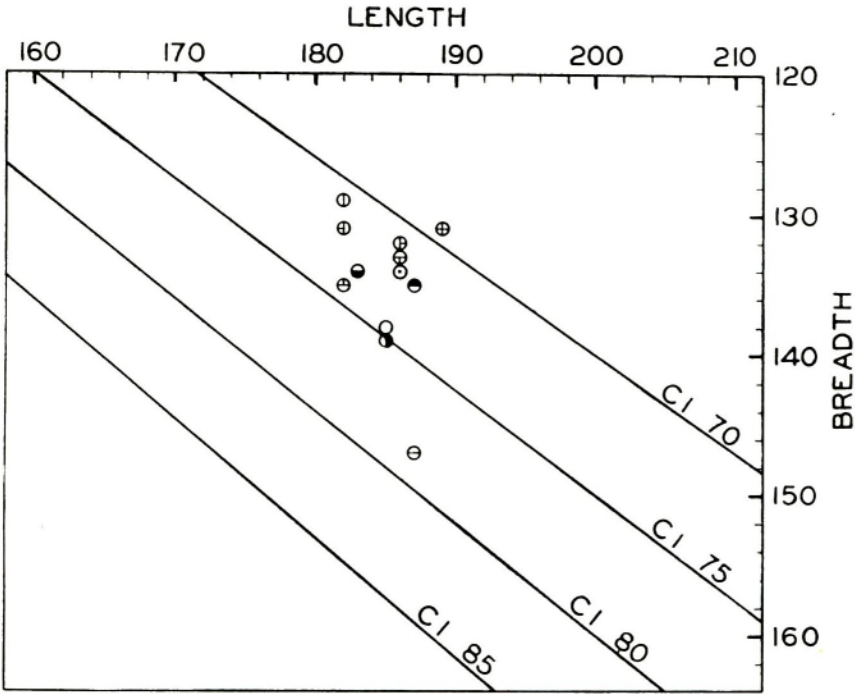

Fig. 21

MEDITERRANEAN TYPE - MALE

○	TELL AL-JUDAIDAH	IV	⊕	ALIŞAR	COPPER AGE	
◊	"	"	▽	"	POST-HITTITE-PHRYGIAN	
⊖	"	"	VI	⊕	EGYPTIAN BADARIAN	
⊕	"	"	XII	⊖	"	PREDYNASTIC
⊕	TEPE HIŞĀR	II	⊖	"	VI-XII DYNASTY	
⊖	"	III	⊖	"	XXVI-XXX DYNASTY	

Fig. 23

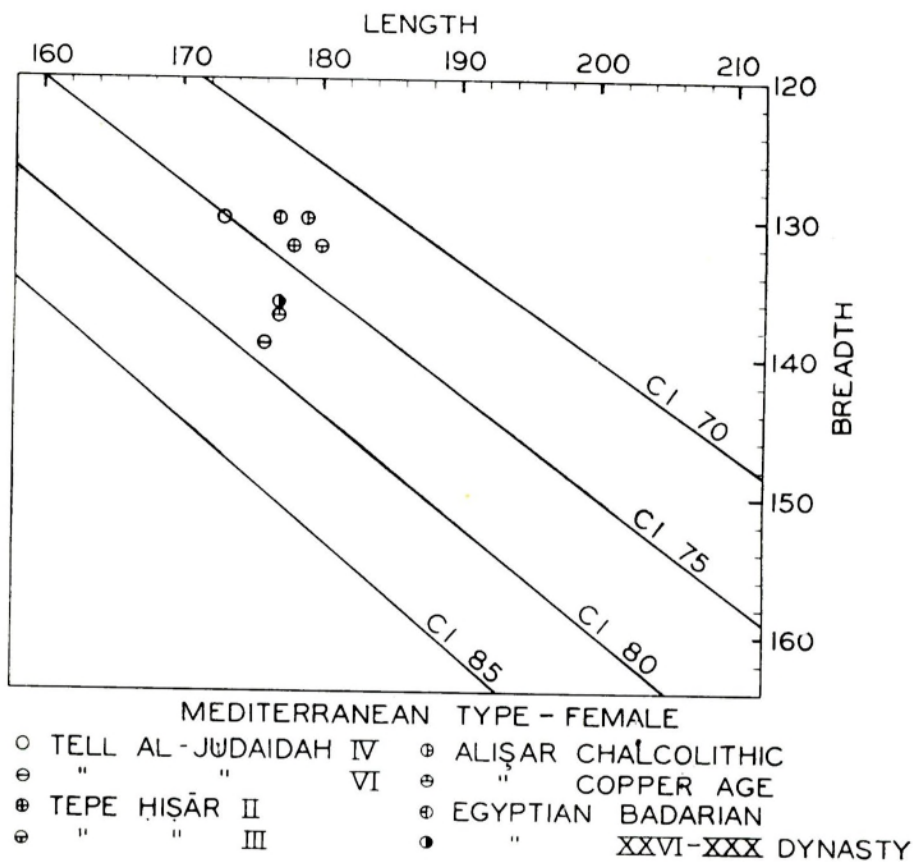
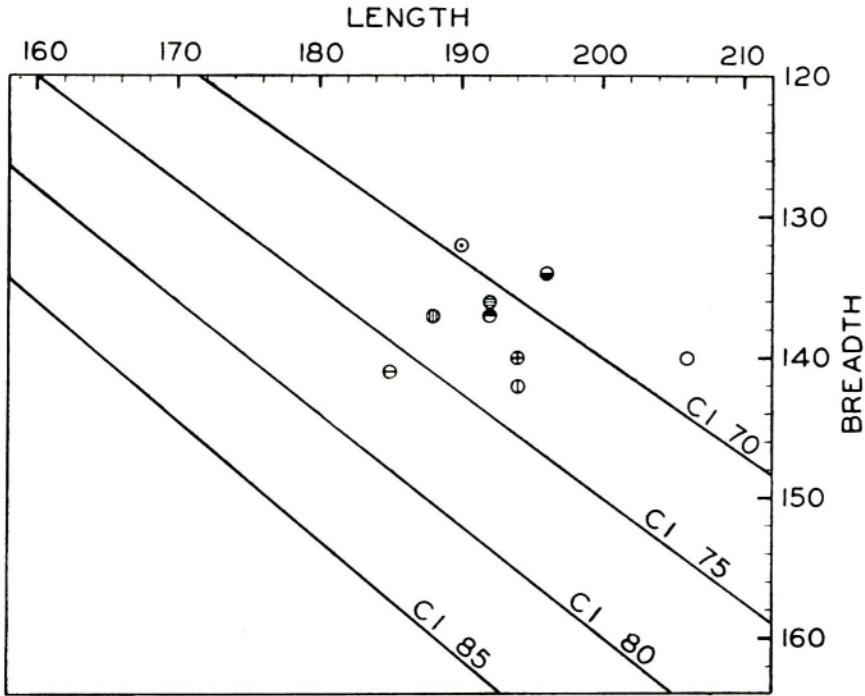

Fig. 24

EURAFRICAN TYPE - MALE

○	TELL AL-JUDAIDAH	III	●	TEPE HIŞĀR	II
○	"	"	●	"	III
⊕	"	"	⊕	ALIŞAR POST-HITTITE-PHRYGIAN	
⊕	"	"	⊕	HISARLIK	III
⊕	"	"	⊕		XII

Fig. 25

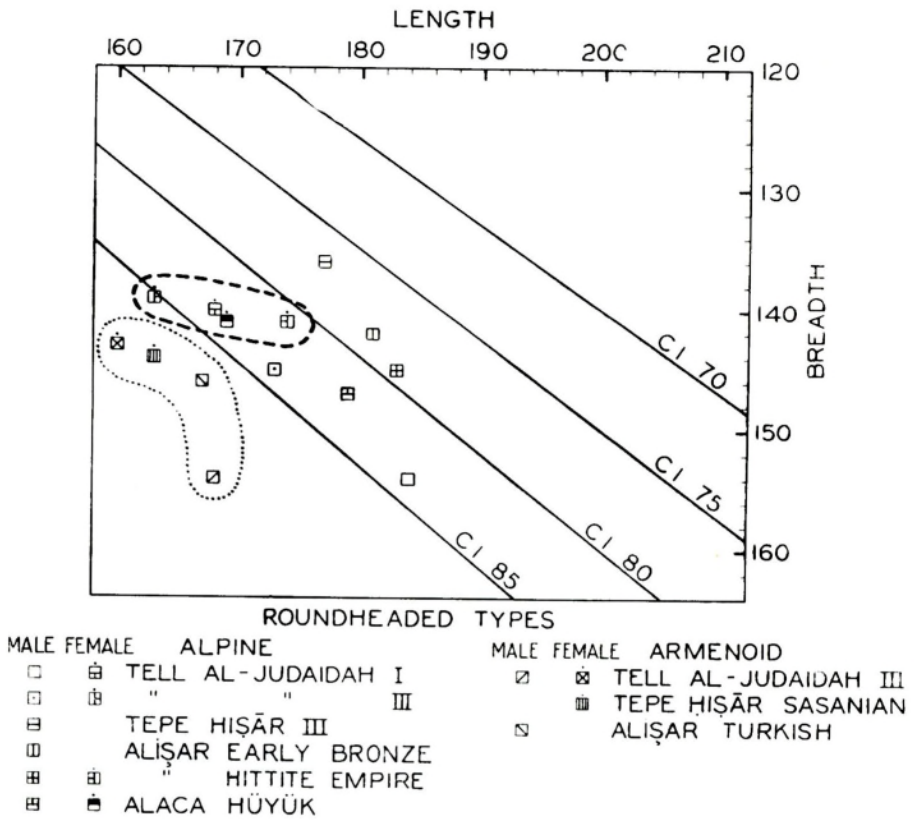

Fig. 26

CONTRIBUTIONS TO TURKISH HISTORY THROUGH
THE RESEARCH ACTIVITIES OF THE
ARCHAEOLOGICAL SECTION OF
THE TURKISH HISTORICAL SOCIETY
BETWEEN 1943-1948 X.

By

Dr. AFETİNAN

Vice President, Turkish Hist. Society

Translated by AHMET E. UYSAL

Among its various activities, the Turkish Historical Society has always attached a great importance to excavation work. Considering the aims of our society, I think that its main concern is the study of every phase of Turkish History. Therefore in addition to our investigations of documents, we must make excavations and define the value of our findings in relation to the history of our country, since the early history of Anatolia is wrapped in a shroud of obscurity.

With these objects in view, The Turkish Historical Society has successfully concluded numerous excavations and gained an experience of fifteen years. In our first and second congresses we gave the results of our activities which began in 1933 and lasted until 1937 and went on until 1945. Now, in this fourth meeting of our society we shall consider the results of our activities in the field of archaeological research during the years 1943-1948. Some of our committees have achieved important tasks during this period of five years.

These may be considered in two groups:

II — Tours and research activities.

II — Excavations.

As the reports about these activities have already been published, here I shall only give a general outline of them, but

I shall speak at some length about some of the very important recent discoveries made by our society. To be able to do this we must view the different periods of our country in chronological order.

I — The Prehistoric Age (affording no written documentary evidence).

- a) The Palaeolithic Age.
- b) The Mesolithic Age.
- c) The Calcolithic Age.
- d) The Bronze Age.

II — The Hittite and Post Hittite Age. (period).

III — The Phrygian Age. (period)

IV — V The Hellenistic and Roman Age. (period)

V — The Byzantine Age. (period)

VI — The Seljuk Age. (period)

VII — The Ottoman Age. (period)

I — Research into the prehistory of our country consisted mostly of summer tours conducted in certain areas, of collecting traces of the Stone Age and of determining types and locations of ancient settlements. The sources of the history of Anatolia go as far back as prehistoric times. Actually it is on the primitive remains of this period that the whole structure of the history of mankind rests. By making a prehistoric survey of a region we can form an idea of its past and the successive periods it has gone through.

a) In order to understand the prehistoric conditions of life and culture in Anatolia many prehistoric remains had to be examined systematically and carefully. For this purpose Prof. Dr. Shevket Kansu, the head of the Department of Anthropology, Ankara University, arranged tours and made excavations in many parts of Turkey.

A committee formed of the members of this department (Prof. Dr. Kansu, Muzaffer Shenyürek, Asistan K. Kökten) made test-excavations on behalf of the Turkish Historical Society near Bradiz, north of Burdur, which had previously been discovered by Prof. Louis, a former professor of the Department of Geography of the University of Ankara. Many microlithic implements were found here.

During this tour the committee's attention was attracted by

the caves at Bozan-önü (slightly to the north of Bradiz) where the committee stopped and made several test excavations and found in one of these caves traces of the aurignacian culture of the upper Palaeolithic Age. This particular cave had also been occupied during later ages. Moreover the committee made several other excavations near Isparta and Burdur. At the same time Assistant Kılıç Kökten toured all over the Black Sea, the Central and North-Western regions of Anatolia and defined the prehistoric features of these areas. In addition to all these there were investigations in the southern and south-eastern regions of Anatolia where many prehistoric remains were observed and studied.

The scientific results of these research tours can be set forth in the following way: -

1 — As far as tools are concerned Achenleean and Chellean axes of the Lower-Palaeolithic were found in the eastern and south-eastern regions of Anatolia, and on the terraces of the Euphrates. Some of these tools were marked with local characteristics.

2 — Typical tools of the Mesolithic Age were found in the neighbourhood of Ankara, and in the more easterly regions (Elazığ, Mush).

3 — Tools of the *Middle Paleolithic* were found in the south (Kara-in cave in Antalya) and south-east (Diyarbakır, Urfa). At the same time the discovery of tools made of bones indicate the use of a new material and an advance in technique.

4 — Excluding some specimens showing the same technical features as those of the preceding age, no tools were found to enable us to form any definite idea of the Upper Paleolithic phase of the Old Stone Age

It is understood from these finds that the Old Stone Age people inhabited the central, eastern and south-eastern parts of Anatolia. On the other hand the area to the north of Yeshil Irmak and the entire Black Sea region from Ordu to Rize and the north eastern shores of the Sea of Marmora do not show any remains of the Old Stone Age. Thus we may conclude that, as far as different types of tools are concerned the investigated areas show typical Lower and Middle-Palaeolithic specimens.

From the Middle-palaeolithic Age onwards people in Anatolia

as in Europe felt the need to shelter in caves. Therefore a study of caves would be worthwhile.

The Turkish Historical Society has once invited the public to supply them with any information that they could give about any caves that they happened to know. According to the information thus gathered it was known that out of 9549 existing caves 3554 were artificial and 5952 natural: 588 of these were subjected to careful scientific investigations. Some of these show signs of habitation, Samsun = Karain, İsparta = Bozanköy, Eskişehir = İnönü, Haymana = Timurözü which tend to prove that these were inhabited at one particular period of settlement, but we have no evidence that they were inhabited during the periods that followed.

Another novelty of these tours was the discovery of certain rock-monuments called "dolmens,, o "menhirs,,. It is very probable that they are connected with a tradition rooted in those prehistoric times.

During these investigations K. Kökten located 269 different sites of settlements and collected material about their ages. These places are scattered in South-East, South and partly in Eastern and Central Anatolia, A study of these places and their successive periods would throw some light on the conditions of settlement and the density of population in prehistoric Anatolia.

2 — No Mesolithic and Neolithic remains were found during the last five years.

3 — Signs of true settlements appear in the Calcolithic which marks the beginning of the Metal Age. In fact the lower layers of almost every höyük (mound) belong to this age. Therefore layers showing signs of early settlements are usually very deep. At Alacahöyük these layers had to be examined under water.

Our committee (under the guidance of Dr. H. Z. Koshay, Mahmut Akok) which was engaged in research work at Alacahöyük in 1947 discovered a mound only 15 Kms. away, near the village of Büyükgölcük, which shed some light on the Calcolithic Age. Situated on a calcareous hill, this mound had, besides some traces of the Phrygian culture, the most typical remains of the Calcolithic Age. The implements that these earliest settlers of Central Anatolia used, had some resemblances to the

ones found at Alacahöyük. Judging by the technical advance these implements show, we may consider them to belong to the last phase of the Calcolithic Age. Here in an area of about 400 metres, a considerable amount of pottery, flints, lava-rocks and bone-cultures were obtained through at least three architectural layers. It must be noted that only two copper axes were found among these. In terms of relative chronology we can say that they belong to the fourth millenium B. C .

Another place rich in Calcolithic remains is the Mashat Höyük in Zile. The plain of Mashat which connects central Anatolia with the Black Sea region has the conditions necessary for a settlement. At this höyük¹ where a Hittite tablet had been found, our society made several excavations and discovered remains of the Calcolithic Age, including some tools resembling those found in Central Anatolia .

Moreover further traces of the Calcolithic Age were found in some höyüks which had previously been located. As these höyüks had not been excavated properly it is impossible for us to give any information about their stratigraphical position.

4 — Although it is an extension of the Calcolithic Age, the Copper Age, with its very advanced implements, occupies a very important chapter in the archaeology of Anatolia. Prior to the existence of written documents, it is the richest layer we have, and it is very important for the history of civilization in Anatolia. Our best sources of information in this respect are the Alacahöyük excavations. In the IInd and IIIrd congresses of our society we gave detailed accounts of our activities in this field⁴. No important discoveries were made at Alacahöyük during the last five years, and lately the system of work in this area had not been in depth, but over a wide surface.

Among other centres the Mashat Höyük, in the north of Central Anatolia had been inhabited in the Copper Age. Although the implements found here are marked with local characteristics they are in fact contemporary with the Copper Age in

¹ For further information on this höyük see the article in the Review of the Faculty of Letters, Ankara University, Güterbock, D. T. C. E. Dergisi, cilt II, sayı 3, s. 389-391.

Eastern Anatolia. These investigations show that the density of population was particularly high in the middle-eastern regions of Anatolia.

Another site excavated in connection with this age is the village of Maltepe Sivas. Examination of this Copper Age Höyük revealed that it consisted of a lower and an upper settlement. If we compare this höyük with the Central, Eastern and Northern Anatolian höyüks we see that it is a branch of the Great Anatolian civilization of the IIIrd millenium. B. C.; that is to say it is a new stage peculiar to the upper Kızılırmak region ¹.

II The documentary history of Anatolia begins with the Capadocian tablets of the IIrd millenium B. C. These are records of trade agreements between the Assyrian tradesmen and the Anatolian cities. So far the most important of these were found at Kültepe near Kayseri, and similar documents were noticed at Alishar and Boğazköy (and in Kerkük=Mesopotamia; Nuzi=Yorgantepe)². There was need for a systematic investigation in a part of Kültepe called Karum, which had been occupied by Assyrian tradesmen. This was pointed out by Tahsin Özgüç, one of our members, in a report he presented to the society. He said in this report:

"Our primary aim is to dig this ruin which we know from its ancient name was an important centre., (24. III. 48).

The name of the ancient city of Kanış has been preserved as Karyei-Kınısh in 17 th century Ottoman legal records. At the same time, this höyük, which is uninhabited to-day, is one of the largest höyüks in Anatolia. Karum was some where along the edge of the hüyük where there were fields and open spaces Tahsin Özgüç pointed out the necessity of an excavation on this site and the Turkish Historical Society assigned the job to the committee he set up (Dr. N. Özgüç, M. Akok). The Assyrian trade settlement was dug up during the summer of 1948. Through shafts opened at various parts of Karum, it was possible to get an idea of the general characteristics of the houses, shops, market

¹ Tahsin Özgüç, *Bellekten* 44, s. 641-655.

² I. Gelb, *Inscriptions from Alishar and Vicinity* (O. I. P. XXVII, 1935).
T. J. Meek, *Annual of the American School of Oriental Research* XIII. (1938).

places, schools, streets, and squares. In Karum, which has a depth of 7.50 metres,, four layers of construction were found of which only the second and third showed signs of large buildings. Besides about 1400 tablets with or without envelopes were discovered here. They appeared as if they were kept in a sort of library. It was further observed that they were kept in groups of 50-100-150 in dwellings consisting of three or five rooms with stone foundation and mud or brick walls. As these tablets are sealed with barrel-shaped (cylindrical) seals, each show different patterns. Thus an important collection has been added to our museums.

After a visit to Karum Prof. Landsberger submitted a report to the Turkish Historical Society, in which he said :

"This period is the richest in the early history of Anatolia. Up to the present 3000 Cappadocian tablets were known; but we have been trying, with great difficulty, to establish the dates of the various pieces of correspondence according to their internal evidence. Now after these excavations individual firms and their dates are clearly known to us. Therefore the philological study of the Cappadocian tablets will be based on an entirely new principle. "

In the course of these excavations some literary texts were discovered in the house of a man called Uzua. These are entirely new specimens.

Large sarcophagi and pots were found in the basements of some houses. Among the objects offered to the dead there were ornaments, weapons made of bone, gold and amber, painted or plain household utensils, animal-shaped drinking cups which shed more light on the artistry of the people.

With the development of the work started by Dr. Tahsin Özgüç and Nimet Özgüç it will be possible to restore at least one of the ten Karums³ so far known with its town hall, inns, schools, offices and private dwellings. Thus the first great Anatolian city will be known to us.

We hope that when the chronological age of these texts is fixed the Turkish philologists will study them and make new contributions to Turkish history in the field of Economics, Law,

³ Emin Bilgiç, III. Tarih Kongresi Zabıtları, 1948. s. 386 - 393.

and literature. Therefore I feel it is my duty to thank this committee on behalf of the Turkish Historical Society for starting and achieving this undertaking.

Succeeding this age of written documents is another age which begins with the merging of the feudalistic Anatolian states into a political unit which was brought about by the Hittites. The archaeological researches of the Turkish Historical Society have contributed a great deal to the history of this period. The following investigations throw new light upon the Hittite civilization :

I — Very important results were obtained concerning the architectural remains of this period. Some private dwellings of this age were examined and the nature of the city walls understood. The essential facts about the fortifications founded during the Great Hittite Empire were also revealed through these researches. Constructional features of some of the private dwellings built during the Middle and the New State periods were carefully noted, and some domestic utensils obtained. Thus through these extensive researches the nature of the works of architecture built in different periods of the Hittite Empire have become known. During the New State, Alaca specially seems to have played an important part in the way of construction¹.

This area which we have been excavating continuously for thirteen years has now become a model school of Archaeology for the Turkish Historical Society. Many of our young archaeologists have had the opportunity of working here in various seasons of the year². The unsanitary peasant houses on the höyük were pulled down and new well-planned houses were built on a wide slope. We received government help in this work. The large and beautiful Excavation House of the Turkish Historical Society has brought, with its beautiful garden and museum, new life to the place. At the same time nothing has been spared by our committee for the cultural development of the village. Those

¹ The newly and skillfully built city walls, and beautifully decorated city gates, temples, and official buildings set up on sacred grounds are proofs of an intense architectural activity. *Belleten* 38, 1946, s. 220.

² Ekrem Akurgal, Tahsin Özgüç, Mahmut Akok, Nezih Fıratlı, Raci Temizer.

who saw Alacahüyük in 1935 will find a great difference between the old and the new village. The services rendered by our research committee in this way are really worth mentioning.

II — Another important site of excavation for the Hittite civilization is the village of Mashat, Zile which we have already mentioned in connection with the Copper Age. This civilization which could be seen in two architectural layers, is widely spread over the top and slopes of the hüyük. The traces of a big fire were noticed here among the buildings. One of the important remains belonging to this age is a carefully buried horse skeleton in a pit surrounded with stones. In addition to the figures of horses and seals found at Bogazköy, Alaca and Alishar, the Mashat höyük shows the existence of a custom of horse burial. Other objects found here show common features with the Hittite civilization of Central Anatolia³.

III — An excavation was made in Sivas on a site called Toprak Tepe. As a monument was going to be built on top of this hill its historical stratigraphy was asked for, and with the coöperation of the town authorities an excavation was carried out there. The result was as follows:-

Toprak Tepe was actually a natural hill, and when the Hattis noticed this naturally defended place, they came and settled here in the 2nd millenium B. C. It is understood that from this time until the arrival of the Seljuks the hill was never inhabited⁴.

This is a new discovery about the Hittite period, and it enables us to trace the eastern limits of the Hittite civilization.

IV — The hieroglyphic seals, animal-shaped utensils, bull-man reliefs of the Old and New Hittite periods found in Karahöyük (north-east Anatolia) near Elbistan are particularly interesting. With the discovery of these, the existence of a new centre for the Cenral Anatolian Hittite Culture has been understood and various areas of Hittite settlements have been located.

V — Apart from these many rock-drawings of the Hittite period were examined during tours arranged by our society. Rock-reliefs were especially very important in the Hittite Age.

³ Belleten 39, 1946, s. 221.

⁴ Tahsin Özgüç, Halil Edhem Hatıra Kitabı, s. 219-225.

Therefore the Fraktin, Tashji, Imamkulu, and Hanyeri monuments (south-east of Kayseri) were re-considered by Dr. Ekrem Akurgal and Dr. Sedat Alp from the Archaeological and Philological points of view. A new relief was observed about 100 metres north of the monument at Tashji which is understood to have been written during the life time of Ūrhiteshub, the son of the great Hittite King Muvattali.

In all these investigations new facts were discovered about the Hittite religion and archaeology. The monuments at Tashji and Hanyeri stand on strategical routes, whereas Fraktin and Pamuklu were situated away from these routes, and possibly they were residential areas connected with problems of settling.

Again during this tour some opinions were put forward regarding the höyük of Acem, which differed widely from the previous suppositions. Opposed to the belief that this was the position of Kushara, the capital of the Hittite State, it was suggested that it might possibly have been Prushtum which is known to have played an important part during the Old Empire. The archaeological material obtained here belonged to the time of the Old State, however we cannot say anything definite until the place is thoroughly examined. After all, these opinions are merely hypothetical.

These excavations and investigations add a great deal to our knowledge of the culture, settlements, and trade routes of the Hittites who achieved the earliest political unity in the history of our country. No doubt there is still much to be done in this field.

The great Hittite period is followed by the Post-Hittite period, which lasted from the XIIth century to the VII century. This period which came about as a result of weakness in the political sovereignty of the Hittite state, can be called the period of the Hittite principalities. Their cultural traces extend from the Toros to the banks of the Euphrates and Northern Syria.

Some valuable archaeological discoveries were made by our society during the last five years.

There were two excavations:

- 1 — Karahöyük in Elbistan.
- 2 — Karatepe in the district of Kadirli, Seyhan.

The historical and archaeological importance of the plain of Elbistan has always been known. Therefore, this and the existence

of some traces of civilization were sufficient to attract the attention of our society. In 1947 the Turkish Historical Society assigned the task of investigating this area to a committee set up by Tahsin Özgüç (Dr. Nimet Özgüç, Lemi Merey). First this committee fixed the localities of all the höyüks that exhibited signs of settlement and noted which were and which were not previously examined. Moreover some Sejuk roads and monuments were studied and coins collected.

It must be pointed out that the main excavation work was centered on the Karahöyük which dominates all the high roads going through the plain of Elbistan. Apart from some well planned five-storied buildings dating back to 1000 B. C., some domestic utensils, bronze and iron implements were also found in this place. However the most important of all was the discovery of a large epitaph having hieroglyphic inscriptions on three sides. This epitaph which was fixed at its base, was found standing in an upright position, covered probably as a means of protection, with stones on all sides. This valuable epitaph, which was erected on a square with a special place reserved in front for sacrificial rites, was unearthed and left in its original place. As it is well kept, the names of great kings and cities found in its long text will furnish us with some fresh data for our historical estimate of this region. According to this epitaph, the capital of the region of Elbistan which is believed to be a dependency of the Milid-Malatya Stade, is Karahöyük.

The second important place of excavation is Karatepe situated in a wood on the right bank of Ceyhan in the Kadirli district of Seyhan. The importance of this hill which was first¹ discovered by a school teacher, was pointed out by Ali Rıza Yalgın in 1937. The first scientific survey of the place was made by the university of Istanbul and the preliminary report about it was published by Prof. Bossert and Dr. Halet Çambel. Considering its importance the Turkish Historical Society decided to make an excavation on the site. Dr. Bahadır Alkım, a member of the society was appointed to the job. With the participation of the General Director of Museums and the University of

¹ Adana Türk sözü gazetesi, 15 nisan 1939.

Istanbul a committee was set up which carried out the excavation successfully and discovered important works. Our society continued its activities there in 1948.

So far the following results have been obtained:

In the ruins along the west bank of the river Ceyhan two porticos (porches) were found which were attached to the main structure. Inside the walls of these towers vertical tablets were found with inscriptions in high relief on them; but the most remarkable thing about the excavation at Karatepe was that it supplied us with the key necessary for the solution of the riddle of the Hittite Hieroglyphs. Because we find here three Phoenician texts together with two texts in Hittite hieroglyphics. Their bilingual condition was particularly important because it facilitated the task of deciphering the Hittite writing. This discovery and the other investigations concerning it are of very great importance to Turkish History². All scholars interested in these matters focussed their attention on this problem and a vigorous research activity was started. At the XXI st meeting of the Oriental Society which met in Paris in July 1948, Dr. Bahadır Alkım gave an interesting account of the discoveries made at Karatepe³.

Two large buildings were unearthed and a side porch was dug at the same place during this year's excavations. Furthermore excavations were made on Domuztepe, on the eastern bank of Ceyhan, exactly opposite Karatepe and some reliefs were found there, which appear to be contemporary with Karatepe. These discoveries have an international significance. On the other hand the most outstanding research of the year has been the investigation of a pass which connects Göksu with Çukurova and passes through the neighbourhood of Karatepe. Along this pass a Roman rock-relief, three Greek rock inscriptions and a prehistoric rock drawing were found. Thus the discoveries made in this region shed much light upon the history of Turkey.

III — The History of Anatolia in the VII th and VIII th

² Bossert, *Belleten* 47, S. 515-522 ; B. Alkım, *ayniyer* S. 533.

³ Bahadır Alkım, *Belleten* 47, 533-548.

centuries is closely connected with the Phrygian period.

Five year's work in this field was centered on the tumuli observed during the construction of Atatürk's tomb. One of these had to be removed during the levelling operations; it was 50 metres in diameter and 8.50 metres in height.

The Turkish Historical Society started a systematic research here and opened the tumulus, where under a heap of earth reaching nearly 8 metres in thickness, a pit (2.90-2.20) was found which was possibly a grave panelled on all sides. It extended from east to west. Among the objects found here there were a trivet standing before a wooden bench, spear-heads, metal bowls, embroidered buckles and pottery containing human ashes. As this site was believed to have been a necropolis composed of several tumuli, a second grave was found about 50 metres to its east; there were various articles in it. The study of these graves is a new addition to the history of Ankara.

IV — As the Hellenistic and Roman periods are not so distant as the above mentioned periods are their remains are on the whole in a better condition.

I shall mention two places connected with this period:

1. The first is the Kalınkaya tumuli in the north-east of Alacahöyük, Central Anatolia. The largest of these was opened (50 metres in diameter 18 metres in height) and a brick sarcophagus was found in it which was possibly of Hellenistic origin. Furthermore two stone grave-chambers) of older age were found on the western slopes of the hill. So we understand that this tumulus was in use during two different periods.

2. Excavations at Perge an Side.

After carrying out some investigations in Pamphilia, the research committee headed by Prof. Arif Mufid Mansel worked at Perge in 1946. The committee included Prof. Bocsh (epigraphist), Assistant Jale İnan, L. Meray (architect). It was understood from the excavation made in the cemetery of this most important town of Pamphilia that a road extended in a westerly direction, and besides there was a collection of 33 sarcophagi here which showed various ornamental patterns in high relief. These belonged to the 3rd century A. D. The Greek epitaphs on these sarcophagi are particularly interesting. Some of them are fairly long and it

seems that they were written as wills to prevent others from using them, so they contain certain terms and conditions concerning inheritors. These texts give us a very clear idea of the position of the rich people in Perge in the 3rd century A. D. Efforts to find the famous temple of Artemis were fruitless, however some clues were obtained which will be of some value for the topography of the town.

Further excavations were made at Side = Selimiye (Eski Antalya) which is 80 kms. from (modern) Antalya and 8 kms. from Manavgat.

The following places were discovered through these excavations:

1 — Two temples built ten metres apart on a promontory called Mermerlik. All the architectural details of the first building, which was standing during the Byzantine period, were found and the building was restored on paper. Both temples resemble each other in appearance and design, but one of them has suffered more destruction than the other. Probably they belong to the IInd century A. D.

2 — A third is built at the end of a street which divides the town into two parts. This temple shows different architectural characteristics with the discovery of its different parts it will be possible to restore the frontal section of the columned prodomos. This belongs to the IIIrd century A. D., but additional structures were built among which there is a Vth century fountain.

Among the statues found in this area there is a head of Dionysos with a long beard and a young Apollon which attracted much attention for their peculiar style.

3 — A part of the street that cuts the town from end to end was uncovered. This street which is paved with large cobbles, and lined with columned galleries on both sides goes past the theatre and terminates at the sea. Several reliefs, pieces of statues, and foundation stones have also been found here. Among the statues there is a bearded Heracles which is believed to be the work of Lysippos.

By means of some texts found among these documents we are able to have an idea of the political and social state of Side.

The city which flourished in the IInd century entered a period of decline in the IIIrd century. 2200 coins were found here which should help us to fix the dates of many monuments. The excavation made in 1945 revealed Agora the market place of the town with its columned galleries, shops and monumental porches.

A circular structure (horologium) which was dug up in the middle of the Agora Square is a real masterpiece of IInd century Roman architecture. During the removal of some debris from the tiers of a theatre near Agora (capable of holding 25000 people) several epitaphs and parts of statues were found which helped determine the main structural details of the building. Again in this region several private dwellings were dug up which consisted of compartments surrounded with columns. Statues, reliefs, mosaics frescos, and a good deal of iron and bronze household goods were also found here.

There was a Vth century Byzantine basilica along the second branch of the colonnaded street which is believed to have been built with the pieces taken from Roman buildings. Apart from these several excavations were made in the city cemetery. In the light of these excavations much has been added to our knowledge of the town of Side, and its map made by the Lanekoronski committee has to be corrected at many points. Thus a model city of the classical Anatolian civilization will be known to the world of learning.

V - Archaeological research on the Byzantine period was carried out at Rhegion, Küçük Çekmece (Istanbul). Work in this area continued for some time during the summer of 1948 and ruins were found which helped us to form a general picture of the large Byzantine buildings previously discovered.

Prof. Mansel who took part in the Fourth Congress of the Oriental Society which met in Paris, gave an interesting account of the latest position of Rhegion and Byzantine civilian architecture.

Remains of Roman sculpture and architecture were found during the removal of debris from a layer between the surface and the basement of the great basilica which limits the northern border of Agora (Smyrna.)

VI - Chronologically we have reached the Seljukian period.

The Seljuk monuments of which we have very beautiful specimens standing almost intact, are objects of our greatest admiration.

Besides these there are some works which need an archaeological examination. One of these is the well used for astrological purposes in the Caca Bey School of Divinity, Kırşehir. According to some rumours, during the reign of Kılıç Aslan (1277 A. D.) a school of astronomy was founded here by Caca, the governor of Kırşehir. The verification of this would be of immense value to the history of science of this period. Dr. Aydın Sayılı and Prof. Ruben made excavations on this site on behalf of the Turkish Historical Society. Judging by the rumours the well was right under the hole in the middle of the dome through which the stars used to be observed. When this spot was dug up a well was found which had been filled with rubble, but excavation had to stop as water appeared after a depth of 5,50 metres. It was further observed that there were three steps descending into the well. The well had a diameter of 3 metres and a depth of 8.60 metres. Inside the well two convex pieces of marble were found. It is very probable that they were originally used as sun dials, and a second piece of marble found on top of the dome was possibly a ruler. Dr. A. Sayılı made further investigations in Tire and Vacidiye mosque in Kütahya. Thus these archaeological investigations proved that there was at least some truth in these ancient rumours.

Further investigations made at Topraktepe in connection with the Seljuk period include some remains of buildings, a large amount of Seljuk pottery, and some enamelled tiles, Seljuk coins found here helped in fixing the ages of these buildings. The citadel that the Seljuks built here was later repaired by the Ottomans. Hurmankale and Seljuk remains of Eshabi Kefh have also been examined, archaeologically and the results obtained are ready for publication.

We have thus considered the excavation scheme achieved by the Turkish Historical Society and its value to Turkish History. I wish to thank all our research workers on behalf of the society.

With the aim of systematizing and improving the efficiency of its archaeological activities the Turkish Historical Society set

up, in 1948, an archaeological and Prehistorical Section.

When I recommended the society to set up such a section, I had two objects in view.

I — To see that discussion meetings are held, and excavations are made at places which are known to be of archaeological value.

II — To arrange general talks for exchange of opinion at the end of every period of excavation.

To achieve these aims a new programme has been made and put into practice.

When we met in last May, the heads of all the excavation committees spoke and we had a very good exchange of opinion.

I must mention that many archaeologists and students of Turkish history attended our meetings who showed a keen scientific interest in our society's work. At the end of this report I wish to tell you of two of my memories.

While thinking over the constitution of the society, I suggested that excavation work should be included in its programme. Yusuf Akçura, our president at that time, gave a look of surprise and said: — "Yes, but who is going to excavate? We won't see that day, but I hope you will,,". So section C of that article read:

"To make excavations and send research parties to places where historical documents and material are likely to be found for the benefit of Turkish History.,,"

It was a windy spring day when Atatürk came out to see the first excavation of the Turkish Historical Society at Ahlatlıbel. I know how much he wanted the young Turkish scientists to work in this branch of learning.

While submitting to the Congress the report of the activities of the society he founded and inspired, I wish that his soul may rest in peace and happiness.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞ VE İNKIŞAFI DEVRİNDE TÜRKİYE'NİN İKTİSADİ VAZİYETİ

Dr. MUSTAFA AKDAĞ

A. Umumî Ekonomik durum

1 — *Devletin dünya iktisadî nizamı içindeki yeri ve kendi ekonomik bünyesinin teşekkülü,*

Türklerin Anadolu'ya gelişleri sırasında buraların iktisadî durumu hiç de iyi değildi; Bizans şiddetli bir para darlığı içinde bulunuyordu. Anadolu'nun hıristiyan çiftçi halkı ağır vergi yükleri altında idiler¹. W. Heyd bunun sebebini garpteki sahil şehirlerinde kuvvetli bir burjuvazinin doğmasında aramaktadır; bu yeni ticarî sınıfın şarkla ticarete Bizanslılardan aracılık rolünü almış olduklarını söylüyor². Bununla beraber, İstanbul'da ve Marmara çevrelerindeki kalabalık şehirlerde oturan rum halk arasında kuvvetli bir ipek, yün, pamuk ve sair dokumacılık sanayinin gelişmeye başlaması vaziyeti bir dereceye kadar kurtarmıştı³. Hemen bütün mahsüllerini İstanbul, Selânik, Edirne gibi kalabalık Bizans şehirlerine sattıklarından dolayı, Bizans iktisadî ünitesine sıkı sığıya bağlı olan Balkan kavimleri de Bizans imparatorluğundaki iktisadî krizin tesirlerinden uzak kalmıyorlardı.

Haçlı seferleri Şarkî Akdeniz etrafında, yeniden pek canlı bir ticarî hayat yarattığı halde, Bizans ve onun ekonomisine tabi olan Balkanlar bundan da faydalanamadılar. Çünkü, hem Suriye etrafında kurulan Lâtin prenslikleri Avrupalı tüccarların müslüman milletlerle ve şarkla doğrudan doğruya kendileri alış veriş etmelerini sağladı ve hem de Anadolu'ya Türkler gelip yerleştiklerinden dolayı, Bizans kenarda kaldı. Bu devirde Suriye şehirlerinin Abbasî imparatorluğu zamanından daha parlak bir hayata kavuşmuş olmaları

¹ Vasiliev, *Histoire Byzantine*, II. p. 134

² W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Age*, I. p. 2.

³ W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Age*, p. 52.

şarkî akdenizdeki ticarî hayatın ne kadar önemli olduğunu gösterir ⁴.

1071 de kazanılan Malazgirt zaferindenberi Anadolu'da bugünkü Türkiye'nin temellerini atan Türkler, haçlı seferlerinde hayli can kaybı vermekle beraber, hâsıl olan bu iktisadî canlılıktan çok fayda gördüler ; yeni yeni köy, kasaba ve şehirler kuran, yaylalara mâzide görülmedik bir canlılık veren kalabalık Türk halk zümreleri yeni vatanlarının tabii ve iktisadî icaplarına pek çabuk uymakta idiler : halı, sof, kuru meyve, hayvan, kereste, şab gibi maddeler bol bol ihrac ediliyordu. Ayrıca, şark mallarını kervanlarla bizans pazarlarına getirmeyi de Anadolu türkleri üzerlerine almışlardı. Bu hal şehirlerde ve kasabalarda pek çok halkın toplanmasına sebep olmakta idi. Türk korporasyonları büyük bir teşkilât haline giriyorlardı. Her esnaf zümresinin başında bulunan kimseye "aht", yahut "şeyh", denmekte idi ; ahinin başında bulunduğu korporasyonun işçileri kendisine dinî-iktisadî bir ruhla sıkı sıkıya bağlı bulunuyorlardı ⁵.

Moğollar'ın Asya'da kurdukları yeni siyasî nizam da, Lâtin prensliklerine dayandıklarını söylediğimiz garpli tüccarların İç Asya'ya kadar nüfuz etmelerine imkân verdiğinden, Anadolu işlek ticaret yollarının geçtiği birçok transit merkezlerine kavuştu.

Şüphesiz bütün bu haller Türkleri bu yeni vatanlarında muhariplikten ziyade ekonomîk faaliyete meylettirmekte idi. Selçukî rejimi ⁶ memleketin îmarını ve sosyal - ekonomik tarihî çehresini çizmeyi maharetle başarmasına mukabil ⁷, siyasî sahada pek de muvaffak olamayışının sebepleri bizce bu durumdan ileri gelmektedir ⁸.

XIII. asrın sonlarına kadar devam eden bu Şarkî Akdeniz ticaretinden faydalanma imkânını bulamayan ve Anadolu tarafın-

⁴ W. Heyd, aynı eser, p. 97, 163, 164, 180.

⁵ Prof. Dr. F. Köprülü, *Les Origines de l'Empire Ottoman*, p. 74, 107.

⁶ Prof. M. Halil Yananç, Anadolu Selçukluları hakkında yazdığı eserine «Türkiye Tarihi» adını vermek suretiyle şimdiye kadar tekrarlanan Türkiye Tarihinden ayrı bir Selçukî Tarihi tasavvuru yolundaki hatayı düzeltmiştir. Onun için biz de bu doğru telâkkiye uyarak «Selçukî rejimi» tabirini kullanıyoruz.

⁷ Prof. F. Köprülü adı geçen eserinde bunu özlü bir şekilde tasvir etmiştir : p. 55-79.

⁸ Aynı tezattan Köprülü de bahsetmektedir ; adı geçen eser, p. 74.

daki siyasî hudutları pek daralmış olan Bizans İmparatorluğu müthiş bir iktisadî darlık içinde yüzüyordu⁹. Selçukî-Bizans hudut sahalarında bulunan türklerle rumların münasebetlerine bakarak, Bizans'ın kaydettiğimiz ekonomik çöküntüsünün tesiriyle, Marmara etrafındaki sanâyici rum şehirleri merkez olmak üzere, yaylacı türklerle rum halk arasında marmara iktisadî ünitesi diyebileceğimiz bir birliğin kendiliğinden doğmakta olduğunu görmemek mümkün değildir¹⁰. İzmit, Bilecek, İzmit, Bursa, Alaşehir ve sair kalabalık ve mâmur Bizans şehirlerinde oturan halkın refahları tamamiyle kalabalık türk yayla halkı ile devam eden alış verişlerine bağlı bulunması dolayısıyla, Marmara iktisadî ünitesi üzerine türk siyasî hakimiyetinin oturması o kadar zarurî ve tabii bir hadise teşkil ediyordu ki, ne selçukî ve beylikler devirlerinin hükümet-sizlikleri ve ne de Bizansın bu sahaları türklerden kurtarmak için giriştiği teşebbüsler bu tarihî tekâmülü bir türlü durduramamışlardı. Katalanlıların Anadolu beylikleriyle mücadelelerinde, Bizans hesabına kazandıkları muvaffakiyetlerin hiç bir şeyi değiştirememesi¹¹, gerek Ege ve gerek Marmara çevrelerinde türklerle dayanmayan herhangi başka bir siyasî hâkimiyetin artık zoraki ve sun'î olacağını tamamiyle göstermekte idi. Rumlara yabancı olan bir takım politikacılar tarafından entrikalarla idare olunan Bizans hükümeti de halkı İstanbul'a karşı duyduğu siyasî alâkadan uzaklaştırıyordu. Halbuki, Selçukî hükümeti dahi siyasî buhranlar içinde olmakla beraber, müsait iktisadî şartlar ve sağlam içtimâî teşkilât sayesinde, ferde sağlanan emniyet ve huzur, hele hıristiyanlar hakkında hiç bir taassup gösterilmemesi, yukarda bahsettiğimiz iktisadî üniteye bağlı rumları türklerin siyasî hâkimiyetine daha çok ısındırmakta idi. Bütün Selçukî-Bizans hudut çevrelerinde bulunan şehirler, hangi tarafın arazisinde olurlarsa olsunlar, türklerle rumların birbirleriyle alış veriş ettikleri birer pazar halinde idiler; halk arasında karşılıklı dâvetler oluyor, iki

⁹ Vasiliev, II. 76-83, 134.

¹⁰ Türkler buralardaki şehirleri aldıkça, eski hıristiyan halkı esir ettikleri veya kaçırdıkları yolunda Vasiliev'in ileri sürdüğü iddia hiç bir tarihî esasa istinat etmiyor; kendisi de kaynak gösfermemek suretiyle böyle bir hükmü ge-lişi güzel verdiğini göstermektedir: aynı eser, p. 136.

¹¹ R. Grousset, *L'Empire du levant*, p. 596-605.

tarafın kadınları bile birbirlerine serbestçe gidip geliyorlardı¹². Hülâsa, Marmara'nın şarkında doğan bu iktisadî ünite türklerle rumları yaşayış ve gelenek bakımlarından da birbirlerine alıştırmakta ve böylece, Osmanlı İmparatorluğunun doğmasına ait sosyal-ekonomik bir zemin hazırlamakta idi.

Yakın şarkın istikbâli için pek mühim olan bu büyük tarihî hâdise karşısında, Balkanların durumunun ne olabileceğini tahmin etmek zor değildir. Romanya, Bulgaristan ve Trakya'nın ziraatçı halkı mahsullerini umumiyetle Bizans şehirlerine sattıklarından dolayı, Marmara çevrelerinde hazırlanan iktisadî-siyasî düzenin tesirinden uzak kalmalarına imkân yoktu. Hele Edirne ve Selânik şehirleri ile Balkanlardan İstanbul'a gelen yollar Osmanlı arazisinin içine alındıktan sonra, bu sahalardaki halkın yeni Türk devletine olan iktisadî bağları daha çok artmış olacağı tabii idi. XV. ve XVI. asırlarda Anadolu ile, Romanya'nın da dahil olduğu, bütün Rumeli arasında sıkı bir iktisadî bağın mevcut olduğunu görüyoruz: Anadolu'da sık sık görülen kıtlık yıllarında, Rumelinin zahiresinden ve hayvanâtından faydalanma kat'î bir zaruret halini alıyor. Eğer böyle hâdiseler XIII. ve XIV. asırlarda da görülmüş ise, bu hal, Balkan kavimleriyle Türklerin Osmanlı hâkimiyetinden evvel de birbirleriyle temas etmiş olmalarına delâlet eder¹³.

Marmaranın Rum halkı Türk müşterileriyle teşkil ettikleri iktisadî birliğe o kadar bağlı bulunuyorlardı ki, daha Selçukî sultanları devrinde bile bazı Rum şehirleri fethedilmeye lüzum kalmadan bu sultanların siyasî hâkimiyetini kendi arzularıyla kabul etmişlerdi¹⁴. Türkler bakımından ise, bu iktisadî ünitenin o kadar hayatî olmadığını anlamak zor değildir. Çünkü, Selçukî sultanlığının iktisadî durumu henüz düzgün bulunduğu başka, yayla türklerinin bütün ihtiyaçlarına cevap verecek derecede ileri bir sanâyii de mevcut idi. Konya, Ankara, Kayseri şehirleri büyük birer iktisadî-sınâî merkezler idiler. Ayrıca, bu sıralarda da şark malları Anadolu pazarlarındaki üstünlüklerini muhafaza ediyorlardı.

Hulâsa, hacı seferlerinin Doğu Akdenizde yarattıkları ticarî

¹² Âşık Paşazâde buna ait bir çok misaller veriyor: s. 9-17.

¹³ İznik İmparatoru J. Vatatzês zamanında (1222-1254) Anadolu'da bir defa müthiş bir kıtlık olmuş, zengin Türk halkı kitle halinde İznik İmparatorluğuna dolarak pek çok zahire almışlardı. Vasiliev II, p. 225.

¹⁴ Neşri Tarihi, C. I, s. 64.

faaliyetler esnasında, Anadolu'da Türkler tarafından bugünkü Türkiye'nin tarihî çehresi yaratıldığı, her tarafta iktisadî refah ve îmar devam ettiği, yaylalarda görülmedik bir canlılık meydana geldiği gibi, Bizans imparatorluğu da, aksine, iktisadî bir harabiye doğru gidiyordu. Marmara etrafının rum halkı hudut sahalarındaki Türk ahâli ile iktisadî bir ünite teşkil etmek sûretiyle kendilerini ancak kurtarabilmişlerdi; Türklerden mahsul alıyorlar ve mukabilinde işledikleri eşyayı satıyorlardı. Bu yaylacı Türk müşterilerin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde sanatlarını tâdil etmek ve onlarla dost yaşamak kendileri için bir hayat zarûreti haline gelmişti. Bizans'ta rumlardan ziyade yabancıların çevirdikleri entrikalar, halka ağır vergilerin yükletilmesi, bilhassa Lâtinlerin zulümleri, halkı hükûmetten soğutmuş idi; rumlar için hayatlarının ve şahsî emniyetlerinin temininden başka bir endişe mevzuu yoktu¹⁵. Şu halde, iktisaden kendilerine sıkı sıkıya bağlı oldukları Türkler tarafından rum halkın yaşadığı toprakların istilâsı, buralardaki hükûmetsizliğe ve feodal beylerin zulümlerine nihayet vereceği için, sadece faydalı olacaktı.

Selçukî Türkiyesinin bütünü için o kadar önemli olmadığını söylediğimiz kuzey-batı ucundaki bu iktisadî ünitenin, XIV. asrın başından itibaren, büyük bir ehemmiyet kazandığını ve bütün Anadoluyu tesirine almaya başladığını görüyoruz ki, bu da gene Doğu Akdenizdeki siyasî ve iktisadî hâdiselerle alâkalıdır. Bir taraftan, haçlı seferlerinin yarattıkları lâtin prensliklerinin müslümanlar tarafından yıkılması, diğer taraftan, papanın müslüman memleketleriyle hıristiyanları ticaret emekten menetmeye çalışması, şark ile garp arasındaki ticareti hayli zorlaştırıyordu. Ayrıca, Avrupa'da gittikçe kuvvetlenen burjuvazi ileri bir sanâyi yaratmaya başlamıştı. Şimalî İtalya'da ve Felemenk'de geniş bir dokumacılık doğuyordu; buralarda ortaya çıkan büyük şehirler arasında işlek bir

¹⁵ N. Jorga Osmanlı monarşisinin kurulmasına ait zemin hazırlığını başka türlü tasavvur etmektedir; bu müellifin fikrinde, Bizans etrafındaki küçük devletlerin hükümdarları Bizanstan hep kız alıp verme suretiyle daha evvel ruhları yumuşatmışlardır. Diğer taraftan, Osmanlı devleti de her ferdin sadrazâmlığa kadar yükselmesine imkân veren geniş bir «demokrasi» içinde eski görüş yerine yeni bir görüş ile kurulmakta idi: *Histoire des Etats Balcaniques*, p. 4, 20.

ticaret faaliyeti gelişmekte idi¹⁶. Daha 1219 da bile İtalyanların getirdikleri Avrupa'nın işlenmiş malları Bizans pazarlarında türklerin getirdikleri şark mallarıyla rekabet edebiliyorlardı¹⁷. İtalya'da Avrupa'ya kâfi gelecek derecede bir ipek sanâyii kurulmuştu.

Gerek papanın müslümanlarla ticaret etmemeyi Avrupa'nın benimsediği bir dâvâ haline getirmek için sarfettiği gayret¹⁸ ve gerek bu kıtanın kendi dahili inkişafı sayesinde, hiç olmazsa bir çok giyecek eşya hususunda, şarka muhtaç olmaktan kurtuluşu, tabii olarak, şark ile garbın ticarî mübadelelerini hissolunacak derecede azalttığından başka, mevcut kalan iktisadî temasın mahiyetini de değiştirdi. Avrupalılar artık müslüman sahillerine ham madde ve hububat almaya geliyorlardı. Şark, garpliler için, ihtiyaç maddelerini satın almaya geldikleri bir çarşı - pazar değil, kendi sanâyilerine lâzım olan ham maddeyi yerinde almaya geldikleri bir istismar sahası idi. Bu hâlin bütün doğu akdeniz memleketleri ve bu arada selçukî Türkiyesi üzerinde tesirlerini göstermemesine imkân yoktu. Bir defa, Anadolu'dan geçen kervan yollarındaki nakliyat azalmıştı; şarktan Türkiye'ye gelen mallar da içerde sarfolunabilecek miktara düşmek mecburiyetinde idi. Aynı zamanda, Anadoludan çıkan işlenmiş mallar, mahsul ve hele şab, papanın taassubu yüzünden, eskisi kadar bol miktarda satılamıyorlardı.

Bu haller Şarkî Akdeniz memleketlerinin hepsinde mevcut olduğundan, hıristiyan Bizans'ta dahil olmak üzere, bütün müslüman memleketleri arasında birbirleriyle daha sıkı bir ticaretin doğmakta olduğu, şu halde, şarkî akdenizin de Avrupa karşısında kendi kendini tamamlayan unsurları yaratmaya çalışan müstakil bir iktisadî ünite olmaya çalıştığı görülüyor. Bu vaziyette, gerek müslüman ve gerek Bizans ve tâbileri için Türkiye yeni bir önem kazanmış bulunmakta idi. Mısır, ordusu ve donanması için Avrupa'dan tedarik edemediği kereste, demir gibi maddeleri de Anadolu'dan istemeye başlıyordu. İbn-i Batuta'nın zamanında bile Türkiye'den şarka önemli derecede eşya, meyve ve sair maddeler satılmakta idi. Bizansla olan münasebetler, iki

¹⁶ H. Pirenne, *Histoire de l'Europe*, p. 161, 166..

¹⁷ Vasiliev, II, p. 227.

¹⁸ W. Heyd, II, p. 4, 11, 24.

tarafın da mecburiyeti dolayısıyla, daha çok artmak zorunda idi. Türkiye için büyük bir ehemmiyeti olan Ankara sof sanâyii çıkardığı kumaşları umumiyetle Bizans'a ve Bizans üzerinden Balkanlara, hatta Lehistan, Avusturya ve Venedik'e sevkiyordu. Öyle sanıyoruz ki, Irak, Suriye ve İran istikâmetlerinden gelerek, Anadolu'yu bir baştan bir başa geçtikten sonra, Bizans'a ve oradan Balkanlara geçen ve en ehemmiyetli işi de şark mallarını buralarda satmak olan bu istikâmetteki kervan ticareti eskisine nazaran XIV. asırda çok daha kuvvetlenmiş bulunuyordu. Bütün bunlara rağmen, Doğu Akdenizin Avrupa'ya rakip, sağlam bir ekonomik ünite olabilmesi için lâzım olan tarihî şartlar (bilhassa siyasî bakımdan) mevcut değildi. Şark mallarına dayanmak Selçukî Türkiyesinin ekonomik bünyesine tamamiyle zararlı olmaya başlamış, İran moğollarının Anadolu'ya musallat olmaları siyasî bir zaaf yaratmıştı. Bizans'ı da Venedik ve Ceneviz'in istismarcı kolonileri kemiriyordu. Bu imparatorluk Orta Zamân müesseselerinin esiri olduğundan, siyasî hayatı da her gün bir az daha kötüşmekte idi.

Netice itibariyle söylemek istediğimiz şudur: 1300 sıralarına gelindiği zaman, Selçukî rejimi Türkiyesinin ekonomik-sosyal bünyesini meydana getiren ve onu yaşatan dünya iktisadî ve siyasî şartları esaslı derecede değişmiş bulduklarına nazaran, kendisinin de değişmesi tarihî bir zaruret idi. Hakikaten, Marmara çevrelerindeki büyük şehirlerde ve bu şehirler etrafındaki köylerde oldukça kalabalık bir kitle halinde yaşayan rumlarla bu sahaya civar yayla halkı Türklerin teşkil ettikleri Marmara iktisadî ünitesi üzerine siyasî hâkimiyetlerini yaymaya başlayan Osmanlılar, daha ilk hareketlerinde, Anadolu'daki iktisadî değişikliğin kadro dışı ettiği çeşitli içtimaî-iktisadî zümrelere mensup pek çok insanların gelip kendilerine katıldıklarını gördüler. İlk Osmanlı vekayinamelerinin yazdıklarına bakılırsa, henüz aşiret karakterlerini kaybetmemiş olan halk (yani yarı göçebeler) başta geliyorlardı¹⁹.

Osmanlı rejiminin kuruluşu sırasında, Anadolu'nun iktisadî bir kırım devrine girmiş bulunduğu dair deliller mevcuttur. Bunlardan birisi, Osmanlı beyliğinin kestirdiği "akçe,, adındaki paranın

¹⁹ *Aşık Paşazâde*, s. 16, 36.

dirhemin yüzde 37 sine düşmüş olmasıdır. Âşık Paşazâde de Osmanlı saltanatının ilk zamanlarında altın ve gümüş darlığı çekilmiş olduğunu kaydediyor²⁰. İbni Batuta Anadolu'yu ziyareti esnasında buradaki ucuzluğu dünyanın hiçbir yerinde görmediğinden bahsetmesi ve hele bazı yiyecek maddelerinin fiyatlarına ait verdiği rakamlar, olağanüstü bir refaha değil, aksine müstahsilin malının son derecede düşük olduğuna, yani altın ve gümüşün çok az bulunduğu hakkındaki Âşık Paşazâde kaydının doğruluğuna delâlet eder²¹. Yâni demek oluyor ki, Selçukî devrinin geniş alış verişli ve hareketli ekonomisine göre ayarlanan istihsal bu sıralardaki para darlığı dolayısıyla, fiatlarını şaşılacak derecede düşmelerine sebep olmuştur. Diğer taraftan, tuttukları işlerinde bunaldıkları anlaşılan Anadolu'nun dört bir bucağına mensup her zümreden pek çok insanın, Osmanoğullarının giriştikleri fetih hareketinde gelip başlarına üşüşmeleri, ilk daimî orduyu teşkil eden yayaerlerine (kısa bir zaman sonra yeniçerilere) gündelik (ulûfe) ancak 1-2 akça takdir olunduğu halde, buraya yazılmak isteyen pek çok talip bulunması ve hattâ, bunun için kadılara rüşvetler verilmesi²² gibi emareler, bizi, Osmanlı rejiminin Selçukî Türkiyesinin oldukça şiddetli bir iktisadî darlığı içinden doğmaya başladığını kabule zorlamaktadırlar.

Bolu, Ankara ve Konya istikametlerinden gelen yolların kavşak noktalarında bulunan Marmaranın şark çevresindeki mâmur Bizans şehirleri²³, arkası arkasına, türklere geçtikçe, fiilen "harbî," sayılan hıristiyanların kiminin kaçması ve çarpışmada ölmesi, kiminin esir edilmesi ve malının müsaderesi dolayısıyla, şehirlerde hayli boşluklar meydana geliyordu; fakat bahsettiğimiz iktisadî sıkıntıdan dolayı, Anadolu şehirlerinden pek çok halk buralara gelerek hükümetin verdiği evlere yerleşmekte idiler. Böylece, zabtolunan şehirler ve kasabalar pek kısa zamanda bir Türk şehri haline geliyorlar²⁴ ve hemen medreseler, câmiler ve tekkeler ku-

²⁰ *Âşık Paşazâde*, s. 52.

²¹ *İbn-i Batuta* (Türk. terc.). c. I, s. 351.

²² *Âşık Paşazâde*, s. 37.

²³ *Hoca Sadeddin*, c. I, s. 38.

²⁴ Meselâ, fetihten elli sene sonra bu şehirlerdeki ekseriyet Türk idi; Bayezit İstanbul'da bir Türk mahallesi kurulmasını Bizansa kabul ettirdiği zaman, Taraklıyeniyesi ve Göynükteki Türk halk naklolanmışlardı. *Âşık Paşazâde*, s. 62.

ruluyordu²⁵. Konya, Kayseri, Amasya ve sair Anadolu'nun her tarafından ülemâ, ahî tarikatine mensup şahsiyetler ve diğer tarikat mensupları Osmanoğullarının hizmetine girmişlerdi²⁶.

Yeni zabtolunan toprakların yayla hayatına müsait yerlerine yerleşmek maksadiyle giden veya boy reislerinin idaresinde öncü muharip olmak şartıyla, köylerin tımarlı sipahiliğini kabul eden yarı göçebe türk halk ile istilâ altında kalan hıristiyan halkın münasebetlerine gelince, bunun da umumiyetle iyi olduğu, bu yeni gelenlerin rum halkın ekonomik hayatlarına tamamlayıcı ve işledikleri mallarını istihlâk edici bir unsur olarak getirdikleri görülmektedir.

Böylece, Selçukî devrinin esas çehresini teşkil eden ve alışverişçi kuvvetli korporasyonlar etrafında halkalanmış olan büyük şehirler, kasabalar, ziraatçı ve hayvancı köylerden ibaret eski iktisadî-içtimaî nizam büyük bir sarsıntı göstermeden önemini kaybediyordu. Anadolu sosyetaesi siyasi-iktisadî kadro diyebileceğimiz yeni bir sosyal bünye kazanıyordu. Devletin hudutları Balkanları da içine almaya başladıkça, Selçukî devrinden kalma sosyal nizamın kadrolarından Osmanlı rejiminin temelini teşkil eden siyasi müesseseler etrafındaki halkalanma dan ibaret yeni ihtimal-siyasî kadroya olan insan akını süratle artmakta idi. Hakikaten, zaptedilen geniş topraklarda teşkil olunan binlerce tımarlar, kale muhafızlıkları, müftülük, kadılık, naiplik, müderrislik, mukataa müfettişliği, sancak beyliği, beylerbeyliği gibi devlet hizmetleri her yıl Anadolu'dan on binlerce insanın imparatorluğa dahil olan sahalarda Vazife almalarını icabettiriyordu. Sonraki asırlarda yaptığımız müşahedelere nazaran, bu insanlardan çokları (tımarlı sipahi olanlar bile) Anadolu'ya olan bağlarını kesmemekte idiler. Hele tayin, nakil, ve azilleri sık olduğundan dolayı memuriyetleri hemen dâimâ muvakkat olan kadı, müderris, müftü, sancak beyi, beylerbeyi gibi büyük memurlar gittikleri yerlere nadiren yerleşiyorlardı; Anadolu (ve sonraları Rumelinin türkleşen sahaları) bunlar için dâimâ ana vatan olarak kalmakta idi. Osmanlı beyliği Süğüt'ten hareket ederek Marmara etrafını ve Balkanları istilâyâ başladığı zaman, zabtettiği her yerde kendi teşkilâtını kolayca kurma-

²⁵ *Aşık Paşazâde*, s. 20, 39, 40, 48.

²⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 289-302.

sında hizmet eden bütün elemanların, bu şekilde, Anadolu'nun dört bir bucağına ve sosyetenin her zümresine mensup oluşları Osmanlı sultanlarını memleketin fiilî pâdişahı haline getirmiş, Anadolu beylikleri Osmanlıların askerî kudretlerinden ziyade böyle bir sosyal hâdise tesiri ile âdetâ kendiliklerinden sönüp gitmişlerdir²⁷.

Bütün Marmara etrafının istilâsı ve hele İstanbul'un türk arazisi ortasında kalışı yukarda söylediğimiz Marmara iktisadî ünitesini büsbütün kuvvetlendirdiğinden başka, Balkanların Bizansla olan iktisadî münasebetlerini de kendisine çevirmeye başlamıştı. Osmanlı devleti Balkanları zaptetmeğe başladığı zaman, buralara getirdiği yeni nizamın eski hıristiyan feodalizminden çok üstün olması halkın mukavemet göstermemelerine en mühim bir sebep teşkil etmiş olmakla beraber, bu sahaların Marmara çevresine olan iktisadî bağıllık zaruretlerinin de mühim bir tesiri olduğu muhakkak gibidir. Bizans ve Lâtin feodalizmini kovarak yerine oturan yeni Türk nizamının neden ibaret olduğuna gelince, bu meselenin mevzuumuzla olan münasebeti büyük olduğundan dolayı, ilerde izah olunacaktır.

İstilâ altında kalan Balkanlı ahalinin Osmanlı siyasi nizamı içine girmekten ne kadar büyük bir ekonomik fayda elde ettiklerini anlamak için şunları kaydetmek kâfidir:

Her şeyden evvel, feodalizm sisteminin kendilerine yüklediği ağır vergilerden kurtulan hıristiyan ahâli, çok daha hafif olan Osmanlı devlet vergisinin kanunnamelerle hak ve vazifeleri tayin ve tarif olunan "hür,, mükellefi haline geliyorlardı. Hemen daimî seferber olan büyük Osmanlı ordusunun geniş ihtiyaçları ve payitahtın iâşesi için devlet tarafından yapılan milyonlarca akçelik satın almalar Rumelili hıristiyan çiftçinin mahsulünü kıymetlendirmekte idi. Balkanlarda türklerin yerleşmeleri ilerledikçe, şehirlerde ve kasabalarda Anadolu tarzında korporasyonlar meydana çıkıyor, medreseler, imaretler, tekkeler kuruluyor, asker, ülemâ, mâzûl ve mütekaid memurlar vesair Osmanlı siyasi

²⁷ A. R a m b a u d, I. Murad'ın fetihlerinden bahsederken, Osmanlıların Anadolu'daki prensliklerden en kuvvetli Avrupa devletlerinden daha çok korktuklarını söylemektedir; bu hiç bir esasa dayanmaz; aksine, Osmanlı âilesi diğer beyliklerin başında bulunan âileleri kendisine hiç de rakip saymamıştır; bu hanedanları imhaya teşebbüs etmeyişi ve hatta hizmetine alışı bunu gösterir: *Histoire Générale*, III, p. 825.

içtimâî nizamının getirdiği bir çok zümreler önemli bir müstehlik sınıf teşkil ediyorlardı. Anadolu'dan gelerek Venedik, Avusturya, Macaristan ve Polonya içlerine doğru uzanan ticarî yollar Rumeli şehirlerine yani bir iktisadî hareket vermişti. İstanbul, Edirne, Selânik Filibe gibi büyük şehirler ve hattâ Anadolu'da olmasına rağmen Bursa, Balkanlar halkını Bizans ve diğer eski hükümetçikler devrinin sefaletinden kurtarmışlardı. En nihayet, hükümetce zaman zaman Anadolu tarafından sürülen veya kendi arzularıyla geçen pek çok türkmen aşiretleri, balkanların otlu ve sulu sahalarında yarattıkları canlılık sayesinde, Rumeli halkının ekonomik hayatını büsbütün kuvvetlendirmiş bulunuyorlardı. Yüzbinlerce Anavatanlının, her ne maksatla olursa olsun, muvakkat veya daimî bu şekilde Rumeli'de bulunuşu (XVII. asrın başlarına kadar olan devir için söylüyoruz) Balkanlara ancak fayda sağlamıştır. XIII ve XIV. asırlarda Anadolu Rumelinden çok daha mâmur ve refahlı olduğu halde, bu söylediğimiz sebeplerden dolayı olacak ki, XV ve XVI. asırlarda vaziyetin ters döndüğü, Rumelinin Anadolu'yu çok ileri geçtiği ve Osmanlı imparatorluğunun en rahat ve huzur içinde bir sahası haline geldiği hayretle görülmektedir.

Devlet normal genişliğe kavuştuktan sonra, bu devletin kuruluş ve tekâmülünde esas ekonomik zemin vazifesini görmüş olduğunu söylediğimiz Marmara iktisadî ünitesini, tabii olarak, "Osmanlı memleketleri büyük iktisadî ünitesi,, şeklinde mütâlaa etmek icabeder. Şimdi, bu ünitenin dünya ekonomisi içindeki durumunu esas hatlarıyla tesbit edeceğiz : Bizansın ortadan kalkmasıyla İtalyan tüccarlarının İstanbul ve diğer Bizans pazarlarında Avrupa'nın gittikçe ilerleyen işlenmiş mallarını kolayca satma imkânları kalmamıştı. Selçukî topraklarında yegâne revacta olarak gördüğümüz Hind ve diğer şark malları, Rusya'dan gelen kürkler ve esirler Osmanlı imparatorluğu zamanında da bu durumlarını muhafaza ediyorlardı ; hattâ Balkanlara dahi girmişlerdi. Avrupa'dan ise kayda değer işlenmiş mal geldiğine dair emâre yoktur. Halbuki, bu sıralarda, garpte sanâyi daha çok gelişmiş olmasına nazaran, evvelce Bizans pazarlarında olduğu gibi, Türkiye'de de şark mallarıyla garp mallarının rekabette olması icabederdi. Bunun görülmesinin sebeplerini biz şunda buluyoruz : Türk - Müslüman korporasyonları eskidenberi şark mallarını alıp satmaları dolayısıyla, mevcut gelenek kolay bozulmazdı ; şark sanâycileri ekse-

risi müslüman olan Osmanlı memleketleri halkının zevklerini ve âdetlerini, yani ne türlü malların buralarda sürüm yapabileceğini daha iyi tanımakta idiler. Makine sanâyii henüz başlamadığından ham maddelerini uzaklardan getiren garphıların malları bu maddeleri kendi çevrelerinden tedarik eden şarklıların mallarından daha pahalı idi ; şarkta insan ücreti de daha düşük olduğundan, bu da ucuzluğa tesir ediyordu. Ayrıca Türklerin garp hudutlarında ve Akdenizde hıristiyan devletlerle sık sık meydana gelen harpler ve denizdeki mücadelelerde ticarî temasları zorlaştırmakta idi.

XVI. asrın nihayetine kadar olan zamanda Osmanlı imparatorluğu, Avrupa için, ancak ham madde ve zahire kaynağı olarak mütâlaa olunabilir; garpli tüccarlar altın ve gümüş ile geliyorlar ve gemilerini para ile satın aldıkları maddelerle dolduruyorlardı. Hele Amerika'nın keşfinden sonra, Avrupalılar elde ettikleri bol altın ve gümüş sayesinde, Türkiye için pek zengin bir müşteri haline gelmişlerdi. Şarklı tüccarlar ise, Avrupa'nın aksine, dâima mal getiriyorlar ve mukabilinde hemen hiç bir madde götürmüyerek, altın ve gümüş topluyorlardı. Şu halde, Osmanlı İmparatorluğunun dünya ticarî cereyanları içindeki rolü, ham madde ve erzak satmak suretiyle garpten aldığı altın ve gümüşleri, işlenmiş mallar ve bahârât mukabilinde, şarka akdarmak suretiyle, "kıymetli maden alıp verme," şeklinde bir aracılıktan ibaret olarak kabul olunabilir. Bununla beraber, Balkanlar üzerinden Lehistan, Avusturya, Venedik istikametlerine mühim miktarda sof, Bursa kadifeleri, ipekliler, halı, deri eşya (ayakkabı, çizme, kösele, sahtiyan), kumaş boyası, madenî eşya ve sair Türkiye sanayiinin meydana getirdiği mamûllerin yollanmakta olduğu ve bunlardan hesaba katılır kazanç temin olundugunu ehemmiyetle kaydetmek icabeder. Şarka bakır avani ve demir malzeme (nalmış, silah) satıldığı görülmekte idi.

Avrupa ile şark arasındaki böyle bir ticarî durumun Osmanlı ekonomik tarihi üzerindeki devamlı ve yıkıcı tesirlerini anlatmadan evvel, "Osmanlı imparatorluğu büyük iktisadî ünitesi," nin kendi kendisini tamamlama kabiliyetinin derecesini tesbit etmek icabeder.

1. Bilindiği gibi, Osmanlı imparatorluğu ihtiyacı olan demir, bakır, kurşun ve sair mühim madenlerini tamamıyla kendisi çıkarmakta, bu sayede zamanına göre, en üstün bir harp sanayiine

mâlik bulunmakta idi. Halkın ihtiyacı olan hemen bütün mâdenî eşya da gene içerde yapılıyordu. Dışardan mâdenî eşya satın alındığına dair emâreye rastlanmamaktadır.

2. Çoğu giyeceğe ait olmak üzere, şarktan pek çok işlenmiş eşya gelmekle beraber, Şam, Halep, Karaman ve Ankara çevrelerinden itibaren bütün Marmara ve Ege sahillerine kadar Anadolu'nun geniş bir sahasında kuvvetli bir dokuma sanayii gelişmiş bulunuyordu; yorgan ve yatak yüzleri, buğasi, sof, astarlıklar, bezler, yelken bezleri, kadifeler, ipekliler, kumaş boyaları bütün İmparatorluk halkının ihtiyacını karşılayacak derecede buralarda maharetle yapılıyordu. İstanbul, Edirne ve Selânikde dahi dokumacılık, bilhassa kumaş ve çuha yapımı, çon ileri idi. Deri sanayii Avrupa'dan daha yüksek derecede bulunduğu gibi, dışarıya da mal gönderecek derecede olduğu görülmektedir.

3. Birbirinden pek çeşitli ziraî mahsullerin yetiştiği değişik iklimleri içine alan Osmanlı siyasi teşekkülü gıda maddeleri cihetinden ise daha iyi durumda bulunuyordu. Arap memleketlerinden sıcak iklim nebatlarını bol bol temin etmek her zaman mümkün idi; şimalden cenuba da ehemmiyetli derecede hayvanat (koyun) yollanıyordu. İlaş maddeleri (bilhassa hubûbât) bakımından Rumeli Anadolu'ya dâimâ yardım ediyordu. Bu vaziyetin tabii bir neticesi olarak, karayollarında ve denizlerde kuvvetli bir iç nakliyat faaliyeti mevcut idi.

Hülâsa itibariyle, Osmanlı devleti kendi kendine yetecek bütün iktisadî unsurlara sahip bulunuyordu. Sınıf ve ziraî mahsulleri yetiştirecek bir durumda idi ve "büyük iktisadî ünite,, adını da bunun için kullanıyoruz. Ekonomik kuruluşun bu şekilde gayet müsait oluşu ve denizlerinin coğrafi durumu dolayısıyla, büyük mıntakalar arasındaki nakliyatın da pek zor olmayacağı hali gözde tutulunca, devletin parlak bir istikbale sahip olduğu neticesine varılır. Halbuki bu tahakkuk etmemiştir. Yani, Osmanlı imparatorluğu siyasi sahadaki tekâmülü ile yan yana yürüyen bir iktisadî tekâmüle kavuşmuştur. Bunun en yakın ve görünen sebepleri, yukarda söylediğimiz üzere, şark ile garp arasındaki aracılığının kendisine zararlı bir şekilde cereyan etmesi olarak kabul olunabilir.

Evvelâ, şark malları memleketin servetini daimî surette alıp götürdüğünden başka, yerli sanayiin çeşitlenmesini ve kuvvetlenmesini de imkânsız kılıyordu. Yukarda saydığımız dokumacılık

şark mallarına rekabet değil, onlarla bir ahenk teşkil edecek şekilde idiler. Şarktan bütün Osmanlı memleketlerine olan böyle geniş bir iktisadî baskının uzun bir geçmişi olduğu, ve hattâ, devrin ekonomisinde yegâne hâkim bir müessese olan korporasyonlar dahi buna sıkı sıkıya bağlı buldukları için, devletin bundan kendisini kurtaracak derecede bir tedbir almasına imkân yoktu²⁸. Yerli esnaf ve dokumacıların şarktan gelen iktisadî taz-yike hiçbir reaksiyon göstermemelerinden de anlaşılıyor ki, Osmanlı dokumacılığı şark dokumalarıyla herhangi bir suretle rekabette değildi. Devlet ise bu mühim hâdiseyi ancak memleketteki altın ve gümüşün azalmaya başlaması meselesi üzerinde düşünmeye mecbur olduğu zaman idrak etmiştir ve bu anlayış da, bizim tesbit ettiğimize göre, XVI. asrın ortalarında başlar. Alınan ted-bire gelince, başta, bu, sadece altın ve gümüşün külçe veya sikke olarak şark hudutlarından çıkarılmasının yasak edilmesi ile baş-ladı; avaninin götürülmesine müsaade olunuyordu²⁹. Kıymetli maden darlığı arttığı, altın ve gümüş götürülenler yasaktan kurtul-mak için bu madenleri avani şekline koymağa başladıkları görü-lünce, her ne şekilde olursa olsun, şark hudutlarından dışarı altın, gümüş ve bakırın götürülmesinin memnu' olduğu daha 1559 'da bütün hudut vilâyetlerinin ümerasına ve kadılarına bildirildi; mal getiren tüccarın mukabilinde ancak yine mal götürebileceği ilân olundu³⁰. Fakat bu gibi tedbirler hiçbir semere vermemiş ve hâdiseler eskisi gibi yürüyüp gitmiştir. Hükûmet ise şarka altın ve gümüş götürme yasağı hakkındaki emirlerini sık sık tekrar edip durmaktan başka birşey yapamıyordu³¹.

²⁸ Zamanın iktisadî bilgisi buna müsait değildi. Ancak N a i m a devrinde-dir ki, bu hakikat tam olarak anlaşılacaktır.

²⁹ B a ş b a k a n l ı k a r ş i v i , *Mühimme defteri*, No. 3, s. 377.

³⁰ *Müh.*, Def. 3, s. 448.

³¹ Bütün Şark vilâyetlerine yollanan 15 Zilhicçe 987 tarihli şu ferman bu hususta iyi bir fikir vermektedir: « Erzurum Beylerbeyine hüküm ki, bundan akdem memâlik-i mahrûsemden diyar-ı şarka vesair vilâyetlere altın ve gümüş ve kurşun ve bakır ve kalay gitmek menolunmuş iken hâlâ ol emrime muhalif bazı tüccar ve gayrıdan altın ve gümüş ve kurşun ve bakır ve kalay alıp git-tikleri istimâ olunmağın... vusul buldukta bu babda mukayyed olup dâimâ emr-i şerifime muhalif diyar-ı şarka ve gayre tüccar taifesinden ve gayrıdan aslâ bir ferde altın ve gümüş ve bakır ve kalay ve kurşun alıp gitmeğe ruhsat vermeyip men ve def'eyliyesin... » *Müh.* 39, s. 128.

Osmanlı memleketlerinin garp için henüz ham madde ve zahire kaynağı durumunda olduğunu söylemiştik. Devletin hıristiyan devletlerle olan iktisadî münasebetlerini daha başarılı ve sistemli idare ettiği görülüyor. Daha ilk Osmanlı hükümdarları zamanında, Venedik ve Cenevizlerin Türkiye ile ticarî münasebette bulunmalarından siyasî sahada istifade politikasının güdüldüğünü biliyoruz. Yıldırım Bayazıt, Papanın müslüman memleketleri aleyhine yürütmek istediği ticarî politikaya karşı, hıristiyanlara hubûbât vermekle mukabele etmişti³². Silah ve harp vasıtası sayılan at dahi tarihini bilmediğimiz zamandanberi Avrupa'ya satılmıyordu. Görülüyor ki, bu mahdut maddelerin Avrupa'ya satılmasının yasak olunması devletin sırf kendi düşmanlarına (harbî) yardım etmiş olmaması için idi. Fakat Avrupa'nın nüfusu ve sanâyii gelişerek ham madde ve zahire ihtiyacı arttıkça, hıristiyan gemileri Türk limanlarına daha çok gelip gitmeğe başladılar. Bu vaziyette, devlet kendi iç ekonomisi bakımından yeni bir ciddi mesele ile karşılaşyordu; yukarıda nevilerini söylediğimiz yerli sanatlar ham madde sıkıntısı çekmeye başlamakta idiler. Çünkü, Avrupalı tüccarlar nâmına pazarları dolaşmaya başlayan bir takım zengin alıcılar pamuk, pamuk ipliği, balmumu, deri vesair ne bulurlarsa ortadan kaldırıyorlardı. Yerli esnaf, çıkaracakları malın ne kalitesini ve ne de enini boyunu değiştiremeyecekleri ve narhtan da fazlaya satamayacakları için, ham madde satın almada Avrupalılarla katiyen rekabet edemiyorlardı. Bu sebepledir ki, pamuklu dokuyucuları her taraftan şikâyete başlamışlardı. XVI. asrın ortalarında, artık yerli sanatlar ham maddesizlik yüzünden zor bir durumda idiler. Meselâ, donanmanın ihtiyacı için Ege dokumacılarına 1563 de 150 bin yelken bezi sipariş olduğu zaman, esnaf bu meseleyi ileri sürerek böyle bir taahhüde giremeyeceklerini bildirmişlerdi³³. Tabii hükümet hemen pamuk ve pamuk ipliğinin dışarı satılmasını yasak etti; fakat kaçakçılık geniş ölçüde devam ediyordu. Zamanla daha bir çok maddelerin de "frenklere,, verilmesi menolundu. Bunlar pamuktan başka, balmumu, sahtiyan, kurşun, donyağı ve sairedir. Bu husustaki yasak-

³² Silberschmidt, *Venedik menbalarına nazaran Şark meselesi* (Türk. terc.) s. 58.

³³ Bergama bezzazlarının şikâyeti. *Müh*, 6, s. 107; *Gediz Dergisi* (Manisa Halkevi), Sayı 46'da bu hususa ait vesikalar.

tan kapitülasyon verilen memleketler bile hariç bırakılmıyorlardı⁸⁴.

Avrupa ile olan iktisadî münasebetlerin Osmanlı devleti üzerinde yaptığı daha kötü bir tesir halkın yüzde doksanı çiftçi olan bu memlekette seneden seneye ağırlaşan bir gıda darlığı yaratmasıdır. Arnavutluk'tan Mısır'a kadar olan kıyılardaki Osmanlı limanlarından Avrupalı gemiler pek çok hubûbât ve hayvan satın alıp götürmekte idiler. Rumeli ve Anadolu'nun sahillere yakın yerlerinde türeyen bir "madrabaz,,lar zümresi kadıların takdir ettikleri narhlardan daha yüksek fiyat vererek topladıkları hubûbâtı "dermahzen,, ettikten sonra, geceleri hıristiyan gemilerine yükleyip gönderiyorlardı. Bu hal Ege sahillinde ve İstanbul, Bursa, Edirne gibi büyük şehirlerde kıtlık başlamasına sebep olmuştu. Yalnız sahil çevrelerinde de olsa, çiftçinin malına fazla alıcı bulunması devletin lehine gibi görünürse de, XVI. asır Türkiyesinde bu böyle olmamış, Avrupa'ya hubûbât satılması meselesi bilhassa Marmara, Selânik ve Batı-Anadolu'da gayet kötü neticeler vermiştir. Çünkü, artık memleketin içlerinde ziraatçı halk müşkil bir durumda idi ve toprağından sıyrılıyordu. Bu yüzden umumî istihsal azalmakta idi. Devlet ordunun ve payitahtın işesinde büyük zorluklarla karşılaşılıyordu ki, ilerdeki bahislerde bu mesele üzerinde ayrıca duracağız.

Bu şekilde, bir taraftan, ham madde yüzünden yerli sanayiın zor duruma düşmesi ve diğer taraftan, hububat satışları dolayısıyla içerde kıtlık çıkması, tabii olarak, hükûmeti bazı tedbirler almaya sevk etti ; evvelâ "madrabaz,, denen kimselerin hububat ve darlığı çekilen ham maddeleri toplamalarına mâni olmaya çalışıldı. Sonra, bu muvaffak olamayınca "memnu, maddeler,, listesine dahil şeylerin adedi artmaya başladı. 1590 sıralarında "memnu maddeler,, listesine şunlar dahil idi : Tereke (yani hububat), barut, silâh (yarak), at, penbe (pamuk), kurşun, balmumu, sahtiyan, donyağı, gön, meşin, rişte-i penbe (pamuk ibiği), koyun derisi, zift.

Görülüyor ki, Osmanlı devleti altın ve gümüşe büyük bir itibar gösteren⁸⁵ şarklı tüccarların sevkettikleri pek çok dokuma ve di-

⁸⁴ Meselâ şu hükümde bu ifade okunuyor: *Müh.* 10, s. 223.

⁸⁵ Suriye, Musul ve Bağdad taraflarına gidildikçe bu itibar tesiriyle, bu madenlerin Anadolu'dan daha pahalı olmaları yüzünden bazı kimseler altın, gümüş külçe ve paraları, hatta akçeyi topluyarak götürüp şark pazarlarında satıyorlardı.

ğer bir takım eşyalar mukabilinde serveti dışarı gitmesinden muztarip olduğu bir sırada, Avrupa da müthiş bir hırsla ham maddelerini çekerek mevcut yerli sanayii sendeletmekte ve şark mallarına olan ihtiyacı büsbütün arttırmak sûretiyle âdetâ şarklı satıcılara yardım etmekte idi. Şu halde, meselâ, XVI. asrın ortalarında, Osmanlı hükûmeti şarkla ve garpla olan iktisadî münasebetlerinden dolayı, şu üç mesele ile karşı karşıya olduğunu tesbit etmiş bulunuyordu :

1. Şarktan (İran, Hind, Rusya) memlekete gelen ticaret eşyasının fazlalığı altın ve gümüşün o tarafa akıp gitmesine sebep olduğundan, bu mâdenler husunda çekilen müthiş darlık bu yüzden ileri gelmektedir ³⁶.

2. Avrupalıların Türkiye'den mütêmâdî ham madde çekmeleri yerli sanâycileri (bilhassa dokumacıları) sarsmaktadır.

3. Marmara ve Ege çevrelerindeki daimî denecek ölçüde yiyecek maddeleri darlığına sebep, sahillerden hıristıyan gemilerine geniş ölçüde hubûbât ve hayvan satılmasıdır.

Şüphesiz, XVI. asrın Osmanlı ricali bunlara kat'î çareler bulacak iktisadî bilgilere sahip degillerdi, Alınan önleyici tedbirleri kendilerine ancak hâdiselerin zoru öğretiyordu. Devletin dışarı ile olan ticarî münasebetlerinde tâkip ettiği politikanın esası şudur : Mâdemki memleketteki altın ve gümüş şarka gidiyordu, o halde Batum'dan İskenderiye'ye kadar bütün şark hudutlarından bu madenlerin çıkarılması yasak olunmuştu. Hudut vilâyetlerindeki büyük yol geçitleri beylerbeyleri, sancakbeyleri, kadılar ve gümürük emînleri tarafından daimî kontrol edileceklerdi. Bakır, kurşun, at, silâh ve nal, mih gibi şeylerin dahi (bilhassa İran'a) satılması menolunmuştu.

Avrupalılarla temas olunan garp hudutlarına gelince, yukarda sebeplerini söylediğimiz üzere, buralarda altın ve gümüş madenlerinin yasak olunmasına lüzum yoktu ; böyle bir tedbir akıldan bile geçmemiştir. Buna mukabil, hubûbât, hayvan ve yukarda isimlerini

³⁶ Altın ve gümüş darlığı Fatih devrinden beri şiddetle hiss olunmuş bulunuyordu ; bu sebepledirki, kuyucu, yaldızcı gibi bu madenleri işleyenlerin sarfedecekleri gümüş 200 dirhem olarak tahdit olunmuştu (altın için böyle bir kayıt belli değil) ; fakat bu darlığın şarktan gelen ticaret malları tesiriyle doğmuş olduğunun 1550'den evvel hiss olunmuş olduğuna dair bir kayda rastlanmadı.

saydığımız ham maddelerin hıristiyanlara verilmesine hiçbir suretle müsaade olunmuyordu ³⁷.

Son olarak şunu ilâve etmek icabeder ki, XVII. asrın başlarından itibaren Osmanlı pazarlarına Avrupa'dan da dokumalar gelmeye başlamıştı. Meselâ, Londra çuhaları artık bu sıralarda Türkiye'de tamamiyle tanınmakta idi; büyük bir ehemmiyeti olan Ankara sofları bütün Avrupa'da tanınmakla beraber, gene XVII. asrın başında Avrupalılar Ankara pazarlarından sof ipliği de almaya başladıklarından, bu büyük şehir halkı durumun ciddiyetini topluca İstanbul'a arzetmişlerdi. Bunun üzerine tiftik ve sof ipliği de "memnu' maddelere,, dahil olundu ³⁸. Artık bütün emareler Osmanlı devletinin dünya ekonomisi içindeki durumunun süratle bozulmakta olduğunu gösteriyordu. Aşağıdaki izahlarımız bu durumun içerdeki kötü tesirlerini anlatacaktır.

2. Devletin para rejimi

Yukarda Selçukî Türkiyesinin yüksek bir ekonomik seviyede kurulmuş olduğunu ve içtimaî nizamlaşmada siyasî müesseselerin değil, ekonomik müesseselerin önde gelmiş bulduklarını, fakat Şarkî Akdeniz ve Orta Doğunun faal ticarî hayatına dayanan bu durumun XIII. asrın sonlarına doğru değişmeye başladığını, bu sırada Marmara çevrelerinde Osmanlı beyliğinin giriştiği fetih hareketleri üzerine, Türkiye sosyetesini için siyasî müesseselerin birinci plâna geçmiş olduklarını ve bundan yeni bir içtimaî nizam doğduğunu ifade etmiştik.

Devletin para sistemi üzerinde yapılacak bir tetkik bu hakikati daha açık olarak göstermeye yarıyacağı için, şimdi bu meseleyi ele alıyoruz.

Selçukî rejimi zamanında para işlerinde kullanılan ana ölçünün "dirhem,, denen bir sikke olduğunu biliyoruz ³⁹. Elde mevcutla-

³⁷ Yalnız Dubrovnik (Ragüza) beylerine arasıra muayyen miktarda buğday verildiğine rastlanmıştır. Bunun haricinde, elçiliklere bile ancak zâtî ihtiyaçları için buğday satın almak üzere vesika veriliyordu.

³⁸ *Ankara Ş. Sc.* No. 15, s. 223 (Ankara muhafazasında olan Kurt Ahmet Paşaya Galata ve Üsküdar kadılarında ve Kastamonu ve etrafında olan kadılara 3 Rebi ül-evvel 1024 tarihli hüküm).

³⁹ Kullanılan bir çok altın, gümüş ve bakır sikkeler içinde «ana sikke»

rının ağırlıklarına göre, selçukî gümüş dirhemlerinin hiç birisi tam dirhem vezninde değildir. En ağırı bir dirhem 0,97 si kadar geliyor. En küçüğü de 0,73 dür. Fakat, Selçukîler zamanında "gümüş dirhem," umumiyetle 0,90 dirhem olarak tedavülde devam etmiştir⁴⁰. Bu gümüş paranın ufaklığı olarak "Nısfıye," adı ile daha küçük bir gümüş sikkeye tesadüf olunmaktadır ki, bunun da vezni 0,47 ile 0,42 arasında görülüyor⁴¹.

Anadolu beylikleri zamanında, yukarda söylediğimiz gibi, mevcut iktisadî durgunluk büyük bir gümüş darlığı yarattığından selçukî dirheminin vezni aynen muhafaza olunamıyarak beyliklerde kesilen ana ölçü sikkesinin gümüş miktarını düşürmek zarureti hâsıl olmuştur. Artık beyler namına geçen ana ölçü paralarının selçukîlerin ancak "Nısfıye,"leri ağırlığında olduklarını görüyoruz. Beylikten beyliğe, yahut bir beylikteki saltanat değişmelerine göre, bu yeni gümüş paranın en ağır vezinde kesileni 0,56 dirhem, en hafifi de 0,37 dir. Fakat beylikler zamanının mübadele ve maliyede esas olan gümüş parasını umumiyetle 0,37 dirhem olarak kabul etmek lâzımdır; çünkü en çok ve devamlı olarak bu ağırlıktaki sikkeye rastlanıyor⁴². Bu devrin "Nısfıye," si ise en ağırı 0,29, en hafifi 0,20 ve ikisi arası 0,26 dirhemdir.

Osmanlılar devrinde "akçe," ile anılan ana ölçü gümüş sikke Orhan zamanında 0,37 dirhem olarak kesilmiştir. Bu rakkama dikkat olunursa, beylikler rejimi devrinin en hafif gümüş parası olanı aynı olduğu görülür. Esasen Orhan Bey zamanı da Anadolu beylikleri devri içindedir. Osmanlıların başlangıcından I. Ahmed devrine kadar geçen zaman zarfında da Ana ölçü olan para, yani akçe, en ağırı 0,37 ve orta (meselâ Kanunî devri akçaları) 0,22 ve en hafif olanı da 0,10 olarak hayli mühim bir vezin düşüklüğü kaydetmiştir. Selçukî gümüş dirhemi ile 1610 daki Osmanlı gümüş akçasının vezinlerini karşılaştırsak, ana ölçü olan gümüş sikkenin, üç asır kadar bir zamanda, hemen hemen on defa küçülmüş olduğunu görürüz⁴³. Şu aşağıdaki cetvel Selçukî olarak kabul ettiğimiz, devletin vergilerinde, vakıflarda, narhlarında velhasıl bütün kıymet ölçülerinde esas olan sikkedir.

⁴⁰ Ahmet Tevhîd, *Meskûkât-ı İslâmiye*, s. 110 - 358.

⁴¹ Ahmet Tevhîd, *Meskûkât-ı İslâmiye*, s. 132 ve 178.

⁴² Ahmet Tevhîd, *Meskûkât-ı İslâmiye*, s. 359 - 432.

⁴³ I. Ahmed zamanında akçenin tam vezni 0,105 dirhemdir (1 dirhem gümüşten 9,5 akçe).

saltanatının başından Osmanlı hükümdarı I. Ahmed'in devrine kadar temel ölçü gümüş paranın nasıl bir düşüklüğe uğradığını gösterir :

	Gümüş dirhemini vezni			Nısfıye denen sikkenin vezni		
	Âzamî	Vasatî	Asgarî	Âzamî	Vasatî	Asgarî
Selçuklular devrinde :	0,97	0,90	0,73	0,47	0,42	0,20
Beylikler devrinde :	0,56	0,47	0,37	0,29	0,26	0,20
Osmanlılar :	0,37	0,22	0,10	(Buna karşılık bir Osmanlı parası yoktur).		

Selçuktlardan sonra, Beylikler devrinde ve Osmanlıların 1610 yılına kadar olan çağlarında, memleketin bütün mübadele faaliyetini ve malî hayatını tanzim eden gümüş sikkenin mütemadiyen küçülmesi, rejimden rejime değişen bir malî politika değil, gümüşün gittikçe azalmasının zarurî bir neticesi olduğu şüphesiz. Çünkü çok eskilerden sürüp gelen vakıf müesseseleri, miktarları islâm hukukuna dayandığı için sâbit kalması lâzım gelen bir çok vergiler (meselâ cizye), hele Osmanlıların malî kanunlar üzerine oturan hemen bütün hükûmet teşkilâtı da para rejimindeki esas ölçünün hiç olmazsa aynı vezinde devamını icâbettirirdi.

Böylece, Selçuktlar devrinden beyliklere ve ondan sonra Osmanlı imparatorluğuna geçerken, ekonomik münasebetleri ve malî teşkilâtı tanzim işinde umumî mübadele vasıtası olan gümüşün Türkiye memleketlerinde gittikçe azalma (kıymetce de yükselme) yolunu tutmuş olduğunu gösterdikten sonra, bu son rejim zamanında Türkiye ekonomik tarihinin nasıl bir yol takib etmiş olduğunu belirtmek üzere, Osmanlı parası "akçe,"nin 1610 yılına kadar geçirdiği vezin ve kıymet değişmelerini safha safha tesbit edelim⁴⁴:

Halil Edhem Beyin Meskûkât-ı Osmaniye kataloğunda sultan Orhan'a ait takriben 1,86 dirhemlik ve beş akça kıymetinde olduğu ifade olunan bir sikke mevcuttur ki, müellif bu paranın adını bile-

⁴⁴ BÉLIN'in *Türkiye iktisat tarihi* ve M. Ziya Karamürsel'in *Osmanlı malî tarihi* adlı eserlerinde akçe hakkında verilen bilgiler çok defa rivayetten ibarettir.

miyor. Bizim sonraki devirlerden elde ettiğimiz malûmata göre, bu tamamıyla "Şahî," denen Osmanlı parasıdır. Akça bunun beşte birisi olacağına, göre, aşağı yukarı vezni 0,37 dirhem olmuş olur ve o zaman beyliklerdeki kullanılan ana ölçü gümüş paraların vezinlerine göre, bu daha aşağı veya fazla yukarı olamaz.

Bunu o zaman para kesme işlerinde kullanılan ifade ile kaydetmek icap ederse, Sultan Orhan 100 dirhem gümüşten 269 akçe kestirmiş demek olur⁴⁵. Çelebi Mehmed devrine ait akçe veznine bakılırsa, 100 dirhem gümüşten 266.5 akçe kesilmiş olduğu görülür. Bu adı geçen katalogda tesbit olunan vezinlere göre, II. Murad zamanında, sıra ile, 100 dirhem gümüşten 320, 290.7, 306.9 akçe kesilmiştir. 1450 de 100 dirhem gümüşten 375.5, 1462 de 300⁴⁶ 1470 de 337 akçe yapıldığı görülüyor. Fâtih Sultan Mehmed'in son zamanlarında, yani 1470 de, bu rakkamın 400 e çıktığını ve 1477 (882) de yeniden 280 e inmek suretiyle akçenin değerinin dolayısıyla kıymetinin birden bire arttırıldığını Bursa şer'îye sicillerinden tesbit ettiğimiz son rakam ile anlamış bulunmaktayız⁴⁷.

1450 'de ve 1477 'de kesilen akçeler mukayese edilirse denebilir ki, İstanbul'un fethi arifesinde devletin malî durumu iyi değildi. Çünkü, o zamanın akçesi 1477 'dekine göre üçte bir kadar kıymet düşüklüğü gösteriyor. Fâtih'in hayli uzun olan hükümdarlığı sırasında, akçenin yavaş yavaş kıymetlendiği görülmekle beraber, eğer meskûkât katalogu bizi aldatmıyorsa⁴⁸, 1475 'de vezninin yeniden düştüğü anlaşılıyor demektir ; iki sene sonra, yani 1577 (882) 'de, "cedid akçe," 100 dirhemden 280 esas üzerine kesildiğinden, devletin malî durumu düzelmiş olarak görülüyor. Fakat, II. Bayezid devrinden itibaren akçedeki gümüş miktarının azalması bu düzelmenin zoraki yapılmış olduğuna delâlet eder. Hakkaten, 1481 tarihini taşıyan akçenin veznine bakılırsa, bu tarihte

⁴⁵ Halil Edhem, *Meskûkât-ı Osmaniye katalogu*, Sultan Orhan devri sikkesi.

⁴⁶ Bu rakam Bursa, Ş. Sc. No. A 1/1 yap. 9 da bir terekeden alınmıştır. Burada 2680 dirhem gümüş 8000 akçeye karşılık tutuluyor.

⁴⁷ Bursa S. Sc. No. A 3/3, yap. 53.

⁴⁸ Çünkü Halil Edhem'in verdiği nûmuneler umumiyetle vilâyetlerdeki darphanelerde kesilenlerdir. Halkın getirdiği gümüş külçe ve eski akçelerden merkezin emri ile kesilen bu akçelerin vezinlerine ümera, kadılar ve defterdarların çok defa hille ettiklerini biliyoruz.

100 dirhem gümüşten 426,5 akçe kesilmiş olduğu görülür. Ancak, dört yüz olarak kesilen de mevcuttur ⁴⁹.

Yavuz Selim'in tahta geçeceği sırada, dört yüz akçenin yüz dirhem gümüşe müsavi olduğu Kayseri şer'iyeye sicillerinde görülen bir terekeden tesbit olmuştur ⁵⁰. Meskûkât kataloğuna nazaran da, bu pâdişah namına 1512 (818) 'de kesilen akçenin vezni yeniden azalmıştır; yani 100 dirhemden 457 olacak şekilde bir ölçü tutulmuştur. Bununla beraber, Yavuz Selim'in 1516 (921) da, akçeyi yeniden babasının zamanındaki kıymetine çıkardığı görülüyor. Çünkü, bu tarihte Bursa ve Karasi (Balıkesir) sancaklarına yollanan "eski akçe ve gümüş yasakçıları,, na verilen fermanlarda, buralarda yakalayacakları her yüz dirhem eski akçeden 400 adet yeni akçe kesilmesi hakkında kat'i emir ve tâlimat mevcuttur ⁵¹. Kanunî Süleyman'ın tahta geçtiği 1520 (926) de, namına kesilen ilk akçenin yeniden, 100 dirhem gümüşten 457 olmak üzere, bir kıymet düşüklüğüne uğradığı görülüyor, hattâ 553 olarak kesilen de var. Fakat bu devirde 100/457 nisbeti muhafaza olunmuştur. II. Selim zamanında, 100 dirhem gümüşten 525 akçe kesilmiştir. III. Murad'ın cülûsunda 100/435 nisbeti kabul olunarak yine akçe değerlendirilmiş olmakla beraber, bu hadde kalınmayarak, yeniden 100/525 nisbetine dönmüştür. Aynı hükümdar zamanında, daha sonra 100 dirhem gümüşten 800 ve XVII. asrın başlarında 950 adet akçe kesilmek suretiyle, ana sikke çok küçülmüştür. Aşağıya çizdiğimiz grafik devletin maliyesinde ve ekonomisinde temel ölçü olan gümüş paranın (şüphesiz müthiş bir gümüş darlığının zoru ile) ne gibi bir zikzak çizerek düştüğü hakkında bir fikir verecektir (I. grafik).

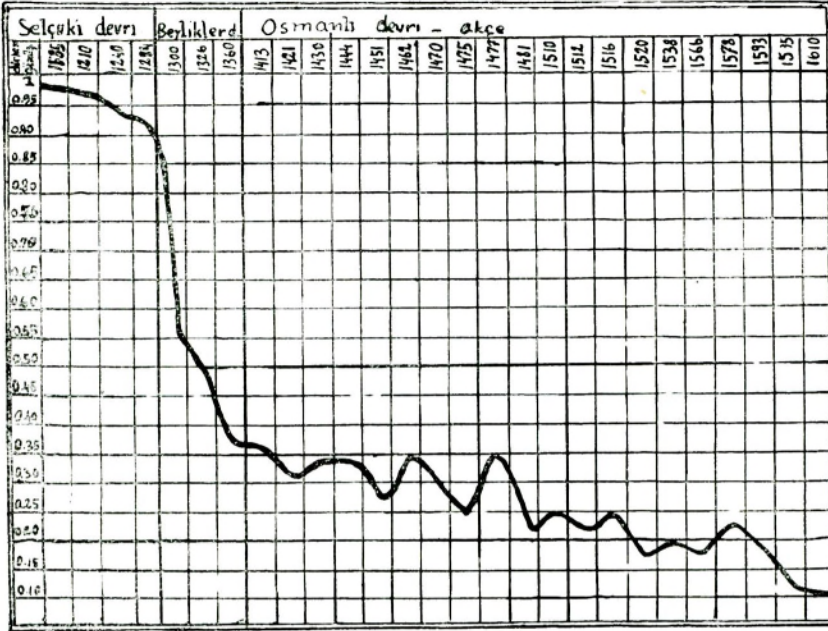
Osmanlı maliyesinde ve ekonomisinde esas para ölçüsü olduğunu söylediğimiz ve XVII. asrın başlarına kadar, yapıldığı gümüş miktarı bakımından geçirdiği değişiklikleri kaydettiğimiz "akçe,, den daha büyük sikkelere gelince, bunların tanınmışları "para,, ⁵²

⁴⁹ Halil Edhem, aynı eser. II. Bayezit devri sikkeleri.

⁵⁰ Ankara Etnog. Müz. Kayseri Ş. Sc., 916-917 tarihli defter, 917 tarihli tereke.

⁵¹ Topkapı Müz. Edremit Ş. Sc. No. 1, yap. 45.

⁵² Para Kanunî devrinde 2, III. Murad'ın son zamanlarında 2.5 ve I. Ahmed'in son zamanlarında 1.5 akçe idi.

Grafik : I — Akçedeki gümüş miktarının düşmesi, 1185-1610-

“şâhî,, “esedi (arslanlı) kuruş,, “tam (kâmil) kuruş,, (bunlar gümüş), altın (filori) dir.

Bu paraların akçe karşısındaki değerlerini söylemeden evvel şu noktayı ehemmiyetle kaydetmek icabeder: akçenin vezni asırlar esnasında mütemadiyen düştüğü halde, zaman zaman yeniden kesilen altınlar da böyle bir düşmeye şahit olmuyoruz. Meselâ 1481 de II. Bayezid namına kesildiği anlaşılan altın ile 1575 de III. Murad namına kesilen altın vezin itibariyle aynıdır. 1520 tarihli altın 0,03 dirheme yakın bir noksanlık göstermekle beraber, 1550 tarihli de, aksine, 0,03 dirhem kadar bir fazlalık gösteriyor. Gene III. Murad'ın 1575 tarihini taşıyan başka bir altını II. Bayezid'in altınından 0,02 dirhem fazladır. Memlekette bu mâden bakımından da büyük bir darlık çekildiği halde, sikke vezinlerinin akçe gibi bir düşme kaydetmemelerinin sebebi bizce maliye ve ekonomide akçe kadar rolleri olmayışından ileri gelmektedir. Yukarıda adlarını saydığımız paralar da (bilhassa kuruşlar) büyük bir değişme geçirmemişlerdir. Meselâ, Kanunî Süleyman namına 1520 de kesilen

Şâhî 1,19 ve 1566 da II. Selim namına kesilen aynı isimdeki sikke 1.20 ve 1575 de III. Murad için kesilen gene şâhî isimli sikke Kanununun şâhisine müsavi olarak, 1.19 dirhemdirler; yalnız Sultan Orhan namına olan Şâhî 0,7 dirhemden fazla bir fark gösteriyor ki bu, ehemmiyetli bir vezindir.

Akçanın mütamadiyen küçülmesi bu sikkeler karşısındaki değerini de tabii olarak düşürmüştür. Şimdi bunları kaydedeceğiz: bir akçenin takriben 0,35 dirhem olduğu 1431 de, bir altın 35 akçaya geçiyordu⁵³. 1462 de ise, bir altın 40 akçaya çıkmış bulunmakta idi⁵⁴. Bu tarihte bir kâmil kuruş da 35 akça idi. Arada görülen anormal haller hariç, bu resmî rayicin 1548 sıralarına kadar devam ettiğini görüyoruz. Bu tarihten itibaren, altın 60 ve kâmil kuruş 40 akçaya çıkarıldı. 1585 e kadar bu halde devam ettikten sonra, nihayet bu yıl. akça 100/800 şeklinde küçüldüğü için, altın 110 ve kâmil kuruş 70 akçe olarak kabul olundu⁵⁵. 1590 da akça 100/950 nisbetine düştüğünden, yani yüz dirhem gümüşten 950 adet akça kesildiğinden dolayı, bir altın 120, tam (kâmil) kuruş 80 ve esedî (arslanlı) kuruş 70 akçaya çıkarıldı (II. Grafik).

Tabii olarak bu rakamlar resmî râyici ifade etmektedir. Serbest alışverişlerde, yani halkın kendi aralarındaki mübadelelerde, akçe her zaman aynı kıymeti muhafaza edecek şekilde devam ediyor muydu? 1550 den sonraki ekonomik hâdiseler üzerinde yaptığımız tetkiklere nazaran, hükûmetin akçeye takdir ettiği altın ve kuruş karşısındaki resmî kıymet yalnız devletin reâyâ ile olan münasebetlerinde (yani vergi toplama ve devlete mecburi mal satma hallerinde) câri idi. Ticarî hayatta ise akçe daima daha düşük muamele görüyordu (III. Grafik).

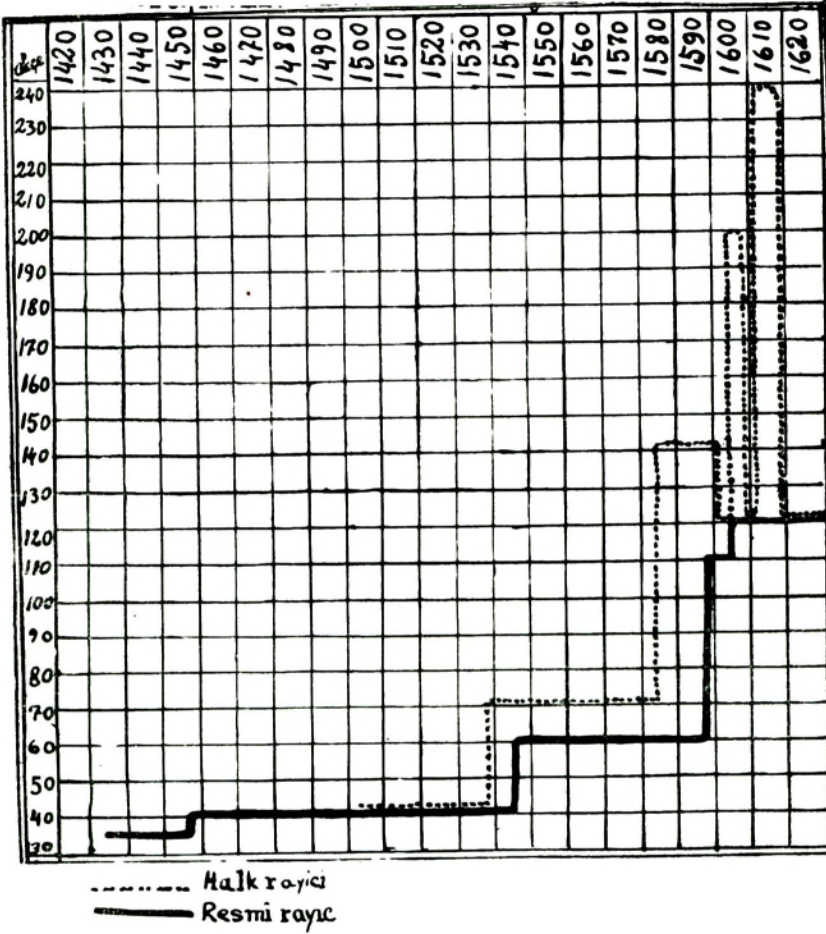
Bunun sebepleri, büyük yahudi maliyecilerin hükûmetin kestirdiği akçelerin kenarlarını kırarak veznini düşürmeleri, gene çoğu yahudi olan usta kalpazanların ortaya çıkardıkları pek çok kalp akçelerin esas akçelerle karışmaları, bizzat devletin sık sık "cedit akçe", çıkarmak suretiyle eski akçeleri yasak etmeyi âdet etmesi gibi haller idi. En nihayet, mevcut bilgimize göre, III. Murad devrinden

⁵³ 1431 de bir altunun 35 akçeye müsavi olduğu Dr. Halil İnalçık'ın neşretmek üzere olduğu bir timar defterinde geçmektedir.

⁵⁴ Bursa Ş. Sc. No. A 1/1, yap. 9 (bir terekeden alınmıştır).

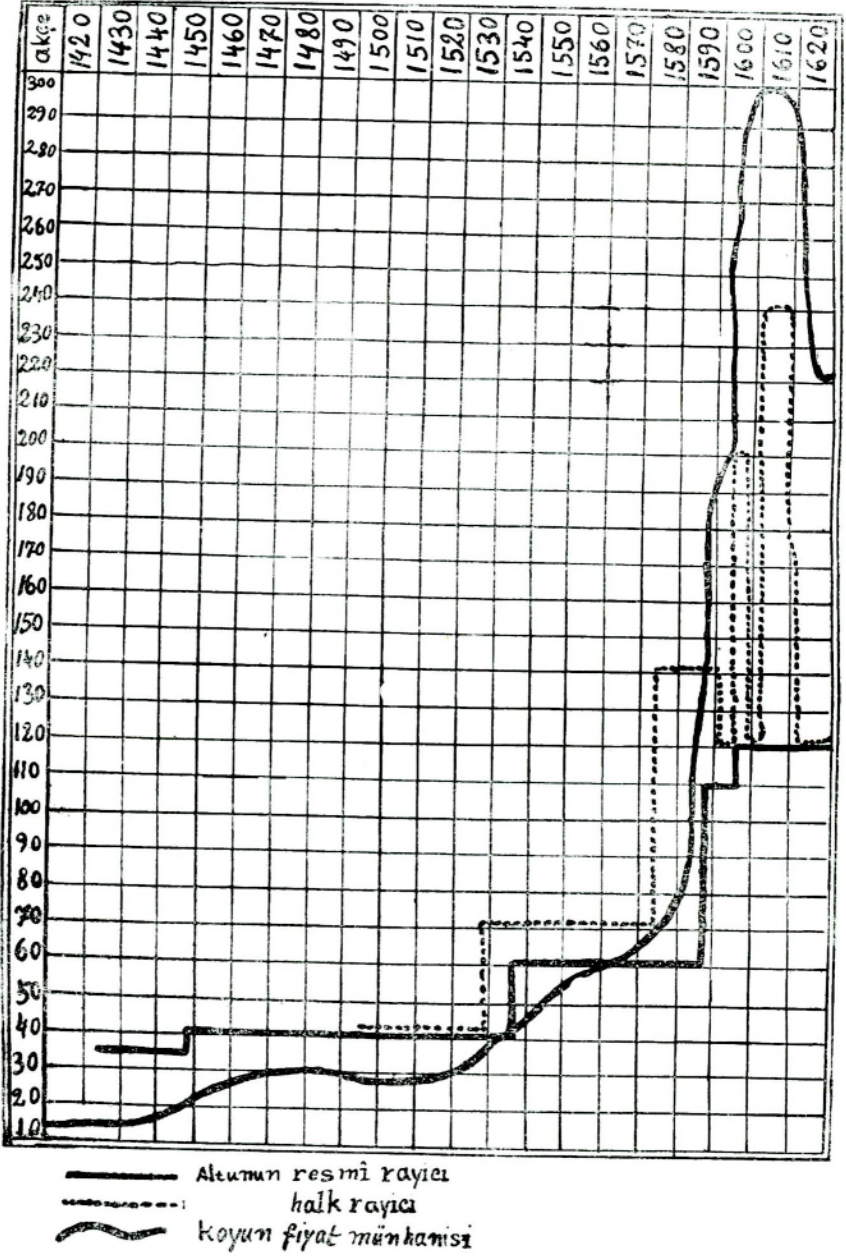
⁵⁵ Müh. Def. No. 58, s. 289.

Grafik : II. Altunun akçe değeri 1420 - 1620

Serbert rayıcın resmî rayıçtan yüksekte gitmesinin sebebi kestirilen hâlis gümüş akçenin piyasada bir türlü tutunamaması ve yerine kalp, kırkık, mağuş vesaire... akçelerin geçmesi olduğu görülmektedir. Hattâ tam gümüş akçelerin resmî rayıçtan de yukarı muamele gördüklerine rastlanıyor. Meselâ, 1575 da 60 akçe bir altun iken, Bursa'da yahudiler hâlis gümüş akçelerin 50-55 ini bir altuna toplayarak, kalp hâle getirdikten sonra, 70 ini bir altun mukabilinde piyasaya sürüyorlardı.

Grafik III. koyunun fiyatındaki yükseliş 1420 - 1620

itibaren, hükümet de "mağşuş akçe," çıkarmaya başlamıştı. Bu suretle devletin para sisteminde ana ölçüsü olan sikkenin hıymeti büsbütün kararsız hale gelmişti. Kısaca bahsettiğimiz bu akçenin kararsızlığı hâdisesi Osmanlı malî tarihinin ve XVI. asır imparatorluk ekonomisinin en mühim bir meselesidir ve bu hususta daha ince tetkikler yapmak icabeder. Fakat elimizdeki malzeme henüz tamamlanmamış olduğu için, üzerinde fazla duramıyoruz. Yalnız şu kadarını önemle kaydetmek lâzımdır ki, gerek akçelerin kenarlarını kırpma ve gerek taklitlerini piyasaya sürme suretiyle, zaten gümüş miktarı gittikçe düştüğü için itibarı zayıflamış olan akçeye indirilen darbe cemiyetin ekonomik faaliyetini ve devletin vergi alma usûlünü mefluç hale getirmiş, hele devletin de "mağşuş akçe," "züyûf akçe," çıkarma yolunu tutması memlekette hakikî akçe ile taklidi, veya akçe ile altın ve yukarıda adlarını saydığımız kuruluşlar arasında kârlı mübadele oyunları doğurmuş ve bu hale en ağır vergilerin mükellefi olan köylü bir türlü intibak edemiyerek mevcut içtimaî-iktisadî statüsü bozulmaya başlamıştır. Çünkü kalp, kırkık (yahut kırpık), züyûf, mağşuş akçelerin birbirlerine karışmaları ve bu suretle altınla akçenin resmî rayiç münasebetlerinin altüst olması yüzünden devlet, bütün vergileri altın, kuruş ve "zarurf hallerde," tartılmış hâlis akçe olarak toplamları için, tahsildarlara sıkı emirler vermekte idi. Bu vaziyette, reaya bu şartları haiz parayı bulabilmek veya tahsildara elindeki kırkık yahut kalp akçayı kabul ettirebilmek için ayrıca soyuluyordu.

Şimdi, tamamiyle bir altın ve gümüş karaborsacılığı olan ve halk ile devlet hazinesi zararına mahdut bir takım yahudiler ve onlarla birlikte hareket eden mültezim ve eminler, avârız vergilerini topladıkları için para işleriyle alâkaları az olmayan bazı kadıların çok istifade ettikleri bu akçe-altın mübadelesi oyunbazlığının önemini anlatacağı için, akçenin devlet tarafından neden gittikçe küçültüldüğü meselesi üzerinde bir az durmak istiyoruz:

Acebâ hükümet akçeyi neden mütemadiyen küçülttü? bazı müelliflere göre, Fatih Sultan Mehmed devrinden başlayan bu hareket hazineye kâr temin etmek için yapılıyordu⁵⁶. Böyle bir iddia şüphesiz ne tarihî realiteye ve ne de ekonomi ilmine uygun

⁵⁶ Belin, *Türkiye iktisat tarihi* (Türk. terc.), s. 100; Ziya Karamürsel, *Osmanlı malt tarihi*, s. 24.

düşemez. Çünkü, bir defa akçenin gümüş değerini azaltmak devlete kâr değil zarar getirir; miktarları kanunnamelerle akçe olarak tesbit edilmiş olan vergiler, öyle devletin istediği zaman darphanesinde küçültüverdiği akçe gibi çabucak değişmiyorlardı. Şu halde, meselâ, akçenin vezni yarı yarıya düşürüldüğü zaman, toplanan vergilerden gelen akçelerin gümüş tutarı da o nisbette azalmış olacağı tabiidir. Buna verilecek bir misâl bu hakikati ortaya koyar; resimlerin ilk tayin olundukları akçe miktarlarının daima sâbit kalmış olduğunu gerek kanunnameler ve gerek vergi muamelâtına ait vesikaların gösterdiğine göre, Fatih Mehmed devrinde iki koyundan alınan "resm-i ağnam," bir akça ile III. Murad zamanında alınan "resm-i ağnam," bir akçayı mukayese edelim: yukarda akçelerin gümüş kıymetleri hakkında verilen rakamları hatırlarsak, göreceğiz ki, devlet, Fatih devrine nazaran, III. Murad devrinde, bu akçe küçültme yüzünden tan 3. 4 defa zarar etmiştir. Fatih'in kendi saltanatı sırasında bile, bazan yüzde 33 kadar bir vezin azaltmayı göze alarak "cedid akçe," çıkarmaya mecbur olunmuştu. Bu, toplanan resimlerden de aynı suretle yüzde 33 kaybetmek demektir. Denebilir ki, Osmanlı devlet teşkilâtının üzerine oturduğu vergiler müessesesi denen binanın temelleri bu akçe vezninin gittikçe azalması ile sarsılmaya başlamıştır. Ayrıca "vakıflar," denen ve bütün cemiyeti derinden ilgilendiren büyük bir içtimaî müessese de mâzînin sâbit kıymetli akçesine dayanıyordu. Binaenaleyh, mesele bütün siyasî ve içtimaî müesseseler için sümüllü bir önem taşıyordu. O halde, bu kadar büyük bir ekonomik hâdiseyi zamanın ricalinin görmediğini farzetmeğe hiç de sebep yoktur. Aksine, her padişah selefinden veya kendisinin evvelki akçesinden daha kıymetli akçe kestirmeye çareler aramıştır; akçenin geçirdiği safhalar hakkında verdiğimiz rakamlar ve I. Grafik bunu tamamiyle göstermektedir. O halde, devletin malî sistemini üzerine dayadığı bu, "temel sikke," nin hiç durmadan düşmesinin ve kendisi ile beraber bu sistemi de uçuruma sürüklemesinin sebeplerini tamamiyle tarihtî zarûretlerde ve devrin ekonomik şartlarında aramak lâzımdır.

Daha Fâtih devrinde devletin müthiş bir altın ve gümüş darlığı içinde kıvrandığını aldığı tedbirlerden anlıyoruz. 1477 de kesilen cedid akçe münasebetiyle çıkarılan fermanlar bunu bize pek iyi göstermektedir. Sancaklara ve büyük ticaret merkezlerine yol-

lanan "eski akçe ve gümüş yasakçıları,"nın ellerine verilen bu fermanlar da kuyumcuların sıkı kontrol edilmeleri, 200 dirhemden fazla gümüş işlemelerine müsâde olunmaması ve işleri bittikten sonra kö-rüklerinin mühürlenmesi, eski akçeleri kullanan görülürse, akçelerinin müsadere olunması, kalpazanlığın önlenmesi gibi hususların temini ehemmiyetle istenmektedir⁵⁷. Görülüyor ki, devlet yalnız hazinenin gümüşlerini değil, bütün imparatorluk hakkının gümüşlerini de israftan korumak istemekte ve bu zihniyettedir ki, bu mâdenin istihlâkine de kayıtlar koymuş bulunmaktadır. Daha sonraki devirlerden tesbit ettiğimize göre, kuyumcular ya kendileri veya bu işi ticaret haline getiren bir takım adamlar devletin ve halkın darphanelerde kestirdikleri akçeleri piyasadan toplayarak, avani ve diğer eşyalar halinde işledikten sonra, hariçten gelen tüccarlara satıyorlardı; çabuk çabuk akçe darlığı çekilmesine kuyumcular sebep oldukları hakkında bir çok şikâyetler görülmekte idi. Bundan kalpazanlar çok faydalanıyorlardı; çünkü "akçe müzayekası," bunların kalp akçalarının kolayca ve çok miktarda sürüm temin etmesine yardım ediyordu.

Hele daha etraflı tetkikine imkân bulduğumuz 1550 den sonranın hadiseleri, devleti akçesini hep küçültmeye sevkeden zaruretleri daha iyi anlatmaktadır. Bu sıralarda yahudiler tarafından hâlis gümüş akçelerin kenarlarını kırpma faaliyeti, ve bununla birlikte kalpazanlık pek umumî ve tahammül edilmez bir genişlik almış bulunuyordu. Bu suretle, darphanelerde akçeye çevrilen hazineye ve halka ait gümüşler kalpazanlığı ve akçe kırpmayı âdet edinen zengin mahdud bir zümre tarafından gasbedilmekte ve ortalığı kalp akçeler tutmakta idi. Ayrıca, İstanbul ve Edirneli bazı yahudiler de mültezimlerle ve mübaşirlerle (cizye ve avâız akçesi tahsildarları) anlaşarak, hazineye sevkedilmek üzere toplanmış olan vergi akçelerini altın, kuruş ve hatta kalp akçelerle değiştirdiklen sonra, bu gümüş akçelerin kenarlarını kırpmak suretiyle elde ettikleri parçaları kendilerine alıkoyup "kırkık," akçeleri yeniden piyasaya sürüyorlardı. Devleti ve reayayı büyük zararlara sokan böyle muzır kazanç işleri, bilhassa, Bursa ve Ankara gibi geniş alış veriş muhitlerinde bu işleri idare edenlere büyük kârlar temin ediyordu. Hazineye ve

⁵⁷ Dr. Halil İnalıcık, *Bellekten, Sayı 44, Fermanlar 2; Bursa Ş. Sc. A 3/3 yap. 53.*

halka bu kadar zararlar veren ve memleketteki gümüşü eriten bu parazitlere karşı şiddetli mücadele açılmakla beraber, muvaffak olunamıyordu. Su halde, Devlet için sultan Orhan veya Fatih Mehmed'in üçü bir dirhemden ağır olan kıymetli ve iri akçelerini devam ettirmeye kalkmak kalpazanların, kuyumcuların, yahudi maliyecilerin gümüş toplamak hırslarını doyurmaya çalışmak demek olurdu. Görülüyor ki, tasvirini yaptığımız mübadele şartları altında, akçelerin mümkün olduğu kadar küçültülmeleri, hiç olmazsa kenarları kırıldığı zaman piyasaya sürülemez kadar gümüş değerlerinin azaltılması ekonomik kaideye daha uygun idi ve hükümet de bunu yapmıştır. Maaşlara ve diğer masraflara daha küçük akçe vermek suretiyle gümüşten kazanma veya hazinede gümüş külçe bulunmadığından dolayı, akçeyi mütemediyen küçültme siyaseti takip olunmuştur diye iddiada bulunmak hem ekonomi ilmini ve hem devrin iktisadî ve malî durumunu hiç bilmemek mânâsına gelir.

Devletin kestirdiği hâlis gümüş akçenin (kıymetsizliğinden değil aksine kıymetli olmasından dolayı) bir türlü piyasada tutunamaması karşısında, hatta böyle bir paranın büsbütün tedavülünden kaldırılması en makul yol idi. III. Murad devrinde "mağuş,, , "züyuf,, , "çürük,, akçeler çıkarılmak suretiyle bu yola adım bile atılmıştır; ve XVII. asır devamınca bunun sık sık tekrar edildiğini de görüyoruz. Yapıldıkları maden dolayısıyla, hakikî değil itibarî kıymetlerinden faydalanılmak istenilen bu paralara modern ekonominin kâğıt paraları gibi bir rol oynattırılmak isteniyordu. Fakat ne o zamanki malî usuller ve ne de devrin iktisadî zihniyeti buna aslâ müsait olmadığı için, hakikî kıymetleri çok düşük olan akçeler çıkarmak siyaseti, bazan devlet hazinesini zor durumdan kurtarmış olsa bile, Türkiye iktisadî tarihinde cemiyete ilk defa "akçenin kesadı = kesad-ı akçe,, adını alan bir nevi enflasyon hadisesi tanıttı. "Kâsid akçe,, enflasyon parası manasına geliyordu. "Akcanın kesadı,, hadisesi tabii olarak modern iktisattaki enflasyon hadisesine benzemez. Fakat, iktisadî faaliyette ve halk tabakaları üzerinde yaptığı tesirler itibarıyla enflasyona o kadar yakındır ki, aynı manada mütalea etmekte hiç bir hatâ yoktur.

Hülâsa, Osmanlı Devletini, kendi malî sisteminin ve iktisadî kuruluş tarzının, para unsuru olarak, ana ölçüsü olan "akçe,, yi

bozmaya zorlayan tarihten ve iktisadî âmillerin umumî hatları ile bunlardır. Onun için, akçedeki gümüş miktarının misillerce azalmaya devamı, mâziye nazaran mühim bir tekâmül ve siyasi muvaffakiyetlerin de başlıca sebeplerinden birisi olan Osmanlı klâsik (sağlam kaideli ve değişmez) vergi sistemini temelinden sarsmıştır ki, bahsinde bunu da tetkik edeceğiz.

Akçeden daha küçük kıymette olan gümüş sikkeler kullanıldığını bilmiyoruz. Bugün ufaklık adı ile anılan küçük kıymette paralar o zaman bakırdan yapılıyorlardı. Bildiğimiz ufaklık bakır paralar "*mangur*," yahut "*mangır*," ve o zaman halk dilinde daha çok kullanılan adı ile "*pul*," denen sikkelerdir. Fâtih devrinde, meselâ 1477 (882) de, bir dirhem bakırdan bir "*mangur*," kesilerek sekizi bir akçe kıymetinde kabul olunuyordu; gene bir dirhem bakırdan 3 "*mangur*," halinde daha küçük bir para kesiliyor ve bunun da 24 adedi bir akçeye geçiyordu. Gümüş akçeler vilâyetlerdeki darphânelerde dahi kestirildiği ve hattâ ellerinde gümüş külçeleri olan halk bile bunları akçe haline getirttikleri halde, bu bakır ufaklıklar daha çok İstanbul darphânelerinde devlet tarafından kestirilerek, mültezimler vasıtasıyla vilâyetlerdeki halka ve bilhassa esnafa akçe, altın ve kuruş ve sair paralar mukabilinde tevzi ettiriliyor idi. Vilâyetlere yollanan "*pulcular*," a verilen fermanlar da bunun her üç senede bir tekrarlanan gelenek olduğu daima kaydolunmaktadır.

1535 'de Aydın, Saruhan, Karasi (Balıkesir) ve Biga sancaklarındaki kadılara yollanan bir fermanla, 942 (1535) cemaziyülâhîrinden beri üç sene tamam olmuş bulunduğundan, buralardaki kadılıkların her birisine ayrılan pulların Haydar adında bir kul (ihtimal sipahi) ile yollandığı ve bu pulların her biri bir "*pul*," ve sekizi bir akçe olduğu bildiriliyordu. Bunlar şehirlerde ve kasabalarda bulunan "ehl-i sük," a (çarşı esnafına) tevzi olunacak ve karşılığında alınan akçe merkeze yollanacaktı⁵⁸.

1604 'de Bursa kadısına yollanan bir fermanla, İstanbul darphânesinde kesilen "*fûls*," den (adı geçen mangur yerine kullanılan bir kelime) her üç yılda bir "Memalik-i mahrûse," de olan "ehl-i sük," a tevzi olunması "kanun-ı kadim," olduğu, 1595 (1003) de gönderilen fûlsden 50 bin akçelik ve 1598 'de yollanmış olan fûls'den 100 bin akçelik fûls'ün, o zaman bakır bulunmadığından

⁵⁸ Topkapı, Edremit Ş. Sc. No. 6 (25 şevval 942 tarihli hüküm).

dolayı, kestirilemediği için tevzi olunamadığı bildiriliyordu. "cümle sarrafıyesi ile⁵⁹ 150 bin fûls akçe,, tutan bu meblağın tahsili için "halen *fûls-i cedit* ihraç ve defter olunup ve Darphâne-i âmire ve defterdarları nişanları ile nişanlanup irsal,, olunduğu kaydolunduktan sonra, esnaf toplattırılarak tevzi defterine göre kendilerine dağıtılması emredilmekte idi. Gönderilen fûls'ün her biri 2 pul ve 4 'ü bir akçe (şu halde yine 8 pul bir akçe oluyor) olmak üzere râyiç konuyordu⁶⁰. 1614 'de gene her tarafa yollanan fûls de, birisi 2 pul ve 4 'ü bir akçe hesabı ile kıymetlendirilmişti.

Evvelce "*mangur*,, ve sonra "*fûls*,, adını alan ve umumî olarak "*pul*,, denen bu paralar tekrar devlet hazinesine alınmadıklarına göre, tam tedavüllü olan bir para diye kabul olunamazlar. Bunlar ancak halkın kendi aralarında, bilhassa esnaf ile halk arasında cereyan eden bir akçelikden daha küçük alış verişlerde kullanılıyorlardı. O halde, bu bakır ufaklıkları bugünkü maliyede gördüğümüz pullara benzer bir vergi alma vasıtası saymak lâzımdır. Böyle bir sikkenin bakır ağırlığı karşılık tutulduğu akçeyi (madeni kıymeti bakımından) katiyen deymiyeceğine ve çok aşağı olduğuna göre, kıymeti de tamamen itibarî idi.

3. Fiyatların yükselmesi

Altın ve gümüş darlığı yüzünden, Selçukîlerin son zamanlarındanberi, devletin para rejiminde görülen bozulma hâdisesi ile birlikte başka bir ekonomik hadisenin de tekâmül ettiğini görüyoruz ki, o da eşya fiyatlarının yükselmeye başlamasıdır. Bir taraftan para darlığı, diğer taraftan pahalılık, birbirleriyle zıd düşen iki hadise gibi görünüyorsa da, yukarda anlatıldığı üzere, temel mübadele vâsıtası olan akçenin mütemadiyen küçülmesi kalp akçaların ortaya çıkması, bilhassa zengin bir Avrupa'nın Türkiye'nin iç pazarlarında gösterdiği faaliyet Osmanlı imparatorluğunun ekonomik hayatında böyle bir anormal durum yaratmıştır. Şimdi, rakamlara dayanarak, bahsettiğimiz umumî pahalılığın derecesini, eşya cinslerine göre olan nisbetini ve altın bakımından ifade ettiği manayı tesbit edelim :

Selçukî devrinin fiyatları hakkında bir fikir verecek rakam-

⁵⁹ Pul tevziini üzerine alan adama verilen kazanç.

⁶⁰ *Bursa Ş. Şc. No. 20/209, yap. 173.*

lar elimizde mevcut değildir. Yalnız, o zamanlardaki hareketli ekonomik hayata ve geniş mübadele imkânlarına bakarak tahmin edebiliriz ki, eşya fiyatları, Osmanlıların ilk sıralarına ve beylikler devrine nazaran daha yüksek idi. Bu hal bir pahalılık olmaktan ziyade, haricî ticaret sayesinde mevcut altın ve gümüş bolluğunun yarattığı normal bir fiyat seviyesi idi. Meselâ, bir kervansaraya ait 1247 de (gümüş darlığının hiss olunmaya başladığı sıralar) tanzim olunan vakfın memur ve hizmetlilerine ayrılan yıllık (dirhem ve buğday) maaş miktarları bize oldukça sarih bir fikir veriyor⁶¹. Burada, köydeki hamama bakacak olan bir hamamcı hademeye yıllık ücret 120 dirhem gümüş ve 24 mud (160 kile) buğday tahsis olunuyor. Bu miktar gümüş Orhan devrinin 444 akçasına müsavidir. 160 kile buğdayı da XIV. asrın en ucuz fiyatına göre 1.5 dirhemden hesaplarsak 240 dirhem, yani hemen hemen 880 akçe eder; ikisini topladığımızda adı geçen hamam hademesinin senede 1324 akça maaş aldığını görürüz. Halbuki Sultan Orhan ve I. Murad zamanlarında, yaya erlerine ve yeniçerilere günde ancak 1-2, yani yılda 365-730 akça ücret verilmekte olduğunu biliyoruz; bu kadar düşük ücrete bile ne kadar tâlip bulunduğunu yukarıda kaydettik. İki devre ait bu rakamların mukayesesini Selçukîler zamanının pahalılığına değil, Osmanlıların kuruluşları sırasındaki iktisadî durgunluğa delâlet eder, ve bu da müthiş bir gümüş darlığı dolayısıyla, eşya fiyatlarının çok düşük olduğu şeklinde ifade olunur.

I. Murad zamanında harpte alınan esirlerden, değerlerinin beşte biri hesabı ile 25 akça resim alınması bir esirin 125 akçaya satıldığını gösterir. Halbuki 1462 deki terekelerde esirlerin fiyatları daima bin akçadan yukarı takdir olunmaktadır⁶².

Arap seyyahı İbn-i Batuta Kastamonu ve Bolu taraflarının ne kadar ucuzluk olduğunu ifade için bazı rakamlar veriyor⁶³; Meselâ, 2 dirhem gümüşe semiz bir koyunun yarısı alınabilmekte idi. Şu halde bütün koyun 4 dirhem ediyordu ki, sağ alındığı takdirde, 5-6 dirhem eder demektir. Akçe ile ifade olununca, aşağı yukarı, 14-15 akçeye bir koyun alınır. 35 akçenin bir filoriye

⁶¹ Dr. Osman Turan, *Bellekten*, sayı 39, s. 482.

⁶² *Bursa Ş. Sc. No. 1/1* de buna ait çok misal var; Meselâ yap. 9.

⁶³ *İbni Batuta* (Türk. terc.), c. I, s. 351.

(altın) müsavi olduğu 1431'de, fiyatlar nasıldı, belli değildir. Bir dirhem gümüşün 3 akçeye müsavi olduğu ve bir altının da 40 akçaya çıktığı 1462 sıralarında, Bursa şehrinde un'un kilesi (16 okkası) 3 akçeye satılmakta idi. Bu suretle bir akçeye 4 okka (takriben 5 kilo) ekmek almak mümkün idi. Bir okka ekmek almak isteyen birisi akçenin sekizde birisi olan bir dirhem ağırlığındaki bakır mangırdan iki tane vermek suretiyle ekmeğin bedelini ödemiş oluyordu. Bir arşın pamuk bezi 2, keten bezi 3 akçaya satılıyordu. Bir balta 3 akçe ettiğine göre ham demirin okkası daha aşağı idi ⁶⁴.

1487 de Kayseri'de bir koyun 30, bir deve 500, buğdayın kilesi 6 (kıtık) akçeye satılıyordu. Gene burada, 1511 (916) de keten bezinin arşını 2.5, buğdayın kilesi (16 okka) 2, koyunun tanesi 30, sade yağın okkası 4, sabun 3, bal 2 akçe etmekte idi ⁶⁵. Avani fiyatlarına göre, bakırın okkasını da 10 akçeden aşağı kabul etmek lâzımdır. Gerek Kayseri'de ve gerek Bursa'da, boşanma davalarında, sahipsiz esir bulunmalarında, çocuk bakımlarında ve sair hallerde nafakalar 1 akçe olarak kesiliyordu. Irgad göndelikleri 2 akçe idi ⁶⁶. Pamuk ipliğinin okkası 1467 de Bursa'da 10 akçe olduğu gibi, 1511 de Kayseri'de de aynı fiyata satılıyordu.

1548 tarihine kadar olan fiyatlar üzerinde yaptığımız tetkikler ehemmiyetli yükselmelerin olmadığını göstermiştir. Elimizdeki imkânlarla göre misal aldığımız Edremit, Bursa ve Kayseri'de fiyatlar birbirlerine çok yakındır. Yalnız Edremit'de, hubûbât diğer yerlere nazaran çok pahalı olarak görülüyor ki, bunun sebebinin Avrupa'ya olan kaçakçılıktan ileri geldiğini sanıyoruz. Kayseri ve Bursa'da buğdayın ortalama fiyatı 3 akçeyi geçmediği halde, Edremit'te 5.5 ile 10 arasında değişiyor.

1548'den sonra eşya fiyatlarında ehemmiyetli bir yükselme görülmektedir. Bu arada, altın 60, tam kuruş 40 akçeye çıkarılmıştı. Bu iki ekonomik hâdisenin birbirleriyle münasebetleri meydana gelmekle beraber, akçenin gümüş değerinin düşürülüp düşü-

⁶⁴ Bursa Ş. Sc. No. 1/1 deki muhtelif terekelerden alınan rakamlar.

⁶⁵ Ankara Etnog. Müz. Kayseri Ş. Sc. No. 1'den alınan narh ve tereke rakamları.

⁶⁶ Kanunnâmelerde geçen fiyatlar da aynıdır: Prof. Ö. L. Barkan *Kanunnâmeler*, s. 132.

rülmediği hakkında bir bilgimiz yoktur. Yükselmeler şöyledir: Edremit'te ve Kayseri'de bir koyun 50 akçeden yukarı satılıyordu. Kayseri'de buğdayın kilesi artık 5 akçeden aşağı değildi. Bu büyük orta Anadolu şehrine ait 916 (1511) ve 958 (1551) tarihli iki şer'iyeye sicilinde görülen pek çok eşya fiyatları (tereke, narh, alım satım muameleleri) 1548'den evvelki ve sonraki fiyatların birbirlerinden olan bariz farklarını göstermektedir. Bundan sonra, eşya fiyatları, XVI. asrın sonuna doğru yavaş yavaş yükselmiştir; meselâ Edremit'te buğday, 1548 den sonra, 15 akçeden aşağı inmiyordu. 1585 de akçe, 100 dirhem gümüşten 800 adet kesilecek şekilde küçültüldüğü ve altın 110 ve kuruş da 70 akçeye çıkarıldığı için, buğdayın fiyatı da 30 dan yukarı çıktı. Kayseri ve Ankara gibi orta Anadolu şehirlerinde bir kile buğday artık 12 akçeden aşağı satılmıyordu. Yine buralarda bir koyun 60 akçeden fazla etmekte idi.

Yüz sene içinde pamuk bezi 2 - 3 akçeden 5 - 6 akçeye, sabun 3'den 10, bal 2'den 10, ırgad (amele) gündeliği (meselâ Ankara'da) 23 den 5-6 akçeye yükselmiş bulunuyordu. (V. Grafik)

Akçenin daha fazla bir kararsızlık devrine girmesi, Avrupa'ya devamlı bir surette memnu' maddeler ve her türlü erzak kaçırılması, celâli karışıklıklarının gittikçe umumleşmesi gibi çeşitli hadiseler, 1585 ile 1595 yılları arasında, evvelki yüz senelik zamana nazaran daha fazla ve süratli bir pahalılaşmaya sebep oldular. Buğdayın Edremit'te 40-50, Orta Anadolu'da 20 akçadan satıldığı görülüyordu. Ankara'da sabun 22, bal 19, ırgad (işçi) gündelikleri 10-12 akçe idi. Daha bir sürü eşya listesi ve bunların fiyatlarını vermekten ise, misâl olarak aldığımız maddelerdeki fiyat değişmelerini birbirleriyle mukayese etmek suretiyle kâfi bir fikir elde etmek mümkündür. XV. asrın ortalarından XVI. asrın ortalarına kadar kilesi hep 2-3 akçe etrafında kalan buğday, bu tarikten sonra 5-6 akçeye çıkmıştır, Ege ve Marmara çevrelerinde bu yükselme daha fazla idi. 1585'den sonra ikinci bir pahalılaşma kaydeden aynı madde, Orta Anadolu'da 12 akçeden aşağı düşmemiş ve 20 akçeye çıkmıştır; 1595'de buğday umumiyetle 20 akçe idi. Ege sahillerinde ise, kaçakçılıktan dolayı, vasatî fiyatın 40 olduğu görülüyor. Tabii, bu yüz elli senelik zaman içinde kıtlık senele-

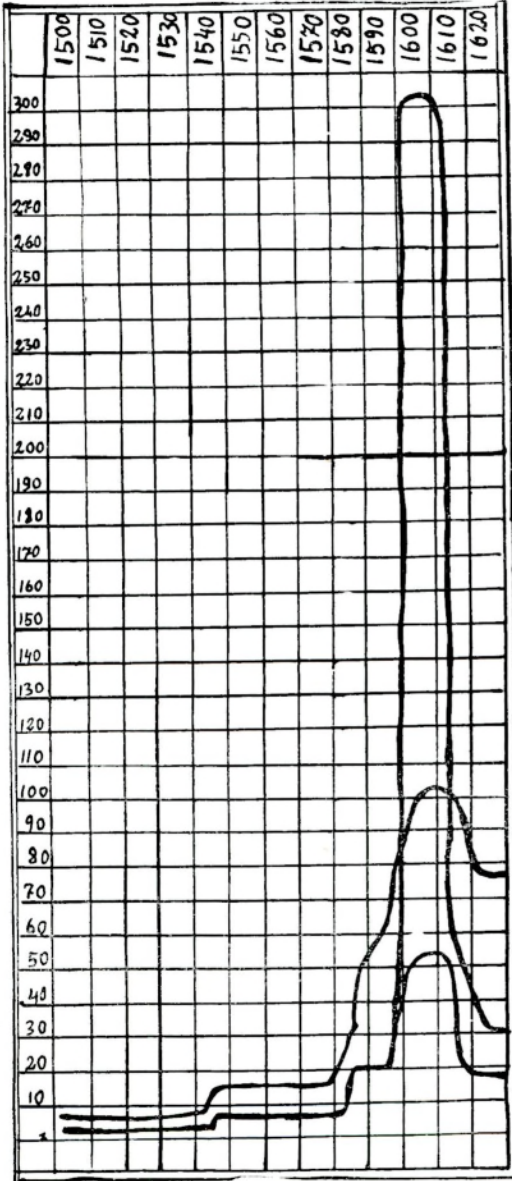
rindeki anormal fiyatları gözde tutmuyoruz⁶⁷. Görülüyor ki, "buğday bu bir buçuk asırlık zamanda on misline yakın bir yükselme kaydetmiştir. Koyunun fiyatı aynı hareketi takip ederek, 15-20 den 50-60 ve 1595 sıralarında 70-80 akçeye çıkmıştır. Pamuk bezi 2-3' den 5-6'ya, bakır 6-7'den 30-35'e, ham demir 2-3'den 10 akçeye çıkmıştır. Sade yağ da asrın başlarında 3-4 akçe iken, 1595'de 18-20 akçeye satılıyordu. Nafakalar 1'den 3'e, gündelikler 2-3'den 10-12'ye yükselmiş bulunmakta idi. Akçe gümüş vezninden 3. 4 defa kaybettiğine ve altın karşısındaki kıymeti de aynı ölçüde düştüğüne göre, buğday 10, koyun 4, bez 2, bakır 5, ham demir 3, nafakalar 3, işçilik 5 defa pahalılaşmışlardır. Bunlar arasında buğdayın kaydettiği en başta gelen yükselme bilhassa mühimdir (V. ve IV. grafik).

1596 ile 1610 yılları arasındaki fiyatlara gelince, bu senelerde Anadolu Celâli isyanları denen çok geniş ölçüde bir karışıklık devrine girdiği için, pahalılaşma misli görülmedik derecede fazla olmuştur. Bu anormal fiyat yükselmeleri bir taraftan Celâli karışıklığı ve diğer taraftan, "akçenin kesadı,, (bir nevi enflasyon) denen iki hâdisenin birlikte ortaya çıkmalarının bir neticesidir. Şimdi, bu devrin fiyatları hakkında kısa bir bilgi verelim:

Uzun zamandanberi Anadolu'da devam etmekte olan Celâli karışıklıkları, Eğri seferinin açıldığı 1596 baharında, geniş ve ciddi bir hâdise halini aldı. Hele 1599'da, hemen bütün Anadolu'da hükümet diye bir şey kalmadı. Aynı yıl bilmediğimiz bir sebepten dolayı "akçenin kesadı,, hâdisesi ekonomik hayatı alt üst etti. Bursa mahkemesinde geçen bir dâvâdan tesbit ettiğimize göre, altın 200 akçeye çıktı⁶⁸. Buna göre, fiyatlarda çok yükselmiş olmakla beraber, misal verecek rakkamlara malik değiliz. Bir sene sonra yeniden 100/950 ağırlığında (yani bir dirhem gümüşten 9.5) akçe çıkarılarak altın gene 120'ye indirildi. Fakat ekonomik karışıklığı ve pahalılığı önlemek mümkün olmadı. 1596'dan evvelki fiyatlara dönüş çok kısa sürdü. 1603 baharından itibaren Celâli isyanları bütün köylüleri yerlerinden oynattığı, büyük şehirler

⁶⁷ Mezelâ Belin'in kaydına göre 1494-1503 yılları arasında görülen bir kıtlıkta buğdayın kilisesi 100 akçeyi geçmişti: Adı geçen eser, s. 100.

⁶⁸ Bursa Ş. Sc. No. B 154/370 yap. 5 (Gene bu dâvâda mal-i eytama borçlu olan şahıs 1000 kâsid akçenin yeni kesilen akçeden 600'üne müsavi olduğu hakkında fetva çıkartmış idi).

1: Egede buğday fiyatının yükseliş seyri.

2: Kayseri'de 1603-1610 arasında görülmedik bir kıtlık var.

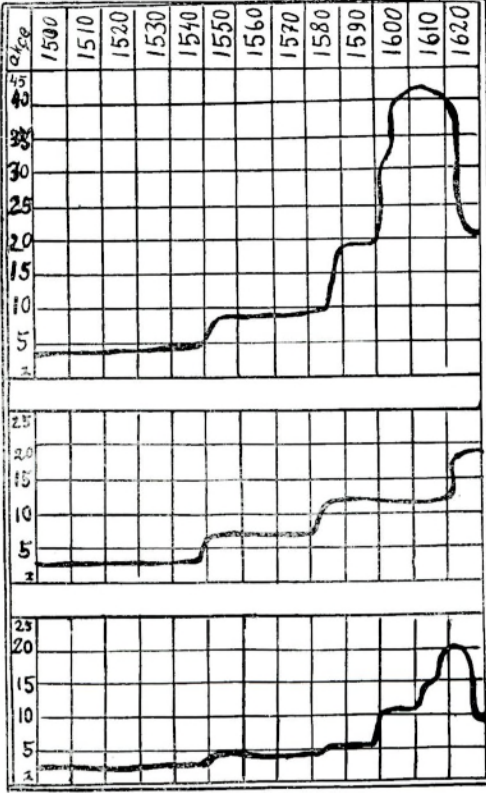
3: Ankara'da buğday fiyatının seyri.

Grafik IV. — Buğday fiyatının yükselmesi.

daimi denecek kadar sık sık muhasara olundukları ve yolların emniyeti kalmadığı için, gerek kolay ticaret eşyası temin edememekten ve gerek zirai istihsalin son derecede azalmasından dolayı, mâzide misli görülmedik bir pahalılık ve aynı zamanda “*akçenin kesadı*,” gibi iki mühim ekonomik hâdise birden meydana geldi. Buğdayın kilesi (takriben 21 kilo) Garbî Anadolu’da 1603 yazında 50 akçe iken, ertesi seneye yapılan ekim miktarı son derece düştüğü için (çünkü köylüler hep celâllere karışmışlardı) 1604’de 120 akçeye çıktı; Orta Anadolu’da, meselâ Kayseri ve Ankara’da 50 akçeden aşağı buğday bulunmuyordu. Rumeli’den kolayca zahire taşınması mümkün olan Ege ve Marmara sahillerindeki hububat fiyatı yukarda verdiğimiz rakamdan pek de yükseğe çıkmış görünmüyor. Hele devlet merkezindeki ucuzluk hayret edilecek derecede idi. Fakat bütün çiftçi halkı ya dağlara ve şehirlere sığınan veya celâllere karışan Anadolu’nun büyük bir sahası, 1610 yılına kadar yedi seneye yakın bir zaman, misli görülmedik bir kıtlık ve pahalılık devri yaşadı. En kıtlık senesi olduğu anlaşılan 1608’de Kayseri’de bir kile (21 kilo) buğday 4 kâmil kuruşa, yani kuruşun resmî akçe değerine göre, 320 akçeye satılıyordu (IV. Grafik). Şehirde 70 dirhemlik (224 gram) bir ekmek 2 akçeye verilmekte idi. Ankara’da bu yıllardan en pahalı ekmek narhı elimizdeki rakamlara göre 1607’de tatbik olunmuştur ve bir akçeye 100 dirhem (320 gram) ekmek alınıyordu; bugünkü para ile ölcersek bir kilo ekmek 35 kuruşa gelir ve Kayseri’ye nazaran oldukça ucuzdur. Konya, Sivas, Amasya ve sair Anadolu’nun bütün diğer sahalarında da yerine göre bu iki şehirdeki buğday ve ekmek fiyatlarına yakın bir pahalılığın olduğu şüphesizdir.

Diğer maddelerden, sâde yağın okkası ortalama 35-42, sabun 28-36 akçe olarak görülmektedir ve bu fiyatlar resmî narhı ifade ediyor. Şer’iye sicillerinde pahalı yiyecek ve mal satmaktan pek çok kimselerin cezalandırıldığı görülüyor ki, bu halde hakikî fiyatların bu verdiğimiz rakamlardan daha yüksek olduğu muhakkaktır. Pamuk bezi evvelâ 10 - 14 ve sonra 20 - 25, bakır evvelâ 30 - 35 ve sonra 70 akçeye çıkmıştır.

Hayvanlar celâli karışıklığından daha çok zarar gördükleri ve Avrupa’ya olan kaçakçılık, hubûbât gibi sahillere değil, memleketin her tarafına tesir ettiği için, hayvan fiyatları hubûbâtın sonra en çok yükselendir. Meselâ, 1596’da 80 - 100 akçe olan

1: Bir Okka Sade yağın fiyatının seyri (Bu grafik umumiyetle Orta Anadolu'yu göstermektedir).

2: Bir işçi (İrgat)nin gündelikteki yükselme seyri

3: Bir arşın pamuk bezi fiyatının yükseliş seyri

Grafik V. -- Bazı fiyatlar, 1500-1620

1590 ile 1610 yılları arasında görülen anormal fiyat yükselmesinin sebebi yalnız «akçenin kسادı» değildir. Tarihlerinden de anlaşılacağı üzere, bunda aynı sıralara raslayan «büyük Celâli karışıklıkları»nın rolü daha fazladır. Akçenin bazen hiç geçmediği Kayseri'de kuruş ve altın kullanıldığı halde pahalılık her yerden fazla olmuştur.

bir koyun on sene içinde 300 ve hatta 400 akçeye kadar çıktı. (III. Grafik). Yalnız şunu da kaydetmek lâzımdır ki, bu pahalılığın en çok doğduğu ve devamlı olduğu 1603 - 1610 yılları arasında akçe de kesat halinde idi. Kesadın derecesi şöyledir: bir altın, 1600 de eski rayic olan 120 ye düşürülmüş iken, 1603 den itibaren evvelâ 140 ve sonra 220 akçeye çıktı. Bir tam kuruş da 160 akçe idi. Halbuki, biz yukardaki fiyatları hep resmî rayice göre hesaplamış bulunmaktayız. Meselâ Kayseri'de kilesi dört kuruşa satılan bağdayı "kâsid akçe," ile hesaplayacak olursak 640 akçeye gelir. IV. ve V. Grafikler anormal fiyat yükselmeleri hakkında oldukça sarih bir fikir vermektedirler.

Kayseri şehrinin 1603 - 1610 yılları arasındaki ekonomik hayatı üzerinde yapılan tetkikte kesat halinde olan akçenin hemen tamamen denecek derecede tedavülden kalktığı ve onun yerine esedî veya kâmil kuruşun kaim olduğu görülüyor. Buna mukabil, Ankara pazarlarında hemen daima akçe esasına sâdik kalınmış ve hattâ kâsid akçe alış verişlerde kullanılmıştır.

1610 yılından itibaren Celâli karışıklıkları umumiyetle yatıştırıldığı ve nisbî bir sükûn başladığı için, köylüler derhal yerlerine dönerek ziraate başlamaları sayesinde, hububat fiyatları çabuk düştü. Meselâ, 1611 yılında artık Anadolu'nun her tarafındaki buğday fiyatları 1595 yılındakinin aynı veya ona yakın idi. Fakat üretilmeleri zaman isteyen koyun, tiftik keçisi vesair hayvanlar kolay kolay ucuzlayamadı; 1612 yılında, bir iç şehir olan Ankara'da bile koyunun hâlâ 300 akçeye satıldığı görülüyordu. Tabii, bu vaziyatte, yün ve tiftik fiyatları da inmedi. Ankara sofularının dokunan kumaşlara yün karıştırdıkları ve bu suretle âdi sof çıkardıkları hakkında yapılan şikâyet üzerine, Ankara kadısının huzurunda yapılan bir toplantıda, Celâli isyanlarından evvel okkası 30-40 akçeye bol bol bulunan tiftiğin, keçilerin karışıklıklarda mahvolması yüzünden, 170-180 akçeye dahi bulunamadığı ve bu yüzden yün kullanmak zarûreti hasıl olduğu meydana çıktı; tiftik fiyatı 140 akçe olarak tesbit olundu; sofular yavaş yavaş karışık iplikli soflarını elden çıkararak hâlis tiftik sof işlemeye başlayacaklardı.

Diğer bütün mâdenî eşyalar, giyecek şeylerden bir kısmı ancak zamanla eski fiyatlarına inmişler, bir kısmı ise eskisi kadar ucuzlamamışlardır. Fakat 1610 yılından ötesi mevzuumuz dışında

kaldığı için üzerinde durmuyoruz. Bundan sonra devletin vergi sistemini tetkik edeceğiz; orada, Osmanlı devletinin tâbi olduğu ve yukarıda az çok anlattığımız fena ekonomik şartlar neticesinde para rejiminde meydana gelen kararsızlıkların tariht ehemmiyetleri ve devletin teşkilâtını nasıl allak bullak ettikleri daha iyi görülecektir.

B. İmparatorluğun vergi sistemi

1. Vergi koyma şekli ve reayanın mükelleflik sıfatı

Osmanlı vergi sisteminin teşekkülü, tekâmülü ve asırlar esnasında geçirdiği değişiklikler, yalnız iktisadî tarih bakımından değil, devletin teşkilâtını ve tâbi olduğu hukuk prensiplerini de ilgilendirdiğinden dolayı, umumiyetle Osmanlı Tarihinin izâhı bakımından dâhi büyük bir önem taşımaktadır. Hakikaten mesele bu kadar şümüllü olduğu için, müellifler bu sâha ile daha çok meşgul olmuşlardır⁶⁹. XVII. asrın ortalarından başlamak üzere, D'ohsson ve ondan sonraki Avrupa'lı müellifler Osmanlı devletinin teşkilâtını, idaresini ve malî sistemini tetkik ederken, hemen hep birbirlerinin aynı metodu kullanıyorlar: bunlar Osmanlı İmparatorluğunu islâmî hukuk prensiplerinin değişmezliği esası üzerinde kurulmuş olarak kabul etmektedirler. Onun için, evvelâ islâmî hukuk kaidelerini ve vergi usullerini tasvir ve tesbit etmekle işe buşuyorlar⁷⁰. Fakat Osmanlı Devletinin tariht vâkıalarını iyi bilmedikleri için, bu prensiplerle uygunlukları olup olmadığını kontrole pek de yanaşmayan bu müellifler çok vakit kendi müşahedelerinin tesirinde kalmakta ve tariht tekâmülünden hiç malûmattar olmadıkları birçok meseleler hakkında yanlış hükümler vermektedirler. Bu

⁶⁹ Bu hususta en mühim eserler Dr. Afet İnan'ın «*Aperçu Général sur L'Histoire Economique de l'Empire Turc-Ottoman*» adındaki eserinin bibliyografyasında mevcuttur. Ayrıca burada isimlerine rastlanamayan, Süleyman Südi Defteri Muktesid ve Abdurrahman Vefik: *Tekâlif kovaidi* adlarındaki eserleri de zikretmek lâzımdır — 1945 de Prof. Ömer Lütfi Barkan tarafından çıkarılan Osmanlı devletinin «*Kanunlar*» ve bilhassa bu esere konulan uzun bir mukaddime yeni ve mühim bir tedkik mahsulu olarak bize kıymetli bilgiler kazandırmıştır — Daha tamamlavıcı bibliyografya için Prof. Şinasi Altundağ'ın B. Ch. Nedkoff dan tercüme ettiği «*Osmanlı İmparatorluğunda Cizye*» adlı makaleye bakınız: *Bellekten*, sayı 32, s. 650.

⁷⁰ Meselâ şu eserler: D'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman*, c. 5, s. 15; c. 7, s. 233 — A. Heidborn, *Finances Ottomans*, 1-14.

büyük metod hatasına karşı Prof. Ömer Lütfi Barkan ; “Şu halde İslam devletlerinden her hangi birinin hukuk ve teşkilât nizamını tetkik etmiş olmak için, umumiyetle yapıldığı şekilde, fıkıh kitaplarında çok eski zamanlarda tesbit edilmiş olan ve ilâhî olduğu için değişmez farzedilen nazari hukuk prensiplerinden akıl yolu ile yapılacak istidlâllerle tarihi realiteyi canlandırmaya çalışmak gaytinden vaz geçerek, bu memleketlerde hakikaten tatbik edilmiş olan canlı hukuk ve teşkilât kaidelerini, her yerde ayrı bir vâkıa gibi tarihi usûllerle meydana koymak lâzım gelir,, diyor⁷¹.

Osmanlı teşkilât ve idaresini tetkik ederken işlenen başka bir hatâ da, gene bu XVII. asrın ortalarından itibaren, bazı seyyah ve müellifler tarafından müşahedelerine dayanarak bırakılan bilgileri imparatorluğun gerisinde kalan diğer üç asıra da teşmil etmek suretiyle devlet müesseselerinde âdetâ tekâmülsüzlük ve değişmezlik tasavvur etmek gibi bir zihniyete saplanmaktır. Hattâ aynı hatâyâ bir çok yerli müellifler de düşmüşlerdir. Meselâ, Süleyman Sûdi (Defter-i Muktesid’inde) ve Abdurrahman Vefik (Tekâlif Kavaidinde) “Devlet-i aliyyenin tanzimâtta evvelki Tekâlif Kavaidi,, diye bize hemen hemen tamamıyla XVIII. asrın vergi kaidelerini ve nevilerini anlatmışlardır. Bâzen daha eski devirlerden aldıkları misâller tamamen rivâyet şeklinde kaydolunmakta ve çoğu da hakikate uymamaktadır.

Şimdi, Osmanlı devletinin 1610 yılından evvelki vergi sistemini tetkik ederken, gerek yerli ve gerek yabancı müellifler tarafından ne kadar yanlış hükümler verildiği ve tarihi hakikatlar nasıl başka türlü tasavvur olunduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Osmanlı tarihinde vergi meselesinin nasıl bir önem taşıdığını anlamak için bütün devlet müesseselerinin vergi işi ile doğrudan doğruya ilgili olduklarını hatırlamak kâfi gelecektir. Devlet hizmetinde çalışanların büyük bir çoğunluğuna, hazine nakid akçe verecek yerde, reâyânın üzerinde bulunan vergilerden maaş tahsis olunması devlet mekanizmasına böyle bir karakter vermiştir. Osmanlı imparatorluğuna bu hâlin orta zamandan kaldığı tabiidir.

Vergi alma işinde, nevi ve miktar tayin olunurken, iki prensip ten hareket edilmektedir. Birisi İslâm hukuku, diğeri örf hukukudur. “Tekâlif-i şer’iye,, (cizye, ağnam, öşür vesaire...) İslâmî kaidelerin

⁷¹ Prof. Ö. L. Barkan, aynı eser, s. XIV.

vergileridir. “*Tekâlif-i örfiye*,” ise, *resm-i mücerred*, *resm-i arûs*, *resm-i bennak* vesairedir⁷².

Tekâlif-i örfiye'nin, yahut o zaman daha çok kullanılan tabiri ile, *rûsûm-ı örfiye*'nin teşekkülüne mahallî gelenekler ehemmiyetle tesir ettiklerinden dolayı, bu nevi verginin çeşitleri pek çoktur. İçlerinde imparatorluğun her tarafından alınanlar olduğu gibi, mahallî olanlar da vardır.

Şer'i vergilerin miktarlarını tayin hususunda fıkıh kitaplarına uymıya çalışılıyor. Örfî resimlerde ise, devlet işgal ettiği topraklarda kendisinden evvel yaşayan devletciliklerin kanunnamelerinde mevcut miktarları gözde tutmakta ve bâzı zaman da bunları azaltmaktadır. Bütünü kaldırdığı vergiler de görülüyor⁷³. Geçmiş devletin vergisini akçe olarak tesbit ederken, Osmanlı Devleti o eski devletin sikkesini akçe ile karşılaştırıyor ve yeni kanunnameyi kendi akçesini esas alarak koyuyordu⁷⁴.

İslâm hukukuna göre, mülkiyeti mîrînin sayılan köy topraklarını ellerinde tutan köy halkının devlete vermiye borçlu oldukları bütün *tekâlif-i şer'îye* ve *rûsûm-ı örfiye* her sancağa ait kanunnameye akçe ve mahsulün öşrü olarak inceden inceye târif ve tâyin olunmuştur. Mîrî topraklara sahip olduğundan dolayı vergi mükellefi olan kimseye kanunname dilinde “*raiyyet*,” adı verilmektedir. Bu vergileri almaya yetkisi olan memur da “*sahib-i raiyyet*,” sıfatını alıyordu. Gerek *tekâlif-i şer'îye* ve gerek *rûsûm-ı örfiyeyi* hazine hesabına toplamıyarak, devlet hizmetlisi olanlara verme âdeti Osmanlı devletini böyle teferruatlı ve uzun ömürlü kanunlar kabul etmeye sevketmiştir. Şu halde, vilâyet kanunnameleri tamamıyla vergi kanunnameleri karakterindedirler. “*Cürüm ve cinayetler*,” den “*cerîme*,” denen nakdî cezalar alınmakta olması cezâ kanunlarının

⁷² C h. Morawitz, XVII, ve XVIII. asrın şiddetli malî buhranları içinde doğan «*Tekâlif-i Örfiye*» ile klasik devir diyebileceğimiz XVI. ve XV. asrın kanunnameleriyle tarif ve tesbit olunan «*tekâlif-i örfiye*» sini birbirine karıştırdığı için, bu nevi vergilere keyfi sıfatını kullanmaktadır: *Les finances de la Turquie*, p. 3.

⁷³ Meselâ Budinde Sahib-i raiyyet olanların eski geleneklerden faydalanarak almaya devam ettikleri «*bid'at*» lar, şikâyet üzerine 13 sefer 979 tarihli bir fermanla kaldırılmışlardır: *Müh.* 12, s. 320.

⁷⁴ Prof. Ömer Lütfü Barkan'ın yayınladığı *kanunnâmelerde misaller* çoktur, meselâ s. 130, *Diyarbakir Kanunnâmesi*.

da vergi kanunnameleri arasında yer almalarını zarûri kılmıştır. Bâzı müellifler buna bakarak, Osmanlı devletinin âmme hukuku sahasında kendisine has bir hukuk yarattığını ileri sürmüşlerdir. Halbuki, bu adı geçen kanunnamelerin, reaya ile devlet münasebetlerinde ne gibi meseleleri içlerine aldıkları ve nelerin dışarda kaldığı üzerinde düşünülürse, geniş bir âmme hukuku tedvini faaliyetinin bahis mevzuu olamayacağı, bu kanunların vaz'ında hâkim olan yegâne gayenin reaya ile kendi hesabına vergi tahsil etmiye yetkili şahsın ihtilafa düşmelerini önlemek olduğu açıkça görülür. Bunu şu da isbat eder ki, vergi kanunnamelerine giren resimler tahsili hakkı memura, daha doğrusu dirlik (timar, has zeamet) sahibine verilmesi âdet olan vergilerdir⁷⁵. Tahsili hakkı devlete ait olan ve bütün reayayı ilgilendiren "Tekâlif-i divaniye," adındaki vergi neveleri kanunnâmelerde bahis mevzuu edilmiyor. Kanunların bu hususiyetlerinin, XVI. asrın sonlarından itibaren Osmanlı vergi usûlünün yeni bir şekle girmesi bakımından büyük bir önem taşıdıkları ilerdeki izahlarla anlaşılacaktır.

Bunlar gözde tutularak denebilir ki, devletin memur ile halk münasebetlerini tanzim etme gayreti, Osmanlı memleketlerinde "raiyyet ve sahib-i raiyyet," münasebetleri diyebileceğimiz ayrı bir hukuk sistemi doğurmuştur. Umumiyetle Avrupa müellifleri bunu feodal sistem karakterin de bulmakta ve bu suretle böyle bir bün-yede olan Osmanlı devletini feodal yapılı bir ortazaman devleti saymaktadırlar⁷⁶. Peşin verilen bu hükümler bizce hatalıdır ve tarihi vâkıanın esas hatları ile tasviri bunu ortaya koyar. Onun için yukarıda söylediğimiz "*sahib-i raiyyet ve raiyyet*," münasebetleri üzerinde biraz daha durmak lâzımdır.

Mîrî toprakları işleten ve fiilen üzerinde oturan köy halkı "*raiyyet*," dir. Şehir ve kasaba halkı, köy toprağı ekseler de, gelip burada yerleşmedikçe raiyyet sayılmıyorlar. "Raiyyet," hiç bir suretle toprağı bağılı değildir, arzu ettiği zaman, istediğı yere gidip yerleşebilir; bu gibi hallerde devlete (dolayısıyla *sahib-i*

⁷⁵ Yalnız Cizye kanunnâmelerde zikrolunduğı ve miktarı dahi (bir an için) tayin edildiğı halde hep devlete ait idi.

⁷⁶ Heidborn, *Droit public et administratif de l'Empire Ottoman*, p. 142-144; ch. Moravitz, adı geçen eser, p. 3.

⁷⁶ Heidborn bu tâbiri "*seigneur du sol*" şeklinde tercüme ederek timar sahibini feodal farzediyor : s. 144.

raiyyete) vermeye mecbur tutulduğu “*Çiftbozan resmi*,” toprağa bağlılığının müeyyidesi değil, toprağın boş kalmasından dolayı devletin gördüğü zararın tazminatıdır. Nitekim, bu toprak başka birisi tarafından ekilmeye başladığı andan itibaren bu tazminat da kalkar.

Raiyyet denen şahısların köy topraklarını ellerinde tutan ve fiilen bu topraklar üzerinde oturan insanlar olduğunu izahtan sonra, *sahib-i raiyyet*'in kim olduğunu da bilmek lâzımdır. Kanunnameye göre, bir köyün tımar adı altında bir dirlik addolunan vergilerine sahip olan şahıs “*sahib-i raiyyet*,” dir. Şu halde, başta padişah olmak üzere, bütün has, zeamet ve tımar tasarruf eden şahsiyetler dirliklerini teşkil eden bir kaç veya bir çok köylerden ibaret bir arazinin hudutları içinde oturan ve burada toprak tasarruf eden insanların “*sahib-i raiyyeti*,” oluyorlar. *Sahib-i raiyyet* boşalan (toprak sahibi evlatsız öldüğü veya üç sene müddetle tarlasını ekmediği hallerde) toprakları “tapu resmi,” mukabilinde satmak selâhiyetine sahip olduğu için “*sahib-i arz*,”⁷⁷ vasfını da taşımaktadır; aynı zamanda devletin topraklar üzerindeki mülkiyet haklarını (köylülerin topraklarını istedikleri zaman satmamaları için) da bu son sıfatla korur. Bu izah bize iki tabir (*sahib-i raiyyet* ve *sahib-i arz*) arasındaki hukukî ifade farkını da gösteriyor.

Dirlik sahibinin (feudataire) *raiyyeti* üzerinde en küçük bir adli selâhiyeti yoktur⁷⁸. Aksine, yukarda saydığımız selâhiyetle-

⁷⁷ «Sahib-i arz» lık sıfatı dirlik sahibine bugünün tapu memurluğu selâhiyetinden fazla bir selâhiyet vermediği halde, tâbirin mânâsının tesirinde kalan Avrupa'lı müellifler bunun feodal haklardan birisi olduğunu iddia ediyorlar: Heidborn, *Droit public et administratif de l'Empire Ottoman*, p. 142.

⁷⁸ Heidborn aynı eserinde dirlik sahiplerinin tımarları dahilinde, *sahib-i arz* sıfatlarından dolayı, bir nevi adli selâhiyetleri de olduğunu yazmaktadır, s. 142 - Prof. F. Köprülü de *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı «*Fıkıh*» maddesinde aynı fikri ileri sürmüştür. Fakat her iki müellif de böyle mühim bir hükmü isbat edecek bir misal vermiyorlar; öyle sanıyoruz ki, bu gene Osmanlı Devletinin XVIII. Asırdaki idarî kozukluk sıraları hâdiselerine göre verilmiş bir hükümdür. Hakikaten bu asırda sancak ve vilâyet paşaları fiilî bir adli selâhiyet elde etmişlerdi. Bazı mühim dâvâlar kendi huzurlarında görülüyor, resmen hâkim sayılan kadılar fiilen paşaların arzularına göre hüküm veriyorlardı. Esasen XVIII. Asır artık devletin feodal bir bünye kazandığı bir devirdir ve “Âyan,” denen kimseler feodal beylerden ibaretir.

rinin icrasında bile “*şer’-i şerif*,”in yüksek kontrolü altındadır. Mahkemenin bu kontrolünün kolayca temini için, bütün kadılık toprakları bir çok nahiyelere ayrılmıştır. Kadının emrinde bulunan ve kendisinin tayin ettiği naipeler kendisi namına bu nahiyelerin adli işlerini idare ederler ve dirlik sahipleriyle raiyyetleri arasındaki münasebetleri kontrolde tutarlar.

Timar dirliğine (bu tâbir altında bütün has, zeamet ve timarları anlamalıdır) sahip olanların idarî selâhiyetleri olup olmadığına gelince, burada vaziyet biraz karışıktır. Durumu bu bakımdan aydınlatmak için, timar dirliklerinin (sahiplerine temin ettikleri menfaat bakımından) iki kısma ayrıldıklarını bilmeye lüzum vardır :

1. “*Serbest timarlar*,” a (bunlar has, zeamet, dizdar ve vakıf timarları) sahip olanlar yukardaki selâhiyetlerinden başka, dirliklerini teşkil eden sâhanın âsâyişini de korumaktadırlar ve bu vazifelerini icra ettikleri esnada, kendilerine, “*rüsûm-u serbestî*,” adını alan ve en mühimi de “*cürüm ve cinayet*,” resminden ibaret olan bir gelir temin ederler. Fakat, bu dahi kadının kontrolüne ve hükmüne tâbidir. Serbest timarlılar, âsâyiş yetkisinden olarak, yalnız siyâset (idam) cezalarını infaz edemezler. Bunların “*tevcih beratları*,”ında serbest timarların “*ülumûm rüsûm-ı şer’iye* ve tekâlif-i örfiyeleriyle tevcih,” olunmuş buldukları kayıtlı bulunduğundan, kanunnamelerin raiyyete yükledikleri bütün resimler tamamıyla kendilerine aittir. Bununla beraber, devlet serbest timar raiyyeti üzerindeki en mühim haklarını gene kendisine alıkoymuştur. Bunlar, 1. adlî selâhiyet, 2. vergilerin en ağırı (III. Murad devrinden itibaren) olan tekâlîf-i divaniye ve cizye, 3. siyâset (idam) cezalarının icrası, 4. istediği zaman bu dirlikleri geri alabilme hakkı (çünkü bu timarlar irsî de değildir).

İşte Osmanlı timar (fief) rejiminin, feodal idare şekillerindeki bazı esaslara benzer (daha doğrusu benzetilmeye çalışılan) hususiyetler taşıyan serbest timar nevi kısaca bundan ibarettir.

2. Serbest olmayan timarlar ikinci nev’i teşkil ederler ve umumiyetle sipahi timarlarıdır. Sipahi timarına sahip olanlar kanunnamelerin nazârî olarak kabul ettikleri “*sahib-i raiyyet*,” şahsiyetini haiz olmaktan hayli uzaktırlar. Çünkü, bu gibi yerlerin âsâyişini temin ve muhafaza selâhiyeti sancakbeyi ile subaşıya aittir ve bu işten hâsıl olacak gelir de sipahi, subaşı ve sancakbeyine ortak

"hâsıl,, yazılmıştır. XVI. asrın ortalarından itibaren, subaşılığın, resmî bir memuriyet olmaktan çıkarak sancakbeyinin şahsî bir hizmeti haline geldiğini ve binaenaleyh âsâyiş işinin de tamamıyla beye bırakıldığını görüyoruz. Bazan bir tımarlı sipahinin tımarını teşkil eden yerin bir çok resimlerinden birisi veya bir kaçının başka bir sipahiye "hâsıl,, yazıldığını da görüyoruz. Denebilir ki, tımarı serbest olmıyan sipahinin tımarındaki riâyyet aslâ tam olarak kendisinin değildir. Yalnız, tımarın da "serbest tımar,,dan üstün bir tarafı bazı şartlar altında irsî olmasıdır. Fakat tımarına irsen sahip olan bir sipahinin tımarını elinden almak için o kadar çok sebep vardır ki, bu irsiyet de çok vakit nazarî kalıyor⁷⁹.

Bir köyün "serbest,, veya "serbest olmayan,, tımar, yahut "mukataa,, hali daimî olamaz. Devlet istediği zaman, meselâ serbest olan has topraklarını yeniden sebest olmayan tımarlar halinde sipahilere verebildiği gibi, tımarları da birleştirerek has verebilir. Mukataalar da aynıdır; bir yeri mukataa yaptığı gibi, mukataaları da dirlik olarak verebilir.

Buraya kadar verdiğimiz malûmat ile tımar sisteminin vilâyet idare usûlü ile olan ilgisinin derecesini göstermiş olduk. Bundan sonra sancakbeyinin tımar rejimi içindeki statüsünü tesbite çalışalım :

Heidborn sancakbeylerinin başında buldukları sancakları feodal birer bey sıfatıyla idare ettiklerini söylüyor; ona göre, Osmanlı vilâyetleri birer askerî şef olan vâlilerin dirlikleri mahiyetindedir. Yani, bir köy bir sipahinin dirliği olduğu gibi, bütün bir sancak da bir beyin askerî ve idarî selâhiyetine tâbi ve vergilerini topladığı bir dirliği (fief)'dir; hattâ, yukarıda dediğimiz gibi, bazı adlı selâhiyetleri de vardır. Bunun için de Osmanlı vilâyet idare usûlü feodal bir sistem durumu gösteriyor⁸⁰.

Bir defa, sancakbeyi başında bulunduğu sancağın aslâ sahib-i raiyyeti değildir; ancak bu sancağın her hangi bir kazâsında bulunan bir veya iki nahiyedeki has topraklarının sahib-i raiyyetidir ve burasını da voyvodasına bırakmıştır. Bey esasında askerî vazî-

⁷⁹ Meselâ, umumî arazi tarihlerinde, tahrir memumuru, tımarın eski defterdekine nazaran daha çok geliri olduğunu bahane ederek veya hakikaten böyle olduğu anlaşılarak başkasına verebilir; beylerbeyi sipahinin suçunu bulunca azleder; tımarlı sipahi sefere gitmezse tımarı elinden alınır, vesair ...

⁸⁰ Heidborn, aynı eser, s. 142.

fe ile mukellef olduğu için, bu has, hizmetinin karşılığı olmak üzere, kendisinin maaşındır. Bütün sancak üzerindeki selâhiyetine gelince, bu da sadece âsâyişin temininden ibarettir. Şu halde, sancakbeyi, sivil idare bakımından, sancağa dahil kazâların müşterek jandarma ve polis şefidir; o âsâyişi temin işini bir vazife olmaktan ziyade bu işten kendisine gelecek hâsılât için yapmaktadır; meselâ bâzen, her kazâ için ayrı olan bu vazifesini (yani subaşılık işini) iltizama da verebilir. Böyle olunca, sancakbeyinin vilâyet idaresiyle hiç bir alakası kalmıyor demektir. Esasen vilâyet (yani sancak) idaresi diye Osmanlı idare sisteminde sarîh bir mefhum yoktur. İlk ve son idarî taksimat kazâdır. Her kazânın âsâyişten başka akla gelebilen bütün idaresi kadıya aittir. Sancakbeyinin iltizam suretiyle veya kendi adına yolladığı subaşı da kadının emrindedir. Her kadı, diğer kazalarla hiç bir ilgisi olmamak üzere, "toprak kadısı,, adını aldığı gibi, subaşı da aynı mânâyı kasden "toprak subaşısı,, adını alır. Bundan başka, diğer kazâlar halkının sancakbeyinin oturduğu sancak merkezi ile (ki burası da kendi başına bir kazâdır) alâkalarının ne olduğu düşünülürse bu daha iyi anlaşılır. Yukarda tasvirini verdiğimiz üzere, her kaza toprağının timarlara taksimi ve kadının yüksek kontrolü altındaki kuruluş sistemi, reyanın devletle olan bütün münasebetlerinin bu iki müessesenin teşkil ettikleri bir idarî ahenge bağlanması demek olduğundan, bu da halk bakımından sancak idaresini lüzumsuz kılmaktadır.

Bütün, bunları düşünmesek bile, her sancak beyinin mansıbında daima muvakkat oluşu (Ocaklık üzere bey olanlar hariç) dahi tek başına Osmanlı ümerâsının feodal sıfatını haiz olmadıklarını kabule kâfi gelir. Diğer taraftan, bütün âmme haklarının nezaretçisi ve, modern idarî mefhumu göre, hükûmet merkezinin yegâne kararlı durumda idarecisi kadıdır⁸¹.

Hulâsa, devlet mîrîye ait saydığı bütün topraklar üzerinde oturan insanlara *tekâlif-i şer'îye* ve *rûsûm-ı örfiye* adını alan iki

⁸¹ Yalnız şurasını kaydetmek lâzımdır ki, Osmanlı kanunnâmelerine ve tarihî vâkıya göre çizdiğimiz bu idare plânı XVII. asrın başlarına doğru nazari kalmaya başlamış, ümera ve bilhassa onların adamları kadının kontrolünü hiç de kabul etmez olmuşlar ve reayâyı istedikleri gibi cerime ve resim ödemeye mecbur etmişlerdir. Artık bu sıra klasik Osmanlı idare ve teşkilâtının sonu sayılır.

gurup vergi koymaktadır. Bunların cinsleriyle miktarlarını kanunnamelerde tayin ve tarif etmiştir. Raiyyet adını verdiği köylü mükelleflerin verecekleri resimleri kendisi toplamıyor, hizmetindeki memurlara timar dirliği olarak veriyor. Hazineye ait mukataalar ve padişaha ait haslar dahi mültezimler, Eminler ve voyvodalarla idare olunduğlarından ve adı geçen kanunnamelere tâbi olma hususunda diğer timar dirliklerinden hiç bir farka mâlik bulunmadıklarından dolayı, bu hususta bir istisna teşkil etmezler. Reâyâ devlete borçlu olduğu vergilerin en mühim kısmını sahib-i raiyyete ödemektedir. Sahib-i raiyyetin raiyyetten alacağı vergiler kanunnamelerde miktar ve nevice tâyin ve târif olunduğu ve kadılar da bu hususa nezaret ettikleri için, sahib-i raiyyetin vergi alma selâhiyetleri bir tahsildarlıktan ileri geçmiyor. Başka idarî selâhiyetleri de olmadığı için, Osmanlı timar sistemi Avrupa feodalizmine benzetilemez.

Resimler ilk defa akçe olarak takdir olunmuşlar ve hemen hiç değiştirilmemişlerdir. Meselâ, bir altunun 35 akçeye geçtiği 1430 da resm-i bennâk 12 ve resm-i ağnam iki koyuna bir akçe idi. Bundan 170 sene sonra, yani 1600 de, bir altın 120 akçeye çıktığı ve akçenin gümüş değeri 3.4 defa azaldığı halde, bu adı geçen resimler oldukları gibi muhafaza edilmişlerdir. Bu anormal durumun sebeplerini ve neticelerini yerinde tetkik edeceğiz.

Buraya kadar bahsettiğimiz vergilerin kanunnâmelerin şümülü içinde olanlar olduğunu söyledik. Burada kaydolanması lâzım gelen diğer bir vergi nev'i de "*tekâlif-i divaniye*," dir. "*Avârız-ı divaniye*," dahi denen bu vergiler "*avarız akçesi*," "*nüzül*," "*sürsat*," "*kürekçi*," diye dört çeşit olarak görülmektedir ve XVII. asır devamınca adetleri daha da çok artmıştır. *Tekâlif-i divaniye* vergileri tamamiyle kanunnâmelerin şümülü dışında kalıyorlar. Bu vergiler hiç bir suretle şahıslara tahsis olunmazlar; iltizama dahi verilmiyorlar. Devlet bunları bizzat ve şehir-köy farkı gözetmeksizin bütün memleketten tahsil eder. Akçe olarak tayin olunmuş sâbit bir miktarları da yoktur. Her sene ihtiyacına göre alacağı miktarı fermanla tayin etmektedir. *Avârız-ı divaniye*, bir ferde veya mahsul, emlâk gibi servete değil, muayyen sayıda erkeklerden ibaret

bir mükellefler gurupuna salınıyordu ⁸². Ancak, bir şahsın bu vergiye tâbi olması için raiyyet evine ve tarlasına malik olması lazım gelmektedir. Şehirlerdeki oturan evlerin sahipleri de avârıza tâbi olduklarına göre, bir ev veya tarla sahibi olmak kâfi geliyordu, demektir. Bu vergileri toplamak üzere çıkarılan “*mübaşir*” lere verilen fermanlarda, her avârız hanesine düşen verginin bu haneyi teşkil edenler arasında müsavi nisbette değil, “*âlâ*”, “*evsat*”, “*ednâ*” diye üç dereceye ayrılarak tahsil olunması hakkında kayıtlar vardır.

Kanunnâmelerde miktarı akçe olarak tayin olunmuş olmakla beraber, bu vergiler yanında mutâlaası lâzım gelen bir resim de cizyedir. Tekâlif-i şer’iyeden olan bu resim de doğrudan doğruya devlet tarafından kendisi için tahsil olunuyor ve dirlik olarak şahıslara verilmiyordu. Aynı zamanda, tekâlif-i divaniye gibi dâimâ değişmiştir; ilk kanunnâmelerde tayin olunan miktarlarına sâdik kalmadığı görülmektedir.

Şu halde bütün devlet vergilerini iki kısım olarak kabul ediyoruz. Birinci kısım vergiler umumiyetle raiyyet denen köylü mükelleflerden ve şehirlerde ticaretle alâkaları olanlardan alınır. Bunlar kanunnamelerde en ince teferruatına kadar târif ve akçe olarak tayin olunmuşlardır. Zamanla değişmemekte ve sâbit kalmaktadırlar. İkinci kısım vergiler *tekâlif-i divâniye* vergileri ile cizyeden ibarettirler. Bunları doğrudan doğruya devlet kendisi tahsil ediyor; miktarları her sene fermanlarla tayin olunuyor. Sefere çıkılırken şehirdeki esnaftan istenen “*orducular*” için toplanan masraf da bir nevi tekâlif-i divaniyedir ve bunda da miktar zamana tâbi oluyor.

2. Vergi toplama teşkilâtı

Kanunnamelerle tayin olunan vergilerin hizmet erbabına “*tımar*” dirliği ve hazineye mukataa olarak tahsis olunduklarını söylemiş-tik. Hizmet sahiplerinin kendilerine tophıyacıkları resimler hususunda resmî bir vergi toplama teşkilâtı plânına uydukları hatıra

⁸² Bazı müellifler tekâlif-i divâniye denince, tekâlif-i örfiyeyi anlamışlardır; meselâ Abdurrahman Vefik, *Tekâlif kavaidi*, s. 69. Bu yanlışlığın sebebi Tarihi tekâmülün bilinmemesi ve XVIII. Asra göre hüküm verilmesidir. Tekâlif-i örfiyenin tekâlif-i divaniye manasına gelmediğini izahımız gösterecektir. Ayrıca Ö. L. Barkan’ın adı geçen eserinde indeks: *rûsûm-ı örfiye* tabiri.

gelemez. Has ve zeamet sahipleri dirliklerinin başına voyvodalar yolluyorlardı. Bunlar da, hasın genişliğine göre, kendilerine tayin ettikleri subaşları yardımı ile vergileri toplamakta idiler. Serbest olmayan tımarlarda sipahi ve sancakbeyinin adamı ayrı ayrı, kendilerine "hâsıl,, yazılan vergileri almakta idiler. Resimlerin çoğu mevsimlerle ve bazen aylarla kayıtlı idi; meselâ "Mart mahsulü,, (ihtimal ağnam) bu ayda alınıyordu. Ziraî mahsûl ile ilgili olanlar da "hasad,, başlaması resmen tescil olunduktan sonra alınmaya başlanıyordu. *

XVI. asrın ortalarından beri, resmî hüviyetlerini kaybettiklerini ve sancak beylerinin hususî memuru haline geldiklerini söylediğimiz subaşlarının serbest olmayan topraklardan beyler için aldıkları "rûsum-ı serbestî,, isimli resimler "cerîme,, "resm-i arus,, "yave,, "kaçgun,, "mal-ı gaib,, gibi şeylerdir ve bunlara "bâd-i havâ,, dahi deniyordu.

Dirlikler, ister serbest (has, zeamet ve bazı tımarlar) olsun ister olmasın, hepsi de "şer-i şerif,,in kontrolü altında olduğunu söylemiştik. Kadı kazası dahilinde serbest dirlik teşkil eden nahiyelere ayrı ayrı naipeler yolluyarak bu vazifeyi yaptırırđ. Gerek sancakbeyinin adamları ve gerek voyvodalar âsâyîş vazifesini temin esnasında, çıkan hadiselerden "hükm-ü kadı lâhik olmadan,, cerîme alamazlardı. Daha bir çok resimlerin tahsili için de yine kadının hükmü lâzım geliyordu. Onun için naipelerin mevcudiyeti reâyânın hukukunu koruma bakımından gayet mühimdir.

Devlet hazinesine ayrılan vergilerin tahsiline ait teşkilât şöyle kurulmuştur: Merkezde hazine-i hümayûn defterdarı, vilâyetlerde vilâyet hazinesi defterdarları vardı⁸³. Meselâ Halep hazinesinde "Halep defterdarı,, Karaman hazinesinde "Karaman defterdarı,,... Devlet hazinesine ait vergileri üç gurupta toplamak mümkündür: 1. Mukataalar, 2. Pâdişah hasları, 3. Kanunnâmelerin dışında kalan tekâlif-i divaniye; bunların her üçü de ayrı teşkilâta ve tahsil usûlüne tâbi idiler.

Mukataalar: XVI. asırda henüz devletin en mühim gelirini temin eden bu vergileri vilâyet defterdarlıkları idare etmekte

⁸³ Merkezdeki defterdarlar zamanla iki üç hatta dört olduğu veya bazan eksildiği gibi vilâyetlerdeki defterdarlıkların da bazıları kaldırılarak nezarete çevrildikleri veya tekrar ihdas olunduıkları çok görülmektedir.

idiler. Mukataalar ya bir mültezime veriliyor veya emanet ile idare olunuyorlardı. İltizamı tutanlar zaimler, çavuşlar ve tımar erbabı idi. Kapıkulları 1559'dan itibaren sancaklarda yerleşmiye başladıklarından dolayı, bu iş, bunların, bilhassa altı bölük sipahilerinin ellerine geçmişti. Asrın sonuna doğru yahudilerin de mukataa iltizamları tuttıkları görülmekle beraber, henüz fazla değildi. Mukataa emanetle idare olunursa, her mukataaya bir emin ve bir de kâtip (kapıkullarından) tayin olunuyor ve kendilerine ulûfe veriliyordu. Vilâyet defterdarlarına bağlı olan eminler mukataalarını teşkil eden köylere veya gelir sahalarına "âmil,, denen adamlar yollamakta idiler. Âmiller hakiki tahsildarlar olup, halktan tahsilâtı veya mahsulü alanlar bunlardı. Eminlerin hesabını görmek ve topladıkları paraları teslim alarak hazineye yetiştirmek vazifesi verilen memurlara "havâle,, deniyordu. Bunların eminlerden alarak yolladıkları toplu paraya "irsâliye,, adı verilmekte idi. Teşkilâtı geniş olan mukataalara ayrıca kadılarından (ki bunlar mâzûl veya vazifeli olabilirler) mukataa müfettişleri tayin olunuyordu. Bu kadı - müfettişler eminler ve onların âmilleriyle reâya arasında çıkan anlaşmazlıkları hallederlerdi ⁸⁴.

Pâdişah hasları : ya voyvodalar veya mültezimler vasıtasıyla idare olunmakta idiler. Çok geniş olan ve en zengin yerlerden seçilen bu hasları tutan mültezim yahut voyvodalardan tahsil ettikleri paraları almak için gene merkezden "havâle,, olarak müteferrikalar yollanıyordu. Hass-ı hümâyûn mübaşirleri dahi denen bu memurlara "mübaşir akçesi,, olarak hâsilâtın yüzde 6 sı nisbetinde bir ücret ödeniyordu. Fakat bu, hazineye değil hassı tutan şahıs hesabına sayılırdı. İltizamı tutan voyvoda veya mültezim Kapukulu (yeniçeri veya sipahî) ise bu ücret yüzde 3 olacaktı. XVI. asrın sonlarına doğru memleket içlerinde kapıkullarının, bilhassa altı bölük halkının, nufuzları çok kuvvetlenmiş ve sayıları da ziyâde kabarmış olduğundan, pâdişah haslarının idaresi de hemen hemen

⁸⁴ Konya kadısı 1571'de yolladığı şikâyetinde âmillerin ve adamlarının halka zulmettiklerini, harman zamanı mahsulü ölçmeye gelmiyerek tahmin ile fazla öşür almak istediklerini ve razı olunmazsa kasten geç giderek zahireyi kaldırmaya müsaade etmediklerini ve bu suretle halkın harmanı geç kaldığını bildirmiş ve bunun üzerine yollanan fermanda mukataa müfettişlerinin vazifesi bir taraftan halkı emin ve âmillerin zulmünden korumak, diğer taraftan hazinenin zarar etmemesine çalışmak olduğu ihtar olunmuştur (*Müh.* 12, s. 922).

hep bunların eline geçmiş bulunuyordu. Hasları idare edenlerden "irsâliye,,lerini almaya "havâle,, giden derğâh-ı âlî müteferrikalarının yüzde 6 gelirleri bu yüzden, hemen tamamen, yüzde 3 akçeye düşmüş bulunuyordu. Müteferrikalar bu meseleyi topluca şikâyet ettiklerinde, kapıkulu olan mültezim veya eminlerin dahi yüzde 6 vermeleri için 1585 de kadılara umumî bir ferman yollandı⁸⁵.

Tekâlif-i divaniye ve cizye : bu vergiler her sene doğrudan doğruya İstanbul'dan yollanan mübaşirler ve yanlarındaki kâtipleri vasıtasıyla toplattırılıyordu. Tabii, bunlar umumiyetle kapukullarından (Sipâhilerden) seçilmekte idi. Biihassa cizye mübaşirleri ve kâtipleri mutlaka altı bölük sipâhilerinden oluyordu. Mübaşirlere mühürlü ve nişanlı defterler ve fermanlar verilerek kadılara yollanırdı. Cizye mübaşirine ve kâtibine, gene mükellefler hesabına olmak üzere, yüzde 10 akçe "*mübâşir maişeti*," (gulâmiye) alınıyordu.

XVI. asrın sonlarına doğru tekâlif-i divaniye için "mübâşir maişeti,, dâima 30-40 akçe arasında olarak ferman olunmakta idi. Bu son nevi tekâlifin tahsilinden daha ziyade kadılar mes'ul tutuluyordu. Hele bedel yerine *kürekçi* veya *nüzül zahiresi* istenirse, kadı kendi eli ile götürüp teslim etmiye mecbur tutuluyordu.

3. Vergi sisteminin değişmesi

Para rejiminden bahsederken ana sikke olan akçenin Fâtihten devrindenberi 3.4 defa küçüldüğünü, bu yüzden altunun 35 den 120 akçeye çıktığını söylemiştik. Tabii halk arasındaki altın fiyatı bu resmî rayici çok vakit tutmuyordu. Bu hâdise her şeyden evvel, yukarıda esaslarını anlattığımız vergi sistemini temelinden sarsmaya başlamıştı. Çünkü, akçenin en kıymetli zamanında tesbit olunan resimler hiç değişmiyordu. Hükûmet, her yeni arazi tahriğinde, eski defterdeki kanunnâmelerde tâyin edilmiş bulunan "akçe miktarı,, resimleri aynen muhafaza etmekte büyük bir hassasiyet göstermekte idi. Bir koyun 20 akçeye satılırken alınan yarım akçe ağnam resminin, koyun 100 akçeye çıktığı zaman yine aynı kalamıyacağı aşikâr iken, hükûmetin vergileri yeni rayiçe uydurmaya teşebbüs etmemesinin sebepleri ne olabilir ?

⁸⁵ Ankara Etnografya Müzesi, Ankara Ş. Sc. No. 2, s. 128.

Bazı müellifler bunu sistemin muhafazakârlığına yüklemek istiyorlar⁸⁶. Fakat böyle bir hüküm şekle bakılarak verilmektedir. Bu suale tarihten realiteye yakın bir tarzda cevap verebilmek için, hem hâdiseleri ve hem de muhafazakârlık sıfatı verilen sistemi tarihi tekâmül seyri içinde görmek şarttır.

Bir defa, yukarıda tasvirini verdiğimiz iktisadî darlık hükûmet kadar ve belki ondan daha fazla halkı sarsmıştır. Daha Kanunî devrinde geçen pek çok hâdiselere bakarak diyebiliriz ki, reâyâ mevcut vergi miktarını bile ödemek hususunda müşkilât çekiyor ve itirazlarda bulunuyordu. Yunan, Sırp ve Arnavutluk taraflarında, XVI. asrın ortalarında, vergilere karşı alenî ayaklanmalar görülmekte idi. Her taraftan gelen şikâyetlerde ve vergi ihtilaf, larında hükûmet hemen daima reaya lehine hareket etmek ihtiyacını duyuyordu. Bu asır devamınca yapılan bir çok umumî arazi tahrirleri esnasında, tahrir memurları ile halk arasında şiddetli ihtilâfların çıkmış olduğu vekayinamelere bile geçmiştir⁸⁷. Bu tahrirlerden hazinenin oldukça şiddetli olan para darlığını giderecek fazla gelir kaynakları elde etmeyi (yani dirliklerden ifrazlar bularak mukataalara ve padişah haslarına katmayı) düşünen ve hattâ buna büyük bir ümit bağlayan hükûmetin, bütün itirazlara rağmen, dirlik (has, zeamet, tımar) sahiplerinin zararına hareket etmeyi resimleri yükseltmeye tercih etmesi de ancak vergi mükellefinin daha fazlasını kaldıramıyacağına katî surette inanılmış olduğunu gösterir. Esasen kanunnamelerin şümûlü içine giren vergiler yükseltseydi bile, bununla devlet hazinesinin ihtiyacı aslâ karşılanamazdı. Çünkü, yukarıda kaydettiğimiz, üzere, bunların büyük bir ekseriyeti dirlik sahiplerine ait bulunuyordu; hükûmetin elinde mukataalar ve padişah hasları vardı. Bir taraftan masrafların gittikçe genişlemesi, diğer taraftan, mevcut iktisadî darlık gibi iki taraflı tesirle hazine-i hümayun öyle bir malî kriz içinde idi ki, devlet yalnız hass-ı hümayunların ve mukataların resimlerini hazinenin ihtiyacına göre arttırmaya kaltığı takdirde, böyle yerlerin reâyâsı bunun altından kalkamayacağı gibi, sistemin karakteri icabı, bütün "sahib-i raiyyet,, olanlar da kendilerine

⁸⁶ B. Ch. Nedkoff, *Osmanlı İmparatorluğunda cizye* (Prof. Dr. Ş. Altındağ tercümesi). Belleten, sayı: 32, s. 619.

⁸⁷ Âlî, *Küh ul-Ahbar, Nuruosmaniye yazması*, No. 3407, yap. 304.

"hâsıl,, yazılan resimleri aynı ölçüde almayı isteyeceklerdi. Buna bir misal olmak üzere, şu hâdiseyi zikretmek kâfidir: 1596 da Çağalazâde Sinan Paşanın sadr-ı âzamlığı sırasında, yalnız mukataalara ve hass-ı hümayûnlara dahil olan yerlerin ağnam resimleri bir misli arttırılarak, her koyuna bir akçe alınmak için fermanlar çıkarılmış ve dirlik (has, zeamet, tımar, vakıf) sahiplerinin, gene "Kanun-u Kadım üzere,, iki koyuna bir akçeden fazla alamıyacakları tasrih olunmuştu⁸⁸. Böyle olduğu halde, hemen her tarafta voyvodalar, tımar sahipleri, vakıf nazırları da her koyuna bir akçe istemekte gecikmediler, bu mesele uzun bir şikâyet mevzuu oldu.

Hükûmet kanunnâmelerdeki resimleri yükseltmeye kalktıkça, bazı kalem sahipleri buna olan itirazlarını gizlememek suretiyle umumî hissiyata tercümen olmuşlardır. Meselâ, bir kanun mecmuasının sahibi, bu ağnam meselesinden bahsederken, "bu bid'at-i seyyiyeyi Sinan Paşa etmiştir cevabın âhirette vere,, demekten kendini alamamaktadır⁸⁹. Celâli karışıklığı 1603 den itibaren "büyük kaçgunluk,, adı verilecek ölçüde köylüleri yerlerinden kütle halinde oynattığı zaman, tımar ve has sahipleri gelirlerinin azalmasından bahisle, tedbir alınmasını istediklerinde, "çiftbozan resmi,, 75 den 300 akçeye çıkarılmış⁹⁰ ve bu husus kanunnâmelere işaret olunmak üzere fermanlar yollanmıştı. Buna karşı aynı itiraz yollu bir hissi ifade eden kayıt da Trabzon kanunnâmesinin kenarına konmuştur⁹¹.

Hükûmet, çok eskidenberi halkın müşkil vaziyette olduğunu, kanunnâmelerin akçe rayicine göre daima değiştirilmesi yolu tutulduğu takdirde iyi netice vermeyeceğini bilmekte idi; halktan fazla resim alan kadılar ve ümerâ ile de her zaman mücadele ediyordu. Daha Fâtih devrinde kadılara sık sık yollanan fermanlarla kanunnâmelerdeki resim miktarlarının en ince teferruatına

⁸⁸ A y a s o f y a k ü t ü p h â n e s i, yazma No. 2894, yap. 32.

⁸⁹ A y a s o f y a k ü t ü p h â n e s i, yazma No. 2894, (aynı kanunnâme).

⁹⁰ H e i d b o r n çiftbozan resmini eslında 300 akçe sanmakta ve 1603 den evvel yalnız 75 akçe olduğunu bilmemektedir. Yalnız bunda değil diğer bir çok vergilerde de ne XVI. ve ne XV. asrı bilmediğinden imparatorluğun en müşkül zamanları olan sonraki asırların (bilhassa XVIII. asır) meydana getirdikleri ağır vergi şartlarını devletin bütün tarih boyunca olan aslı vergi rejimi sanmaktadır: *Les finances Ottomans*, p. 18.

⁹¹ Prof. Ö. L. B a r k a n, *Osmanlı kanunnâmeleri*, s. 59.

kadar hatırlatılması halkın vergi verme hususundaki aczinin bir ifadesinden başka bir şey değildir. Aynen hükümet gibi para darlığı çekmete olan dirlik erbabı tarafından, birer bahane gösterilerek resimlerin arttırılması için yapılan teklifler daima reddolunuyordu. Budin beylerbeyisi Macaristan'da çiftçi halkın şehirlere göçmekte olduklarını, bundan dirlik sahiplerinin zarar etmeye başladıklarını ileri sürerek, çiftbozan resminin 75'den 150 akçeye çıkarılması için 1571 (979) de bir teklifte bulunmuş, fakat reddolunmuştu⁹².

Birinci derecede ziraî ekonomiye dayanan Osmanlı klâsik vergi sisteminin yalnız çiftçi halkı "raiyyet,, tanıdığını söylemiştik: Eğer kanunnameler akçe reyicine uydurulsaydı en çok bu zümre halkın yükü artacaktı. Halbuki başka bir bahiste tetkik olunacağı üzere ziraî ekonomi kriz geçiriyordu ve köylü perişandı.

Hülâsa, yalnız hazinenin hissettiği para ihtiyacını karşılamak mecburiyeti ile hareket ettiğini gördüğümüz hükümet, bu ihtiyacı karşılamıyan, buna mukabil, reâyâ için yeni bir felâket teşkil edecek olan böyle bir yola gidemezdi; hiç bir zaman da gitmedi. Hâdis, kendisini yalnız devlet hazinesinin masraflarını karşılayacak olan yeni bir vergi toplama formülü aramaya zorlamakta idi. Akçenin gümüş miktarı hep küçülmekte olduğu halde, altunun sâbit kıymette tutulması, "cedid akçe,, kesilirken, eski akçeden elde toplanabildiği ölçüde gümüş tasarrufu yapılması ve nihayet yukarıda dediğimiz gibi, mukataaların ve devlet hasırlarının arttırılması hep muvakkat bir zaman için para temin eden tedbirler olarak kâliyordu. 1548 sıralarında altunu 40 dan 60 akçeye çıkarma zarureti, hazineye ve bütün dirlik sahiplerine akçe miktarlı resimlerinden temin edecekleri hâsılâtın 1/3 ni kaybettiirdi; hele asrın sonunda altun 120 akçe olunca bu kayıp 2/3 olmuştu.

Kanunînin son zamanlarında, hazineye varidat temini için çareler arandığı sırada, arazi tahrir memurlarına ümerânın ve timar erbabının dirliklerini dikkatli yazmaları ve "ifraz,, lar bulmaları için talimat verildiği görülmektedir. Dirlik erbabının bütün şikâyetlerine rağmen, tımarların ve hasırların gelirleri defterdekenden çok fazla oldukları bahanesiyle, hemen hepsinden derecelerine göre haylı "ifrazlar,, elde edildiğini, neticede "ifraz-ı cedid,, muka-

⁹² Müh. 12, s. 320 (Budın beylerbeyisine 13 Safer 979 tarihli hüküm).

taalarının ortaya çıkmasından anlıyoruz. Öyle görünüyor ki, tımar rejimine vurulan en mühim darbe bu "ifraz,, elde etme gayretinin devam edip gitmesidir⁹³. Mansıpların tevcihinden alınan harçların gittikçe yükselerek, III. Murad devrinde, resmî bir rüşvet haline gelmesi de esasında yine hazineye vâridât bulma gayretinden ileri geliyordu⁹⁴. Ayrıca, masrafları azaltma yolunda da çalışılmıştır. Meselâ, Kanunî'nin 1554'de Amasya'da aldığı bir karara dayanılarak, yüksek ulûfeli kapıkullarının çok çok tımara çıkarılmaları suretiyle tasarruf sağlanmak gibi bir âdet yerleşmiş bulunmakta idi⁹⁵. Yine bu ulûfelerden tasarruf tedbiri olmak üzere, Erzurum ve çevrelerindeki pek çok kalelerin muhafazalarına, 5 akçelik ulûfelerine bedel olarak umumiyetle bin akçelik tımarlar verildiğini görüyoruz⁹⁶. Böyle bir hareketin dahi tımar rejiminin ziyadesiyle aleyhine olduğu meydandadır. Halbuki hakikatte hükümetin masraflarını yükseleten bir sebep de gene tımarın bozulması meselesi idi. Çünkü, tımarlı sipahiliğin zaafa düşmesi nisbetinde de devletin ulûfeli askerlerini arttırması ve ancak o suretle uzun harplere (bilhassa III. Murad devrinin İran ve Avusturya harplarına) devam etmesi zarûreti hâsıl olmuştu.

Hükümet, kanunnamelerdeki resimleri yükseltmekle, hazineye bir şey elde edemeyeceğini, bundan ancak dirlik sahiplerinin kazanmasına mukabil, reyanın ezileceğini bildiği için, saydığımız tedbirlerle de masraflarını karşılamayınca, yalnız devlete ait olduğunu ve kanunnamelerin de şümûlü dışında kaldığını söylediğimiz "tekâlif-i divaniye,, nevine dahil vergileri ve cizyeyi ele aldı ve bunları tedricen arttırmaya başladı. Şimdi bu vergilerin yükselme seyrini takip edelim: "Tekâlif-i divaniye,, yahut "avârtız-ı divaniye,, denen bu vergilerin şehirli veya köylü, tarla yahut ev sahibi olan erkek mükellefler grupundan alındığını söylemiştik. Bu gruba

⁹³ Meselâ, 1566'da Muharrir Bostan İspir, Bayburt ve Tercan kazalarından 10 yük «ifraz» bulmuş ve hass-ı hümayûna katmıştı; Diyarbakır vilâyeti muharriri de pek çok ifraz bulmuştu. Tahrir memurlarına itiraz dinlememeleri için emirler veriliyordu (Müh. 5, s. 3 ve 275).

⁹⁴ Âlî buna rüşvet adını vererek III. Murad'ı tenkit ediyor; aynı yazma, yap. 504.

⁹⁵ Tımar rejiminin bozulması adındaki makalemiz: *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. III, sayı 4.

⁹⁶ Müh. 3, s. 549 (Halbuki kanun gereğince en az 3000 akçelik tımar almaları lâzımdır).

“avâriz hanesi,, deniyordu. XV. ve XVI. asırlarda bir avâriz hânesinin kaç kişiden teşkil olunduğuna dair elimizde rakkam yoktur. Ancak I. Ahmed’in tahta geçtiği sırada, yani 1603 de, bunu tesbit edebilmekteyiz, Balıkesir taraflarında, avâriz hanelerini yazarken yapılan yolsuzluklar dolayısıyla, halkın şikâyeti üzerine, bu hususta tahrir memuruna yazılan fermada, avâriz hanesinin yazılmasında tutulan ölçü hakkında malûmat verilmiştir. Buna göre, muharrire “üç bennâk ve altı mücerred bir hane hesabınca reyanın kudret ve tahammüllerine göre tahrir edesin,, diye talimat veriliyordu⁹⁷. Bundan, dokuz erkeğin bir avâriz hanesi itibar edildiğini anlıyoruz.

Yavuz Selim’in Mısır seferine hazırlandığı 1516 (28 zilhicce 921) de Edremit kadılığına salınan nüzül zahiresi 80 İstanbul mud’u ve 16 İstanbul kilesi (bir mud 20 kile ve bir İstanbul kilesi 20 okka) idi. Bu tarihte bu kazâ 1422 avâriz hanesi olduğundan, her avâriz hanesine bir İstanbul kilesinden biraz fazla un düşüyordu ki, o zamanın fiyatlarına göre 10-12 akçeyi geçmez. Nüzül zahiresini cemetmek üzere bir mübaşir yollanmıştı; kadı, bu zahireyi tahsil ettikten sonra, kendi elile götürüp Kayseri’ye teslim edecekti. Onun için, kadının yol harcı ve “mübaşir akçesi,, ile birlikte hesaplanması lâzım geleceği dolayısıyla, her hanenin vasatı 20 akçe nüzül ödemiş olacağı tabiidir⁹⁸.

Kanunî devrinin büyük masraflı harpleri ve daimî bir şekil alan deniz seferleri *tekâlif-i divanieye*’yi daha fazla bir vergi şeklinde inkişaf ettirmiştir. 1521 (928) de, sahilleri muhafaza için hazırlanan donanmaya masraf olarak, Balıkesir sancağında mevcut 9012 avâriz hanesinin her birisine 30 akçe avâriz (yani kürekci bedeli) salındığını görüyoruz. Her 13 haneden bir kişi olmak üzere, 50 *âlâtçı* ve 599 *azap* yazılarak, toplanan avâriz akçesinden kendilerine birer aylıkları (hırısırtıyana 80, müslümana 106 akçe) peşin verilecekti. Azaplara, ulûfelelerinden gayrı, “ilden,, akçe aldırarak suretiyle zulmettirilmemesi de ehemmiyetle kaydolunuyor ki, bundan, bu gibi kafilelerin yardım adı altında halkı soyma âdetinde oldukları mânâsı çıkar. Mübaşirlerin ve kadıların alacakları ücretle beraber, bu yılın kürekci bedelini, en az 40 akçe kabul etmek mümkündür. Aynı sancaktan, 1537 (Şaban 944) de istenen “kürekci ve âlâtçı,, bedeli her avâriz hanesi

⁹⁷ Topkapı Müzesi Arşivi, *Balıkesir Ş. Sc. No. 3, s. 264.*

⁹⁸ Topkapı Müzesi Arşivi, *Edremit Ş. Sc. No. 1, yap. 44.*

başına 50 akçe idi. Bu vazifeye memur olanların "hizmet,, akçelerini de buna ilâve edince, bu yıl, her hânedan 60-65 akçe tahsil edilmiş olduğu anlaşılır⁹⁹. 1564'de (Receb 972) Trabzon'un her 20 avarızhânesinden bir kürekçi istenmiş ve halk da bir kürekçiyi 22 floriye tutmuşlardı ki, bir avâriz hânesine 66 ve "hizmet,, akçesiyle birlikte, ortalama, 80 akçeden aşağı salma hesaplanamaz¹⁰⁰,

III. Murad devrinde, uzun harpler dolayısıyla, *tekâlif-i divâniye* vergileri hem artmaya ve hem de "her seneye mahsup olmak üzere,, tahsil olunmaya başlandı. Böylece avâriz vergileri de artık kanunnâmelerin şumulü içinde olan vergiler gibi her yıl ödenmesi zarûri birer "mûtad,, tekâlif haline gelmiş bulunuyordu. 1592 (1001) de Balıkesir sancağından her 20 avarızhânesi başına bir kürekçi istenmiş, halk bunun için 2700 akçe ödemişlerdi. Bu rakam 20 ye bölünürse 135 akçe düşer; buna hizmet akçesini de ilâve etmek suretiyle, bu yıl kürekçi bedelinin her avarızhânesinden, aşağı yukarı, 160 akçe tahsil edilmiş olduğunu kabul edebiliriz¹⁰¹.

1593'de (1002), 1500 avâriz hânesinden ibaret Ankara kadılığından, kürekçi bedeli, her 12 hâneye bir kişi hesabı ile, 2500 akçe (ki toplamı 323.750) istenmişti. Burada bir hâneye 210 ve "hizmet,, akçeleriyle birlikte, takribî 250 akçe düştüğü hesaplanabilir¹⁰². Bir sene sonra Balıkesir sancağında da, halkın, aynı masrafla, 15 haneye bir kürekçi tuttıkları görüyor.

XVII. asrın başlarına kadar, bir sancaktan, yerinde adletlerini saydığımız tekâlif-i divaniye vergilerinin hepsinin de istendiğine veya içlerinden birisinin, meselâ kürekçi akçesinin her sene tahsil olduğuna dair bilgi tesbit edemedik, Fakat bu asrın başından itibaren, artık her *tekâlif-i divâniye* nevinin senede bir defa alındığını ve giderek aynı yıl içinde dört nevinin birden toplandığını görüyoruz. *Tekâlif-i divâniye*'nin halk için ne müthiş bir vergi haline geldiğini anlamak için, yalnız kürekçi bedelinin 360 ve buna

⁹⁹ Topkapı Müzesi Arşivi, *Edremit Ş. Sc. No. 2* yap. 113 (22 Cemaziyülevvel 944 tarihli hüküm); se. No. 9. yap. ? (Gurrei Şaban 944 tarihli hüküm).

¹⁰⁰ Topkapı Müz. Arş., *Trabzon Ş. Sc. No. 4*, ? (Receb 972 tarihli hüküm).

¹⁰¹ Topkapı Müz. Arş., *Balıkesir Ş. Sc. No. 2*, s. 109.

¹⁰² *Ankara Ş. Sc. No. 5* s. 275.

ait mübaşir ücretinin 40 akçe istendiğini kaydetmek kâfidir. Buna kadının ve diğer alâkalı hizmet erbabının "hizmet akçelerini," de katmak suretiyle, artık kürekci bedelinin her avâız hanesinden, yılda ortalama, 500 akçe alındığını tahmin etmekte hatâ etmiş olmayız. Aynı sıralarda "sürsat," zahiresi yerine, 300 akçe "bedel-i mekkârî," isteniyordu. Bunun da hizmet akçesi ile 400 olacağı tabiidir. Ayrıca *bedel-i nüzül* de her sene isteniyordu ve miktarı da kürekci bedeli kadardı. Görülüyor ki, yalnız kürekci bedeli, yüz sene evveline nazaran, tam 25 misli artmış bulunmakta idi. Artık reayanın devlete ödemeye mecbur olduğu vergilerin en mühim-i ve ağır olanı "*tekâlif-i divaniye*,"ler idi. XVII. asır devâmınca, her haneden yılda, takriben, 2000 akçe alındığı görülüyor ki, bu dokuz mükellef şahsa taksim edilirse 222 akçe çıkar. Şu halde bir evde, bir baba ile bir oğul olarak, iki mükellef bulunduğunu farzedelim; böyle bir ev yılda, aşağı yukarı, 450-500 akçe *tekâlif-i divaniye* ödiyecekti.

Kanunnamelerde miktarı tesbit edilmiş olmasına rağmen, devirden devre değişen ekonomik şartlara göre ayarlanması ve aynı zamanda dirlik erbabına "hâsıl," kayıt olunmuyarak, hemen dâimâ devlet hazinesi namına tahsil edilmiş bulunması itibarile, *tekâlif-i divaniye* vergileri yanında mütalâa olunmasını zaruri gördüğümüz "cizye," vergisinin klasik devirdeki inkişafı üzerinde de biraz durmak istiyoruz. Çünkü, bu vergi hıristiyan reayayı ilgilendirdiğinden dolayı Avrupalı müellifler tarafından hususî bir dikkat mevzuu olmuştur. Fakat itiraf etmek lâzımdır ki, Osmanlı teşkilât ve maliyesinin bir çok meseleleri gibi, bunun da XVII. asırdan evvelki durumu hemen hiç bilinmiyor. Heidborn ve hattâ en yeni müellifler Osmanlı İmparatorluğunda dahi cizyenin şeriat esaslarına göre alınmış olduğunu iddia ediyorlar¹⁰³. Bize verdikleri tarihî misaller hep XVII. asra, hem de umumiyetle bu asrın sonlarına ait olanlardır. Şüphesiz evvelki üç asırda da vaziyetin aynı olacağını farzetmek büyük bir hatadır. Şimdi, cizyenin 1610 yılından evvelki tarihî seyrini tesbit etmek suretiyle, Avrupalı müelliflerin, Osmanlı devletinin en dar ve sıkışık zamanında, diğer bütün vergiler gibi, reayanın zor tahammül edebileceği bir seviyeye çıkardığı cizye miktarına

¹⁰³ Heidborn, *Les finances Ottomans*, p. 23; B. Ch. Nedkoff, aynı makale, s. 621; C. H. Becker, *İslam Ansiklopedisi*, Cizye maddesi.

bakarak, hıristiyan tebaanın daima ezilegeldiği yolundaki fikirlerinin yanlış olduğunu göstereceğiz.

Bizce bilinen en eski cizye miktarı, II. Bayezit zamanındaki Kayseri kanunnamesinde (1500 - 906 tarihli) 26 akçe olarak geçmektedir. Fakat Yavuz Selim Suriye'yi zaptettiğinde, bu taraflardaki hıristiyanlar için koyduğu cizye vergisi 20 akçeden ibarettir¹⁰⁴. XV. asırdan gerilere doğru gidildikçe, bu miktarın daha da az olacağını kabul etmek lâzımdır. Çünkü gümüşün çok az ve o nisbette kıymetli olduğunu söylediğimiz o devirde, bu kadarı bile ödemek reaya için zor olurdu.

Kanunî tahta geçtiğinden itibaren, her cülûsta cizyelere 5 akçe ilâve yapılmasının bir teamül halinde devam ettiğini görüyoruz. Ancak, daha evvelki cülûslarda böyle bir şeyin mevcudiyeti belli değildir. Hakikaten, 1420 den sonra, cizyeler 25 akçe olarak tahsil olunmaya başlanmıştır. Macaristan fetholunduğu zaman, buralara ilk konan cizyenin 50 akçe (100 penez) olduğunu görmekteyiz. Yalnız, bunun halk için yeni bir vergi değil, kiralalarına evvelce yılda verdikleri bir resimden (flori resmi) ibaret olduğu kanunnamelerde kaydolunuyor¹⁰⁵. Bu hususta, Anadolu ve Rumeli'ye nazaran, Macaristan'da ölçünün, hemen iki misli denecek kadar yüksek tutulmasının sebebi, buralarda "âvârız," ve "kürekci," akcelerinin alınmayışı olduğunda şüphe yoktur. Aynı zamanda, bu çevrelerdeki halkın refahlarının, ana memleket halkınıninkine göre daha fazla olduğu da gözde tutulmuş olsa gerektir¹⁰⁶. Diğer taraftan, Macaristan'da cizyenin, şahıs başına değil de hane başına alınması halk lehine bir hafiflik ifade etmektedir. Çünkü, bir evde kaç erkek olursa olsun, yalnız bir kişilik cizye vereceklerdi.

1545 'den itibaren cizyelerin arttırıldığı görülmektedir. Adana sancağında, Yavuz devrinden kalma 20 akçelik cizyelerin, birden bire, 48 akçeye çıkarıldığını görüyoruz. Bu suretle, her bir hıristiyan erkeğinden şer'î miktarın en azı olan (edna) 12 dirhemlik bir

¹⁰⁴ Ö. L. Barkan, *Kanunnâmeler*, s. 56, 200, 204.

¹⁰⁵ Ö. L. Barkan, *Kanunnâmeler*, s. 318 ve 322.

¹⁰⁶ Meselâ Pojaga beyi bu hususları hatırlatarak vaktiyle kiralın sefer açarken aldığı sefer florisinin Anadolu ve Rumeli'deki Avârız tekâlifine muadil olmak üzere alınmasını teklif etmiş, fakat halk arzu etmedikçe bunun iyi olacağı kendisine bildirilmişti: Prof. Ö. L. Barkan, aynı eser, s. 303.

cizye alınmasına karar merilmiş demektir. Kanunî devrinde 25 akçeye çıkarıldığıın söylediğimiz Anadolu ve Rumeli'nin cizyesi II. Selim'in cülûsu ile 5, III. Murad'ın cülûsu ile 5 ve bu son hükümdar zamanında, bunun dahi şer'îye nazaran çok az olduğu kaydile, yeniden 5 akçe ilâvesiyle, 40 akçe olarak kararlaştırılmıştır. Aynı müddet zarfında, Macaristan'daki cizyeler 66 akçeye yükselmiş bulunmakta idi ¹⁰⁷. Hülâsa, Rumeli ve Anadolu'dan ibaret ana memlekette, hıristiyanlardan alınan baş vergisini Yavuz devrinde 20, Kanunî devrinde 25, II. Selim devrinde 30, ve III. Murad devrinde 40 akçe olarak görmekteyiz. Bunu şer'î kaidenin ölçüsü olan gümüş dirhem ile ifade edersek, Yavuz zamanında ortalama 4 dirhemden başlayarak, III. Murad'ın ilk senelerinde 8 dirhem gümüş diye kabul etmek lâzımdır. Görülüyor ki, bu rakkam şer'î miktarın en azından, yani en fakir mükellefinden alınan 12 dirhemden bile $\frac{1}{3}$ kadar noksandır. Yalnız, bu miktara, cizye hânedan alınıyorsa hane başına, şahıstan alınıyorsa şahıs başına, 3 akçe daha ilâve etmelidir; bu, biri cizye eminine, birisi kâtibe ve birisi de, "tefavüt-i hasene,, adı ile hazineye ait olan bir zamdan ibarettir.

1578 'de İran ve 1591 'de Avusturya harplerinin başlaması, bu arada akçedeki gümüş miktarının yeniden yarıya yakın bir ölçüde azaltılması ve devletin malî bakımdan mütemadiyen müşkül vaziyete girmesi gibi sebeplerle, cizyenin de, *tekâlif-i divaniye*'ye benzer bir tarzda (o kadar fazla olmamakla beraber), arttığını görüyoruz. 1592 'de Anadolu'ya yollanan bir fermanda, "hâlen memâlik-i mahrûse,, den alınan cizyelerin şer'î olmayıp daha noksan olduğu. hakikatte 10 bin dirhem gümüş ve daha yukarısına iktidarı olanlardan 48 dirhem, yani $(8 \times 48) = 384$ akçe; 200 den on bin dirheme kadar iktidarı olanlardan 24 dirhem, yani $(8 \times 24) = 191$ akçe; varlığı daha aşağı olup da çalışmaya ve kazanmaya kudreti olanlardan 12 dirhem, yani $(8 \times 12) = 96$ akçe almak şer'e muvafık ve fetva ile de teyid olunduğu, "lâkin reyanın üzerlerinde *tekâlif-i örfiye*'den bilâ ücret nice hizmet olmakla haraçları dahi bu makule alınır ise tahammül edemeyip reayaya zulüm olunacağı fehm olunmağın,, her bir "zimmî,, nin asıl cizyesi üzerine "alesseviye,,

¹⁰⁷ Macaristan gibi Arap memleketlerinde de cizyenin fazla alındığı (meselâ Musul'da 46 ve Safed'de 80) görülüyor. Bu da gene avârız alınmaması ile ilgilidir.

otuz akçe zam olunması ve "bedel-i hamr,, resminin 15 akçe halinde cizye ile birleştirilmesi bildirilmiş idi ¹⁰⁸.

Görülüyor ki, asıl cizye 70 akçeye çıkarılmış, tahsildarlar (emin ve mültezimler) tarafından halkın soyulmasına vesile olan şarap resmi de bununla birleştirilmek suretiyle, ikisi 85 akçe olarak tesbit olunmuş bulunmakta idi ¹⁰⁹. Bunu *tefavüt-i hasene* (altun ve kuruşu resmî akçe değerinden 2 noksanına hesaplamak suretiyle hazineye kazandırılan akçe miktarı), gulâmiye (emin ve kâtibe alınan ücret) ve kadının alacağı hüccet akçesi ile birlikte 100 akçe hesaplamak lâzımdır.

III. Mehmed'in tahta çıkmasından sonra, cizyenin 140 akçe olduğunu görüyoruz. Bu cülûsda da, gelenek olarak, 5 akçe artmış olacağını bilmekle beraber, diğer 35 akçenin nasıl zammolunduğu belli değildir. Yalnız, burada kaydı lâzım gelen başka bir nokta, şarap resmi, 15 akçe olarak, cizye vergisi içerisine alındığı halde, bu padişah devrinde yeniden "bedel-i hamr,, ihdas olunduğunun görünmesidir. Diğer taraftan, bütün dirlik erbabını (has, zemet, timar, vakıf) ilgilendiren ve kanunnâmelerde ilk mühim değişiklik olan, daha doğrusu bu mevzuatı ihlâl mahiyetinde olarak görülen diğer bir hal, "resm-i ağnam,,ların timer defterlerinin "hâsıl,, maddelerinden silinerek, cizye ve *tekâlif-i divaniye* vergileri gibi devlet hazinesine alınmasıdır. Fakat, şimdilik bunun tam tarihini, ne suretle yapıldığını ve tatbik edilip edilmediğini bilmiyoruz.

Bu sıralarda gerek dirlik sahipleri veya voyvodaları, gerek mültezim, emin vesair devlet hazinesi nâmına hareket eden tahsildarlar vergileri halktan kanunîsine nazaran bir kaç misli alıyorlardı. Celâli karışıklıkları dolayısıyla, Anadolu'da ve hattâ Rume- li'de nüfuzu son derece azalmış olan hükümet de bunlara bir şey yapamamakta idi. I. Ahmed tahta geçtiği zaman, vergi bahsinde mühim islâhat hareketlerine girişti. Bunlar meyanında cizyeler de vardı. 1 Haziran 1604 (3 Muharrem 1013)'de neşrolunan bir fermana göre, yukarıda 140 akçe olarak tesbit ettiğimiz cizye, cizye emînleri tarafından dörder ve beşer yüz akçe olarak alınmakta,

¹⁰⁸ *Ankara Ş. Sc. No. 4, s. 250 ve 251.*

¹⁰⁹ Nedense Hıristiyan Çingenelerden bunun iki misline yakın (150) akçe cizye istenmektedir ve bunun da masraflarıyla beraber 200 akçe ettiği görülüyor (Topkapı Müz. Arşivi, *Balıkesir Ş. Sc. No. 2, s. 116 ve 181*). Biz bunun sebebini Çingenelerin avârız tekâlifine iştirak etmemelerinde buluyoruz.

ölenler defterden silinmiyerek senelerce onlar için de cizye talep edilmekte idi. Bu yolsuzluk cizye mükellefi reayayı yerlerinden oynatmıştı¹¹⁰. “Resm-i ağnam,, cemi’ne memur olanlar da, fermana muhalif, her bir koyundan beşer ve altışar akçe aldıkları gibi, senelerdenberi koyun sahibi bulunmayan reayadan da “senin üzerinde defterde koyun vardır deyu,, mevcut olmayan koyun için resm-i ağnam talep etmeleri neticesi olarak, reaya koyun beslemekten vaz geçmişler ve koyun cinsi yok mertebesine düşmüştü. Hem reayayı zulümden kurtarmak ve hem de koyun beslemeyi teşvik etmek için, yalnız hıristıyan reayânın ağnam resmi büsbütün kaldırıldı. Buna mukabil, 140 akçeden ibaret olan cizyelerine, 26 akçe ağnam bedeli ve 100 koyuna 20 akça hesabı üzere olan gülâmiye (hazinenin sipahilere vereceği tazminat) bedeli 4 akçe ki, ikisinin toplamı olan 30 akçe zam olundu. Böylece 170 akçe tutan yekûna I. Ahmed’in cülûsu dolayısıyla 5 akça ve sipahilerin cizye eminliklerine son verilmesi dolayısıyla de onlara ödenecek tazminat için 10 akçe gulâmiye dahi ilâve olundu. Bu suretle 185 akçe tutan cizye, yukarda sonradan gene ihdas olduğunu söylediğimiz “bedel-i hamr,, olan 15 akçe ile birleştirilerek böylece bir kaç “resim,,den ibaret 200 akçelik oldukça ağır bir vergi ortaya çıktı. Şarap resminin cizye ile birleştirilmesinde mucip sebep eminlerin ve âmillerin yanlarında bir sürü levendat ile hıristıyan halkı soymaya vesile bulmaları gösteriliyor.

Şüphesiz ki, bu üç verginin (cizye, şarap resmi, ağnam resmi) birleştirilmesi hıristıyan reayâ için büyük bir vergi islâhatı idi. Çünkü, o zaman halkın mühim bir kazanç ve geçim vasıtası olan koyunların vergiden muaf olmaları, bağlarının da aynı suretle şarap resminden kurtulması halk için büyük bir ferahlık olmuştu. Bu vesile ile neşrolunan fermanda, artık ağnam resmi cem’inin kalkmış olduğu, bir zimmî ne kadar bin koyuna malik olursa

¹¹⁰ Reayânın yerlerinden oynamalarının sırf cizyenin iki mislinden fazla alınması neticesi olduğu yolunda fermanda görülen bu ifade mübalağalıdır. Çünkü, bu sırada yalnız hıristıyan değil müslüman ahali de tamamen denecek bir ölçüde yerlerini terketmiş bulunmakta idiler ve bu hal Celâli hareketlerinin misli görülmedik derecede felâketli bir karışıklıklık mahiyetini almalarına sebep olmuştu.

olsun, yalnız cizyesine zam olunan 26 akçeyi vereceği ve kendinden buna dair başka hiçbir şey istenmeyeceği bildirilmekte idi¹¹¹.

Müslüman reâyanın resm-i ağnamlarına gelince, her koyundan bir akçe¹¹² resim, her üç yüz koyundan beş akçe (resm-i ağıl), her yüz koyundan 20 akça "kullara (yani altı bölük sipahilerine) hazine-i âmireden teslim olunan gûlâmiye için,, karşılık alınması ve "bilcümle hesabı merkum üzere yüz koyunda resm-i mîrf ve resm-i ağıl ve gulâmiye cümle yüz yirmi iki akça olur bundan ziyade bir akçe ve bir habbe,, alınmaması karar altına alınmıştı¹¹³.

Görülüyor ki, Osmanlı devleti, kuruluşundan XVI. asrın sonuna kadar, cizye alma hususunda şer'î kaideye değil, devrin, iktisadî şartlarına göre hareket etmiş ve reayanın kaldırabileceği miktarda bir "cizye resmi,, nizamı kabul etmiştir. Esasen, yukarda izah ettiğimiz üzere, başka türlü de olamazdı; gündeliğin 1-2 akçe olduğu, buğdayın kilesi 2-3 akçeye satıldığı, bir koyunun 14-15 akçeyi zor ettiği bir devirde, 48 veya 24 dirhem değil, en aşağı miktar olan 12 dirhem gümüş bile (ki ortalama 40 akçeye çıkar) cizye mükellefi için çok ağır gelirdi. Devlet bu meselede islâmî kaideyi ancak XVII. asrın başlarında hatırlamaya başlamıştır. Fakat, fermanlardaki ifadeye ve bu sıralardaki alınan miktarlara bakılırsa görülecektir ki, bu da, gene şer'î cizye kaidesine uymak için değil, arttırmak zorunda kaldığı vergi miktarını haklı göstermek için meşrû bir mesnede lüzum hissetmesinden dolayıdır.

Devlet, bütün memleket sathından kendi hazinesi namına toplattığı bu vergiler için yolladığı "mübaşir,,lere, halktan para kabul ederken altın, kâmil kuruş, esedî kuruş, şaht gibi büyük kıymetli sikkeller istemelerini, ancak, bunlar bulunmadığı hallerde, akçe getirirlerse tam vezinli ve hâlis olmasına dikkat etmelerini emrediyordu. Altın ve kuruşlar resmî rayiçten 2 akçe noksanına alınacaklardı; şahî'de bu fark yarım akçe idi. Bu suretle, altın 120 yerine 118, kâmil kuruş 80 yerine 78, arslanlı (esedî) kuruş 70 yerine 68, şahî 7,5 yerine 7 akçe hesaplanacaktı.

¹¹¹ Bursa Ş. Sc. No. B 20/209, yap. 162.

¹¹² Bilindiği üzere, resm-i ağnam dirlik erbabına yazılan «hasıl» lar arasında iken ancak 2 koyuna bir akçe alınıyordu; yalnız mîrfi haslar ve mukataalarda koyun başına bir akçe alınması 1596 da kabul olunmuştu.

¹¹³ Bursa Ş. Sc. No. B 20/209 yap. 176.

Hazine lehine olan bu farka "*tefavüt-i hasene*," deniyordu. Altın ve kuruş 60 ve 40 akça ettikleri zamanlar, *tefavüt-i hasene*'ler de birer akçe idi.

Meselâ, her avârız hanesinden 360 akçe kürekçi bedeli istendiğinde, halk bunu altın ile ödemek isterse, vereceği 3 altın 2 şer akça noksan hesaplanacağı için, 354 edecek ve daha, 6 akçe *tefavüt-i hasene* farkı verecekti. Bu, kâmil kuruşta 9, esedi kuruşta 10, şahî'de 24 akçe idi.

Bu şartlar altında, nazârî olarak, halk, bu fazlalıktan kurtulmak için, akçe vermeyi tercih edeceklerdi; fakat akçenin kararsızlığı, "*kesad*," hadisesi gibi sebeplerle hâlts akçe tedarik etmek daha zordu. Onun için bu vergiler umumiyetle altın ve kuruşlarla ödenmekte, fakat bunlar da ancak resmî rayiçten fazlasına bulunabilmekte idiler. Bu bakımlardan da *tekâlif-i divaniye* ve cizyeler halkı ezliyordu. Kanunnâmelerle tayin olunan "*resimler*," ister, mîrî haslar ve mukataalar dolayısıyla, devlete ve ister dirlik sahiplerine ait olsunlar, katiyen *tefavüt-ü hasene* ile hesaplanmalarına müsaade olunmuyordu.

Akçenin gümüş değeri seneden seneye düştükçe, kanunnamelerde miktarları tesbit edilmiş bulunan *rûsûm-ı örfiye* ve *tekâlif-i şer'îye* vergileri hep azalmakta idiler. Devlet, yukarda safhalarını anlattığımız üzere, kendisine ait vergileri her yıl ihtiyacına göre arttırmak suretiyle yakasını akçeye tâbi olmaktan kurtarmıştı. Elllerinde böyle bir imkân olmayan dirlik erbabı (timar, has, zeamet sahipleri ve vakıf müesseseleri) yeni duruma nasıl ayak uydurdular, buna da kısaca işaret etmek icabeder. Bunun için, evvelâ dirlik sahiplerinin zararları hakkında bir fikir edinmek üzere şu misal kâfidir: meselâ, Fâtih devrinde yıllık tahsisatı bir milyon akçe olan bir beylerbeyinin altın cinsinden geliri, bir altın 40 akçeye olduğu zaman, 25.000 filori altın idi. Bu III. Murad devrinde 8333'e düştü. Doğrudan doğruya mahsul olarak alınan vergiler (öşür) bir dereceye kadar zamana uymakla beraber, ayrıca safhalarını izah edeceğimiz üzere, zirai istihsalde meydana gelen gerileme, daha doğrusu şiddetli ve uzun bir zirai ekonomi krizinin ortaya çıkması bu cihetten de timar sahiplerinin zararlarına sebep oldu. İstanbul'da oturan rical temin ettikleri iltimaslarla haslarını arttırdılar; kapılarındaki adamlarını timarlı sipahi gibi göstererek, onlar nâmına da bir sürü dirlik ele geçirdiler; zarar-

larını ancak bu suretle telâfi ettiler. Sancaklarda ve vilâyetlerde vazifede bulunan ümerâ kuvvete dayanarak, resimleri kanunî miktarlarından bir kaç misli istediklerinden başka, ağır cerimeler de almaya başladılar. Ayrıca, devlet hazinesinin tekâlif-i divaniyesine muadil olmak üzere, "sekban akçesi," "selâmiye," "devir akçesi," vesair... ihtimal mâzidenberi azçok devam ettirilen bir takım "bid'at," leri yeniden canlandırdılar¹¹⁴. Bunlar da, onlar gibi, avâız hanelerinden alınıyordu. Ümerânın kanunsuz aldıkları bu salmalara önceleri, "tekâlif-i şakka," adını veren hükümet buna mâni olmak için büyük gayretler sarfettiyse de, bir kaç yüz kişi yerine, maiyyetlerinde kendi hesaplarına besledikleri binlerce sekbanlar ile sefere giden ümera sınıfının bu hareketini müsâmaha ile karşılamak zaruretini duydu. Nihayet, gittikçe "âdet," telâkki ederek salmalara resmen müsaade etti ki, bu XVII. asırdan itibaren görülmektedir. Hattâ bu asrın sonlarına doğru "tekâlif-i şakka," tâbiri kullanıldı ve meşru sayıldı. Yalnız, bu devir mevzuumuzun sınırı dışında kaldığı için, bu mühim meseleyi burada bırakıyoruz.

Bunlar bize anlatmaktadır ki, reyanın tahammül edemiyeğini düşünerek, kanunnamelerde yapılması teklif olunan her türlü tâdilâtı daima reddetmiş olan hükümet, nihayet, tarihî zaruretlerin yarattığı netice karşısında boyun eğdi; kanunnamelerin dışında tekâmül ettiğini izah ettiğimiz yeni vergi sisteminin sağladığı haklardan, bu suretle ümerâ dahi istifade etmek yolunu buldular ve kendilerini kurtardılar. Tımar dirliği (ki bunlar tımarlı sipahiler, zaimler, çavuşlar ve kale erlerine ait tımarlardır) ile vakıf müesseselerine gelince, onlar akçe düştükçe fakirleşmekte ve yarı ölü hale gelmekte idiler. Yalnız oşrûn akçe ile bir alâkası olmadığı için, ancak bu vergi sayesinde ömürlerini devam ettirebiliyorlardı.

Hülâsa, III. Murad'ın son zamanlarından itibaren, artık Osmanlı imparatorluğunda kanunnamelere ve sâbit kalma esasına dayanan vergi sisteminin ve bu sisteme dayanan müesseselerin (bilhassa tımar müessesesinin) muattal hale geldiklerini, buna mukabil, dâimâ

¹¹⁴ Hakikaten mâzide, hattâ Osmanlılardan evvel, bu türlü vergilerin mevcut olduklarını kanunnâmeler göstermektedir; Celâli karışıklıklarının gelişme devri olan XVI. asrın ortalarından sonraki yarım asırdan fazla bir devrede ümerânın ve adamlarının kanun dışında aldıkları bir çok salmaların isimleriyle Osmanlı Kanunnâmelerinin «merfû» addettikleri eskilerinin isimleri arasında o kadar bir benzerlik var ki, yenilerinin eskilerin bir devamı olduklarını kabul etmek icabediyor. Meselâ şu kanunnâmeler: Ö. L. B a r k a n, *Kanunnâmeler*, s. 128.

zamana ve rayice uyma kabiliyeti gösteren yeni bir vergi sisteminin kurulmuş olduğunu kaydedebiliriz. Şimdi bu iki usûl arasında kısa bir mukayese yapalım.

1. Kanunnâmelere dayanan eski usûlde "*raiyyet*," adını taşıyan kimse köydeki ziraî faaliyeti içinde vergi mükellefi olarak anılıyordu. *Tekâlif-i şer'îye* ve *rûsûm-ı örfiye* diye iki grupta toplanan vergilerden nakid olarak tahsili icabedenler "akçe," olarak tesbit olunmuştu ve değişmezdi. Yalnız mahsûl ve madde olarak alınanlar (meselâ öşür) ile yüzde hesabı ile toplananlar (gümrük) zamanın rayicine uyabilmekte idi. Mirîye ait sayılan toprak vergi konmasında esas tutuluyor, insan tâli derecede kalıyordu, *Tekâlif-i divaniye*'nin inkişafından meydana gelen yeni vergi sisteminde ise, şehir ve köy farkı gözetilmeksizin, evi ve tarlası olan her erkek, mükellef olarak kabul olunmakta idi. Evli ve bekâr olanlardan bir nisbet dahilinde teşkil edilen "avâız hanesi," adındaki mükellefler grubu, kendi aralarında *âlâ*, *evsat*, *edna* derecelerine ayrılarak vergiye iştirak ediyorlardı.

2. Eski sistem, şehrin yalnız ticarî faaliyetini şümûlüne almıştı; yâni, şehirli ticaret hayatına iştiraki ve pazarlarla olan alâkası ölçüsünde "resim," ödemekte idi. Han, hamam, ev dükkân gibi emlâki olan veya sadece şehirde mahallede oturan kimseler hemen vergiye iştirak etmiyorlardı. Yeni vergi sistemi ise, ev sahibi olanları hesaba kattığından, mahallelerde oturan halk tabakası esaslı sûrette vergi vermelerine mukabil, ticaret sahipleri bundan muaf idiler; aynı zamanda, bu yeni usûlde coğrafi şartlar da gözde tutulmuyordu. Meselâ, Kırşehir'deki bir mükellef ile Bursa'daki aynı vergiyi vereceklerdi. Netice itibariyle, hususiyetlerini saydığımız eski vergi sisteminin "akçe," ile beraber meflûc hale gelmesi, onun yerine esasî tekâlif-i divaniye olan ve doğma tarzı da geleneğe dayanan yeni bir sistemin kaim olması Osmanlı tarihinde her cihetten büyük bir hâdisedir. Bu hususta daha dikkatli ve esaslı tetkikler yapmak malî ve iktisadî sahada vukufu olanlara düşer. Yalnız, biz bu bahsi tamamlayacak olan "ziraî ekonomide kriz," meselesini de izah etmek suretiyle, baştanberi anlattığımız bu birbirine zincirleme ekonomik hâdiselerin Osmanlı devletinin sosyal bünyesindeki tesirlerini ve bu yeni vergi sisteminin doğuşu ile ilgili bir çok sosyal değişiklikleri daha iyi anlatmış olacağız ¹¹⁵.

¹¹⁵ « C. Ziraî ekonomikte kriz » umumî başlığı altında bu makalemizin son kısmını teşkil eden daha üç bahis vardır. Bunlar da Belleten'in önümüzdeki sayılarından birisinde çıkacaktır.

İ N D E K S

A

Abbasi İmparatorluğu, 497.
Abdurrahman Vefik, 537,
538, 546.
Ağnam, 538, 551, 560.
Ahi, 498.
Ahmed I., 515, 516, 518, 554, 559,
560.
Ahmed Tevhit, 515.
Akçe, 503, 504, 515-521, 523-526,
529-538, 545, 546, 549, 551-594.
Alaşehir, 499.
Âlâtçı, 554.
Âli, 548, 560.
Altın (Flori), 512-521, 530, 532,
535, 536, 545, 549, 552, 559,
561, 562.
Altındağ (Şinasi), 537.
Amasya, 505, 534, 553.
Amerika, 508.
Âmil, 548, 560.
Anadolu, 497, 498, 500-507, 509,
512, 531, 532, 534, 536-539.
Anadolu Beylikleri, 599,
506, 515.
Anadolu Selçukluları, 498.
Ankara, 500, 503, 504, 509, 514,
531, 534, 535.
Arap, 509, 529, 558.
Arnavutluk, 512, 550.
Asya, 598.
Âşık Paşazâde, 500, 503-505.
Avâriz, 523, 525, 555, 557-559.
Avâriz akçesi, 545, 554.
Avâriz-i divâniye, 545, 553.
Avâriz hânesi, 554-556, 562-
564.
Avrupa, 497, 501-503, 506-509,
511-514, 528, 530, 531, 534,
536, 540.

Avusturya, 503, 507, 508, 553,
558.
Âyan, 541.
Aydın, 527.
Arap, 554.

B

Bâd-i havâ, 547.
Bağdat, 512.
Balıkesir, 554, 555.
Balkan, 497, 500, 503, 505-508.
Barkan (Ö. L.), 530, 537-539,
546, 551, 557, 563.
Batum, 513.
Bayburt, 553.
Bayezid I. (Yıldırım), 504, 511.
Bayezid II. 517, 519, 557.
Becker (C. H.), 556.
Bedeli hamr, 559, 560.
Bedeli mekkârî, 556.
Bedeli nüzül, 556.
Bélin, 516, 523.
Bergama, 511.
Biga, 527.
Bilecik, 499.
Bizans, 497-504, 506, 507.
Bolu, 504, 529.
Bostan (Muharrir) 553.
Budin, 552.
Bulgaristan, 500.
Bursa, 499, 507, 508, 512, 517,
518, 527, 530, 532, 564.

C

Cedid akçe, 517, 520, 524, 552.
Celâlî isyanları, 531, 532,
534-536, 551, 559, 560, 563.

Ceneviz, 503, 511.
 Cerime, 539, 547, 563,
 Cizye, 516, 524, 538, 540, 542,
 546, 549, 553, 556-562.
 Cürüm ve cinayet, 542.

Ç

Çağalazâde Sinan Paşa,
 551.
 Çiftbozan resmi, 541, 551,
 552.
 Çingene, 559.

D

Devir akçesi, 563.
 Dirhem, 514, 515, 517, 529.
 Dirlik, 540-543, 547, 550, 552, 553,
 559, 562.
 D'Ohsson, 537.
 Dubrovnik (Ragüza), 514.

E

Edirne, 497, 500, 507, 509, 512,
 525.
 Edremit, 530, 531, 554.
 Ege, 499, 509, 511-513, 431, 533,
 534.
 Egri seferi, 532.
 Erzurum, 510, 553.
 Esedi (Arslanlı) kuruş, 519, 520,
 561, 562.

F

Fâtiḥ Mehmed, 513, 517, 523,
 524, 526, 549, 551.
 Felemenk, 501.
 Filibe, 507.
 Fıkıh, 541.
 Flori (Altın), 529, 555, 557, 562.
 Fûls, 427, 528.
 Fûls-icedid, 528.

G

Galata, 515.
 Göynük, 504.
 Grousset (R.), 499.
 Gulâmiye, 549, 559, 560, 561.
 Gümüş dirhem, 515, 516.

H

Haçlı seferleri, 497, 498, 500,
 Halep, 509, 513, 547.
 Halil Edhem, 516, 517, 518.
 Haraç, 558.
 Harbî, 504, 511.
 Has, 540, 542, 547-552, 559, 562.
 Havâle, 548, 549.
 Haydar (Fuleu), 527.
 Heidborn (A.), 537, 540, 541,
 543, 551, 556.
 Heyd (W.), 497, 498, 502.
 Hind, 507.
 Hizmet akçesi, 555, 556.

İ

İbn-i Batuta, 502, 529.
 İfraz, 550, 552, 453.
 İfraz-ı cedit, 552.
 İnan (Âfet), 537.
 İskenderiye, 513.
 İpsir, 553.
 İstanbul, 497, 500, 506, 507, 509,
 512, 517, 525, 527.
 İstanbul mudu, 554.
 İstanbul kilesi, 554.
 İran, 503, 504, 513, 553, 558.
 İrsâliye, 501, 502, 507.
 İzmit, 499.
 İznik, 499.

I

Irak, 503.
 İrgad, 531, 535.

K

- Kaçgun, 547.
 Kalp akçe, 520, 523, 528.
 Kâmil (tam) kuruş, 519, 520, 534, 536, 561, 562.
 Kanunî Süleyman, 515, 518-520, 550, 552-554, 558.
 Kapitülasyon, 512.
 Karaman, 509, 547.
 Karasi (Balıkesir), 518, 527.
 Karamürsel (M. Ziya), 516, 523.
 Kâsid akçe, 526.
 Kastamonu, 514, 529.
 Katalanlılar, 499.
 Kayseri, 500, 505, 530, 531, 533-536, 554, 557.
 Kırşehir, 564.
 Konya, 500, 504, 505, 534, 548.
 Korporasyon, 498, 505 - 507, 510.
 Köprülü (Fuad), 498, 541.
 Kurt Ahmed Paşa, 514.
 Kürekçi, 545, 549, 554 - 556, 562.

L

- Lâtin prenslikleri, 497, 498, 501.
 Lehistan, 503, 508.
 Londra çuhası, 514.

M

- Macaristan, 507, 552, 557, 558.
 Mağuş akçe, 523.
 Malazgirt zaferi, 498.
 Mal-ı gaip, 547.
 Mangır, 527, 528, 530.
 Marmara, 497, 499 - 501, 503-507, 509, 512 - 514, 534.
 Mart mahsulü, 547.
 Mehmed Çelebi, 517.
 Mısır, 502, 506, 554.
 Mogollar, 498, 503.
 Morawitz (Ch.), 539, 540.
 Mukataa, 543, 547, 548, 550, 562.
 Murad I., 506, 529.

- Murad II., 517.
 Murad III., 518 - 520, 524, 526, 542, 553, 555, 558, 559, 562, 563.
 Musul, 512, 558.
 Mübağir, 547, 549, 554, 556, 561.
 Mübağir akçesi, 554.
 Mübağir maişeti, 549.
 Mütferrika, 548, 549.

N

- Naimâ, 510.
 Nedkoff (B. Ch.), 537, 550.
 Negrî, 500.
 Nisfıye, 515, 516.
 Nüzül, 545, 554.
 Nüzül zahiresi, 549, 554.

O

- Orhan Bey, 515, 520, 526, 529.
 Orducu, 546.
 Osmanlı, 500, 501, 503-506, 508-518, 524, 529, 537-540, 543, 544, 552, 556, 561, 563, 564.
 Osmanlı İmparatorluğu, 497, 500, 507-509, 516, 528, 563.
 Osmanoğulları, 503-506.

P

- Papa, 501, 502, 511.
 Para, 518.
 Pajoga, 557.
 Pirenne (H.), 502.
 Polonya, 507.
 Pul, 527, 528.
 Puleu, 527.

R

- Raiyyet, 539-542, 545, 546, 552, 564.
 Rambaud (A.), 506.
 Resm-i ağnam, 524, 559, 561.
 Resm-i ağıl, 561.
 Resm-i arûs, 539, 547.

Resm-i bennak, 539.
 Resm-i miri, 561.
 Resm-i mücerred, 539.
 Romanya, 500.
 Rum, 497 499-503, 505, 507, 509.
 Rumeli, 500, 505, 506, 512, 534,
 557, 558, 559.
 Rusya, 507, 513.
 Rüşûm-ı örfiye, 539, 544, 546,
 562, 564.
 Rüşûm-ı serbesti, 542, 547.

S

Safed, 558.
 Sâhib-i arz, 541.
 Sâhib-i raiyyet, 539-543, 545,
 550.
 Saruhan, 527.
 Sekban akçesi, 563.
 Selâmiye, 563.
 Selânîk, 497, 500, 507, 509, 512.
 Selçukî, 499-505, 507, 514, 515,
 528.
 Selçukî rejimi, 498, 514,
 Selim II. 520, 558.
 Serbest timar, 542, 543.
 Silberschmidt, 511.
 Sivas, 534.
 Sırp, 550.
 Söğüt, 505.
 Subaşı, 542, 547.
 Subaşılık, 543, 544.
 Suriye, 497, 503, 512, 557.
 Süleyman Sâdî, 537, 538.
 Sürsat, 545, 556.

T

Taraklı Yenicesi, 504.
 Tevafüt-i hasene, 558, 559,
 561.
 Tekâlif-i divaniye, 540,
 542, 545-547, 549, 553-556, 558,
 559, 562-564.

Tekâlif-i örfiye, 539, 542,
 546, 562, 564.
 Tekâlif-i şâkka, 563.
 Tekâlif-i şer'îye, 538, 544,
 546, 562, 564.
 Tercan, 553.
 Timar, 505, 540, 542, 543, 545,
 546, 548, 550-553, 559, 562,
 563.
 Timarlı sipahi, 505, 543,
 562, 563.
 Toprak kadısı, 544.
 Toprak subaşı, 543.
 Trabzon, 551, 555.
 Trakya, 500.
 Turan (Osman), 529.
 Türkiye, 497, 498, 501-503, 507,
 508, 511-514, 516, 528.
 Türkler, 494, 498-501, 503, 508.
 Türkmen aşîretleri, 507.

U

Uzunçarşılı (İ. H.), 505.

Ü

Üsküdar, 514.

V

Vasiliev, 497, 499, 500, 502.
 Vatatzès (J.), 500.
 Venedik, 503, 507, 508, 511.
 Voyvoda, 543, 547, 548, 559.

Y

Yâve, 547.
 Yavuz Selim, 518, 554, 557, 558.
 Yeniçeri, 504.
 Yinanç (M. Halil), 498.
 Yorga (N. Jorga), 501

Z

Züyükçe, 523.
 Zeamet, 540, 542, 547, 550, 551,
 559, 562, 563.

SITUATION ECONOMIQUE EN TURQUIE PENDANT LA
FONDATION ET L'ASCENSION DE LA PUISSANCE
OTTOMANE
(Résumé)

Mustafa AKDAĞ

La situation économique en Anatolie n'était pas bonne vers le milieu du XIe siècle, ce qui ne manquait pas d'avoir des contre-coups à Byzance. Pourtant, l'immigration massive des Turcs à partir de 1071, leur installation dans le pays, pour y constituer une nouvelle entité politique, d'une part, les croisades qui débutaient vers le fin du même siècle, d'autre part, donnèrent une très vive impulsion à la vie économique en Méditerranée orientale. Mais l'apparition des Turcs ne précipita pas moins la ruine de l'économie à Byzance. Les peuples balkaniques, fournisseurs en denrées des villes byzantines, furent sujets à la même crise. Quant à la population grecque industrielle des nombreuses et denses villes riveraines de la Marmara en Asie, elle trouvait le moyen de faire durer sa prospérité, en vendant les produits qu'elle manufacturait, aux Turcs qui occupaient en grand nombre les plateaux environnants. Les Grecs s'étaient vus, avec le temps, obligés d'adapter leur fabrication aux besoins, aux désirs et au goût de leurs voisins, les Turcs des plateaux. Ces relations économiques établies entre Grecs et Turcs à l'Ouest et au Nord-Ouest de l'Etat seldjoukide anatolien, étaient sans doute conformes aux intérêts des Turcs. De la sorte, les activités, complémentaire l'une de l'autre, de ces deux peuples, donnèrent naissance à ce que nous pourrions appeler "l'Unité économique de la Marmara,,.

La fin des croisades, la ruine des principautés latines de Syrie et l'évolution économique et sociale en Europe, annonciatrice des temps modernes, avaient eu pour conséquence la fin de l'ascension économique de la Méditerranée orientale et de l'Anatolie. C'est alors que "l'Unité économique de la Marmara,, acquit une grande importance. En effet, tandis que le régime seldjoukide

anatolien était sur le point de s'écrouler, les Ottomans, en s'appuyant sur cette „ Unité économique de la Marmara „, jetaient les bases de leur grand empire, si important du point de vue de l'histoire des Turcs et de l'histoire universelle.

C'est alors que nous voyons une foule de gens appartenant à diverses couches de la population turque, accourir en masse sous les drapeaux des Ottomans, mus par la grave crise économique qui commença d'ébranler la société anatolienne, et dans l'espoir de tirer profit de l'activité politique déployée par cette jeune dynastie. Les premiers combattants et bureaucrates ottomans venaient de toutes les régions anatoliennes, c'est ce qui fit des souverains ottomans les véritables sultans de toute la Turquie. Le fait qu'à l'encontre de l'assertion de certains historiens européens, les Ottomans n'éprouvaient aucune crainte vis-à-vis des principautés anatoliennes rivales, et que la tentative entreprise en 1404 par Timur en vue de revenir au régime des dites principautés n'obtint aucun succès, sont de nature à étayer cette vérité.

On doit donc considérer la naissance de l'Empire Ottoman comme une conséquence de la grande crise économique qui sévissait depuis longtemps à Byzance et s'étendit dans les derniers temps à l'Etat seldjoukide. En effet, les chroniques ottomanes font mention d'une grande pénurie de monnaies d'or et d'argent, lors de la fondation de l'Etat. Ibn Battoutah a vu que les denrées et marchandises se vendaient très bon marché en Anatolie, signe non pas de prospérité mais, au contraire, de crise, forçant le vendeur à offrir sa marchandise à vil prix, à cause du manque d'argent liquide. L'aspre, monnaie principale dans les échanges commerciaux, devrait au moins garder intacte sa proportion d'argent dans les alliages, pour constituer une garantie dans les vakoufs, les finances et, d'une manière générale, vis-à-vis de la population; or nous voyons que cette proportion diminue continuellement, sans que l'on ait pu trouver le moyen d'enrayer cette baisse; encore une preuve éclatante de la crise économique qui séternisait (Diagr. I.). L'Etat, qui avait achevé son organisation financière à un moment où la pénurie d'argent sévissait et la monnaie frappée était très haut cotée, avait fixé les impôts extrêmement bas et élaboré les Kanunnamé en conséquence. Le allo-

cations accordées aux détenteurs de Timars, aux chefs militaires et aux janissaires étaient également conformes à cet état de faits.

Alors que l'Etat souffrait encore de ce manque d'or et d'argent, une hausse des prix des denrées et marchandises se fit sentir vers la fin du XVe et surtout au cours du XVIe siècle. La cause en était l'Europe, qui, enrichie par le développement de son économie et la découverte de l'Amérique, devenait un acheteur important de matières premières et de denrées alimentaires dans les marchés intérieurs turcs. Les artisans et industriels indigènes, incapables de payer les prix offerts par les commerçants chrétiens, se trouvaient dépourvus de matière première. Pour y remédier, l'Etat déclara "prohibée," l'exportation de certaines marchandises, mais n'ayant pu empêcher la contrebande, il ne put obtenir de résultat appréciable. Toutefois, les Européens n'apportant pas de marchandises au pays, mais y faisant entrer exclusivement de la monnaie, l'on peut dire que les pertes de l'industrie indigène furent compensées par cet apport d'or et d'argent. Mais, par ailleurs si les commerçants orientaux (hindous, iraniens, russes) apportaient au pays des denrées et marchandises et en emportaient la contrevaletur en argent. De la sorte, les métaux précieux venus d'Europe s'en allaient vers l'Est par cette voie. C'est pourquoi l'Etat qui avait déclaré certaines marchandises "prohibées," vis-a-vis de l'Occident, appliquait, mais sans succès, la défense de l'exportation de l'or et de l'argent vis-à-vis de l'Orient.

La cherté d'un côté, la pénurie d'argent de l'autre commencent d'ébranler la vie économique et sociale. Les allocations des services de l'Etat se trouvaient insuffisantes, la hausse des dépenses de guerre augmentait les besoins du Trésor, les sujets étaient tombés dans une situation précaire; pourtant l'Etat se montra incapable d'adapter le système fiscal aux nouvelles exigences. Mais la contrainte des réalités était la plus forte, et les fonctionnaires se mirent à percevoir des impôts illégaux. Le manque d'argent liquide qui sévissait dans les campagnes, altérait la structure économique des villages, ce qui mit en désordre l'économie rurale. Ce dernier fait fut cause, au début du XVIIe siècle, d'une grave perturbation sociale, que nous étudierons dans un prochain article.

ON DOKUZUNCU ASIR BAŞLARINA KADAR TÜRK — İNGİLİZ MÜNASEBÂTINA DAİR VESİKALAR

Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

T. T. K. Üyesi, Balıkesir Milletvekili

Osmanlılardan evvel İngilizlerle Türklerin ilk temasları 1097'de Kırıl William'ın oğlu Robert kumandasında Anadolu'ya gelen İngiliz Haçlı kuvvetleri vasıtasıyla olmuştur. O tarihte hemen hemen bütün Anadolu'ya Büyük Selçuk İmparatorluğu hâkim bulunmakta idi.

Osmanlı Türkleriyle İngilizler arasındaki ilk temas ise XIV. yüzyıl sonlarında yani 1396 senesindeki Niğebolu muharebesiyle başlar ; Türkleri Rumeli'den (Balkan Yarımadasından) çıkarmak için Macar kralı Sigismund'un kumandası altında toplanan kuvvetlere bir de Lancaster dükünün oğlu John Beaufort veya II. Richard'ın genç biraderi, Huntington kontu John Holland tarafından idare edilen bin kişilik bir İngiliz kuvveti de iltihak etmişti ¹.

Bu tarihten sonra XVI. yüzyıl başlarında Papa'nın gayretiyle toplanan Midilli seferi gibi muvakkat hareketlerden sarf-ı nazar edilirse İngilizlerle Türklerin münasebâtı devamlı olarak XVI. yüzyılın son yarısından itibaren İngilizler'in ticarî ve siyasî maksat takibiyle başladıkları bu son temaslar iki devlet arasında tedricen artmak üzere sıkı bir dostluk temin etmiş ve bu münasebât XVIII. yüzyıl sonlarına kadar müsbet şekilde devam eylemiştir.

İngilizlerle olan ilk münasebet Sokullu Mehmed Paşa'nın sadaretinde 985 H. 1577 M. 'de başlar. Osmanlıların, İspanyollara karşı olan hasmane vaziyetlerinden istifade etmek isteyen İngiliz kraliçesi Elizabeth, hem dînen ve siyaseten müteneffir olduğu İspanyollara karşı Osmanlı dostluğunu kazanmayı ve Türkleri İspanyollarla tutuşturmayı, kendisinin takip ettiği siyasete pek uygun bulmuştu ².

¹ Bk. Aziz Suryal Atiya, *The Crusade in the later Middle Ages*, London 1938, s. 440 ve 447.

² Kraliçe Elizabeth (Elisabeth) VIII. Henri'nin kızıdır. 1533'de doğmuş ve

Elizabet, iptida göndermiş olduğu üç İngiliz tüccarı vasıtasıyla³ Türk limanlarında serbest-i ticaret için müsaade istemiş ve kendisine sureti aşağıda (1. Vesika) yazılı 987 tarihli (1579 Mart) bir nâme-i mahsusla bu müsaade verilmiş ve aynı zamanda keyfiyet bütün memlekette tamim edilmiştir (2. Vesika).

Yukarıda söylediğimiz gibi resmî Osmanlı vesikalarında görülen bu ilk ticaret müsaadesi Elizabeth'in ticarî ve siyasî münasebetler hakkında temadi eden nâmeleriyle daha geniş bir şekil almıştır. Bu ilk nâmeden bir müddet sonra İngiliz kraliçesine 17 Cemaziyevvel 988 (1580 Haziran) tarihli muhtasar ve bundan üç ay sonra da aynı senede 12 Şaban ve 22 Eylül tarihli mufassal bir ahidnâme gönderilmiştir (3. Vesika).

İşte İngilizlere verilen ilk ahidnâme bu olup Mühimme defterinde noksan olan ahidnâme sureti aynen vesikalar arasındadır (4. Vesika).

Bu anlaşma münasebetiyle Osmanlı hükümdarı III. Murad ta 988 H. 1580 M. tarihinde bilmukabele Hassa-i Hümâyuna (Saraya)

1588'de kız kardeşi Marie Tudor'un vefatı üzerine hükümdar olmuştur. Bunun zamanında İngiltere, siyasî, iktisadî ve fikrî cihetlerden yükselmeğe başlamıştır. Protestanlığın bir şubesi olan Anglikan mezhebi Elizabeth'in gayretiyle İngilizlerin resmî mezhebi olmuştur. Bu sırada Avrupanın en kuvvetli bahri devleti İspanya idi. İspanya kralı II. Filip aynı zamanda mutaassıp bir katolikti. Filip, İngiliz kraliçesiyle evlenmek istemiş ise de muvaffak olamamıştı. Gerek bundan ve gerek protestanlığı kabulleri sebebiyle İngilizlere hadlerini bildirmek isteyen Filip, Papa V. Sixtus'un müzaharetiyle Britanya adasını zapta kalkıştıysa da Sınmaz veya nâ mağlûp armada [Invincible Armada] denilen muazzam donanmasının fırtınadan dağılması ve bakiyesinin de İngilizler tarafından batırılması üzerine arzusuna nail olamamıştı (1588).

Elizabet, Osmanlı hükümdarına göndermiş olduğu bir nâmesinde İspanya kralının putperest olup dini kendi dinine muhalif olduğundan bahseylemiş ve Osmanlı hükümdarının taassup göstereceğini ümit ile Türkleri, zaten muhasım buldukları II. Filibe karşı sevk etmek istemişti. Kraliçenin bu müracaatı ne red ve ne de muvafakat ile karşılammış, fakat tatlı dil ve ümit verici mütalealar ile cevap verilmmiştir. Verilen bu cevap merhum Safvet Bey tarafından Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuasında (Sene 3, s. 814) neşredilmiştir.

³ Hammer bu memurların Vilyam Harebon, Edvard Elbon, Rişar Stapei isimlerinde olduklarını beyan ediyor (C. 7, s. 42). Bu isimlerle 987 Muharrem 1579 Mart tarihli aşağıda metinler arasında sureti yazılan nâmedeki isimler birbirlerine tevafuk etmektedir. Bu vesikanın fotoğrafı makalenin sonundadır.

lâzım olan bazı eşya almak için İngiltereye bir tüccar gönderiyor ve bu tüccara teshilât gösterilmesi için Kraliçeye şu nâme-yi yol-luyor:

İftihar-ül-muhadderat-il-lseviyye muhtaret-ül-muvakkirati fi'l-millet-il-mesihyye muslihü mesalih-it-taifet-in-nasraniyye sahibetü ezyâl-il-haşmeti ve'l-vekar vilâyet-i İngiltere kraliçesi Elizabet kraliçe hutimet âkibetühâ bilhayır; tevkî-i refî-i hü-mâyun (توقيع رفيع هايون) vâsıl olıcak malûm ola ki hâlâ hassa-i hümâyunuma müteallik ol diyarlarda mevcut olan metâ ve gay-riden bazı levazım için Garabet... (غرابت دفون) nam tâcir ol cânibe irsal olunmuştur. Gerekir ki nâme-i hümâyunumuz ile varıp vusûl buldukta Âsitane-i saadet-âşyanımıza olan vüfur-ı sadakat ve ihtisasınız mücebince tacir-i mezbur hassa-i hümâyunumuza lâzım olan metâ ve gayriden her ne ise bahasıyle almak istedikte hüsn-i muavenetiniz diriğ olunma-yıp girü emin ve sâlim bu cânibe avdet ittirmek bâbında mesâ-i cemilenüz zuhura getürile ¹.

İngilizlerle olan bu iktisadî münasebât Fransızların telâş ve istirkabını mücib olmuştu ; hattâ bu yüzden İngilizlere verilen ticaret müsaadesi iki sene için sekteye bile uğramıştı (1581). Henüz bu tarihte İngilizlerin İstanbul'da dâimî sefiri yoktu. İngiliz kraliçesi derhal faaliyete geçerek Türkiyeye H a r e b o n e ismindeki ilk sefiriyle 15 Kânun-ı evvel (aralık) 1582 tarihli nâmesini gönder-mişti. Yeni sefirin Pâdişaha getirdiği hediyeler arasında beş bin altın kıymetinde bir saat, altın yaldızlı üç gümüş şamdan, iki kupa, dokuz İngiliz dog köpeği vardı. Vezirlere de tül ve ince kumaştan hediyeler getirilmişti. Sefir 1583 Martının sonlarında İstanbul'a gelmiş, devletçe mutat merasimle Divan-ı Hümâyunun fevkalâde içtimâından sonra (Galebe divanı) Ü ç ü n c ü M u r a d'ın huzuruna kabul olunarak nâmesini vermişti. Nâmede ticaret serbestisi arsusun-dan başka hem Osmanlıların ve hem de İngilizlerin hasmı olan İspanya kralı İkinci Filip ile harp edilmesi için teşvikatta bu-lunuluyor ve Filip'in putperest olduğu yazılıyordu ².

¹ Mühimme defteri, No. 43 s. 187, 221. Bundan evvel aynı senede yani 18 Muharrem 988'de hükümdar için eşya almak üzere İngiltereye Ahmed ve Nikola isimlerinde iki tüccar daha gönderilmişti ki nâme sureti Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Sene 3, s. 820'da vardır.

² Hammer, c. 7, s. 102.

Osmanlı hükümdarı (991 Rebiülâhır — 18 Mayıs 1583) tarihli bir fermandan İngilizlere ticarete müsaadeyi hâvi ikinci ahidnâmeyi vermiştir. Bu ahidnâmede Osmanlı pâdişahı İspanyollar tarafından alınıp da ileride Osmanlıların eline geçecek olan İngiliz esirlerinin serbest bırakılacaklarını bildiriyor ve buna mukabil aynı suretle ele geçecek olan Türk esirlerin de İngilizler tarafından serbestlerinin teminini isteniyordu ; bundan başka nâmede İngilizlerin kendileriyle beraber İspanya'ya karşı Osmanlıların da harp açmaları teklifini, İran muharebesi sebebiyle Osmanlı hükümdarı kabul etmiyordu ¹.

Sultan Murad'ın Kırâliçeye gönderdiği bu nâmenin sureti Başbakanlık arşivindeki defterlerde henüz görülmemiştir. Yalnız İngilizlere Türkiye'de ticaret için müsaade verildiğine dair 991 H. 1583 M. tarihli diğer bir vesika vardır. Bu vesika İngilizlere ticaret için müsaade verildiğine dair sancak beyleriyle, kadınlara, kaptan, iskele eminleri vesaireye gönderilen tamimdir (5. Vesika).

Fermanda, tüccarların ne derecede masun ve emin olarak Türkiyede iş yapmalarına müsaade edildiği ve yollarda ve menzillerde korkusuzca kalabilmelerinin temin edildiği ve bununla beraber Türkiyeden harice çıkmasına müsaade edilmeyen eşya ve zahirenin de ne kadar dikkatli olarak kontrol edilmek istenildiği görülmektedir ².

• İşte bu 1583 tarihli fermandan Türkiyede tekrar ticaret yapmak imtiyazına nâil olan Kırâliçenin tatlı diller dökerek Türkiyeyi sevk etmek istediği İspanya ile muharebeye, Osmanlılar yanaşmamış ve bundan başka Sefir Harebon'un yerine gelen Edvard Barton'un da³ İspanyolların Hind denizlerindeki tüccar gemilerine karşı bir donanma sevki için Osmanlı hükümeti nezdinde yaptığı teşebbüs de neticesiz kalmıştı.

¹ Hammer, c. 7, s. 134.

² Türkiye haricine çıkması memnû eşya ve emtianın miktarı her zaman bir değildir. Bazan pek ziyade tahdid edilir ve bazan iktisadî ve siyasî vaziyetlere göre daha genişletilirdi. Vakit vakit bir lütf-ı mahsus olarak, memnû eşya ve emtiadan bir miktarını harice çıkarmalarına müsaade edilirdi ; fakat bu nadiren olurdu. Belli başlı memnû eşya şunlardı : Gön, balmumu, meşin, kurşun, donyağı, sahtiyan, yapağı, pamuk, zift, terke yani zahire ve at.

³ Bu sefirin Heybeliada'daki Lâtince mezar kitabesinde adı «Edvardo Barton» diye yazılıdır.

Türkiyeye ilk gelen İngiliz elçisinin, Kırâliçe nâmına Osmanlı hükümdarına takdim ettiği hediyeler arasında kıymetli bir saatin bulunduğunu yukarıda söylemiştim. El yazması Osmanlı menbalarına göre bu saat fevkalâde sanatkârane yapılmıştı¹.

Saatin boyu ve eni üçer zira^c yani iki buçuk metre idi. Saat İstanbul'a geldiği zaman III. Murad vefat etmiş olduğundan bu kıymetli hediye yeni hükümdar III. Mehmed'e takdim olunmuştu. Bu saat hakkında Zübdet-üt-tevarih sahibi Mustafa Safi Efendi Dar-üs-aâde ağası Mustafa Ağa'dan naklen şöyle diyor:

"Diyar-ı Frenkten Loteran [Lüterciler] memleketine malik olan kırâliçe, pişkeş olmak için bir musanna saat ki tûlen ve arzan üçer zirâ miktarı ve kaddi âdem kametinden ziyade olup ve anda eşkâl ve suver-i mütenevvia ki, bazı erganun-saz ve bazı nây ve bazı şeştar-ı nev-eser olup bazı tabl ve bazı tablbaz ve bunlardan maadâ envâi saz tutup her bir saat devrettikçe ol suver ve eşkâlin her birinden bir nevi hareket ve bir gûna vaz'-ı bâ-ibret zahir olup ve ellerinde ve ağızlarında olan sazlar acibe âvaz verip acib sadalar peyda ve garip savt ve edalar hüveyda olur idi ki akıllar vasfında hayran ve âkiler anın keyfiyet-i vaz'ında sergerdan olurlardı..."².

Saat her çaldıkça muhtelif âletlerle çalgı çalan ve bir bando heyetini gösteren bu şaheser XVI. asır sonlarında İngiltere'deki ince sanat kudretinin bariz misalidir. Bu kıymetli eseri Osmanlı hükümdarı Hasbahçede bir köşke koydurmuş olup her geldikçe dinler ve seyrederek imiş..

Vilyam Harebon'dan sonra İstanbul'a gönderilen ikinci elçi Edvard Barton'un gemi ile İstanbul'a gelişini Selânikî Mustafa Efendi şöyle anlatmaktadır:

"Viiâyet-i cezire-i İngiltere ki 3800 mil İstanbul'a uzaktır; hâkimesi olan avret milk-i mevrûsına ve devlet ve saltanatına kudret-i tâmmesi ile hükmedip Loteranit milleti üzere ubudiyet-i tâmme ve elçisi Âsitane-i saadet-penâha pişkeş ve hedayây-i lâıkası gelip çekildi; ol gün kalabalık divan olup³ elçiye kanun-

¹ Bu saat ihtimal ki sefirle beraber değil daha sonra gelmiş olacak. Çünkü saat geldiği zaman III. Murad vefat etmişti. Bunun için saatin geldiği tarihin tesbiti şimdilik mümkün değil, yahud sonradan ikinci bir saat daha gönderilmiştir.

² Zübdet-üt-tevarih; Hususî kütüphanemizdeki notlar.

³ Galebe divanı veya kalabalık divanda yeniçerilere ulûfe yani maaş veril-

kadim üzre ziyafet ve ikram olundu (Muharrem 1002 — 22 Birinci teşrin 1593).

Yine Selânikî devam ediyor:

“Ve gemisi gibi turfe-nümüne gemi hergiz İstanbul limanına gelmemiştir. 5700 mil deryadan sefer idüb ve seksen üç pâre hemen top kullanur. Sair yaraktan gayrı ateş-efşan hey’et-i hariciyesi şekl-i hınzırlar idi, ucûbe-i devran idi; görülmüş değildi ki sebtolundu,,¹.

Bundan sonraki münasebât iki devlet arasındaki dostluğu arttırmıştı; hattâ Osmanlıların Lehlilere karşı vaziyetini tadil etmeğe muvaffak olan Edvard Barton eski Türk—İngiliz muahedesini yenilemeğe muvaffak olmuştu. İşte Türkler tarafından sevilmiş olan bu elçi zamanında ve 1593’de kiralıçeye gönderilen nâme (6. Vesika) İngilizlere karşı Osmanlıların itimat ve sevgisini göstermektedir².

Pek mültefitane ve müsait yazılan bu hükümde Elizabeth’in nâmesine cevap olarak ticarî münasebâttan başka siyasi işlere de temas edilmiştir; çünkü Elizabeth’in gönderdiği nâmede hasmı olan İspanya kiralının putperestliğinden ve dini dinine muhalif olduğundan, memleketlerine taarruzdan ve bundan başka İngiliz gemilerini Septe boğazından geçerken yakaladıklarından bahisle şikâyet olunmuş ve bundan başka İspanyada esir olan İslâmların satın alınıp serbest bırakıldığından, İspanya kralıyla diğer düşmanlarının sözlerine itibar edilmemesinden ve tüccarlarının himayesiyle dâva vukuunda bu dâvanın İstanbuldaki İngiliz elçisinin huzûriyle Divanı hümayun da görülmesi hususundan bahsedilmişti. Elizabeth’in İsa dinine muhalefet eden putperestlere karşı Osmanlı pâdişahını hâmi-i din telakki etmesine karşı Vezir-i âzam Sinan Paşa, İngiliz elçisine “İngilizlerin müslüman olmaları için parmak kaldırıp şahadet getirmekten başka bir şey kalmıyor., diye lâtife etmişti.

dikten sonra bu münasebetle herhangi bir sefirin merasimle huzûra kabulü ve kendisine divanda ziyafet çekilmesi âdetti. İşte Osmanlılarda diğer âdi günlerde yapılan divan ile bu merasimli divan arasında fark olduğundan ikincisine «galebe divanı» denilirdi.

¹ *Selânikî'nin basılmamış kısımları*, varak 186 b.

² *Mühimme defteri* 71, s. 69. Aynı hüküm mehaz gösterilmeyerek merhum Safvet Bey tarafından Tarih Encümeni Mecmuasında da neşredilmiştir (Sene 3, s. 814).

Bu nâmeğe karşı Osmanlı hükûmeti daha evvel 1580 tarihinde verilen ilk ahidnâmede zikredilen hususları kabul ile (İspanyaya karşı olacak) ilkbaharda büyük bir donanmanın denize çıkacağını da bildirmiştir.

***

1004 H. 1596 M. 'da III. Mehmed, Eğri (Erlav) seferine hareket ediyordu; Kanunî zamanından beri âdet olduğu üzere Nemçe seferlerinde Osmanlıların o tarihte müttefikleri bulunan Fransız elçileri de beraber bulunurlardı. Bu tarihte İstanbulda Fransız sefiri bulunmadığından Fransızların işlerine İngiliz sefiri bakıyordu¹. Bundan dolayı İngiliz sefiri Edvard Barton, Fransız sefirine vekâleten Eğri seferine gitmişti. Seferden avdet eden Edvard Barton aynı sene içinde vefat ederek Heybeliada'ya defnedilmiştir². Bu değerli sefir İngilizlerin Fransız bayrağı altında sefer etmelerine dair olan usulü bir daha gelmemek üzere tamamen kaldırtmağa ve aynı imtiyazla Fransanın yanında yer almağa muvaffak olmuştur.

Bundan sonra Osmanlı hükümdarlarının Nemçe üzerine yaptıkları seferlerde İngiliz ve Fransız elçilerinin de beraber bulduklarını görmekteyiz. İngilizler Osmanlı devletini memnun etmek ve bu suretle kendi menfaatlerini temin eylemek için hiç bir fırsatı kaçırmıyorlardı. 1030 tarihinde Lehlilere karşı muvaffakiyetsizliği müteakip Osmanlı devleti İngiliz elçisinin tavassutiyle sulh yapmıştı. Köprülüler devrinde Fransızlarla aramızın iyi olmaması İngilizleri birinci safâ çekmiştir. İptidadan itibaren müsait maddelerle ehemmiyeti artan İngiliz ahidnâmesi 1086 H. 1675 M.'de evvelkilere nisbetle daha müsait ve geniş hükümleri ihtiva edi-

¹ Eğri seferinden evvel İstanbuldaki Fransız sefiri Langosom İspanyollara casusluk yaptığından dolayı Maltaya sürülmüş ve yeni Fransız sefiri de henüz gelmemiştir. İngiliz sefirinin sefere iştirakini Selânikî şöyle yazıyor

« Selâtin-i Âl-i Osman rahimehümullahü teâlâ memalik-i Ongürüs fethine seferlere gittiklerinde Françe elçileri sefere, bile gitmek kanun olmağın merhum ve mağfurünleh Sultan Süleyman Han Gazi seferlerini hiç birisinden hâli olmamışlardı ve defatir-i kadîmede mîriden verilen zahâir ve masarifleri mastur ve mukayyedir ve hâlâ dahi bu sefer-i zafer-rehberde (yani Eğri seferinde) İngiliz elçisi ... غطلو نام، Françe canibinden dahi kaymakam elçi olup maan hizmet idüb sefer eylemişti..» (Selânikî tarihi, basılmamış nüsha, varak 357 b).

² Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Sene 3, s. 819 'da Lâtince mezar kitabesi sureti de vardır.

yordu ¹. Bilhassa II. Sultan Ahmed'in kısa süren saltanatı zamanında (1691—1694) İngiliz sefiri Lord Page't'in kiyaset ve dirayeti sayesinde dostluk çok samimî bir şekle girmişti. Bu elçi Felemenk elçisiyle birlikte müteaddit tavassutlarıyla on altı yıldan beri devam eden Avusturya ve müttefikleri savaşına son verdirmeğe muvaffak olmuştu (1699).

Osmanlı - İngiliz münasebetleri Karlofça muahedesinden sonra da kuvvetini muhafaza etmiştir; hattâ XVII. yüzyıl sonlarında İstanbul'daki İngiliz sefirinin, Osmanlı devletince fevkalâde itibar ve hörmete mazhar olduğunu Başvekâlet arşivindeki vesikalarda görmekteyiz ². 1701 senesinde İngilizlerle Fransızlar arasındaki İspanya veraseti dolayısıyla vukua gelen muharebede, Osmanlı hükümeti İngiliz donanmasına lâzım olan zahire vesairenin verilmesine dair Akdenizdeki memurlarına emirler göndermişti ³. Keza 1718 Pasarofça muahedesinde de İngilizlerin tavassut ettikleri görülmüştür.

XVIII. yüzyılın son yarısından itibaren Fransızlara rakip olan İngiltere hükümeti, Ruslarla teşrik-i mesaiyi siyasetine muvafık görmüştü. Bununla beraber Osmanlı devletine karşı hiç bir zaman muhalif bir cephe almamış, fakat ehemmiyet vermemek suretiyle Rusların nüfuzunun kuvvetlenmesine hizmet etmiştir. İşte İngiliz ve Fransız ziddiyeti yüzünden XVIII. yüzyılın son yarısından itibaren (1739 Belgrat muahedesinden) Fransız siyasetine iyice meyletmiş olan Türkiye bu rekabetin zararını görmüştür.

İngiltere devleti muhtelif entrikalara âlet olmıyarak Türkiye'de elde ettiği siyasi mevkiî dolayısıyla diğer devletlerden ziyade Osmanlı hükümetinin itimadını kazanmıştı; hattâ 1174 H. 1760 M. senesinde ve Koca Ragıp Paşa sadaretinde Osmanlılar'la tedafüî ve tecavüzî bir muahede yapmak istiyen Prusya kralı II. Frederick'e karşı Türkiye hükümeti, İngiltere devleti tavassut ederse bir anlaşma mümkün olabileceğini ileri sürmüştü. İngiltere devleti bu sırada Yedi sene muharebesinin (1759—1763) en heyecanlı devresinde bulunan Rusya ve Avusturyalılara karşı Prusya için tavassut

¹ Başbakanlık arşivi, Nâme-i Hümâyun defteri No. 1.

² Arşiv vesikaları (Hariciye kısmı) İbn-ül-Emin Mahmud Kemal tasnifi, Sene 1101-1113 (1689 ilâ 1701); Vesika numaraları 271, 283, 286, 298, 316, 327, 332, 334, 370, 383.

³ İbn-ül-Emin tasnifi (Hariciye kısmı), Numara 484 (Sene 1701).

suta cesaret edemedi ; kendisi de Fransa ile muharebe ediyordu. İngiliz kralı, Osmanlı devletinin 1768 seferine girmemesini ve Rusya çaricesi ile iki devletin arasını bulacağını bildirmiş ve gönderdiği nâme, sefiri vasıtasıyla hükûmete verilmiştir ki o zamanki tercümesi vesikalar arasındadır (7. Vesika).

İngiltere devletine karşı olan itimad ve sevgi III. Selim'in ilk zamanlarında da görülüyordu. Yirmi sekiz sene Türkiye'de sefir bulunan Lenjeli, müstesna bir hürmet görmüştü ; hattâ 1208 H. 1794 M. Haziranda memleketine döndüğü zaman bir iltifat olmak üzere gayr-ı resmî surette Bab-ı âliye gelmesine müsaade edildiği zaman kendisi ve maiyyetine ağır hil'atler giydirildiği gibi ayrıca pâdişah tarafından da sırma kesmeli ve gümüş kemer rahtlı bir at hediye edilmişti¹.

* * *

Osmanlı hükümdarı III. Sultan Selim zamanından itibaren Avrupa devletlerinin yaptıkları gibi Türkler de Avrupa'da daimî sefir bulundurmamak usulünü tatbik ettiler² bu suretle Avrupa siyasetinden yakından haberdar olmak isteniliyordu ; bilhassa Fransa inkilâbının başlaması sebebiyle Avrupa'da siyasî muvazene bozulmuştu.

Genç Osmanlı hükümdarı *Nizâm-ı cedid* ismiyle ıslahata başladığı zaman gerek mütehassis celbi ve gerek gemi ve barut vesaire tedariki için İsveçliler ve Fransızlar gibi İngilizlerden de istifade eylemek istemişti. Nitekim bu mütehassısların ve istenilen levazımın geldiğine dair Başbakanlık arşivinde vesikalar vardır. Burada bunları tekrarlamak lüzum görmüyorum ; yalnız Osmanlı hükümeti tarafından İngiltereden gemi mübayaasına dair İngiliz elçisine verilen bir takrir ile elçinin buna verdiği cevabı ve bundan başka Amiral Nelson'un tavsiyesiyle Mühendishâneye tâyin olunan bir mütehassısa ait Pâdişaha takdim edilen arzaya misal olarak buraya nakletmekle iktifa ediyorum :

¹ Teşrifat defteri, No. 676 Mükerrer, s. 71 (Kâmil tasnifi).

² Daimî sefir tâyininden evvel Dubrovnik [Raguza] cumhuriyeti, Erdel kralığı ve Eflak voyvodalığı vasıtasıyla Avrupa ahvalinden şöyle böyle haber alınıyordu. Bir de ticaret maksadiyle Avrupa'da bulunan bazı tüccarların, Türkiye ile hemhudut devletlerin Türkiye hakkındaki maksatlarından istihbar edilebilenleri gönderdikleri şifreli yazı ve resimlerin halli sayesinde öğrenilebiliyordu.

Kalyon ve firkateyn mübayaası ve inşası için hükümet tarafından İngiliz sefirine verilen tahrir :

Devlet-i aliyyeye sefâinin lüzumu olduğundan bir kaç kıt'a kalyon ve firkateyn sefinelerinin İngiltere elçisi rağbetlû dostumuz marifetiyle İngiltereden akçesiyle celb ve mübayaası matlup olup elçi bey dostumuz ile muhabere olunduğu üzere evvel-i emirde nümune olarak celbolunacak firkateyn bu defa elçi bey dostumuza itâ olunan resim üzere el'an Tersane-i âmirede müstamel olan arşun hisabiyle kırk yedi buçuk veya elli zira^c tûlünde bilcümle takımı mükemmel cedit ve bakır kaplu ve alabandası on dört veyahut onbeş toplu olmak şartıyla olup, ancak elhaletü hazihi İngiltere'de hazır olarak o makule evsaf ile mevsuf firkateyn sefinesinin tedariki mümkün olmadığı surette mevcutlarından celbolunacak firkateyn Tersane-i âmirede müstamel zira^c ile kırk beş arşın olup noksan olmamak ve tarih-i inşası dahi iki, nihayet üç sene mürûr etmiş olup üç seneden ziyade mürûr etmiş olmamak ve bakır kaplu olduğundan maadâ nümune olarak elçi beye verilen resme mehmâ emken mütekarip ve mutabık olmak ve işbu vasıf ile mevsuf firkateyn geldikten sonra elçi bey dostumuz ile bilmuhabere bahası kat^c ve itâ olunmak ve o makule sefine hazır bulunmadığı surette bu minval üzere firkateyn inşası kaç mah zarfında teknil olunabilirdiği ve ba'd-el-inşa mükemmel topları ve bilcümle takımıyle masrafı ne mikdara baliğ olacağı elçi bey marifetiyle İngiltere'ye yazılıp tafsilen cevabı celbolunmak ve cevab-ı mezkûr vürûdünden sonra elçi bey dostumuz ile muhabere ve tanzimi suret-i müzakere olunmak ve eğer firkateyn yerine kalyon inşası ve bâ'd-el-inşa Der-i aliyyeye celbi mümkün olabilürse masarifi ne mikdara baliğ olacağı kezalik elçi bey dostumuz tarafından İngiltere'ye tahrirat irsali ile sual ve isticvab olunmak ve balâda mastur olduğu üzere evvel-i emirde nümune olarak celbolunacak firkateyn bahası için al'el-hisap bu defa elçi bey tarafına yirmi beş bin kuruş teslim olunmağla meblâğ-ı mezburun kabzolunduğunu ve sefinenin matlup üzere serian celbine elçi bey dostumuz muktezay-ı hayırhâhliği üzere sa'y ü gayret ideceğini bir kıt'a tahrir-i dostanesiyle iş'ar eylemek Devlet-i aliyyenin dostane matlâbu idügi elçi bey

dostumuzun malûm-ı safvet-melzumu ola. 29 Receb, Sene 1207 (1793 Mart)¹.

Hükûmetin bu müracaatına karşı İngiliz elçisi, istenilen kalyon ve firkateynlerin serîan getirilmesine gayret edeceğini ve bahalarına mahsûben verilen parayı aldığını ve matlup evsafı haiz gemi bulunamazsa aldığı parayı iade edeceğini fransızca olarak, aşağıda tercümesi yazılan mektupla hükûmete bildirmiştir²:

İngiliz elçisi dâilerinin tahvili suretidir³:

Taraf-ı Devlet-i aliyyeden bu dâilerine bâs'olunan bir kıt'a takrir-i âlide beyan olunduğu veçh üzre İngiltereden zaman-ı müstakbelde celbi irade buyrulan kalyon ve firkateynlerin nümunesi olarak evvel-i emirde takrir-i müşarünileyhde meşruh olan evsaf ile mevsuf bir kıt'a firkateynin hazır bulunduğu takdirde mehmâ emken serîan celbi hususuna sa'y ü himmet edeceğimi ve ol makule firkateynin bahasına mahsûben canib-i mîrîden yirmi beş bin kuruşu ahz ve kabzeylediğimi ve matlup olan evsaf ile mevsuf bir kıt'a firkateyn hazır bulunmayup müceddeden inşasına tevakkuf irade buyrulduğu surette salif-ül-beyan yirmi beş bin kuruşu cânib i mîrîye red ve teslim etmeğe teahhüd eylediğimi müş'ir işbu müzmâ tahvilimiz verilmiştir. 2 Ş. (Şaban) 207⁴.

Amiral Nelson'un tavsiye ettiği topçu mühendisi hakkında Sadr-ı âzâmın hükümdara arz tezkiresi ve tayini iradesi:

Üçüncü Selim'in Hattı Hümayunu:

Tayin oluna

Pâdişahım,

Şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû, kudretlû, velinimetim efendim,

Mister جوشر (Joşru?) nâm İngilterelü Devlet-i aliyye hizme-

¹ *Nâme-i hümayun defteri*, Nr. 9, s. 292.

² İngiliz elçisinin mektubu ile tercümesi Defterdarlık dosyasında hıfz edilmiş ve sureti Nâme-i hümayun defterine yazılmıştır. Ben gerek hükûmetin takririni ve gerek sefirin cevabını Nâme defterinden naklettim.

³ Nâme defterindeki bu kayıt, takririn hükümdara takdim edildiğini gösterir. Tahvil, senet demektir.

⁴ *Nâme-i hümayun defteri*, 9, s. 293.

tinde istihdama arzûmend olduğundan bu defa Malta başvekilî Nelson ve sair İngiltere memurları tarafından mektuplar ile Dersâdete vârid olup mersûmun topçuluk ve eşkâl-i muhtelif resminde meharet-i tâmmesi olduğunu beyan birle hidemât-ı seniyyede istihdamı hususunu İngiltere tercümanı Pizani, elçisi tarafından memûren bâ takrir iltimas itmekle Mühendishâne-i Hümâyunda bu makule mühendisin lüzumu derkâr olmak hasebiyle Defterdar efendi kullariyle lede'l-müzakere mühendis-i mersûma dörtyüz ve tercümanına elli kuruş mahiye tahsisi tensip olunmaktan nâşi takrir-i mezkûr merfû-ı atebe-i ulyây-ı mülûkâneleri kılındı. Mersumun bu veçhile mahiye tahsisiyle Mühendishâne-i Hümâyuna tayini muvafık-ı irade-i seniyyeleri ise emr-ü ferman şevketlû, kerâmetlû, mehabetlû, kudretlû velinimetim efendim pâdişahım hazretlerindir¹.

* * *

Yukarıda söylediğimiz gibi Osmanlı hükümeti hem dostluk havasını temadi ettirmek ve hem siyaset hâdiselerden vaktiyle haberdar olmak üzere 1208 senesinde daimî olmak üzere divan-ı hümâyun hacagânından Yusuf Ağâh ve onu müteakip İsmail Ferruh Efendi'leri sefirlikle Londra'ya yollamıştı. Daha sonra da Mehmed Sıdkı Efendi maslahatgüzarlıkla uzun müddet Londra'da oturmuştur.

İlk daimî sefir Yusuf Ağâh Efendi Londra'ya giderken İtimadnâmesiyle beraber Kırıl III. Jorj ile² veliahdına ve kiralıçe ile veliahdın zevcesine ve Başvekil Pitt'e ayrı ayrı mükellef hediyeler de gönderilmişti. Türkiye sefirinin götürdüğü hediyelerin cins ve nevelerini Divan-ı Hümâyun kalemindeki kayıt suretlerinden alarak aşağıya koydum; Nâme-i hümâyun sureti makalenin sonunda zikredilmiştir (8. Vesika).

صورت دفتر هدایای مذکورین عن جانب دولت علیه بجانب قرال انکتره و قرالیه و ولیعهد و سائرہ کہ باید یوسف آکاه افندی عن خواجگان دیوان هایون باستان بجانب انکتره مأمور و ارسال و این قدر اشای هدایای هایون بجانب مومی الیه تسلیم

¹ Dolap 2, Sandık 40, Hatt-ı hümâyun numarası 28.

² Hanovr hânedanından olan İngiliz kralı Üçüncü Jorj 1738'de doğmuş ve 1760'da İkinci Jorj'un vefatı üzerine kiral olmuştur. Vefatı 1820 senesindedir. Vefatından on sene evvel dimaği hastalığına binaen büyük oğlu Dördüncü Jorj babasına nâib olmuştur.

واخذ وقبض کرده الواقع ۵ ر ۱۲۰۸ هجرتین فرموده مع داده موی الیه وبا فرمان شریف .

[Sûret-i defter-i hedâyây-ı mezkûrîn an cânib-i Devlet-i aliyye becânib-i kıral-ı İngiltere ve kıraliçe ve veliahd vesaire ki bâ yed-i Yusuf Agâh Efendi an hacegân-ı Divan-ı Hümâyün be istaden becânib-i İngiltere memur ve irsal ve in kadar eşyây-ı hedâyây-ı hümâyün becânib-i mumâileyh tesellüm ve ahz ü kabz kerde el-vâkı 5 R. 1208 hemçünin fermûde maa dâde mumâileyh ve bâ fermân-ı şerif.]

Kıral-ı mumâileyhe irsal olunan :
(Sefir-i mumâileyhin kendi ta-
rafından verilmek üzeredir)

Altun donatmalı eski Horasâ-
nî seyf

Kabza

1

Altun donatmalı Yanyakâri
piştov

Çift

1

*Mumâileyh Prençin (Prensin)
zevcesine*

Tüyleri âlâ ve ortası pırlanta
elmas ile masnû tuğralı sorguç

Adet

1

*Kıral-ı mumâileyhin zevcesi
tarafına*

Kara kahvemsi

ferve [Üst elbisesi]

4

Tüyleri âlâ ve ortası pırlanta
elmas ile masnû tuğralı sorguç:

Adet

1

*Kıral-ı mumâileyhin oğlu ve ve-
liahdı olan Prençe hedaya :*

Altun donatmalı eski Horasânî
seyf

Kabza

1

(Sefir-i mumâileyhin kendü ta-
rafından verilmek üzeredir.)

Baş boğçaya vaz'olunan eşya (Kıral cenaplarına)

İstanbulkâri âlâ
telli beten ¹

Tâka ²

20

İstanbulkâri âlâ
telli tamgahâne

Tâka

10

İstanbulkâri âlâ

şal

Tâka

10

¹ Beten'in ne olduğu bilinemedi. Kuyuddan bir nevi kumaş olduğu anlaşılıyor.

² Tâka'nın umumî manası kumaş topu demektir. Sevaî denilen ince dallı sırmalı kumaş topuna da tâka denilir.

İstanbulkâri âlâ gezi Tâka 10	Kuzguncukkâri âlâ yemeni Tâka 4	Telli boğça Adet 1
--	--	--------------------------

Boğça-i sâniye vaz'olunan eşya (Kıralın zevcesine)

İstanbulkâri âlâ telli beten Tâka 4	İstanbulkâri vasat telli beten Tâka 6	İstanbulkâri vasat tamgahâne Tâka 3	
İstanbulkâri âlâ şalı Tâka 5	İstanbulkâri âlâ gezi Tâka 5	Kuzguncukkâri yemeni Tâka 2	Boğça Adet 1

Boğça-i sâlise vaz'olunan eşya (Kıralın veliahdına)

İstanbulkâri âlâ telli beten Tâka 2	İstanbulkâri vasat telli beten Tâka 8	İstanbulkâri telli tamgahâne Tâka 2	
İstanbulkâri âlâ şalı Tâka 5	İstanbulkâri âlâ gezi Tâka 5	Kuzguncukkâri yemeni Tâka 2	Boğça Adet 1

Boğça-i râbia vazolunan eşya (Pit nâm başvekile)

İstanbulkâri âlâ telli beten Tâka 2	İstanbulkâri vasat telli beten Tâka 8	İstanbulkâri âlâ telli tamgahâne Tâka 1	
İstanbulkâri vasat telli tamgahâne Tâka 5	İstanbulkâri âlâ şalı Tâka 5	İstanbulkâri âlâ gezi Tâka 5	
Kuzguncukkâri yemeni Tâka 2	Boğça Adet 1		

Boğça-i hâmise vaz'olunan eşya (Düvel-i Şarkıyye umûruna memur Granvil nam vekile)

İstanbulkâri âlâ telli beten Tâka 2	İstanbulkâri vasat telli beten Tâka 8	İstanbulkâri âlâ telli tamgahane Tâka 2
İstanbulkâri vasat telli tamgahâne Tâka 3	İstanbulkâri âlâ şalı Tâka 5	İstanbulkâri âlâ gezi Tâka 5
Kuzguncukkâri yemeni Tâka 2	Boğça Adet 1	

Bundan sonra mükemmel takımlariyle donanmış at gönderiliyor:

İşbu beş takım beş re's esblerden iki re'si Mısıri esblerin takımların âlâsından ikisi ile tezyin ve İngiltere kralına itâ ve bir re's-i Mısıri bâki takımların bir âlâsiyle veliahda ve bir re's-i Mısıri ve bâki takımlardan ehveniyle Başvekile ve bâki takım ile bir re's esb-i Türkmanî mersum Granvil nâm vekile itâ olunacaktır. Malûm olmak için işaret verildi.

Neft çuha üzerine yıldızlı som sîm kabaralı ve sîm hunili kılaptan saçaklı kesimle ve sîm hunili ve kılaptan saçaklı yıldızlı müşebbek (kafesli) keser sîm raht mâa reşme (gem) ve müşebbek yıldızlı sîm gaddare ve yıldızlı sîm Mısırkâri rikâb ve yıldızlı sîm kaplama müşebbek Mısırkâri eğer ve ustufa¹ kılaba ve Hasahurkâri sırma dizgin maa tabkur (kuşak) ve Mısırkâri teğelti ve kolan ve zahme ve برکرش ? ve çuha gömlek.

Takım	Esb-i Mısıri
1	Re's
	1

Siyah kadife üzerine som pul sırma işleme yıldızlı sîm hunili ve kılaptan saçaklı kesme ve sîm hunili ve kılaptan saçaklı yıldızlı müşebbek kebir sîm raht maa reşme ve mü-

¹ Ustufa, İtalyanca olup ekseriya mefrûgatta kullanılan kalın ipekli sırma veya klapdanlı ensiz kumaştır.

şebbek yıldızlı sîm gaddare ve yıldızlı sîm Mısırkâri rikâb ve yıldızlı sîm kaplama eğer maa tegelti ve kolan ve zahme ve Hasahurkâri sırmalı dizgin mâa tabkur ve برکرش ve ustufa kılâbı ve çuha gömlek.

Takım	Esb-i Mısır
1	Re's
	1

Beyaz ustufa üzerine yıldızlı sîm kabralı ve sîm hunili kılâpdan saçaklı çifte kesme ve sîm hunili ve kılâpdan saçaklı yıldızlı müşebbek kebir sîm raht maa reşme ve müşebbek yıldızlı sîm gaddare ve yıldızlı sîm Mısırkâri rikâp ve ustufa üzerine yıldızlı sîm kaplama eğer maa tegelti ve kolan ve zahme ve Hasahurkâri sırmalı dizgin mâa tabkur ve برکرش ve ustufa kılâbı ve çuha gömlek.

Takım	Esb-i Mısır
1	Re's
	1

Çamgöbeği çuha üzerine som sırma işleme yıldızlı sîm hunili ve kılâptan saçaklı kesme ve sîm hunili ve kılâpdan saçaklı yıldızlı müşebbek kebir sîm raht maa reşme ve müşebbek yıldızlı sîm gaddare ve yıldızlı sîm Mısırkâri rikâb ve yıldızlı sîm kaplama müşebbek Mısırkâri eğer ve tegelti ve kolan ve zahme ve Hasahurkâri sırmalı dizgin mâa tabkur ve برکرش ve ustufa kılâbı ve çuha gömlek.

Takım	Esb-i Mısır
1	Re's
	1

Mavi çuha üzerine som sırma işleme yıldızlı sîm hunili ibrişim saçaklı kesme ve sîm hunili ve kılâptan saçaklı yıldızlı sîm raht maa reşme ve yıldızlı sîm gaddare ve yıldızlı sîm rikâb ve yıldızlı sîm kaplama eğer maa tegelti ve kolan ve zahme ve Hasahurkâri sırmalı dizgin mâa tabkur ve برکرش ve ustufa kılâbı ve çuha gömlek.

Takım	Esb-i Mısır
1	Re's
	1

Bu defa Devlet-i aliyye tarafından İngiltere kiralına ve zevcesine ve veliahdı olan prens ve prensin zevcesine ve Pit nâm

başvekile ve Granvil nam vekile hedayâ olmak üzere bâlâda mezkûr eşya ve beş adet bohça derûnuna vaz' olunan akmişe-i mütenevvia ile beş takım raht ve esbanı, sefaretle memur Hâcegân-ı Divan-ı Hümâyundan Yusuf Agâh Efendi'ye teslim ve tamamen makbuz olduğunu mübeyyin virdüğü memhur defter bibaretihi Başmuhasebeye kaydolunup bir sureti efendi-i mumaileyh tarafına ve diğer sureti dahi teşrifata kayıt için Teşrifatî efendi tarafına itâ olunmak ferman buyrulmağın mucebince kaydolunup Efendi-i mumaileyhe suret verilmekle Teşrifatî efendi tarafına dahi işbu suret verildi. Gurre-i Za. (Zilkade) 1208.

* * *

Fransız inkilâbına karşı bir müddet bitaraf kalan İngiltere, XVI. Lu i'nin idamından sonra (25 İkincikânun 1793) Fransa Cumhuriyeti ile münasebatı kesmiş ve Fransa sefirini memleketine göndermişti. Bundan sonra Fransaya karşı muharip vaziyet alan devletler arasında İngiltere de vardı. İngiltere, diğerleri — Prusya, İspanya ve Avusturya — gibi sulh yapmayarak mücadelesine uzun müddet devam etti. İngilizlerle boy ölçüşebileceğini kuvvetle ümit eden General Bonapart, Avusturyalıları mağlûp edip Kampo Formiyo muahedelerini akdettikten sonra Venedik cümhuriyetini ortadan kaldırmış, bunun Dalmaçya sahillerini Avusturya'ya terk edip Arnavutluk sahillerindeki Preveze, Parga, Bütrinto ve Vonçe'yi Fransa'ya ilhak ile Osmanlı memleketleriyle hemhudut olmuştu.

Bu vaziyet tabîi olarak Osmanlıları korkutmuştu; tam bu sırada General Bonapart 35 bin kişilik güzide ve muharip bir kuvvetle Tulondan hareket ile Maltayı zapt ve oradaki Sen Jan Şövalye ocağını kaldırdıktan sonra İskenderiye civarına asker çıkarmış ve şehri de zaptetmişti (1798).

İşte bu hâdise Osmanlı ve İngiliz hükümetlerini Bonapart aleyhinde birleştirmiştir. Osmanlı devleti bu sırada dahili ıslâhat ile meşgul olduğundan, ordusunda yapmakta olduğu Nizâm-ı cedit için çoğu Fransadan olmak üzere mütehasıs celbeylemiş ve eylemekte bulunduğu bu ânî darbe Fransızlara teveccühkâr olan III. Sultan Selim'i pek ziyade müteessir etmiş ve Fransa aleyhine olarak Türkiye, İngiltere ve Rusya arasında üçlü bir ittifak vücade gelmişti.

İngilizlerle ittifak muahedenâmesinin imza tarihi 1213 Receb'i (1798 Birinci kânun) olup Osmanlı murahhasları esbak İstanbul ka-

dısı ve Rumeli kazaskeri pâyesinde olan İbrahim İsmet Bey¹ ile Reis-ül-küttâb Ahmed Âtîf Efendi ve İngiliz murahhasları da İngilterenin İstanbul sefiri Yohan Spenser Smit ve İngiliz asakir-i bahriye kumandanı Vilyam Sidney idiler.

Bu ittifakın akdi için Rumeli kazaskerliği payesiyle birinci murahhas tayin olunan İbrahim İsmet Bey'e ve ikinci murahhas Ahmed Âtîf Efendi'ye salâhiyet-i tâmmе verildiğine dair ferman suretleri Nâme-i hümayun defterinde vardır. Bunlardan baş murahhasa verilen ruhsatnâme sureti vesikalar arasındadır (9. Vesika). Aynı mealde diğer bir ferman da ikinci murahhas olan Reis-ül-küttâb Ahmed Âtîf Efendi'ye verilmiştir. Murahhaslar arasında tekarrür eden esaslar hükümete takdim edilmiş ve başta Sadr-ı âzam olarak teşkil olunan devlet şûrasında müzakere ve kabul edildikten sonra pâdişaha arz olunmuş ve muvafakat hatt-ı hümayunu alınmıştır (10. Vesika).

On üç madde ve bir hatime ile tesbit edilen ittifaknâme 28 Receb 1213 senesinde neticelenmiştir. Şûrada bulunan zevat şunlardır:

Vezir-i âzam El-hac Yusuf Ziya Paşa, Şeyh-ul islâm Mustafa Âşir Efendi, sabık Rumeli kazaskeri Mehmed Efendi, bilfiil Rumeli kazaskeri Ahmed Esad Efendi, sabık Rumeli kazaskeri Ömer Hulûsi Efendi, sabık Rumeli kazaskeri ve birinci murahhas İbrahim İsmet Efendi, sabık Rumeli kazaskeri Mehmed Ârif Efendi, bilfiil Anadolu kazaskeri Mehmed Salih Efendi, sabık Anadolu kazaskeri Ahmed Şemseddin Efendi, Valide kethüdası Yusuf Ağa, Kethüdây-ı sadr-ı âli İbrahim Nesim Efendi, Yeniçeri ağası Ömer Ağa, Defterdar El-hac İbrahim Efendi, Reis-ül-küttâp Ahmed Âtîf Efendi (ikinci murahhas), Şıkk-ı sâni

¹ İbrahim İsmet Bey, reis-ül-küttâb ve sonra vezir olan İsmail Raif Paşanın oğludur. Babası İsmail Raif Paşa, III. Mustafa ve oğlu Selim mensuplarından olup, I. Abdülhamidi hal'ederek oğlu Selimi hükümdar yapmak isteyen Sadr-ı âzam Halil Hamid Paşa ittifakına dahildi. Fakat bunlar arzularına muvaffak olamıyarak teşebbüsün duyulması üzerine katledilmişlerdir. Selim hükümdar olunca babasının ve kendisinin taraftarlarını veya onların evlât ve damatlarını istihdam eylemiş ve mühim hizmetlere tayin etmişti; işte Halil Hamid Paşanın damadı Sadr-ı âzam Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa ile İsmail Raif Paşanın oğlu İbrahim İsmet Bey bunlardandır.

defterdarı Mustafa Reşid Efendi, Baruthâne-i âmire nâzırı Mehmed Şerif Efendi, Şikk-ı sâlis defterdarı Mehmed Emin Firdevsî Efendi, Defter emini Mehmed Emin Efendi, Tersane-i âmire emini Mustafa Efendi, şehremini Ahmed Cavid Efendi, sabık Şikk-ı sâlis defterdarı Ahmed Azmi Efendi, sabık Şikk-ı sâlis defterdarı Mustafa Rasih Efendi, Çavuşbaşı (serçavuşan-ı divan-ı hümâyun) Osman Ağa, Tevkii-i divan-ı hümâyun İsmail İsmet Efendi.

Muahede metni ittifakla kabul edildikten sonra bir sureti İngiltere kiralına gönderilmiştir. Bu ittifak muahedesi mukaddimesi vesikalar kısmında gösterilmiştir. (11. Vesika) de

İşbu ittifak ahidnâmesinin bir sureti İngiliz kralı tarafından tasdik olunarak İstanbul'a gönderilmiş ve muahede maddeleri malûm olduğundan yalnız mukaddimesiyle hatimesi tercüme olup Pâdişaha arz ve takdim edilmiştir. Bu hususa dair Sadr-ı âzam kaymakamının arızası ve hükümdarın hatt-ı hümâyununun sureti :

Hatt-ı Hümâyun :

Manzorum olmuştur.

Pâdişâhım

Şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velinimetim efendim

Dünkü gün İngiltere Büyük elçisiyle mübadele olunan tasdiknâme, tercümesiyle maan huzur-ı meyâmin - mevfûr-ı şâhânelerine arz olunacağı iş'ar olunmuştu. Zikrolunan tasdiknâmenin maddeleri tercümesi lâzım olmadığından fakat mukaddime ve hatimesi tercüme ettirilip asliyle maan mâruz-ı huzur-ı feyz - gencûr-ı mülükâneleri kılınmağla nazar-ı mekârim - eser-i şehriyarileri taallûkundan sonra bermûted divan-ı hümâyunları kaleminde hıfzettirmek lâzım geldiği karin-i ilm-i âlem-şümul-i tâcdarfleri buyruldukta ferman şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velinimetim efendim pâdişâhım hazretlerindedir.

İngiltere tasdiknâmesinin mukaddimesi tercümesi

Biz ki avn ü inayet-i bâri ile Büyük Britanya ve Françe ve İrlanda'nın kralı ve âyin ve mezheb hâmisi ve Bronsüvik ve Lüksemburg dükası ve Emperyüsün baş hazinedarı ve Prenc

herseği ve memalik-i malûme-i sâirenin dahi hâkimi Üçüncü Corciyoz'uz. İşbu tahririmiz ile lâzım gelenlere ifade ederiz ki hesab-ı cedid-i frengî üzre işbu bin yedi yüz doksan dokuz sene-i fseviyyesinin mah-ı kânun-ı sânisî beşinci günü iktizasî üzre terhis kılınan murahhaslar marifetiyle şevketlû azametlû Pâdişah-ı Âl-i Osman Sultan Selim Han Hazretleri ile bizim beynimizde Âsitane-i saadette tedafûi şurûtu havi bir ittifaknâme akd ve imza olunmağla ittifak-ı mezkûr şurûtu zirde mastur veçhile lâfz belâfz zikr ve îrad olunur.

Tasdiknâme-i mezkûrun hatimesi tercümesi

İşbu tedafûi şurutu havi mâr-ez-zikr ittifak şenedini nazarı dikkat ile mütalea ve gerek bizim ve gerek a'kab ve ahfad ve veliahdlerimiz için kâffeten ve münferiden her bir şart ve maddesini yegân yegân istisvab ve kabul ve tasdik eylediğimize binâen sened-i mezkûrda münderiç her bir maddenin muktezasına sıdk-ı niyet ve hulûs-ı taviyyet ile kâffeten riayet ve tamamiyle icra ve ifasına dikkat olunacağı ve kâinen min kân tarafımızdan nakzına rağbet ve yahut vechen min-el-vücuha hilâfı bir hareket tarafımızdan bir veçhile tecviz olunmayacağı kırıallığımız taahhüdü hürmetiyle vâ'd ve teahhüd olunmağla tasdikan lilmakal ve te'kiden lilhal işbu tasdiknâme İngiltere'de Büyük mührümüz ile temhir ve kendi yedimiz ile imza olunmuştur.

İşbu bin yedi yüz doksan dokuz sene-i fseviyyesi mah-ı haziranın on üçüncü günü kırıallığımızın otuz dokuzuncu senesi kortemizde (Sarayımızda) temhir olunmuştur ¹.

Bu üçlü ittifakın safahatına ait gerek bizim tarihlerimizde ve gerek ecnebi menbalarında oldukça bol malûmat vardır; ben burada bunlardan bahsedecek değilim. Yapacağım şey, Mısır'ı kurtarmak için tekarrür eden bu anlaşma esnasında İngiliz Kırallı III. Jorj'un sefirlerin tebdili vesair hususlar hakkında Osmanlı hükümdarına gönderdiği nâmelerle bu ittifaka ait bilmukabele Osmanlı pâdişahının da kıralla yolladığı nâmelerden bahs ile aradaki dostluğa dair Başbakanlık arşivindeki bazı vesikalaları neşretmek olacaktır.

Kıral Jorj'un göndermiş olduğu nâmelerden birincisi 1214 H.

¹ Name-i Hümâyün defteri, Nr. 9, s. 400.

1799 M'de Büyük elçilik ile İstanbul sefirliğine tayin olunan Lord Elgin'in¹ itimadnâmesidir. İtimadnâmenin aslı maalesef arşivde yoktur; yalnız tercümesi Padişaha takdim olunmuştur.

Osmanlı tarihlerinde görüldüğü üzere herhangi bir devletin sefiri İstanbul'a geldikten sonra hükümdarlarından getirdikleri nâmeyi takdim için merasim yapılır ve sefir hükümdarın huzuruna kabul olunarak getirdiği nâmeyi verirdi.

Yusuf Ağâh Efendi'den sonra² sefir tayin olunan İsmail Ferruh Efendi İstanbul'a yeni İngiliz sefiri tayin olunan Lord Elgin'in vürûdünden evvel Londrada kendisiyle görüşmüş ve İngiliz kiralının, pâdişah ile bazı ricale göndereceği hediyeler ile Avrupa ahvaline dair hükûmete icap eden malûmatı vermiştir. İsmail Ferruh Efendi 1214 tarih ve 39 numaralı olan bu tahriratında şöyle demektedir:

"... bu defa Lord Elgin vesatetiyle Âsitane-i aliyeye irsal olunacak derdest-i imal mücevheratı bundan bir hafta mukaddem Lord Granvil (Hariciye nâzırı) cenapları haşmetlü Kıral cenaplarının cevahircibaşısıyla, irae için kulunuza göndermekle mesfur, (yani cevahircibaşı) alâ merâtibihim verilecek saat ve kutu ve zarf vesair mücevheratı ve bundan başka Cezair beğine gönderilecek mücevher yatagan bıçağı ve otuz iki adet mücevher saat ve hokka gibi eşyaları yegân yegân irae eyledi. Bâ'dehû Lord Elgin cenapları dahi gelüp bir buçuk saat mikdarı eğlendi. Brest'den çıkan Françe donanmasından henüz bir haber gelmemekle sahih haberi geldiği gibi gideceğim dedi³ ..."

İsmail Ferruh Efendi gönderdiği şifreli bir mektubunda da kiralın cevahircibaşısının tekrar yanına gelerek Pâdişaha gönderilecek elmasın etrafının ne suretle tezyininin zevke uygun geleceğini sorduğunu ve kendisine verilen resmi gönderdiğini beyan etmiştir⁴.

¹ Lord Tomas Elgin İskoçyada doğmuş ve 1841'de Paris'te vefat etmiştir. Hayatı tamamiyle siyasi memuriyetle geçen Elgin, esasen asker olup General rütbesinde idi. 1799'dan 1803 senesi ilk aylarına kadar İstanbul sefirliğinde bulunmuştur.

² Yusuf Ağâh Efendi 1212 H. 1798 senesine kadar altı sene Londra sefirliğinde bulunmuştur.

³ Dolap vesikaları, Dolap 1, Sandık 39, dosya + .

⁴ Dolap vesikaları, Dolap 1, Sandık 36, dosya + .

Lord Elgin İstanbul'a gelmiş, getirmiş olduğu hediyeleri ve itimadnâmesini merasimle takdim eylemiştir.

Mısırın işgali dolayısıyla âni bir darbe ile karşılaşan Osmanlı devleti Ruslar ve İngilizlerle ittifak yapmış ve derhal faaliyete geçmişti; fakat devletçe yapılan ıslahata çok para sarfedilmekte olduğundan dolayı malf vaziyet harbi devam ettirmeğe müsait değildi. Bunun için iptida gayrı resmî surette İngiltereye müracaat edilerek istikraz talebinde bulunuldu (Aralık 1799) İngiltere hükûmeti gümrük hasılatından ödenmek şartıyla ve yüzde altı faizle Nemçe (Avusturya) devletine verildiği gibi Türkiyeye bir milyon lira istikraza muvafakat etti; Reisülküttab yani Türkiye hariciye bakanı, Lord Granvil ile görüşerek bu paranın elli bin keseye yani o zamanın rayicine göre yirmi beş milyon kuruşa iblağını Londra sefiri İsmail Ferruh Efendi'ye yazmıştı ¹.

İngiltereden yapılacak olan istikraz dolayısıyla Osmanlı hükümdarının hususî olarak 11 Rebiulevvel 1215 (Ağustos 1800) tarihiyle Kral III. Jorja yazdığı nâme müsveddesinde şöyle denilmektedir:

Haşmetlû mehabetlû İngiltere devleti kralı ulu dostumuz Corciyos-ı sâlis cenapları; gayr ez tekellûf-i resmîyye peyâm-ı muhalesat-encam iblağıyle istifsar-ı hatırdan sonra dostane ifham olunur ki, devletlerimiz beyninde ez kadfm zaten ve tab'an bilâ tegayyür derkâr olan rabita-ı kaviyye ve musafât-ı mer'îyye bundan akdemce hayr üzre in'ikad-pezir olan ittifak muktezasınca esas-ı kavî üzre kat ender kat tesis ve tahkim olunalıdan berû cenab-ı haşmetmeabınıza hulûs ve îtibarımız derece-i kemâle resîde olduğunu üslûb-ı mahsus üzre tahrir ve iş'ara vesilecû iken bundan akdemce taraf-ı haşmetlerine tahrir ittirilen istidane [istikraz] maddesi bu defa min gayrı tekellûf nâme-i mahsus tahririyle zat-ı muhalesat-sıfatınıza derkâr olan hürmet ve itibarımızı ibraza ni'm-ez-zerfa (نعم الذریعہ) ittihaz olunmuştur.

Bir kaç seneden beru memâlik-i hâkaniyyemizde bunca kıla ve bukâ'ın istihkâmına ve mahzen ve ambar ve baruthane ve havuz ve tophâne ve humbarahâne misillu nice nice ebni-

¹ Dolap 1, Sandık 36, Dosya +, Nr. 4.

ye-i külliye'nin müceddeden ihyasına ve müddet-i kalile zarfında vâfir sefâin-i hümâyun inşasına ve muallim askerinin vezaifi tertibine ve tanzim ve tathiri lâbüd olan bazı mahallerin hüsn-i nizam ve intizamı esbabı istihsaline ve zuhurat kabilinden nice nice mevadd-ı saireye vakt-i yesirde def'aten külliye'tlü mebalîğ sarf olunmuş olduğu malûmdur. Ol esnada vakt-i hazar olmak takribiyle birbirini müteakib külliye'tlü masarife muhtaç olan mevadd-ı mezkûrenin cümlesine sarf-ı himmet olunmak lâzım geldi. Bimennihi teâla devletimizin canib-i âhara bir akçe deyni olmayup yalnız tertibat-ı merkuma değil belki masrafı tertip üzere gördürülerek bir o kadarı bile bilâ zaruret idâre olunmak avn ü inayet-i cenâb-ı ehadiyyet ile devletimize göre emr-i sehil idüğü bâhirdir; ancak mevadd-ı mezkûreyi müteakip masarif-i lâzimesi tertibine vakit olmaksızın Fransalı aleyhine ilân-ı sefer lâzım gelmek hasebiyle mahall-ı bâideye def'aten orduy-ı hümâyunumuzun irsali ve mahal bemahal tayin olunmak için donanmay-ı hümâyundan sefain-i kesire teşhizi ve masarif-i müteaddide-i sairenin dahi rüyeti velhasıl aleliltlak bir seferin mühtaç olduğu bilcümle mevaddın idaresi külliye'tlü mebalîğ mütevakkıf olan hâlâtta idüğü zâhir ve betahsis Françelu gibi bir milletin üzerine olan muharebede bugünkü gün icra olunmak üzere tedbir olunan harekât-ı harbiyye ne ise ferdaya talik olunması münasip olmayup işbu tertib ve germiyet ise nükud-ı lâzime mevcut olmayınca takviyet bulmayacağı bâhirdir.

Bu suretle düşman-ı müştarekimiz olan Françelu aleyhine lâzım gelen germiyet ile müdavemet-i harbe medar olmak için kaide-i câriyye-i mer'iyye üzere müddet-i kalile zarfında taraf-ı hulûsvertiye biledâne irsal olunmak lâzime-i halden olmağla hem beynenâda ez kadîm derkâr olan hulûs ve safvete mebnî revabıt-ı ekide levazımına ve hem düşman-ı müştarek aleyhine olarak hayr üzere in'ikad-pezir olan ittifaq ve ittihat muktezasına riayeten canib-i haşmetmenakıbınızdan husus-ı mezburun bir an akdem ber vefk-ı dilhah pezirây-ı hitam olmasına sarf-ı himmet olunacağı memuliyle teklifsizce işbu name-i vedad-alâme tahrir olunmuştur. Bimennih-il-mevlâ

cevab-ı bâ sevabına himmet-i haşmet - menkabetiniz memul-i hâlisanemizdir ¹.

* * *

İki devlet arasındaki ittifak, hükümdarlar arasındaki samimiyeti çok ilerletmiştir. Merasim ve teşrifat hususunda pek titiz olan Osmanlı hükümeti o zamana kadar nâmelerinde "Kıral," diye hitap ettiği İngiliz hükümdarına Pâdişahın emriyle bundan sonra Rusya Nemçe ile daha evvel Fransa'ya olduğu gibi "Pâdişah," denilmesini münasip görmüş ve keyfiyet sefir vasıtasıyla Londra'ya bildirilmişti. Gelen cevap, böyle bir tevcihin İngiliz hükümetince memnuniyeti mucip olacağı zemininde idi. Haric müdahalelerden ürken Osmanlı hükümeti İngiltere kıralına *pâdişah* denilmesinden dolayı Rusyalının itiraz etmemesi için Reis-ül-küttab Efendiyi Rusya elçisinin fikrini istinzaca memur etmiş ve bu ünvanın verilmesinin esbab-ı mucibesi olarak ta, İngiltere kıralının İrlanda'yı istirdad etmiş olduğu ileri sürülmüştü.

Rusya elçisi, kendi devletinin de müttefiki olan İngiliz kıralına *pâdişah* denilmesine karşı muvafakatini bildirmiş, fakat aynı zamanda bu ünvan dolayısıyla İngiliz sefirinin diğer elçilere tekaddüm iddiasında bulunmamasını ve sefirlerin tertip sırasının yine evvelki gibi olmasını temin için İngiliz sefirinden bir senet alınmasını gizlice Reis-ül-küttabın kulağına fısıldamıştır. Bu hususa dair Sadr-ı âzam kaymakamının ² hükümdara takdim ettiği arz tezkiresinde şöyle deniliyor.

Hatt-ı Hümayun :

Fî mâ ba'd bu elkab yazılısın.

efendim.

Pâdişahım

Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü velinimetim
Cânib-i-meâli menakıb-ı tâcdarilerinden İngiltere kıralına
yazıla gelen nâme-i hümayunları elkabına bazı münasip elfaz
ilâve kılınması bundan akdem emr-ü ferman buyrulmuş oldu-

¹ Dolap 2, Sandık 40, evrak numarası 5; bu istikraz teğebbüsünün ne netice verdiği dair malûmatımız yoktur; Osmanlı devletince akdedilen ilk istikrazın 1854 tarihinde yapıldığına göre İngilizlerle yapılması istenilen bu istikrazın sonradan çıkan siyasi meseleler dolayısıyla neticelenmediği anlaşılıyor.

² Sadr-ı âzam Yusuf Ziya Paşa Mısır seferinde olduğundan İstanbul'da sadaret kaymakamı olan vekili vardı.

ğundan Reis Efendi kulları Der-i aliyyede mukim İngiltere elçisini istimzaç eyledikte “bakayım mütalea ve İngilterede bazı dostlarımla dahi muhabere edeyim, bâdehû cevabını veririm, deyüp bu defa itây-ı cevap etmekle bu veçhile iki üç mah mürûrundan sonra cevap vermesinden keyfiyeti devletine yazmış ve haber getirtmiş olduğu münfelim olup verdiği cevapta dahi nâme-i şâhâne elkabına zam ve ilâve İngiltere devletine bais-i mahzuziyet-i tâmme olacağını beyan ve inha ve ilâve olunmak üzere bazı elfaz ifade ve inbâ etmek hasebiyle kral-ı mumâileyhe kadimden yazıla gelen nâme-i hümayunları elkabına zam birle bir kıt'a kâğıda terkim ve öteden beri Françe pâdişahına ve Rusya ve Roma İmparatoruna (Avusturya) vesaire berveçh-i mûtad yazıla gelen nâme-i hümayunları elkapları dahi kaydından bir kâğıda ihraç ettirilip manzûr-ı cihanbanileri buyrulmak için arz ve takdim kılındı. Zikrolunan elkab bundan böyle İngiltere kiralına tahrir olundukta Rusya bir gûna kıl ü kal etmemek için Reis Efendi kulları Rusya elçisine iktizası veçhile haber gönderip İngiltere kralı zir-ı zaptından çıkmış olan İrlanda ceziresini elhaletü hâzihi zapt ve taht-ı rabıtaya idhal etmiş olması ve Devlet-i aliyye ile olan ittifakı cihetiyle elkabına imparator ve pâdişah tabiri ilâvesi lâzım gelmekle bu veçhile tanzim olunacaktır yollu ifham eyledikte elçi-i mersum muhalefet göstermeyüp suret-i tasvib irae etmiş ise dahi Devlet-i aliyyede ikamet eden İngiltere elçileri bu vesile ile bundan sonra tekaddüm ve teahhur iddialarına teşebbüs etmemek için İngiltere elçileri Der-i saadette şimdiedek ne suret ikamet ettiler ve haklarında ne gûne muamele olundu ise yine öylece olmasını şamil İngiltere elçisinden bir takrir alınması münasip olacağını mahremâne irad itmekle bundan böyle İngiltere kralına yazılacak nâme-i şâhâneleri elkabının bu defa tertip olduğu üzere tahriri muvafık-ı irade-i seniyye-i cihandartleri olur ise veçh-i meşruh üzere İngiltere elçisinden hüsn-i üslûp ile bir takrir alınmak lâzım geleceği muhat-ı ilm-i âlileri buyrulduktan emr ü fermân şevketlû, kerametlû, mehâbetlû, kudretlû velinimetim efendim pâdişahım hazretlerindedir¹.

* * *

¹ Nâme-i Hümayun defteri, 9, s. 423, 424.

Bundan sonra İngiltere kiralına yazılacak nâmelerde aşağıdaki elkab yazılacaktı:

افتخار امراء العظام العيسويه مختار كبراء الفخام المسيحيه مصلح مصلح جماهير الطائفة
النصرانيه صاحب اذبال الحشمة و الوقار صاحب دلائل المجد و الاعتبار بويوك بره تانيا
و ايرلانده دولتين مجتمتين ك و آكا تابع نيجه نيجه ولايتلك پادشاهى حشمتلو اولو رغبتلو
قديمى دوست احب و اصدق و وفاداريمز جورجوس ثالث ختمت عواقبه بالحير والرشاد
و الهم اليه سبيل الصواب والسداد

[İftiharü ümerâ-il- izâm-il- îseviyye muhtar-ı küberâ-il- fehâm-
il- mesihyye muslih-i mesâlih-ü Cemâhir-ût-taifet-in- nasrânîyye
sâhib-i ezyal-il-haşmet-i ve'l-vakar sâhib-ü delail-ül-lmecd-i vel-îti-
bar Büyük Bretanya ve İrlanda devleteyn-i müctemiateyn'in ve ana
tâbi nice nice vilayetlerin pâdişahı haşmetlû ulu ragbetlû kadimî dost-ı
ehabb-ü-esdak ve vefadarımız Corciyos-ı Sâlis hutimet avakbühû
bilhayr-ı ver'reşad ve ülhime ileghi sebil-üs-savab-ı ves's-edâd].

1216 Za [zilkade] 12 tarihinden itibaren kabul edilen (1802 Mart) bu yeni tarz Elgin'in sefirliği zamanına tesadüf eder.

Rusya elçisinin gizlice telkini üzerine İngiliz sefirinin evvelden beri devam ede gelen merasim ve teşrifata riayet ile tekaddüm ve teahhur gibi mütalea serdetmiyeceğine dair hükümete verdiği mektup sureti:

Hatt-ı Hümâyun

Manzûrum olmuştur.

Cânib-i saltanat-ı seniyyeden, geçen mâh-ı Martın iptidası tarihiyle mumaiyleh dâilerinin itâ buyrulan bir kıt'a takrir-i âli ve taraf-ı hazret-i şehriyarîden haşmetlû İngiltere kiralı ihlâskârı hakkına derkâr olan itibar ve hürmet-i mahsûsanın iş'arı zımnında kiral-ı müşarünileyhin elkabına ilâve kılınan bazı tebdilatın suretini hâvi takrir-i mezkûre terfik olunan şukka, mumaiyleh dâileri tarafından gayet memnuniyet ile kabul olunup cânib-i hazret-i cihandarîden sünuh eden bu gûne muamele-i dilnüvazânenin keyfiyeti mumaiyleh dâtleri evvel beevvel irsal olunacak tahrirat ile devleti tarafına ifadeye tecviz-i kusur etmiyeceğini ve kiral-ı müşarünileyh hakkında derkâr olan vedd-ü muhabbet ve itibar ve hürmetin bir eser-i cedidi olmak üzere nezd-i müşarünileyhte mûcib-i mahzuziyet olacağı şimdiden cânib-i âlilerine ifadeden başka elkab maddesinde

vukua gelen tebeddülât-ı müstelzimet-il-mürâat ve bâhusus pâ-dişahlık lâkabının kabulü Dersaadette mukim elçilerine bu âne kadar icra olunagelen rüsûm ve teşvikatın asla tegayyürünü icap itmiyeceğini ve itmek lâzım gelmediğini mûmaileyh dâfleri ilân ve beyan eylemeği deruhde eylediğini tahrir eder¹.

Vesikaların fotoğrafleri arasında görüleceği üzere bu takririn sol kenarında mâilen yazılmış olan Sadr-ı âzam kaymakamının şu derkenarı vardır :

"İngiltere elçisinin takririnde Âsitane-i Saadette mukim düvel elçileri haklarında icrâ olunan rüsûmda Fransa elçileri öteden beru cümleye tekaddüm edegeldiğinden bu defa İngiltere kiralına ita buyrulan "pâdişahlık,, ünvanı hasebiyle bu tarafta bulunan İngiltere elçileri sairine tekaddüm dâyesinde ve bu veçhile Fransalu beyninde muaraza tehaddüs etmek ihtimaline mebni elkab-ı cedfde İngiltere elçisine kabl-el-ita bazı tabirat-ı lâyıkâ ile keyfiyet ifham ve dostane irza ve ilzam olunarak rüsûm hususunda bir veçhile tegayyür gelmek taahhüdünü havi yedinden memhur ve mûmzâ resmen işbu takrir ahz olunmağla Divan-ı hümâyun kalemine kaydolunacağı muhât-ı ilm-i âlileri buyurulduktâ emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir,,.

* * *

Mısır'ın Fransız'lardan istirdadından sonra bazı yerlerde İngilizlerin yerleşeceği hakkında vaki şüphe ve bu şüpheyi körükleyen propagandalardan müteessir olan Osmanlı hükümdarı III. Sultan Selim, Londra maslahatgüzarı Sıtkı Efendi vasıtasıyla buna dair İngiliz kiralına bir nâme göndermişti. Bu nâmenin aslını görmedik ; fakat Kıral III. Jorj'un bu nâmeye verdiği cevaptan bu anlaşılmaktadır. Kıral tarafından Osmanlı hükümdarına teminat verilmiş, düşmanların ihdas ettikleri bu sözlerin aslı olmadığı bildirilmiştir. İngiltere kiralının gönderdiği cevabı nâmenin sureti Vesikalar kısmındadır (Bk. 13. Vesika).

İngiltere devletinin sefiri Lord Elgin değişmiş ve yerine Vilyam Drummond fevkalâde olarak gelmişti ; bunun gelişi daimî sefaret

¹ Name-i Hümâyun defteri, Nr. 9, s. 425 ve Dolap vesikaları, Dolap 2, Sandık 40, Hat numarası 45.

gibi olmayıp Türkiye'nin İttifak-ı müselleste sebatını temin içindi. Drummond bundan evvel Sicilyateyn krallığında İngiltere'nin orta elçisi idi. Drummond'un 1218 H. 1803 M. tarihli itimatnâmesinde Kral Jorj dostluk ve ittifakın temadisini temenni ediyordu. Osmanlı hükümdarı Mısır'ın istirdadından sonra ihsas edilecek surette yine Fransız politikasına meylelemişti. Yine Mısır'ın istirdadından sonra harpte devam etmeği faydasız gören İngiltere ile Fransa Londra müzakeresiyle esas itibariyle anlaşmışlar ve bu anlaşmada Türkiye'nin tamamıyet-i mülkiyesini de esas itibariyle kabul etmişlerdi. Bundan sonra sulh maddeleri Fransa'nın şimalindeki Amyen (Amiens) şehrinde tesbit olunacak ve Türkiye de buraya murahhas gönderecekti. Bu sırada birinci konsül olan Bonapart Türkiye'yi İngiltere'den ayırmak istediğinden Amiens'de Osmanlılarla İngilizleri birleştirmek istemiyordu ; bu ihtimalleri daha evelden sezmiş olan İngiltere, murahhas gönderilmediği veya geciktiği takdirde Amiens'de Türkiye'nin İngiliz murahhasları tarafından temsilini Osmanlı hükümetinden istemiş, fakat hükümet buna muvafakat etmiyerek beş seneden beri Paris'te sefir bulunan Seyyid Ali Efendi'yi murahhaslıkla müzakereye memur eylemişti. Buna karşı Bonapart, az evvel söylediğimiz gibi Amiens'de Türkler'le İngiliz'leri temas ettirmek istemediğinden murahhaslığını kabul etmediği Ali Efendi'nin Amiens'e girmesine müsaade etmemişti ; Londra ahidnâmesinde İngilizler tarafından Türkiye hakkında tamamıyet-i mülkiye vesair kayıtlar konmuş olduğundan Seyyid Ali Efendi'nin Amiens'de müşkilâta tesadüf etmiyeceği ve İngilizler tarafından müzaheret göreceği tabii idi.

Devlet siyasetini idareden ziyade zevkine düşkün olan Seyyid Ali efendi, Bonapart ve Taleyran'ın ısrarlariyle İngilizlerin Londra ahidnâmesindeki şekilde Pariste Fransa ile bir muahede imzaladı ; bu muahede münasebetiyle Taleyran, Reis-ül-küttab Efendiye gönderdiği mektubunda, muahedenin Türkiye hükümeti tarafından tasdikinden bahsederek Devlet-i aliyye ile Fransa arasına başka hiç bir devletin girmesine lüzum olmadığını bildirmişti. Bu müsalehanın bir netice vermeyeceğini bilen İngiltere ise Londra kararının esas tutulmasında ısrar eyliyerek Türkiyeyi Fransızların cazibesine tutulmaktan menetmek istiyordu. İşte bu iki devletin siyasî âleti olan Osmanlı hükümeti iki cami arasında kalmış beynamaz vaziyetine dönmüştü. III. Selim, Bonapart'ın kendisini iğfal için döktü-

ğü tatlı dillere meclûp olduğu gibi Osmanlı ordusunu tensik için de o tarihte Fransadan daha ziyade askerî varlığı ve kültürü yayılmış bir devlet mevcut olmadığından dolayı teceddüt hareketlerini seri hamlelerle ıslaha başlamış olan Türk hükümdarının Fransaya meyli bir dereceye kadar zarurî idi. Bunlardan başka İngilterenin İskenderiyeden ve Rusların Yedi-adadan çıkmamaları, Türkiyeyi müttefikleri hakkında haklı olarak şüpheyeye düşürmüştü.

Nihayet Osmanlı hükümeti hem müttefiki olan İngiltere'yi gücendirmemek ve hem de Paris muahedesi tasdik edilmemekle beraber Fransızları memnun etmek için murahhas olarak Fransa'ya Âmedi Galib Efendi'yi gönderdi. Galib Efendi'nin gitmesi geciktiğinden o daha Paris'e varmadan evvel Amiens musalehası yapılmış olup Türkiye murahhası Paris'te Fransızlarla münferiden anlaşmaktan başka çare görmemişti. Suretini buraya koyduğum şu telhis hasıl olan siyasî buhranı tasvire kâfidir sanırım :

Hatt-ı Hümayun

[Kaymakam Paşa,

Vakıa gitmeden gayri tedbir yoktur. Geçen gün Âtıf Efendi'nin gitmesini lisâna almıştım; sonra mülâhaza eyledim, münasip göremedim; uymaz. Âmedi Efendi aslından mükâlemelerde bulundu ve hâlâ maslahat içindedir. Dirayetli adamdır, gayet münasıptır. Murahhas tayin eyledim. Münasip paye ve harcırah verilüp üç günedek azimet eylesün. Hak tealâ tevfiik virsün. Maddenin ne kadar cesim olduğunu ve nezaketini kendi bilir. Göreyim anı İngiltereli bu varınca müsalehalarını tekmil ederlerse mülâhazasıyle tasdiknâme ve ruhsatnâme misillü iktiza eder zannolunur senedat var ise hafiyen Galibe (yani murahhas tayin olunan Galib Efendi'ye) verilirse iktiza eder ise ibraz eder idi.]

Pâdişahım

Şevketlû, kerâmetlû, kudretlû velinimetim efendim

Paris esas maddesine (Es-seyid Ali Efendinin Paris anlaşması) dair İngiltere elçisinin takdim eylediği tavrı İsmet Beyefendi dâfleri ve defterdar-ı şikk-ı evvel ve sâni ve sâlis efendiler kulları celb ile kethüda bey ve reis efendi ve çavuşbaşı ağa bendeleri dahi hazır olduğu halde kiraat ve geçenki meclis müzakeresinden sonra elçi i mersumla şifahen

vâki olan muhaberat beyan olundukta huzzâr-ı mumaileyhim bir az teemmülden sonra İngiltere elçisinin bu gûne şiddetli takrir vermesi ve hususâ, neticesinde eğer Devlet-i aliyye Paris esasını tasdik eder ise İngiltere kiralı kendisini ukud-ı ittifaktan âzâde bileceğini ve kendü dahi müttefik elçiliği suretinden istifa edeceğini derc ve iş'ar etmesi devleti tarafından memuren olmak melhuz değil ise dahi İngiltere devleti memurları ve hususâ Parlâmento takımı serbest ve mesalih-i vâkiada cesur olduklarından bu takririn suretini devletine gönderdikte güzel cevap vermişsin diyeceklerini istidlâlen olsun hissetmezse bu gûne muameleye cesaret edemez zannolunur.

Mukaddemce müzakere olduğu veçhile Paris esası tasdik olunup Fransalu mazarrat-ı âcilesi defolunduktan sonra hakikat-ı hal etrafiyle Londra'da olan maslahatgüzara yazılıp İngiltere devletine tefhim ettirilse insaf ve kabul etmeleri melhuz olduğu misillu elçinin bu takririne ve betahsis ısrarını başa çıkarmak için devletine âher suret yazıp ifsad etmek ihtimallerin ..... (dört, beş kelime yırtık) olmağla vakte göre iki tarafın dahi tebridi câiz olmadığından ortası bulunmak iktiza eder. İngiltere elçisinin muhaberatında .... (dört beş kelime yırtık) dahil olan Devlet-i aliyye maddelerini saltanat-ı seniyye kabul ve sulhuna esas ittihaz etmemiş olmayup hâlâ makbul ve musaddak iken Fransalu ol maddeleri Devlet-i aliyye esası addetmeyüp İngilterelu ile müşterek madde itibariyle Londra esasına idhal etmiş olduklarını siyak-ı kelâmlarında ifham etmiş olmalarıyle İngilterelu esas nizâmı Devlet-i aliyye ile etmezden evvel Fransaludan iddia etmek ve ısrar ile kabul ettirip Londra esasında Devlet-i aliyyeye müteallik münderiç olan iki şart, saltanat-ı seniyyenin Fransalu ile müsâlehası esas olduğunu müş'ir Fransa tarafından bir senet alivermek iktiza eder idi. Buna mümasil gerek söylenmiş ve gerek derhatır olmuş delâil-i kesire ve devletçe ilzam derkâr ise elçi-i mersumun devletçe mülzim cevabı olmayup her kelâmda cevabı "Paris esası tasdik olunursa İngiltere kiralı muğber olur,, inadından ibaret ve hususâ rûberû mükâlemede kaide üzre ecvibe-i müs-kitesi olmadığından mülâkattan müctenip olmağla fîmâba'd mübahasenin faidesi olmadığı zâhirdir.

Bu takdirde İngilterelüyi kırmamak için Paris esasını tas-

dikten sarf-ı nazar olunduğu halde Fransaluyu kırmak mazarratı bundan ziyade ve âcil olduğundan ana dahi ihtimam olunmak mühim olmağın İngiltere elçisinin mukaddemce re'y etmiş olduğu veçhile taraf-ı Devlet-i aliyyeden birisi Fransaya tayin olunup mahallinde esas maddesini müzakere etmesi sureti mü-lâhaza olunur; ancak bunda dahi bazı hâlât mütebadir-i hâtır olur; şöyle ki gidecek memur mahalline vardıkta ibtida Bonaparta Paris esas tasdiknâmesini sual idüp hamil olmadığını fehm eylediği gibi müzakereye râğbet etmeyüp iâde eder ise Ali Efendi bâ ruhsatnâme alenen murahhas nasbolunmuşken kabul olunmaması züllünden ziyade bu madde nakiseyi mucip olur. Kaldı ki Bonaparta'nın vech-i meşruh üzere suâlinde memur-ı mezkûr tasdiknâmeyi hâmil olup olmadığını anlatmıyarak bazı husus müzakeresine geldim didikte reddolunmayup müzakereye râğbet olunursa memur-ı mezkûr "Devlet-i aliyyenin müsalehaya hâhişi berkemaldir; lâkin İngiltere devletiyle ittifakı olup beraber müsaleha olmak meşrut olduğundan şimdi Londra esasından başka esas akdi ittifaka mugayir olur. Londra esasında Devlet-i aliyyeye müteallik münderiç olan maddeleri akd ve rapteden sizin murahhasınız değil mi?," yollu bazı kelimât irad eyledikte Fransalu dahi "müttefikinizin birisi yani Rusyalu ile müsalehayı münferiden itmam ettik, İngilterelü ile dahi esas-ı sulhu münferiden tanzim ve Devlet-i aliyyeye müteallik dediğiniz iki şart Devlet-i aliyye sulhu esası olmayup Mısır maddesi İngilterelü ile müşterek olduğundan tahrir ve Cezair-i seb'a hususu dahi bazı taraftan ve İngilterelüden musaddak olduğundan biz dahi kabulünü tastir eyledik ve elyevm İngiltere sulhunu münferiden söyleşürüz, Devlet-i aliyye dahi musaleha olacak ise bâ ruhsatnâme memur olan elçisi Ali Efendi imza eylediği esası tasdik eylesün; etmez is'e cevap versün," dediği halde memur-ı mezkûr "sizin Amiens'de olan murahhasınız (üç kelime yırtık) muvacehesinde İngiltere murahhasıyla müzakere edeyim," dese Bonapart razı olur ise Amiens'e varup söyleşürüz. Eğer Fransa murahhası dahi Paris esa (üç kelime yırtık) davacı olur ise İngilterelü dahi Fransayı kırmak istemediğinden ya kabul eder yahut Londıradan istifzan edüp bir suret verir yahut Fransalunun vech-i muharrer üzere cevabında (bir kelime yırtık) mezkûr dahi Paris esa-

sında Mısır'da âhar bir devlete olacak müsaade Fransa hakkında dahi cârî olması şartından İngilterelü istinkâf eylediğini izhar etmek lâzım gelse Fransalu iltizam edüp, bizim bu şarttan bir muradımız ve bir gûna matlubumuz yoktur, sizin meramınız olduğundan mı istinkâf ediyorsunuz? Bir taraftan talep olunmadığı halde bu şarttan bir nesne lâzım gelmez ve bu İngilterelüye söylese belki cevap vermeyüp kabul ederler; lâkin anlaşıldığına göre Fransalunun meramı Devlet-i aliyye ile münferiden sulh olmak idüğü ve Paris esasında mezkûr şurut münderiç olmadıkça akd-i sulh etmiyeceği mukaddem Sebasti'ninin (Sebastiyanî'nin) ekvalinden dahi nümayan olduğu haysiyetiyle İngilterelüye davacı olmak ve sual ve cevap itmek taraflarına hiç sarf-ı zihin itmeyüp "Benim bunlar vazifem değil, müttefikinizi irzâ edin etmeyin; ânı bilmem; tasdik-i esas edecek iseniz cevap verin," deyu memur-ı mezkûra kat'iyetle ifade eder ise ol dahi hodbehod İngiltere murahhasıyla muhabere etse bu tarafta elçinin ısrarı misillü murahhas-ı mersum dahi Paris esasını menedeceği zahir olmağla ol vakit yine bir netice olmayup memur-ı mezkûr keyfiyeti Âsitaneye yazmak iktiza eder. Ol aralıkta Fransalu ne muamele ve ne gûne tertibata teşebbüs eder, bu dahi meçhuldür. Bundan başka memur-ı mezkûr Paris'e varıncayadek İngiltere sulhu dahi hitam-pezir olursa Devlet-i aliyye sulhu külliyyen açıkta kalup ol zaman Paris esası dahi elden çıkup Fransalu rağbet eder ise yeniden esas akdine yahut bilâ esas musaleha müzakeresine mübaşeret lâzım gelür; ancak ol vakit Bonaparta şimdiki şuruta kanaat etmeyüp bir az ilâvelere dahi beherhal ısrar eder; kaldı ki İngiltere elçisi tavrı serkâtibi ve tercümaniyle gönderdikte "Paris esası tasdik olunmayup maslahat ne suretle ifrağ olunmak mülâhaza olunduğu ledessual, tercüman-ı mersum Paris esası reddolunup Devlet-i aliyye müsalehası külliyyen İngilterelüye ihale olunsun, elbette rabita verirler," deyu inhâ ve Londra esası reddolunup devlet-i aliyye maslahatının dahi İngiltere murahhasına ihalesi İngiltereden yazılmış olmakla bunu tekrar inbâ itmeğin faraza bu surete izhar-ı rızâ olunup devlet-i aliyye sulhunu ber vefk-ı dilhâh İngilterelü raptedeceğini mübeyyin taahhüt senedi talep olunsa verüp vermeyecekleri meşkûk ve verseler dahi Fransalu

iptida İngiltere murahhasından ve Devlet-i aliyye maslahatına dair akdedeceği mevad makbul olacağını nâtik bâlâsı hatt-ı hümâyun ile muanven ruhsatnâme talep ider. Böyle ruhsatnâme yani rabıta-i mülkiyyeye dair olan maslahat-ı cesimeye ruhsat, âher devlet murahhası yedine verilemeyeceği dahi bahirdir. Velhasıl şimdiki halde Fransalı belki kırılmaz ve bir iki ay vakit kazanılır. Hem şayet netice bulur mülâhazasıyle Fransaya bir memur irsali lâzım geldiği halde Fransa maslahatgüzarı Rufen (Ruffin) cevabı tacilde olduğundan işte mahsus birisi gönderilüp mahallinde rabıta verilecek cevabı verilmek iktiza eder. İşbu tedbir-i zaifden gayrı suret hatıra gelmez demeleriyle bu babda ne gûna irade-i seniyye-i şehriyarîleri sânih olur ise emr ü ferman şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû, kudretlû velinimetim efendim pâdişahım hazretlerindedir¹.

İşte bu telhisten anlaşılacağı üzere Osmanlı devleti iki tarafın siyasi menfaatlerinin çarpışması yüzünden kat'î ve kestirme bir cevap vermekten âcizdi; İngilterenin, Fransa tarafından cezb edilmekte olduğunu gördüğü Türkiyeyi salıvermek hesabına gelmiyordu; filhakika Mısırın istirdadından sonra her gün geçtikçe Osmanlı pâdişahının Fransaya temayülü artıyordu; maamafih Osmanlı hükümeti İngilterenin dostluğunu devam ettirmek arzusunda idi ve bir kısım devlet ricali ve bu meyanda Sadr-ı âzam Yusuf Ziya Paşa, Sebastiyani'nin sık sık tehdit ve tazyikinden usanarak İngiltere siyasetine taraftar idi.

Türkiyeye İngiltere dostluğunu kuvvetlendirip temadi ettirmek için Elgin'in yerine Drummond gönderilmişti. Bunun selefi Lord Elgin sefaretten ayrılıp İngiltereye giderken gayr-ı resmî surette bir eser-i teveccüh olarak Osmanlı hükümdarının huzuruna kabul edilmiş ve bunun vasıtasıyla İngiltere kiralına ve veliahdına ve kiralın küçük oğluyla başvekil ve başgenerale hediyeler gönderilmişti (14. Vesika).

Filvaki fevkalâde olarak altı ay müddetle İstanbula gönderilen Drummond, burada Türk ve İngiliz dostluğunun temadisine çalışmak, Osmanlı hükümdarını, Birinci konsül Bonapart'ın tesirinden kurtarmak için bütün kıyaset ve dirayetini sarfetmiştir².

¹ Dolap 2, Sandık 40, Hat numarası 24.

² V. Drummond, 1760 senesinde doğmuştur. Değerli muharrirlerden olup

Drummond 1803 senesi Kasım ayına kadar İstanbulda bulunarak Türk—İngiliz dostluğunu kuvvetlendirmişti; çünkü Sadr-ı âzam Yusuf Ziya Paşa ile bazı ricâl bu dostluğun temadisine ehemmiyet veriyorlardı. Drummond, İstanbulda işini bitirdikten sonra yerine orta elçi sıfatıyla vekil olarak Istraton'u bırakarak İngiltereye döneceğini 20 Receb 1208 tarihli takririyle¹ Bab-ı âliye bildirmiş ve selefi Lord Elgin gibi kendisinin de veda için gayr-ı resmî surette huzura kabulünü rica eylemiştir. Filhakika hareketinden evvel vermiş olduğu bir takrirle devlete bazı vesayâda bulunan ve aynı zamanda Reisülküttab Efendi ile görüşmek isteyen Drummond'un Pâdişahın huzuruna kabulüne müsaade edilmiştir. (15. Vesika).

Sadr-ı âzâmın bu telhisinden bir az müddet sonra aşağıdaki arz ve müsaade üzerine Drummond hükümdar tarafından gayr-ı resmî surette Topkapı sarayında kabul edilmiştir:

Hatt-ı hümâyun

Benim Vëzirim,

Pazar günü gelüp Topkapıya götüresin

Padişahım

Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü velinimetim efendim,

Dersaadette mukim İngiltere büyükelçisi Drummond devleti tarafına avdete mezun olduğuna binaen selefi hakkında erzan buyrulduğu misillü min gayr-i resm atebe-i ulyây-ı şâhânelerine rûmal olmak şerefine mazhariyyetini mahsusça niyaz ve istida etmiş ve keyfiyet hakipây-ı mülûkânelerine takrir-i çakerânem ile arz ve istfzan olunup gün tahsisıyla tekrar istfzan olunacağı dahi terkim kılınmıştı.

Elçi-i mersum işbu pazar günü rûmalî-i südde-i seniyyeleriyle nâil-i iftihar kılınmasını tercümanı vasıtasıyla istida itmekle selefi Lord Elgin hakkında sünuhu misillü Topkapıda mı olur yoksa âhar mevkide mi irade buyrulur, pazar günü ba'd-ez-zuhr elçi-i mersumun cephe-sâyî-i hâkipay-ı hüsrevanele-

aynı zamanda arkeolog idi. 1828 senesinde Roma'da vefat etmiştir. Ansiklopedide 1801'de İstanbul sefiri gösterilmişse de yanlış olup doğrusu 1803'dedir. Altı ay kadar fevkalâde sefir olarak gelmiş ve Türkiye'nin İttifak-ı müsellesten ayrılmaması için çalışmıştır.

¹ Bu takrir tercümesinin fotografisi vesikalar arasındadır.

riyle müftehir kılınması irade buyrulur ise sabıkı misillû çaker-i keminelere evvelce tebdilen atebe-bûsî-i şehriyartleriyle teşerrûf birle elçi-i mersum dahi vakt-i mev'ud-ı mezkûrda celbettirileceği malûm-ı âlileri buyruldukte emr ü ferman şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû, kudretlû velinimetim efendim pâdi-şâhım hazretlerindedir¹.

Vilyam Drummond'un kendi yerine geleceğini söylediği General Lisoti gelmemiş, onun yerine Arbutnot [Arbuthnot] gönderilmiştir. Drummond'un memleketine avdet ederken yeni sefir gelinceye kadar yerine Aleksandr Istraton'u vekil bırakmış olduğunu evvelce söylemiştir.

Drummond İstanbuldan ayrıldığı sırada 22 Recep 1218 tarihiyle (1803 İkinciteşrin) İngiliz sefaretî tercümanı Pizani'ye yazdığı uzunca bir mektubunda Türklerle dostluktan bahsederek İngiltereye gittikten sonra da Türkiye ile İngiltere arasında münasebâtın daha sıkı olmasını temine çalışacağını bildirmiş ve bu mütaleasını Reis-ül-küttâb Efendiye (Türkiye Hariciye Vekili) söylemesini istemiştir. Yine aynı mektupta Drummond, Fansa siyasetinden ve Birinci konsül Bonapart'ın Türkiye hakkındaki kanaatlerinden ve İngiliz kiralının samimiyet ve dostluğundan şöyle bahsetmektedir:

“Kıral cenaplarının bizi bu cânibe (yani Türkiye) ba's ve tayininden maksad memâlik-i hakaniyyenin yümn ü rahat ve asayiş ve refahiyeti hususunda müşarünileyh cenaplarının arzû-yı derunî ve iltizam-ı hâlisâne-i mümteni'-üt-tegayyüri, ne derece olduğunu müceddeden isbat niyyeti olup bundan akdemce Fransada İngiltere elçisiyle cereyan eden muhavere başkonsolosun irad ettiği ecvibe-i nâsezâ ve memâlik-i şâhâne-i Osmanıyyeye dair ayn-ı garaz ve husûmetten ibaret sevk ve tasrih eylediği teklifat-ı nâbercânın muktezasına nisbet Françe cümhurunun mekasid-ı tama'-engizinden... saltanat-ı seniyyeyi âgâh ve müteyakkız itmek müşarünileyh cenaplarının lâzıme-i kaide-i hulûs ve istikameti olmuştur . . . . Diyar-ı İtalyanın sevahil i şarkiyyesinde Bonapart'a'nın tedbiriyle bunca kuvvet-i müfrita tecemmuu memâlik-i Osmanıyyenin taarruz ve izmihlâli sevdây-ı dalâlet-intimasından kinaye bir alâmet-i reddiye olmak ulülelbab nezdinde maznun ve müstedel olduğuna binaen

¹ Başbakanlık Arşivi, Dolap 2, Sandık 40, Hat 42.

bu kadar alâim-i kevnîyyeden rasad ve tevehhümü zâhir olan böyle saded-i merdude dair bizden bundan ziyade tezyil-i kelâma sülûk abes kabîlinden olup hfn-i vedâda şu itikad-ı sahih-ül-mefad beyanı ile iktifâ olunur ki Devlet-i seniyyede serkârda olan erbâb-ı meşveret ve erkân-ı kârdân-ı vâlâ-men-ziletin ârâste oldukları hilye-i dirâyet ve rezanet ve meziyyet ve gayret ve cür'et hayyiz-i kemalde olmağla Françalunun ne desayis ve bahanelerine ferifte ve ne salâbet-i asliyye-i Osmaniyye levâzımına münafi bir gûna müsaade irtikâbına rızâdâde olmağı saltanat-ı ebed-müddete göre reva görürler...¹„

Görülüyor ki İngiltere Türkiyeyi elden kaçırmayarak Bonapart'ın kararsız politikasına kaptırmamağı mefaatine muvafık görmekte ve bunun temini için çalışmakta ve icap eden cemileleri de göstermekten çekinmemektedir. Aşağıdaki misâl de buna delildir.

Osmanlı hükûmeti Mısır seferinde hizmetleri görülen kumandan, zabıt ve memurlara rütbelerine göre dört derece üzere yalnız şahıslarına mahsus olarak samur kürk yani ağır hil'atla beraber mücevher şems ve hilâl nişanları ve tuğralı şeritler vermişti. Nişan ve şeritler şövalyelik rütbesinin alâmeti olduğundan kendi hükûmetleri vermedikçe başka devletler tarafından herhangi bir hizmet sebebiyle verilmiş olanların icabında memleketlerinde bu nişanları takmalarına müsaade edilmez ve bu şövalyelik nişan ve şeritleri muteber tutulmazdı. Halbuki İngiltere devleti, Türkiyeye karşı bir cemile ve dostluk eseri olarak bunların kabul ve talikine müsaade etmiştir. Bundan dolayı Türkiye hükûmeti şövalyelik rütbesini kime vermiş ise İngiltere hükûmeti tarafından müteber tutulmuştur. Bu hususa ve teferruatına dair Sadr-ı âzamın bir arzısı ve hatt-ı hümayun sureti vesikalar kısmındadır (15. Vesika).

Bunlardan vesikadaki listede ismi geçen Lord Kavan'a da altın levha üzerine elmaslı hilâl nişanı verilmiş ve bu nişan Kaptan paşa vasıtasıyla kendisine gönderilmişti. Lord Kavan, bu nişanın iftasından bir müddet sonra İngilizlerin Mısır ordusunda serasker vekâletine tayin edilmiş olduğundan ve bu defa Mısırın tahliyesiyle memleketine gideceğinden dolayı bir teveccüh eseri olarak kendisine seraskerlere mahsus murassa şems derûnunda elmaslı hilâl nişanı ve tuğralı altın vaz'olunmuş al şerit iftasını istirham ve bundan

¹ Dolap 2, Sandık 40'da 44 numaralı hattın melfûfu

başka Mısırın tahliyesi münasebetiyle avdet eden yüz bir nefer zabitten her birinin rütbesine göre yirmi dört zabite on dörder dirhemlik ve yedi zabite dokuzar ve yetmiş kişiye de beşer dirhemlik altın nişanlar ttasını rica etmiştir.

Generalin, Kaptan Paşa vasıtasıyla vâki bu müracaatı hükümdara arzolanarak «Yapılıp verile» hatt-ı hümayunuyla müsaade edilmiştir¹.

**

Drummond'un avdeti üzerine İngilterenin Türkiye sefirliğine Charles Arbuthnot'un tayin edildiğini yukarıda söylemiştik. Sefir tayin olunan Arbuthnot'un getirdiği 5 Temmuz 1804 tarihli nâmenin orijinali Başbakanlık arşivindeki vesikalar arasındadır; bundan başka İngiltere kiralının aynı tarihle Sadr-ı âzam Yusuf Ziya Paşa'ya hitaben ayrı bir mektubu vardır; parşömen üzerine İngilizce yazılmış olan bu iki vesikadan birisi yani kiralın Osmanlı pâdişahına gönderdiği nâme vesikalar arasına konmuştur.

Arbuthnot İstanbula geldikten sonra Sadr-ı âzamı ziyaret için Bab-ı âliye gelerek merasimle karşılanmış ve hükümdarı tarafından gönderilen mektubu Sadr-ı âzama vermiş ve Sadr-ı âzam tarafından teşrifat kaidesi üzere elçiye samur kürk ile bir donanmış at ve maiyyetindeki müteber adamlarına da hil'atler verilmiştir. Elçi, getirdiği itimadnâmesini takdim için bir gün tahsisini istediğinden bu ziyareti müteakip gelecek salı günü sefirin huzura kabülü tekrar edilmiştir². Sadr-ı âzam kendisine gönderilen bu mektubu Türkçeye tercüme ettirerek asliyle beraber hükümdara takdim etmiştir.

Sefirin Sadr-ı âzamı ziyaretine ve gün tayinine dair Yusuf Ziya Paşa'nın arz tezkiresi:

Hatt-ı Hümayun : **Gelsün.**

Pâdişahım,

Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü velinimetim efendim

Mâlûm-ı übbehet-melzûm-ı şâhâneleri buyurulduğu ücre bu defa Der-i saadete vürud eden İngiltere elçisi, devleti tara-

¹ Dolap 2, Sandık 40, Hat numarası 14.

² Elçilerin huzura kabulleri yeniçerilere ulûfe [maaş] verilmesi mütad olan salı gününe tesadüf ettirilirdi.

fından cânib-i çâkertye olan mektuplarını teslim için bugün Bâb-ı âlî'ye vürud itmekle merasim-i mûtâde bâ'd-el-icra ber mücib-i teşrifat kendüye samur kürk iksa ve bir re's donanmış esb keşide kılınıp yanında olan müteber adamlarına ferve ve hil'atler ilbas birle memnûnen ve mutayyiben îade olunduğu ve İngiltere kıralının hâkipây-ı kimya-sây-ı şâhânelerine olan nâmesini takdim için bimennihi tealâ gelecek salı günü dahi divan-ı müşeyyid-ül-erkân-ı hüsrevâneleri tertibiyle atebe-i ulyây-ı şehriyarilerine rûsay olması musammem idüğü malûm-ı âlileri buyruldukta emr ü ferman, şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû, kudretlû velinimetim efendim pâdişahım hazretlerindir ¹.

Bu telhisin üzerine **«Gelsün»** diye hükümdarın muvafakatı alındıktan sonra sefir Arbutnot salı günü hükümdar tarafından kabul olunarak itimadnâmesini takdim etmiştir. Merasimden sonra usulen nâme divana gönderilerek Baştercüman'a tercüme ettirilir ve sonra asliyle beraber tekrar pâdişaha takdim olunurdu.

Hatt - ı Hümây un

Manzurum olmuştur.

Pâdişahım

Şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû, kudretlû velinimetim efendim

Bu defa vürud iden İngiliz elçisinin taraf-ü vazih-iş şeref-i mülûkânelerine kıralı tarafından getürüp divan-ü müşeyyid-il-erkân-ı cihandarilerine takdim eylediği nâme ile mukaddemce cânib-i çâkerâneme teslim eylediği mektup tercüme ettirilüp manzur-ı şâhâneleri buyrulmak için asıllariyle beraber mâruz-ı huzûr-ı hümâyunları kılınmağla emr ü ferman şevketlû kerâmetlû, mehâbetlû, kudretlû, velinimetim efendim pâdişahım hazretlerindir ².

Kıral Üçüncü Jorj'un gönderdiği İngilizce nâmenin orijinalinin aynı makale'nin sonundaki vesikalar arasındadır. Nâmenin tercüme edilmiş kısmı da mâkalenin sonundadır (16. Vesika).

Kıralın Sadr-ı âzama gönderdiği mektup, Divan-ı Hümây un

¹ Dolap 3, Sandık 40, Hat numarası 35.

² Dolap 2, Sandık 40, Hat numarası 50 ve 47.

tercümanı¹ tarafından Türkçeye çevrilmiş olup asliyle beraber Arşiv dairesinde mahfuzdur. Bu mektupta, İsveçte orta elçisi bulunan Arbuthnot'un büyükelçilikle Türkiye sefaretine tayin edildiği ve kendisinin mutemedi olan bu sefir hakkında hüsnü kabul gösterilmesi, gerek devlete ve gerek tüccar ve İngiliz tebaasına ait işlerde elçiye itimat edilmesi beyan olunmaktadır. Mektubun sureti için bk. 17. Vesika.

Kıralın Yusuf Ziya Paşa'ya gönderdiği bu mektubun tercümesinde isim yeri açık bırakılmıştır. Bu ismin yazılmaması iki şıktan ileri gelmektedir: Ya Sadr-ı âzam mektup tercümesini takdim ederken ismini teeddüben yazdırmamış veyahut o sırada Sadr-ı âzam Yusuf Ziya Paşa infisal etmiştir. Arbuthnot'un getirdiği nâme 5 Temmuz 1804 tarihli olup Hicrî 1219 Rebî-ul-evveline tesadüf eder; fakat sefirin İstanbula vürudunun hangi aya tesadüf ettiği malûm değildir. Eğer sefir 1805 senesi Nisanında gelmiş ise—ki zannetmiyorum — Yusuf Ziya Paşa bu tarihte sadaretten çekilmişti; fakat Sadr-ı âzamin, telhislerinde, yani hükümdara takdim ettiği arızalarda elçinin "Cânib-i çakerâneme olan mektupları," diye mütalea yürütmesine nazaran bu mektubun Yusuf Ziya Paşa sadarete iken geldiği ve teeddüben ismini yazmadığı muhtemeldir. Buna karşı kırala verilen cevap ise Yusuf Ziya Paşa'ya halef olan İsmail Paşa'nın sadaretine tesadüf etmektedir.

İngilterenin daimî büyükelçisi Elgin'in İstanbul sefaretinden ayrılıp² yerine yine daimî sefaretle gelen Arbuthnot'un getirmiş olduğu nâmeye (Selirin itimadnâmesine) III. Sultan Selim tarafından verilen cevap için bk. 18. Vesika.

* * *

Yukarıki kısımlarda yazdığımız gibi Osmanlı hükûmeti Avrupa'da daimî sefir ve maslahatgüzar bulundurmak suretiyle Avrupa ahvaline oldukça vukuf peyda ediyordu. Bu sefir ve maslahatgüzarların gönderdikleri raporların bir kısmı şifreli ve bir kısmı da şifresizdir. İçlerinde şâyân-ı dikkat ve o tarihte Türkiyece malûm

¹ Bu gibi Fransız lisanından gayrı yazılan nâmeler sefaret tercümanları tarafından Fransızcaya çevrilerek sonra da Divan tercümanı tarafından da Fransızcadan Türkçeye tercüme edilirdi.

² Elgin ile Arbuthnot arasında fevkalâde elçi olarak gelen Drummond daimî sefir olmadığından nâmed- Arbuthnot'un Elgin'e halef olduğu gösterilmiştir.

olmayan İngilteredeki parlâmento usulüne dair malûmat ta vardır. Ben bu bahsi kapamadan evvel Londra maslahatgüzarı olan Mehmed Sıdkı Efendi'nin iki mektubunun suretini neşrediyorum.

Sıdkı Efendi 27 Rebî-ul-âhir 1220 tarihli (1805 Temmuz) bir raporunda o zaman İngilteredeki siyasi ve askerî vaziyeti beyan etmekte ve buna leffettiği bir mektubunda da İngiltere parlâmentosunun tatili hakkında malûmat vermektedir; bu rapor Sadr-ı âzama yazılmış ve o da sol tarafa yazılan bir derkenarla pâdişaha arzemiş ve hükümdar da okuduktan sonra **Manzûrum olmuştur** derkenariyle iade eylemiştir¹.

Hatt-ı Hümâyun :

Manzurum olmuştur.

Sadr-ı âzamin derkenarı :

İngilterede maslahatgüzarlık ile ikamet eden Sıdkı Efendi kullarının havadise dair arızasıdır. Ferman hazret-i men-leh-ül-emrindir.

Devletlû, inayetlû, mezid-i şefekat ve merhametlû velinimetim Efendim Sultânım Hazretleri devlet ü ikbal ile sağ olsun.

Arz-ı hal-i kullarıdır ki, işbu sene-i mübarekede dahi Parlamento meclisi kapanmış olmağla diğer kâğıt (yani bu raporun melfufu) İngiltere devleti tarafından gönderilen Kıral kelâmının gazetesi (Resmî gazete) tercümesidir; ancak beher sene haşmetlû İngiltere kıralı cenapları binnefs kendü gelüp meclis-i mezkûrı açtırır ve kapatır idi; lâkin bu sene kıral-ı müşarünileyhin gözlerine perde inmiş olup bir veçhile rüyet-i umura mecali olmamağla tarafından mühürdarı makamında Lord Şansöliyeri gönderüp meclis-i mezkûrı kapatmıştır ve kıral-ı müşarünileyh cenapları beher sene mûtadı olan Veymut (Weymouth) limanına gitmiş olmağla tebdil-i hava ile gözleri iyi olmakta idüğü itikadındadırlar ve Mösyö Addinkton (Addington) Lord olup ve Lord Sidmos mansıbı uhdesine ihale olunmuştu; lâkin Başvekil Mösyö Pit ile miyaneleri şekerâb olduğundan mansıbından azlini talep ile hiç bir hususa karış-

¹ Başbakanlık arşivi, Dolap 2, Sandık 40, Hatt-ı hümâyun numarası 11.

mamak üzre hânesine çekilmiştir; bundan bir kaç gün mukaddem Hind canibinde geşt ü gûzar iden İngiliz donanması seraseri Lord Nelson'dan İngiltere devletine varid olan bir kıt'a mektupta, Françe ve İspanya donanmaları doğru Martinikaya (Küçük Antil adalarından Martinique) varup ve Martinikanın karşısında kâin Veyman... nam bir hâli ada üzerine İngiltereliler bir kale inşa etmiş olup Françelulara hasarettten hâli olmazlar imiş; bu defa Françelular ada-i mezkûru zabt ve derûnunda olan İngilterelüleri esir etmişler; ancak Françeluya bir sarı humma hastalığı müstevli olup üç bin nefer mikdarı soldat ve bir kaç yüz nefer gemici taifesi helâk olduğundan ada-i mezkûrda ikamete mecalleri kalmayup avdet eylemişler olduğundan avdetlerini mumaileyh Lord Nelson beş gün sonra haber aldıktan verâlarından gidüp ve Françelu donanmasında hasta çok olup cenge iktidarları olamayacağı itikadiyle mumaileyhin mikdar-ı kalil donanmasıyle Françelunun külliyeti donanmasını müzmaihil ve harap edeceğinde iştibahı olmadığını ifade ve tahrir etmiş olduğu ve şeb ü rûz devam-ı eyyam-ı ömr ü devletleri ed'iyesinde kusur-ı çakerânem olmadığı beyanı siyakında arzihâl-i abîdânem terktimine ictisar merfu-ı pişgâh-ı devlet-kararları kılındı. İnşaallahu teâled-eş-şeref-il-vusûl bâ'-dezin dahi hakk-ı abîdânemde câri buyrulan ahsen-i teveccühât-ı veliyy-ün-niamâneleri bîdiriğ ve mebzul buyrulam bâ-bında emr ü ferman, lûtuf ve ihsan devletlû inâyetlû mezîdi şefekat ve merhametlû velinimetim efendim sultanım hazretlerininindir. 27 Rebf-ul-âhır 1220.

Bende

Mehmed Sıdkı

Maslahatgûzar-ı İngiltere

İngiltere parlamentosu hakkında Maslahatgûzar Mehmed Sıdkı Efendinin muayyen tabirleri bilmeyerek ve sebk ü rapta riayet etmeyerek gönderdiği bir mektubundan aynen:

"Mütad-ı kadim-i İngiltere olan beher sene Parlâmento meclisi kapandığından haşmetlu İngiltere kiralı cenaplarının ahali-i meclis-i mezkûrda (yani meclis âzaları huzurunda) ifade eylediği kelâmlarının tercümesidir:

Yukarı odanın ahali-i (Lordlar kamarası âzaları) olan lord ve mösyölere hitaben:

“Biz, kiralımız tarafından size ifade ve beyan eylemeğe memuren geldik¹; bu senenin zarfında kiralımızın tacının ırzı (şerefi) ve memleketimizin himayet ve sıyaneti için ettiğimiz gayret ve metanet ve andan mâadâ bu kadar mal ve asker peyda eylemişsiniz.

“Aşağı odanın (Avam kamarasının) ahali olan mösyölere hitaben :

“Ve size dahi kiralımız tarafından müstakillen teşekkür etmeğe geldik; zira sizir kemal-i hamiyet ve inâyetiniz ile kiralımızın devletinin tekmil-i ırzı içün (Devletin şeref ve hay-siyyetini muhafaza içün) bir azım salyâneyi (vergiyi) ahali-i beldeye kabul ettirmişsiniz,,.

“Yine yukarı odanın ahali olan lord ve mösyölere hitap :

“Kiralımız nihayet-ül-emir etrafta olan devletler ile mütefik olacağını size ifade ve beyan itmeğe mecbur oldu ve sahihan kiralımız düvel-i âhardan olarak bir cemiyet tedarik ve peyda itmekte bir hatve girüye kalmayacaktır ve öyle bir cemiyet ki umumen Avrupa ahalisine daimî rahatlık vermek idebilsün ve bundan mâadâ zikrolunan düvel-i âhar cemiyeti eğer iktiza iderse Françe devletinin nâhemvar hareketlerini meks eylemeğe imdad ve iâne eylesün zira France devletinin nâhemvar hareketleri gün begün bilcümle Avrupa devletlerinin müsellemliklerine [bağımsızlıklarına] teaddi ve gadretmektedir,,.

“Haşmetlü Kıral cenapları tarafından bâlâda mezkûr kelâmları ifadeye memur Lord Şansöliyer yani Kıral mühürdarı makamında olan kimesne kendü tarafından ifade eder ki :

“Ben kıralın şansöliyeri vesair lordlar ile gelüp kiralımızın emrini size ifade ve beyan eyledik ve biz kiralımızın her bir emrine mutl ve münkad olduğumuz ecilden bu Parlâmento meclisi şimdi kapanıp mah-ı Ağustosun (1805 senesi) yirmi ikinci günü yine açtırırız². ,”

¹ İngiliz kiralının hasta olduğu maslahatgüzarın yukarıki mektubunda yazılı olup Kıralın bizzat gelememesi bundan dolayıdır.

² Başbakanlık arşivi, Dolap 2, Sandık 40'da 11 numaralı Hatt-ı hümayunun melfûfu.

1. Vesika

İngilizlerle ticarete müsaadeyi havi Osmanlı vesikaları arasında görülen ilk nâme

Eglitar (İngiltere) vilâyetinin kraliçesi olan Elizabeth'e hüküm ki¹ [atlas kese].

Âstane-i saadet âşyanıma adamlarunuz gelüp gitmek ve ol cevânibin tacirleri ve bazirgânları memâlik-i mahrusamıza gelüp ticaret eylemek hususların ilâm eylemişsin. İmdi evvân-u âliyet-il-âyânımız dosta düşmana meftuh ve mekşuf olup hulûs-ı taviyyet ile arz-ı ubudiyet eyleyenlere men ve red olmadığı ecilden memâlik-i mahrusamızda olan beylere ve kadılara ve deryada yürüyen kaptanlara ve gönüllü reislerine ve iskelelerde olan eminlere ahkâm-ı şerife yazılıp anun gibi Eglitar vilâyetinden deryada barçalariyle ve gemileriyle adamları ve bazirgânları gelürse ol taraftan dahi kimesne asla rencide eylemeyüp atebe-i ulyâmıza sadakat üzere olan Françelü ve Venediklü ve Lehlü gelüp ticaret eyledikleri gibi Eglitar vilâyetinin dahi bazirgânları gelip gidüp, gelürken ve giderlerken ve memâlik-i mahrusamızda ticaret tari-kiyle gezerleriken kimesne asla mâni olmaya deyu muhkem tenbih ve yasak olunmuştur. Gerektir ki vusul buldukta Âstanemize olan vüfûr-ı sadakat mucibince muhabbet ve dostluğunuz eksik eylemeyüp eğer deryadan gemilerünüzle ve eğer karadan araba ve davar ile adamlarunuz ve bazirgânlarınız meta ve esbablariyle gelüp ticaret eyleyüp gitmekten hâli olmaya. (sene 987 Muharrem)²

II. Vesika

Dergâh-ı muallâdan Eglitar vilâyetinin serhaddine varınca karadan memâlik-i mahrusada vaki beylere ve kadılara ve reislere ve iskele eminlerine hüküm ki

Hâlâ Eglitar vilâyetinden darendegân (سمو و حات راوون ولد بدر و در) ³ nam tacirler gelüp mezkûrlar Eglitar (در البورون و رسا و اسامار ؟)

¹ Bu nâme müsveddesinin üstünde ve sağ kenarında şu derkenar vardır: (Atlas kiseye konulup gümüş kozalak ile bağlanıp tercüman Mustafaya verildi).

² Mühimme defteri 36 s. 120 Hammer Kraliçe için istenilen name-i mabsus tarihini (Mart 1579) olarak gösteriyor ki (c. 7 s. 42) Mühimmenin kaydıyla tevafuk ediyor.

³ Bu isimler Hammerin yazdığı ve metindeki hâmişlerin birinde adları

vilâyetinden kıraliçesi izni ile Françe ve Venedik ve Leh tacirleri emn ü aman üzre gelüp ticaret eyledikleri gibi bunlar dahi ticaret tariki ile deryadan barçalariyle ve gemileriyle ve karadan arabalarıyla vesair davar yükleriyle ticaret için metâ ve esbab ile gelür iken ve giderken dahl eylememek için emr-i şerifim talep eylemeğin buyurdum ki, vusul buldukta mezburlar her kangısının taht-ı hükûmetine dahil olurlarsa veyahut deryadan gelür iken ve giderken gemilere rasgelinürse gemilerinin ve yüklerinin içinde yat ve yarağ tereke vesair memnû olan metâ olmayup vaki olan metâ ve esbablarının kanun üzre gümrüklerin edâ eylediklerine ellerinde mühürlü temessük ibraz eylediklerinden sonra gemilerine ve metâ ve esbablarına ve adamlarına ve karadan gelüp giderken arabalarına ve ahmal ve adamlarına bir fert dahleylemeye (987 Muharrem) ¹.

Bu tâminin bir sureti divan tercümanına ve bir sureti de ellelerine verilmiştir.

III. Vesika

İngiliz kıraliçesine nâme-i hümâyun ki

Atebe-i Aliyye-i Osmaniye ve sūdde-i seniyye-i hâkaniyemiz ki melâz-ı salâtin-i zaman ve melce-i havakin-i cihandır; Mekup gön-derüb bundan akdem Âstâne-i saâdet âşiyânımızda olan (ول پیلמוש خرون و نوز) ² dinmekle mâruf adamınız iki nefer yoldaşlarıyla eğer karadan ve eğer deryadan gelüp gitmeğe ve metâların iledüp götürmeğe icâzet-i hümâyunumuz verilmek ile Françe ve Venedik ve Leh kırallarına verildiği üzre ol cânipten memâlik-i mahrusaya metâ getirüp ve memâliki mahrusadan ol cânibe metâ alıp gitmek için dahi icâzet-i hümâyunumuz verilmek rica eyledüğünüz ecilden hüsn-i icâzet-i hümâyunumuz erzan buyrulup gerektir ki vusul buldukta Leh ve Françe ve Venedik bazirgânları gelüp gittiği üzre sizin vilâyetinizin bazirgânları dahi memâlik-i

geçen Harebon ve diğer tüccarlardır. Gerci isimler iyi okunamıyorsa da bazı harflerin yardımıyla karine ile bu üç tüccarın isimleri olması çok muhtemeldir.

¹ Mühimme defteri 36 s. 120.

² Bu isim defterde aynen böyledir, ortadaki kelime (Harebon=خرون) okunabilir. Bu ilk memurlar Hammerin yazdığı gibi üç kişidir. Sokullu'nun sadaretinde başlayan temas anın vefatından az sonra müsbet şekil almış demektir. Mühimme defterinin No. 43. s. 29 da ve 988 Rebiulâhırdaki (İngiltereden sūdde-i saadete gelen elçiye âdet üzre yol hükmü verildi) kaydına göre İngilizlerle münasebatın ilerlediği anlaşılır.

mahrusamıza metâ getürüp ve metâ alup gidüp mademki ol cânıpten Âstane-i saadetimize arzı ubudiyet ve sadakat oluna berü cânıpten dahi kimesnenüze dahl ve taarruz olunmayup yolda ve izde kimesne rencide itmeyüp ne zamanda ister ise gelüp ticaret üzere olalar ve siz dahi südde-i saadetime itaat ve inkiyadda sâbit kadem olup ol caniplerde vaki ve muttali olduğunuz ahbarı alettevâli arz ve ilâm etmekten hâli olmayasız. 7 ca. 998¹

IV Vesika

İngilizlere verilen ilk ahitname (12 Şaban 988)²

Nişan-ı Hümayun oldur ki

Elhaletü hâzihi İngiltere ve Françe ve Hibarida³ Vilâyetlerinin kırılıçesi kıdvet-ün-nisvan-il-millet-il-mesihyye hutimet avakibüha bilhayr; dergâh-ı adalet penah ve bargâh-ı izzet destgâhımıza ki melâz-ı ve melce-i salâtin-i cihan ve mefad ve mence-i havâkin-i devrandır. Müdür olan beylerinden ve لهلك موش هروروش و nam ademleri ile mektuplar gönderüp âdemleri sabıka Âstane-i saadet âşyanımıza gelüp izhâr-ı ubudiyet ve ihlâs ve iş'ar-ı rukıyyet ve ihtisas eyleyüp ol taraftan ademleri ticaret için memâlik-i mahrusamıza gelüp gitmek bâbında isticaze eylemeğin olbapta icazet-i hümayunumuz mukarin olup menâzil ve merahilde ve meabir ve benaderde deryadan ve karadan kimesne rencide ve remide eylemeye deyu ahkâm-ı şerifemiz vermekle dergâh-ı mâdelet penahımıza hulûs-ı taviyyet ve safây-ı akidet üzere arz-ı ubudiyet eyleyüp Françe ve Venedik ve Leh vesair atebe-i ulyâmıza arz-ı ihlâs eyleyen Kırallar ile mabeynimizde mün'akit olan müvalât ve musafat muktezasınca müşarünileyha ile dahi dostluk üzere olup adamları vesair tacirleri memâlik-i mahrusamıza emnü aman üzere metâlalariyle gelüp ticaret eyleyüp kendü hallerinde ve kâr-ü kisblerinde olup ve mukaddema adamlarından olup (isim yeri açık) nam mahalde esir olup bilfiil mahbus olan (isim yeri açık) nam ademleri ıtlak olunmak ve müşarünileyhim kırallara dostluk muktezasınca verilen ahitname-i hü mâ-

¹ Mühimme 43 s. 96 da yine müsaadeyi havi aynı tarihli başka bir hüküm de vardır.

² Mükimme defteri 43 s. 246.

³ Romalılar tarafından İrlandaya (Hiberniya) denilirdi, bizim vesikada Hibarida yazılmıştır.

yun-ı izzet makrunumuz ve ahkâm-ı şerifemiz mucebince müşarünileyha cânibine dahi verilmek bâbında istiday-ı âtifet eyledüğü pâye-i serir-i saadet masir-i pâdişâhanemize arz ve takrir olunmağın müşarünileyhanın istidası izz-ü huzur-ı lâ mi' in-nurumuzda hîz-i kabulde vaki olup işbu ahitnâme-i hümayun-ı adalet makrunımızı inâyet idüp memâlik-i mahrusamızda vaki olan Beğlerbeğiler ve Beğler kullarımıza ve kadılara ve umûmen iskele eminlerine ahkâm-ı şerifemiz irsal olunup ferman-ı kaza cereyanımız bu veçile sadır oldu ki madem ki müşarünileyha tarafından şerait-i ahd ü peymâna riayet ve kavâid-i sulh ve aman kema yenbagi sıyanet oluna bu taraftan dahi kendü malları vesair esbab ve metâları ile eğer deryadan gelen kalyonlar vesair gemileri ve içlerinde olan adamlarıdır ve esbab ve metâlarıdır ve eğer karadan gelen adamları ve davarları ve esbab ve malları ve metâlarıdır asla bir fert dahl ve taarruz eylemayüp kendü hallerinde ve kâr ü kisplerinde olar; Eğer memâlik-i mahrusamıza ve eğer âhar vilâyetlere giderken ve gelürken rencberliklerinde iken bir tarikile esir olurlarsa ol asıllar girü halâs ola ve kalyonları vesair levazımında hazır bulunan eğer hassa gemiler halkıdır ve eğer gayrıdır muavenet eyleyüp ve akçe ile zad ve zevadelerin tedarikinde kimesne mâni ve müzâhim olmiya ve eğer deniz gemilerin karaya atarsa beyler ve kadılar ve gayrılar muavenet eyleyüp kurtulan esbab ve emval girü kendülere virile, dahlolunmaya. Eğer denizde ve eğer karada kendü hallerinde yürüyan İngilterelülere kimesne mâni olmayup dahl ve taarruz kılmaya ve ol diyar tacirleri ve tercüman vesair adamları deryadan ve karadan memâlik-i mahrusamıza gelüp bey'u şirâ ve ticaret idüp şöyle ki oligelen âdet ve kanun üzre rüsum-ı âdiyelerin verdüklerinden sonra gelişte ve gidişte kaptanlardan ve deryada yürüyen reislerden ve gayrıdan ve asker halkından kimesne mâni olmaya; kendülerine ve adamlarına ve esbab ve davarlarına dahl ve taarruz eylemiye. Eğer İngilterelünün biri medyun olsa deyn, borçludan talep olunup alına; kefil olmayıcak âhar kimesne tutulup talep olunmaya ve eğer biri mürd olsa esbab ve emvâlini kime vasiyyet ider ise ana verile (bilâ) vasiyyet mürd olsa konsolosları marifetiyle evvel yerlü yoldaşına virile kimesne dahleytemeye ve İngiltere ve ana tâbi olan yerlerin bazirgânları ve tercümanları ve konsolosları memâlik-i mahrusamızda bey'u şirâ ve ticaret ve kefalet hususlarında vesair umur-ı şer'iyye oldukta

kadıya varup sept-i sicil ittürüp veya hüccet alalar, sonra niza olursa hüccet ve sicille nazar olunup mucibi ile amel oluna; bu ikisinden biri olmayup mücerred şahid-i zor ikamet eylemekle hilâf-ı şer'i olan dâvâları istimâ olunmaya ve bazı kimesneler bize şetm eyledünüz deyü iftira idüp şahid-i zor ikamet eyleyüp mücerret celp ve ahz için hilâf-ı şer'i kavim rencide eylemek istediklerinde men olunalar ve bunlardan biri medyun olsa veya bir veçhile müttehem olup gaybet eylese anın için kefaletsüz âhar kimesne tutulmaya ve İngilterelüye müteallik esir bulunursa ki konsolosları talep idüp İngilterelü idükleri zahir olup şüphe olmak ihtimali olmazsa alınup İngilterelüye vireler, İngiltere ve ana tâbi olan yerlerde memâlik-i mahrusamızda mütemekkin olanlar eğer evlü olsun eğer ergin olsun rençberlik ideler, anlardan haraç talep olunmaya. İskenderiyye ve Şam Trablusu'na ve Cezâir ve Tunus ve Trablusgarp ve Mısır iskelelerine ve gayra tâyin eyledikleri konsolosların tebdil eyleyüp yerlerine ol hizmetin uhdesinden gelür adamlar tayin idüp gönderdikte kimesne mâni olmaya. Eğer tercümanları mühim maslahat üzre ise gelince [gelinceye kadar] tevakkuf oluna; amma anlar dahi taallül eylemeyüp tercümanların ihzar ideler ve eğer İngilterelünün birbiri ile nizaları olsa mezbûr elçileri ve konsolosları âdetlerince fasledeler, kimesne mâni olmaya; şöyle ki levend kayıkları deryadan varup İngilterelüleri ahitnâme virüldüğü tarihten sonra esir idüp götürüp Rumelinde ve Anadolu'da satarlar [satarlarsa] anun gibiler bulduklarında gereği gibi dikkat ve ihtimam ile teftiş olunup her kimin elinde bulunursa kimden aldığın bulduralar; ol esir müslüman olmuş ise alan kimesneye akçesi andan alıvirilüp âzâd olup salıverile, İngilterelüye teslim oluna memâlik-i mahrusamızda derya yüzüne çıkan (akitnâme burada bitiyor, alt tarafı yazılmamış.)

V. Vesika

Yalılarda vaki olan beylere ve kadılara ve dizdarlara ve deryâda yürüyen kaptanlara ve iskelelerde olan eminlere hüküm ki:

Hâlâ İngiltere ceziresinin kıraliçesi Astane-i saadetime arz-ı ubudiyet ve ihlâs eyleyüp vilâyet-i mezburede vaki tüccar ve bazirgânları memâlik-i mahrusama gelüp gitmek bâbında isticaze eylemeğin olbapta icazet-i âli nehmetim inâyet olunup ahitname-i hümâyun verilmiştir. Hâlâ vilâyet-i mezbureden gemileri ve kal-

yonları emaü âman üzre memâlik-i mahrusama gelmek üzre olup gelürken ve gider iken deryada yürüdükleri yerlerde ve yalılarda ve iskelelerde ve anun gibi deryada rüzgâr muhalif olup metaların karaya çıkarup karadan İstanbul'a ve gayrı yerlere götürmek istediklerinde yolda ve izde ve menâzil ve merâhilde ve meâbir ve benderlerde kimesne dahl ve taarruz eylememek bâbında hükm-i şerifim talep eylemeğin buyurdum ki müşârüni-leyhaya müteallik vaki olan kalyonları vesair gemileri deryada gelür iken ve gider iken siz ki kaptanlarsız, ahd-ü âmane muhalif gemilerine, esbab ve metalarına ve ademlerine ve yat ve yaraklarına ve barutlarına asla dahl ve taarruz eylemiyesiz ve memâlik-i mahrusamdan her kangınızın taht-ı hükûmetine dahil olursa yolda ve izde ve menâzil ve merâhilde ve meâbir ve benderlerde ve iskelelerde ve kalelere uğradıklarında kadimeden olıgelen âdet ve kanun üzre baş ve gümrüklerin eda eylediklerinden sonra gemilerine ve esbab ve metalarına ve yat ye yaraklarına asla bir ferdî dahl ve taarruz ittirmeyüp men ve def eyleyesiz; bununla memnû olmayanları yazup bildiresin ve anın gibi taht-ı hükûmetinizde akçeleriyle zad ve zevâde almak istediklerinde şer-i şerif (mucibince) kimseye dahl ve taarruz ittirmiyesiz, memnû olan metâi alup gittiklerine rızây-ı şerifim yoktur, memnû olan metâi alup gitmekten hazer eyleyesiz ¹.

VI. Vesika

Muhtaret-ül-muhadderat-il-fseviyye mümtazet-ül-müvekkarat-i fil-millet-il-mesihyye maslahat-ü mesâlih-it-tayifet-in-nasraniyye sahibet-ü izyal-il-haşmeti vel-vekar mükemmilet-ü namus-i erbab-in-nâkus vez-zünnar vilâyet-i İngilter kıraliçesi İlizabet hutimet avaki-büha bilhayr. Tevki-i refi-i hümayun vâsıl olıcak malûm ola ki hâlâ südde-i seniyye-i saadetmedar ve atebe-i aliyye i gerdun iktidarımız ki melâz-ı selatfn-i âlimakam ve meaz-i havâkin i zevil-ihiramdır. Mektûb-ı sadakat mashubunuz vârid olup İspanya kralı putperest olmağla dini dinimize muhalif olduğundan maada kadimden adavet üzre olup deryadan ve karadan vilâyetlerimize ve memâlik-i islâmiyyede ticaret üzre olan bazirgânlarımıza daima zarar ve ziyan kasdin idüb ve memâlik-i mahrûsa-i pâdişâhiye varub gelen gemilerimizin

¹ Mühimme defteri No. 49 s. 30.

yollarını kesmek için Sebte boğazında Mağrib caniblerinde olan limanlarda kadirğalar tâyin idüb lâkin kıral-ı mezburun tedarikine itibar ve iltifat olunmayub gemilerimizi memâlik-i islâmiyyeye gönderib biinayetillâhi taalâ emn ü âman üzre varub gelürler ve İspanya vilâyetinde esir olan müslümanlardan nicesin akçemizle halâs idüb kimin âstane-i saadete ve kimisin dahi vilâyetlerine gönderüb ve dâima halâs itmeğe çalışub zikrolunan hizmetimiz ve dostluğumuz mukabelesinde İspanya kıralının vesair düşmanlarımızın sözüne itimad olunmayub memâlik-i mahrusada olan tacirlerimize riayet olunub ahidnâme-i hümâyûna mugayir kimesneye rencide ittiriimeyüb huzur-ı hal ve ferağ-ı bâl ile ticaret etmelerîçün beğlerbeğisi ve ümeraya müekkid ahkâm-ı şerife irsal olunub ve tüccarımızdan birinin davası vaki oldukta Âstane-i saadetten gayri [yerde] davası istimâ olunmya, elçimiz marifetiyle divan-ı hümâyûnda murâfaa olub kazaskerler istima eyliye deyu bildirmişsiz ve dahi bundan gayri hulûs-i fuad ile ülfet ve vedada müteallik her ne takrir ve tahrir olunmuş ise alâ veçh-it-tafsil pâye-i serir-i âlem masır-ı husrevânemize arz ve takrir olundukta ilm-i şerif-i âlemşümul-i pâdişâhânemiz' muhît ve şâmil olmuştur.

Madam ki virilen ahidnâme-i hümâyûn-ı saadet makrunumuz muktezasınca dostumuza dost ve düşmanımıza düşman olub şerait-i ahd ü âmanı kemâkân riayet idesiz. Sizin memâlik-i mahrusamızda olan konsoloslarınızın vesair adamlarınızın hakkında İspanya kıralının vesair düşmanlarınızın kelimat-ı beyhûdelerine kat'â iltifat ve itibar ve sözleri isga olunmayub tâcirlerinize ahd-ü âmane mugayir zulüm ve teaddi eylemezler ; ve memâlik-i mahrusamızda kendü hallerinde ticaret, alış veriş iden bazirgânlarınıza ve adamlarınıza kimesne dahl ve taarruz idemeyüb ve istedikleri yerde bey' ve şira idüb anun gibi memâlik-i mahrusamızda İngilterelü tâifesi ile müslüman ve kefere taifesinden birinin ticaret ve aher hususa müteallik dâvâsı olub ahvali görilüb sicil ve hüccet olunduktan sonra tekrar şerri müş'ir dâvâ ikame idenlerin dâvâsını siz anda istimâ' itmeyüb südde-i saadetime havale eyliyesiz ki gelüb divan-ı hümâyûnumda mürâfaa olup kazaskerlerim huzurunda şer' ile davaları görilüb fasl-ı husumet oluna deyû beğlerbeğilere ve sancakbeğilere ve kadılara müekkid ahkâm-ı şerife yazılıb elçinize teslim olunmuştur.

Mâbeyinde olan dostluk muktezasınca tüccarınız ve adamlar-

rınıza ahd ü peymâna muhalif kimesne zulüm ve teaddi eylemek ihtimali yoktur; gerekdir ki vusûl buldukda siz dahi şimdiyedeğin yüce Âstânemize nice dostluk ve sadakat arz idegelmiş isenüz min bâd dahi câdde-i ihâls-ı ihtisasta sabitkadem ve râsih dem olub mâbeyinde olan sulh ve salâh ve ahdü peymânı kemâyenbağı mer'î ve mûteber tutub südde-i sidre makamımıza arz ve İ'lâm ve lâzım olan ahval ve âsârı ahyânen ihbar-ı saire-i selâmetiniz ile iş'ar olunduğunda iştibah olunmiya? Ve mâdemki sizin tarafınızdan nakz-ı ahd-ü âmanı müş'ir bir vazı' sudur itmiye, dahî sulh ve sâlaha muhâif vaz'a rıza gösterilmez; ana göre şerait-i ahdü âmanı gereği gibi riayet eyliyesiz ve memâlik-i mahrusamızda kendü hallerinde ticaret üzre olan bazirgânlarınıza ve adamlarınıza bir ferd şer' ve kanun ve ahidnâme-i hümâyuna mugayir dahl ve taarruz eylemek ihtimali yoktur ve kadimden ecdad-ı izâm ve âbâ-i kiramımızla dostluk idegelenler husul-i mekasıd ve matalibleriyle ne veçhile riayet ve himayet olungelmişler ise siz dahi olveçhile riayet olunup yevmen feyevmen esas-ı mehabbet ve vead, müstahkem ve müeyyed olub hiç bir veçhile halelpezîr olmak ihtimali yoktur; şöyle malûmunuz ola ve İspanyada vesair keferelerinde esir olan müslüman tutsakların halâs itmek Âstane-i saadetimize kemal-i sadakat ve ihlâsınıza hamlolunur, ana göre ol hususta mesaî i cemileniz zuhura götürüle ve müşarûnileyh elçinizle irsal eyledüğünüz mektûb-ı mergubunuzda donanmây-ı hümâyûnuma müteallik her ne inhâ olunmuş ise ol hususda bittemam malâm-ı hümâyunum olmuştur. İnşâallahül-melik-il-gaffar evvel bahâr-ı huçeste âsârda azîm donanmay-ı hümâyunum ihraç olunmak mukârrerdir. Hak taâlâ fetih ve nusretlere makrun kılıvire bimennihi ve keremihi. Fı 29 Muharrem sene 1002 [1593 Ekim].

VII. Vesika

İngiliz kralı Yorginin (Georg III) 1768 Kasım tarihli nâmesi tecümesi ¹

Bu def'a mübârek rikâb-ı müstetâb-ı hazret-i cihanbâni'ye takdîm olunmak ümniyesiyle İngiliz kralı Yorgi (Geörg) tarafından vü'ûd iden nâmenin suret-i tercümesidir. fi 12 ş (Şaban) sene 1182.

¹ Emiri tasnifi, Üçüncü sultan Mustafa devri vesikalari, No. 29368.

Şevketlû kudretlû azametlû kerâmetlû pâdişâh-ı maâli destgâh ve hâkan-ı fermanran sultan Mustafa Han hazretlerinin pişgâh-ı hümayun-ı şehriyâfilerine, Biz ki biinâyetillâhi taalâ İngiltere ve Françe ve İrlanda memleketlerinin kıralı ve Bronsvik ve Luneburg dukası ve Roma İmparatorluğunun Pirenç Herseği ve arhitezorin âyin-i nasârânın hâmisi Yorgi-i sâlisiz.

Taraf-ı hâlisânemizden istidâme-i azamet ve şevket ve istizâde-i saltanat ve devletleri deavâtı takdîminden sonra hulûsâne arz ve ilâm olunur ki devlet-i aliyye-i islâmpenâhlariyle İngiltere devleti beyninde mü'akid olan hüsn-i musafat ve merasim-i müvalât-ı dfrîne sinin-i kesîreden berü tatarruk-ı halelden masun ve vikaye olunarak bu âne gelince bilâ infisâl derkâr ve üstüvar olduğuna binaen bu esnada cenâb-ı şevketmeâblariyle Rusya imparatoriçesi haherimizin beyninde sulh ve sâlâhı sâlib ve muharebe birle tarafeynden nüfûs-ı vefirenin itlâfını câlib ve ifatı müstelzem bazı münâzaat hudus eylediği der-i aliyyelerinde mukîm elçimiz dafleri vesatetiyle tarafımıza inha olundukta terk-i münazaa birle illet-i gaibe-i âferiniş-i hazret-i Hâliki mekal olan sulh u salâh ve emn ü âman-ı âlemiyanı icra ve ifaya terqip zımnında zat-ı hümayûnlarında merkûz-ı envâr-ı şefekat-ı seniyyeleri lâmiasınca bundan mukaddem canib-ü seniyy-il-menâkıb-ı mülûkânelerinden düveli nasarâ taraflarına ibraz-ı âsar-ı hayırhâhî olundığı misillü tarafımızdan dahi bu defa fesh-i sulhı müeddî münazaâtin def'ile ıslah-ı zatülbeyne kemal-i germiyyet ile hüsn-i tavassuta ikdam olundığı arz ve beyan ve Rusya İmparatoriçesi hâherimiz nush ve pendimiz ile amel ve arazi-i islâmiyyede Rusyalu tarafından vukubulan zarar ve ziyân veçh-i lâyıkı üzre tazmin olunacağı ve fimâbâd dostâne harekette bulunmak üzre taahhüd ideceği indimizde bilâ iştibah olmağla taraf-ı bâhir-iş-şeref-i husrevânelerinden dahi Rusyalunun lâ-ligarezin bu bapta vaki olan hareketlerini afiv birle gerek tazmin-i zarar ve gerek tekeffül-i halisânemiz ile İmparatoriçe-i mumaileyhânın arzideceği taahhüdatı rey'-i hayriyyet mansusumuza itibâren kabul ve ısga buyurulmak memuliyle işbu nâme-i muhaleset allâme tahrir ve irsaline mübaderet olunmuştur. İnşaallahü taalâ led-eş-şeref-il-vüsûl Âsıtane-i devlet âşiyanelerinde mukîm elçimiz dafleri bu bapta arz ve takdim ideceği mevada müsaade-i mülûkâneleri erzanî ve azamet ve nisfet ve adâlet ile meşhur-ı elsine-i âlemiyan olan ecdâd-ı izâmları hazerâtına iktidâen terk-i münafese ve mu-

hasamaye himmet-i seniyye-i hümâyûnları mas'rûf buyurulması rica ve niyaz olunur.. Milâd-ı hazret-i İsa'nın bin yedi yüz altmış sekiz senesi mah-ı teşrin-i sânfın on ikinci gününde (Veymut) nâm şehrimize tahrir olunmuşdur deyû.

VIII. Vesika

Taraf-ı Devlet-i Aliyyeden bu defa İngiltere devletine Büyük elçi tayin olunan hâcegân-ı divan-ı hümâyundan Yusuf Ağâh Efendi ile gönderilecek name-i hümâyunun müsveddesidir fi 11 Safer sene 8 (1208).

(چون حضرت خداوند لا یرال و جناب مفیض الجود و النوال جل شانہ عن الشیہ و المثال تقدست ذاته و صفاته عن تطرق الزوال و الانتقالک ارادة اذلیہ و عنایت بیغایہ لم یزلیسی و سید الانبیا و مسند الاصفیا ایکی جهان کونشی اولو پیغمبریمز محمد المصطفی علیہ و علی آلہ و اصحابہ افضل الصلوٰة و السلامک سمو معجزات کثیر البرکاتیلہ)

Çün hazret-i hüdavend-i lâyezal ve cenab-ü müfeyyiz-il-cûd-i ven-nevval celle şanühü anişşebih-i vel-misal tekaddeset zatühü ve sıfatühü an tetarruk-iz-zevâl vel-intikalın irade-i ezeliyye ve inâ-yet-i bî gaye-i lem yezeliyyesi ve seyyid-ül-enbiya ve mesned-ül-asfiya iki cihan güneşi ulu Peygamberimiz Muhammed-ül-Mustafa aleyhi ve alâ âlihî ve eshabihî efdal-is-salât-i ves-selâmın sümüvv-ü mucizat-i kesir-il-berekâtiyle.

Ben ki Eşraf-ül-büldan-ı vel-emâkin ve ebrek-ül-medâyin-i vel-mesâkin kıble-i cümle-i âlem ve mihrab-ı teveccüh-i âmme-i ümem olan Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere ve harem-i Mes-cid-i aksa ve Kuds-i şerif-i mübarekin hâdim ve hâkimi ve Ana-dolu ve Rumeli ve Bahrisefid ve siyah ve Hicaz ve İrakta vaki reşk endaz-ı kulûb-i salâtin-i cihan olan nice aktar ve eyalât ve kılâ ve husun ve buka ve büldan'ın hâlîfe-i âzam ve pâdişah-ı mâ-delet şiyem ve şehinşah-ı şevket alemlî es-sültan-ü ibn-is-sultan vel-hâkan-ü ibn-il-hâkan es-sultan Selim Han ibn-is-sultan elgazi Mustafa Han ibn-is-sultan Ahmed Han'ım. Taraf-ı hümâyun-ı hilâfetmak-runımızdan iftihar-ül-umâra-il-iseviye muhtar-ül-kübra-il-fihâm-il-mesihîyye müslih-ü mesalih-i cemahir-it-taifet-in-nasraniyye صاحب sahib-ü ezyal-il-haşmet-i velvakar صاحب sahib-ü delâil-il-mecd-i vel-ftibar hâlâ İngiltere ve İrlanda ve İskoçya ve ana tâbî vilâyetlerin kıralı haşmetlû dostumuz Kiyor gıyoş hutimet avakıbühü bil-hayr-ı

verreşad, tevk-i refi-i hümayunımız vasil olıcak malûmunuz ola ki Devlet-i aliyye-i ruz ezzun-ı Osmânî ve saltanat-ı seniyye-i ebed makrun-ı cihanbanımız ile İngiltere devleti beyninde min kadîm-ül -eyyam paydar ve istüvar olan hulûs-ı fuad-ı vedâd-ı itibar ruz beruz pezirây-ı izdiyad olmak ehemmi metalib-i canibeyn olarak bu ânedek şerait-i mihr ü mehabbet ve zavabıt-ı vedd ü müsâlemet tarafeynden kemâ yenbagi mer'î ve muteber tutulmak mülâbese-siyle merayay-ı safvet-i meveddet bilutfihi taâlâ bir vakitte kabul-i gubar-ı keduret itmediği vâreste-i kayd-ü beyandır. Binaenaleyh bu veçhile revnak efzây-ı âsman iştihar ve ârayiş-i künkere-i âfak-u aktar olan afitab-ı safvet nisab-ı musafat ve muvalat cilâ-sazi-i tevfik-i girdigârî ve himem-i cânibeyn-i vilâ şîârî ile evvel-kiden ziyade şâşaa pâş-ı müvâlefet yani beyn-ed-devleteyn vesile-i tezayüd-i germiyet-i muhabbet ve zeria-i tevafür-ı alâka-i mihr ü meveddet olacak mergube tehab ve tevad ki icrası ve hususâ ma tekaddemden berû tarafeynden makbul ve muhterem olan uhut ve mevasfıkın semeresi olan emr-i ticaretin tervic ve teksirine medar-ı itina olur vesâil ve hâlâtın istihsali ve tarafeyn reâyâsının canibeyn memâlikinde ticaret ve seyahate kemal-i refahiyyet ile geşt ü güzarlari fûrûat ve levazımının istikmalî ve bunlara dair ve beyn-ed-devleteyn evvelkinden bir kaç kat ziyade takviye-i rabita ve tahkim-i habl-i metin-i alâyık ve zavabıtı mütetebbî olacak esbaba mütedair ve mebaninin temhid ve tesisi taraf-ı devlet-i aliyyemden İngiltere devletine bir mütelhâyyiz ve kâr dâna elçi tayin ve ikamet ittirilmesi ve bu vesile ile devha-ü zat-il agsan-ı mihrü müvâlatın isale-i mizab-ı hüsn-i himmet ile mültefet-ül-lisan tezayüd ve taravet olması hususları bir müddettenberu caygîr-i zamir-i velâ semir-i pâdişahanemiz olmağın mücerret irade-i hayriyet ifade-i mezkûreye mebni hâcegân-ı divan-ı muallâ erkân ve müteberan-ı hademe-i devlet-i mâdelet ünvanımızdan olup bu ânedek süpürde-i uhde-i liyakat ve istîdadı kılınan umur-ı müham-ı devlet-i aliyyemizde kemal-i sadakat ve vüfûr-i dirayet ve istikameti mücerrep ve meşhud-ı hüsrevânemiz olan Yusuf Agâh dâme mecdühü büyük elçilik ile kadr ve itibarı terfi birle cânib-i musadakat meabınıza tayin kılınmağla işbu name-i hümayun-ı mulâtafet meşhununuz ısdar ve mûmaileyh ile irsal olunmuştur. İnşallahümevlâ led-el-vüsul tarafeynden tarîka-i enika i hubb-ü müvafakat ilâ maşallah-ir-rahman süluk ve ebrir-ü halis-il-yesar-ı vedd-ü müvâlefet

ilelebed hüsnü sülûk üzere mesbuk olmak meram ve maksud-ı canibeyn idüğü her ne kadar varest-e-i kaydü iş'ar ise dahi elçimiz mûmaileyhin müddet-i ikametinde muktezâyı memuriyyeti üzere ifây-ı şerait-i uhud-ı kadîme ve icrây-ı revâbıt-ı müvalât-ı müstedimeye dair ve sair mühâm ve halât-ı lâzıme mütedair arz ve iblağ eylediği mevadd-ı musadekat mûtad karin-i kabul olarak lâyıq-ı şân-ı devleteyn olduğu veçhile tesviye ve tensiki hususına sarf-ı himmet kılınmak memul-i şehinşahanemiz idüğü malûm-ı dostaneniz oldukta bâde ezin tarafınızdan dahi icray-ı merasim-i veda ve ifay-ı levazım-ı hüsnü ittihat ile bâis-i inbisat-ı tarafeyn olan adimî dostluğun âsarını izhar ve rûz berûz fevâid-ü kesir-il-avaid-i mütezayit ve bişümar olması zımnında elçimiz mûmaileyhin ol tarafta ikametine ve devlet-i aliyyemize lâyıq ve ahrâ veçhile tetmim-i levâzım-ı mûraatına sarf-ı himmet olundukça nice nice fevaid-i gayr-ı mahsuresi ânen fe ânen ezyed ve evfer ve kemâ filevvel memâlik-i mahrusamıza iyab-ü zihap iden tüccar ve davarınız her veçhile mahmi ve müteber olacakları muhakkak ve mukarrer idüğü melhuzunuz ola vesselâm.

IX. Vesika

Hatt-ı Hümayun :

Mucebince ruhsat-ı kâmile-i şâhânem erzanı kılınmıştır ¹

اعلم العلماء المتبحرين افضل الفضلاء المتورعين ينبوع الفضل و اليقين كشاف المشكلات الدينيه
حلال المضلات اليقينيه مفتاح كنوز الحقايق مصباح رموز الدقايق المحفوف بصنوف عواطف
الملك الاعلى اناطولى قاضيمسكرلكى بايسى اولوب رخصت كامله ايله مكامله مأمور اولان
استابول ذنيسى اسبق مولانا مير السيد ابراهيم عصمت ادام الله تعالى فضائله به حكم

Devlet-ü aliyye-i dâim-il-kararımın dost-ı kadîm ve muhibb-i samimi olan İngiltere Devletiyle miyanede ötedenberu cari olan çeşmesar-ı saffet-ü meveddet bir veçhile kabul-ı gubar-ı küduret itmediğinden mâada yevmen feyemen tişe-i hüsn-ü niyet-i tarafeyn ile kûhsar-ı yegânegi ve ittihaddan icra olunan zülâl-i saf ender saff-i meveddet ve selsal-i safa ittisaf-ı mihrü mehabeti isale-i mizâb-ı hüsn-ü himmet ile mezâri-i âmâl-i canibeyne vasıl ve nihâl-i vifak-ü müstelzim-il-visakın esmar ve âsarı kema hüvelmemul

¹ Nâme-i Hümayun defteri No. 9 s. 394.

hasıl olmak ahass-ı metalib-i tarafeyn idigi beyandan müstağni ve ber muktezay-ı vakt-ü hal tarafeynin emiyet ve asayışını mücib olacak veçhile bu defa akd-ı revabit-ı ittifak ile şerait-i hübb ü müvalât ve zevâbit-ı vedd-ü musafatın bir kat dahi karin-i istihkâm ve istikrar olması murat ve matlub-ı tarafeyn olduğu zâhir ve celi olmaktan nâşi hâlâ İngiltere ve İlrân'da ve ana tâbi vilâyetlerin kıralı olan iftihar-ül-izam-il-îseviyye muhtar-ü küberâ-il-fihamil-mesihkiye muslih-ü mesâlih-i cemahir-it-taifet-in-nasraniyye sahib-ü ezyal-il-haşmet-i velvakar sahib-ü delâil-il-mecd-i vel'itibar Haşmetlû menziletlû hörmetlû Jorj-ı sâlis hatemallahü teâla avakıbhü bilhayr-ı ver-reşad ve ülhime ileyhi sebil-üs-savab-ı vessedad'ın bahrî asâkir kumandanı kıdvet-ül-ümera-il-millet-il-mesihhiye umdet-ü kübera-it-tâifet-il-îseviyye Goşlım Sidney İsmıt ve Der-îsaa-dette mukim murahhas orta-elçisi Yühan İspenser İsmıt hutimet avahıbhümâ bilhayr kıral-ı müşürünileyh tarafından terhis olunmuş olduklarından bir an evvel şerait-i ittifakın müzakeresine Kıyam olunmak lâzım geldiği zâhir ve senki mevlanây-ı müşârünileyhsin hanedan-ü muhalled-il-erkân-ı saltanat-ı seniyye ve dudmân-u rasın-il-bünyan-ı Devlet-i âliyyemin perverişyafte-i nidm-i celilesi olup sıgar-ı sinninden beru memur ve müstahdem olduğun serair-i umur-ı devlet-i aliyye ve hafayay-ı muham-ı saltanat-ı seniyyemde hüsn-i siret ve sıdk-ı tavıyyet ile mesbuk olan sadakat ve istikametın malûm-ı hüsvânem olarak hizmetin nezd-i ferd-i mülğkânemde makbul ve meşkûr ve emek ve sâ'yn pesendide ve mebrur idügi bedihi ve bâhir olmaktan nâşi devlet-i aliyye-i ebediyyül istimrarımın şan ve şükûhuna lâyıık ve sezâ ve namus-ı şevket me'nus-ı cihandaraneme cesban ve ahrâ olduğu vech-i vecih üzre kıral-ı müşârünileyh tarafından mükâlemeye memur ve muayyen olan murahhas-ı mumâileyhima ile canibeynin tahsil-i emniyet ve asayış ve tahaffuzu zımında esas-ı hasene üzre şurut-ı ittifâkın akdü tanzim ve tensik ve tetmimine cânib-i celilülmenakıb-ı şâhâ-nemden izn-i tam ve ruhsat-ı kâmile-i malâ kelâm ile memur kılınmışsındır.

İmdi senin hüsn-i akidet ve sadakatın mücerreb ve malûm, ve memur ve müstahdem olduğun umur-ı azîme ve hutûb-ı cesimede vücuhla izhâr-ı dirayet ve ibraz-ı lâzıme-i hamıyyete ikdam ve dikkatin meşhud ve meczum olduğuna binâen bu emr-i ehemde ruhsat-ı kâmile ve izn-i tamm-ı şâmîle ile mezun ve murahhas olduğun

vechile kıral-ı müşarünileghin Murahhasları mumaileyhima ile akd-i meclis idüp kaidei düvel üzere bil-müzakere şan-ı devlet-i aliyyeme lâıyk ve merasim-i şâhâneme muvafık vech-i vechih ile akd-i ittifakın itmam ve ihtitâmına müteaallik vesair revabıt-ı muktaziyenin tesviye ve tanzimine ve senetleşilüp vaz-ı imzâ ve temhir olunmasına dair umurda devlet-i aliyye-i ebediyy-ül-kararımda ruhsat-ı tamme ile reisülküttabım olan iftihar-ü mihret-il-küttap cami-ül-fünun-ı velâdab zül-kadr-il-etem vel fahrül' eşem el-muhtas bi mezîd-i inayetil melik-il-vehhâb Ahmed Âtif dâme ulüvvühû ile maiyyet üzre ittifakan istihsan ve istisvab eylediğiniz mevad taraf-ı hümâyun-ı pâdişâhanemden dahi makbul ve müteber tutulacağı ve tayin olunacak müddette tasdiknamesi dahi itâ kılınacağı muhakkak ve mukarrer idüğü malûmun oldukça mevadd-ı ittifak ve şerait-i lâzimeyi suret-i mergubeye ifrag ve hüsn-i hitâme isal ile senetleşmeğe ve vaz'ı imzâ ve temhire taraf-ı Hümâyunumdan ruhsat-ı kâmileyi muhtevi ferman-ı âlişânım sadir olmuştur; buyurdum ki,

Vüsul buldukta veçh-i meşruh üzre şeref efzây-ı sudur olan ruhsatname-i hümâyun-ı mekremet makrunımın mefhum-ı münifi ile amel ve hareket eyleyesin, şöyle bilesin. alâmet-i şerife itimat kulasın. Tahriren fi evâil-i cemadelâhır sene selâse aşere ve meteyn ve elf. [1213 H 1798 M]

X. Vesika

Hatt-ı hümâyun sureti:

İttifak-ı ârâ ile istihsan olunduğu üzre makbul-i hümâyunum olmağla bu veçhile elçi ile senetleri mübadele oluna

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي سير فلك الافلاك في محيط عجائب قدرته و ارسل الرياح لواقح مبشرات لاطهار امواج قلزم عظمته وسيد نظام الكائنات بياهر سبطوت الملوك من عباده اولى بأس شديد و ايدالاسلام برجال ما هم من اهله حين قاموا على ساق واحد و اتفاق سديد و الصلوة و السلام على خير خلقه محمد الذى الف قلوب المتنافرة بالقوله القدسيه القايره و شوى اكبا و المتمردين بنيران بوارق السيوف الباتره و على آله و اصحابه الذين قطعوا سرائر الفتن و التفات بمدافع الشجاعة و البساله و اغرقوا سفائن التمساد بتكباء الصرافه في مرج البحرين من الحماسة ما رعدت غيوم الغياهب بالصواعق و البرق و تلاطمت امواج النصر لقهقر الاعداء بالفرق

Bais-i tahrir-i kitab-i sıhhat nisab ve sebeb-i tenmik-i sahife-i hakikat intirap oldur ki ötedenberû devlet-i aliyye ile İngiltere devleti beyninde bilâ infisal baki ve ber karar olan hüsn-i vifaka mebni ve Fransalunun lâyenkati nakz-i ahd ile birer tarafa hücum tasaddilerinden nâşi gerek devlet-i aliyye ve gerek İngiltere devleti el'an muharebe üzre bulunduklarına müpteni teşdid-i revabit-ı muhabbet-i kadimeye tarafeynden râğbet-i tamme zuhura gelmeğin ve bu defa devlet-i aliyye ve İngiltere devletinin dostu ve müttefiki olan Rusya devleti arasında زمان-ı tamamiyet-ı memâlik-i tarafeyn ile asayışın istihsal ve iştimrârı ve düvel-i sairenin hüfz ve harâseti esası üzre akdolunan tedafüü ittifakta İngiltere devleti dahi davet olunacağı şart kılınmanın şevketlû, kudretlû mehâbetlû azametlâ velinimetimiz pâdişâh-ı âl-ı Osman ve şahinşâhı dâr â derban Sultan Selim Han-ı sâlis efendimiz hazretleri ve haşmetlû, meknetlû menziletlû İngiltere kralı Corciyos-ı sâlis cenabları kezalik emniyet ve refah-ı hal-i reâyay-ı canibeyni ve asâyış-i âmmey-i müstelzim olacak vesâilin tahsili icün beyn-ed-devleteyn akd-ı revâbit-ı ittifaka karar vermeleriyle bizki devlet-i aliyye-i ebediyy-üd-devam ve saltanat-ı seniyye-i mâdelet irtisamın imzamızda sutur-ı meratib-i celilesini hâiz ve bu hususa murahasıyız kral-ı müşarünileyhin murahasları olan rütbelâ asaletlû Order dinite tabir olunur tarik-i krali ve harbinin rütbe-i ulasında Kavalyesi ve donanma başbuğu ve şark denizlerinde İngiltere asâkir-i bahriyyesinin kumandanı Vilyam Sidney İsmit ve âsitane-i saadette murahas ve elçisi Yuhan İspenser İsmit hutimet avakıbhü bilhayr ile akd-i mecalis-i mükâleme ve ruhsat-nâmelerimiz birbirimize irâe ile müzakere olunup zikr-i âti şurut üzre iki devletin ittifakını akdeylemişizdir.

XI. Vesika

Taraf-ı Hümayun-ı hazret-i cihandariden İngiltere kralına verile cek tasdikname-i hümayunun müsveddesidir.

**Mucebince taraf-ı şâhânemden tasdik olunmuştur.
Mahall-i tuğra ¹**

¹ Burada kırmızı kalemle fermana ait olmayan şu kayıt vardır: «Büyük Britanya ve İrlanda devleteyn-i müctemiateyn kralı Corciyos-ı sâlis» fîmabâd İngiltereye tahrir olunacak name-i hümayun bu veçhile yazılmak için işaret olundu.

Benki eşref-ül-büldan-ı vel-emakin ve es'ad-ül-emsar-ı vel-medayin kible-i cümle-i âlem ve mihrab-ı teveccühât-ı ümem olan Mekke-i mükerreme ve Medine-i münevvere ve harem-i Mescid-i Aksa ve Kuds-i şerif-i mübârekin hâdim ve hâkimi ve Anadolu ve Rumeli ve Bahr-i sefid ve Siyah ve Hicaz ve İrakta vâki reşkendez-ı kulûb-ı salâtin-i cihan olan nice aktar ve eyâlât-ı vesianın ve kıla ve husun ve buka ve büldanın Halife-i âzam ve şehriyar-ı saadet disar-ı muazzamı es-sultan ibn-is-sultan vel-hakan ibn-il-hakan es-sultan Selim han ibn-is-sultan Mustafa Han ibn-is-sultan Ahmed Hanım, Taraf-ı Hümâyun-ı hilâfet makrunumuzdan iftihar-ü ümera-il-izam-il-ıseviyye, muhtar-u kübera-il-fiham-il-mesihyye, müşlih-ü mesalih-i cemahir it-taifet-in-nasraniyye, sahib-ü ezyal-il-haşmet-i vel-vakar sahibü delâil-il-mecd-i vel it'ibar halâ İngiltere ve İrlanda ve s-koçya ve ana tâbi vilâyetlerin kıralı haşmetlü dostumuz Corciyos-ı sâlis hutimet avakibühu bilhayr verreşad ve ülhime ileyhi sebil-is-savab-ı vessedad. Tevki-i reft-i hümâyunumuz vâsıl olıcak malûm ola ki ötedenberû devlet-i âliyyem ile İngiltere devleti beyninde bilâ infisal bâki ve berkarar olan hüsn-i vifaka mebnî ve Fransalunun lâyenkati nakz-i ahd ile beru tarafa hücumâ tasaddilerinden nâşi gerek devlet-i âliyyem ve gerek İngiltere devleti el'an muharebe üzerine mübtent teşdid-i revabıt-ı muhabbet-i kadîmeye tarafeynden rağbet-i tâmmе zuhura geldiği ve bu defa devlet-i âliyyem ve İngiltere devletinin dostu ve müttefiki olan Rusya devleti arasında zıman-ı tamamıyyet-i memâlik-i tarafeyn ile âsayişin istihsal ve istimrarı ve düvel-i sairenin hıfz ve haraseti esası üzre akdolunan tedafüf ittifakda İngiltere devleti dahî davet olunacağı şart kılındığı hesabıyla kezâlik emniyet ve refah-ı hal-i reâyây-ı canibeyn ve asayiş-i âmmeyi müstelzim olacak vesailin tahsili için beyn-ed-devleteyn akd-i revabıt-ı ittifaka karar virilmekten nâşi akd-i meclis-i mükâleme ve tanzîm-i mevadd-ı ittifakiyye Rumili kazas-kerliği pâyesi olan âlem-ül-ulema-il-mütebahhirin efdal-ül-fuzala-il-müteverriîn, yenbu-ul-fazli vel-yakîn, keşşâf-ül-müşkilât-id-dinîyye, hallâl-ül-mü'dil-ât-il-yakfniyye miftah-ü künûz-il-hakayık, misbah-ü rûmuz-id-dakayık el-mahfuf bisunuf-i avatıf-il-melik-il-â'lâ Mevlâna mîr es-seyyid İbrahim İsmet edâm Allahü taalâ fazailehu ve bilfiil reis-ül-küttab olan iftihârü mihret-il-küttab camî'ül-fünun-ı velâdab zül-kadr-il-etemvel-fahr-ül-eşem elmuhtas bimezîd-i inayet-il-melik-il-vahhâb Ahmed Âtîf dâme ulûvvuhû ruhsat-ı kâmile ile ta'yin birle

yedlerine başka başka hutut-ı hümayun-ı pâdişâhânemle muanven ruhsanâme-i hümayunum îta olunup İngiltere devleti tarafından dahî kıdvet-ü ümera-il-millet-il-meshkiye umdet-ü kübera-it-taifet-il-seviyye اوردر دینته ordr dinite tabir olunur, tarik-i kiralî-i harbînin rütbe-i ulâsında kavalyeri ve donanma başbuğu ve şark denizlerinde İngiltere asakir-i bahriyesinin kumandanı Vilyam Sidney İsmit ve Âsitane-i saadetimizde murahası elçi Yuhan İspenser İsmit hutimet avakıbhüma bilhayr bâ ruhsatnâme, işbu ittifakın müzakere ve akdine tâyin kılınmış olmalarıyle tarafeyn murahhasları mahruse-i Kostantiniyyede bid-defeat bâd-el-mükâleme teradî-i canibeyn ile ittifak-ı mezkûrî zikri âti on üç madde üzerine akd ve rapt ve tanzim ve tesis idüb hicret-i nebeviyye alâ sahibihâ efdal-üt-tahiyyenin bin iki yüz on üç senesi Recebî şerffinin yirmi sekizinci günü şerefyâfte-i sudur olan hatt-ı hümayun-ı şevketmakrunumuz mucibince hatm ve imza ve mübadele eyledikleri muahede temessüklerinde mastur şerait-i merkumenin kabulünü hâvi bu defa İngiltere devletinin tasdik-ı tammesi vurud eylediği düstur-ı mükerrem müşir-i mufahham nizam-ül âlem müdir-ü umur-il-cumhûr bilfikir-i sâkıb mütemmim-ü meham-il-enâm bi-rey'-is-sâib, mümehhid-ü bünyân-id-devlet-i velikbâl müşeyyid-ü erkân-is-saadet-i veliclâl el-mahfuf bisunufi avâtif-il-melik-il-â'lâ halâ rikâb-ı hümayunum kaymakamı Ebubekir Paşa edâm Allahü taalâ iclâlehû tarafından dergâh-ı sipihristibâh-ı şâhânemize arz ve telhis olunmağla işbu mevadd-ı ittifak taraf-ı mülûkânemden dahi mukarrer ve müteber tutulub makbul-i hümayunumuz olmağın işbu maddelerdir ki aynile zikr-ü beyân olunur¹.

XII Vesikâ

Bu defa Haşmetlû İngiltere Kralı tarafından Büyük Elçilik ile gelen Lord Elgin nâm elçinin yediyle savb ı şevketmeâb-i hilâfet-nisab-ı cihandarîye gelen itimatnâmenin tercümesidir.

Hatt-ı Hümayun:

Manzurum olmuştur; hıfzoluna.

Şevketlû, mehabetlû, kudretlû, azametlû Pâdişah-ı hilâfetpenah

¹ Bu muahedenin maddeleri *Cevdet tarihi* ile (c. 7. s. 307 Matbaa-i âmire tab'ı, *Mecmua-i muahedatta* neşredildiğinden yukarıda gayr-i mathû mukaddimesinin

Sultan Selim Han-ı sâlis hazretlerinin ki memalik-ü vesiat-il-mesalik-i Osmaniyyenin hüdavendigâr-ı kâmkâr ve şehriyar-u bahir-üş-şevket-i vel-iktidarısınız. Kıbel-i saltanat intisab-ı azamet nisab-ı hümâyunlarına bilûtfillâhi taalâ hâlen İngiltere ve Françe ve İrlanda kralı hâmf-i din-i İsevî Bronsvik ve Lüneburg eyaletlerinin Dükası haşmetlû Roma İmparatorlarının müntehab-ı ziareti ve umde-i nighedaran-ı hazain-i Çasarî ve gayriha Corciyos-ı sâlis muhiblerinden daavat-ı cemîle ve ömr-i âfiyet ve tahiyat-ı cezile-a ferv-ü saltanatları takdîmiyle dostâne inha olunur ki şevketlû, azametlû, mehabetlû pâdişah-ı âl-i Osman dostumuz hazretleri avn-i ilâhi ve meşiyet-ı cenab-ı lemyezelf tevfiği ile kadim-ül-eyyamdan beru tarafeynin eslâf-ı kiram ve ecdad-ı izamı beyinlerinde lâyenkati carî ve pâydâr olan revabit-ı muvalât ve mehabbet ve bu defa devleteyn arasında in'ikad pezir olan miyane-i ittifak-ı pür safvetin bundan böyle ve cemi-i ahyânda tekid ve riayet ve tezyid ve resanet-i aksay-ı meram ve eazz-i âmal-i hulûs irtisamımız olmağla geçen büyük elçilik pâyesiyle Der-isaadetinizde ikamet iden elçimizin yerine kıyama liyâkati zahir olup kemâl-i sa'y ve dirayet ve tayb-i himmet ve sadakat-i cihetle beynimizde ebedülâbâd rûsuh ve istihkâmı etemm-i murad-ı hulûs itibarımız olan musafat-ı kâmile ve dekayik-ı dîrinenin bundan böyle vikayet ve iştidadına ve ez kâdm tarafeyn ahâlisi arasında müteyemminen carî olan emr-i ticaretin hıfz ve tezyidine ve ezcümle düşman-ı tarafeynin mekasıd-ı faside-i hiyânetâmizinden canibeyn memalikini sıyanet ve temin hususuna vesile olmağa salih bir elçi tesyiri caygir-i zamir-i hulûs semfirimiz olduğuna binaen bundan akdemce karındaş-ı azizim Prusya kralı nezdinde fevkalâde ve bâ ruhset-ı kâmile orta elçilik rütbesiyle ikâmet eden ehl-i emanet ve manzur-ı nazar-ı rağbetimiz olan ricâlden müsteşar-ı devlet ve erkân-ı bülendmenziletimiz Tomas Elgin nâm atebe-i seniyyede fevkalâde ve murahhas elçilik rütbesiyle ikâmet eylemek üzere tarafımızdan elçi nasb ve ihtiyar olunup sadakat ve dirayet ve nasfet ve marifetle kemâl-i itimadımız derkâr olup umurdîde ve kârâzmûde bir zat-ı memduh-ıs-sıfat olduğu bedîdar olmağla bimennihi taalâ beynimizde muhkem ve üstüvar olan hukuk ve muhabbet-i kâmile ve uhud-ı me-

nakliyle iktifa olundu; yalnız Cevdet Paşa Şûra huzurunda okunup kabul edilen ahidnamein mukaddimesini muahhedenin başına koymuştur. İngiliz kralına gönderilen tasdiknamenin mukaddimesi başkadır.

veddet-i kadîme muktezasınca mumaileyhi lûtfen ve râğbeten rütbe-i mersûmede kabul buyurmaları memûl ve mütevakki-i kalb-i safvetşûmulümümüz olduğuna binanen bâdezin taraf-ı dostânemizden her ne madde arz ve inhâ iderse savb-ı hümâyınlarında vusûk-i tâm ile muamele buyrulmak mültemes olup memalik-ü vesiat-il-mesâlik-i saltanat-ı celilenizde vaki züvvar ve tüccar ve ademlerimizin lâzıme-i asâyış ve sıyanet ve led-el-iktiza izale-i ârıza-i gadr ü hasaretleri istidasiyla vükelây-ı izâm ve erkân-ı devlet ebed devâmınıza niyaz ve müracaatı vaki' oldukça ve hususa aramızda ötedenberû pâyidar ve ber karar olan müvalat-ı samîmenin ve bu defa berpâ olan akd-i ittifakın bundan böyle tekid ve istikmali emrine vesile olarak huzur-ı adalet mevfur-ı husrevânenizde sair her güne umur ve mesalih arzına tekayyüdü lâzım geldikçe maruzat ve mültemesatına savb-ı hümâyınlarından teveccüh-i ayn müsaade buyrulmak ve devlet-i aliyyeniz ile mün'akid olan ahidnâme-i hümâyın-ı meymenet makrun şurutı lâzimesince memalik-i seniyyenizde ticaret ile mukîm olan tüccar ve tevabiimizin ilâhazihil'an hissemend oldukları emn ü âman ve sunuf-i muafiyet ve ihsanatın asla karin-i tezelzül ve hâlel olmasına rızay-ı hümâyınları buyrulmayup müceddeden ve müekkeden mer'î ve mukarrer tutulmasına irade-i kudretvâye-i şehriyârîleri derkâr buyrularak farazâ şurut-ı mersûmeye dair ârıza-i ibham ve usret âriz olmak hâletleri vâkıf olur ise evfak veçh üzre tefsir ve izah ve mucebince tenfiz ve incah hususunda emr-i hümâyın ve tenbih-i şevket makrunları şerefbahş-i sudûr buyrulup ref'i müşkile dikkat ettirilmekle her güne şikâyet ve tazallûm muhtemelâtı bertaraf kılınmak ve emr-i dad-ü sitad nef'-i ahali-i tarafeyn ve faide-i hazine-i memleketeyni müçtemi' olmağla berveçh-i meşruh memalik-i seniyyenizde mukîm tüccar ve müteallikatımızın teshil-i emr-i ticaret ve tezyid-i mâyei-i emn ve istirahatleri için savb-ı beynel-azeme-i husrevanelerinden yevmen feyevmen âsar-ı cedîde lûtf ve müsâade izharına rızay-ı şehinşahâneleri bîdiriğ buyrulmak mültemesat-ı dostânesyle işbu nâme-i hulûs allâme tahrir olunmuştur.

İnşaallahü taalâ led-eş-şeref-il-vûsul mes'ulât-ı salihânemiz malûm-ı hümâyınları oldukta savb-ı şehriyarîlerinden memul olan işbu teveccühât-ı cemfle mukabelesinde taraf-ı hulûs ittisafımızdan dahî bundan böyle saltanat-ı seniyyenizin teveffür-i esbab-ı sa'd ve übbehet ve tezeyyüd-i vesail-i hayr ve meymeneti hususuna

ve hâlâ cemi-i âdab-ı düvel ve kâffe-i edyan ve milel düşmanı olan aduvv-i nekbet cûy-i hiyanet arzûnun aleyhine derkâr olan himemi seniyye-i hümâyununuzun karine-i hüsn-i husul olmak emrine râcî her umur ve hususta kusur ve mûsamaha olunmayacağı ind-i hümâyunlarında müsellemler ve mütehakkak olmak mercûy-i dostanemizdir. Bâkî hemvâre taht'nişân-i sıhhat ve saltanat ve ziyafezây-ı serîr-i devam ve istirahat olalar. Cây-i karar-ı haşmet medarımız olan San Cems (Sencems) sarayından tarih-i Mesihîyyenin bin yedi yüz doksan dokuz ve ahd-i cülûsumuzun otuz dokuzuncu senesi şehr-i ağustosunun yirminci günü tahrir olunmuştur¹.

Mür
Grenvil²

Halis-ül-Fuat
Corciyos
Kıral

XIII. Vesika

Atabe-i alîyye-i mülûkâneye takdim olunmak için Haşmetli İngiltere Kıralı tarafından cevabı havî tevarûdiden mektubun tercümesidir³.

Bâdelelkab-ı muhlisane inha olunur ki, Şehr-i Teşrin-i sanînin yirmi üçüncü günü tarihle (yani 1801 senesi Kasım) tahrir buyrulan nâme-i hümâyunları Londrada mukim maslahatgüzar kulları yediyle vasıl ve mealinden mahzuziyet-i derûn hasıl olmağla taraf-ı muhlisanemizden bilâ resim ve tekellûf şu veçhile dostane tahrir-i cevaba ibtidar olunur ki cenab-ı şevketmeableriyle bu muhlisleri beyninde teyemmünen câri olan müvalat ve ittifakın teyid ve tezayüdünde derkâr olan kemal-i râğbet ve hulûs-i niyetimizden kat-ı nazar herhalde umur-ı saltanat-ı seniyyelerinin yusr ve hayır üzere husuli emrinde iltizam-ı vefa irtisamımız müteayyen ve mütehakkak olduğu ecilden bundan evvelce ittifak-ı asâkir-i canibeyn berekâtiyle husule gelen fütuhâtın semeresi olarak arazi-i Mısriyyenin bağıteten istilâ edenlerden istihlâsı ne rütbe bâdi-i mahzûziyet olduğu ganiyyün anilbeyan ve tarafeynin kuvvet ve askerine vesile-i tezayüd-i

¹ Dolap 2, sandık 40, Hatt-ı Hümâyun numarası 51.

² Lord Grenville o tarihte Hariciye Nazırıdır.

³ Bu satırın üstünde (Nâme-i mahsusaya cevap olmakla aslı Âmedî Efendi tarafında mukayyedir) kaydı vardır.

şân ve iftihar olmuş işbu hatıtab-ı cesîmin bu def'a icray-i resm-i tehniyesine ezcân-ü dil mübaderet olunub memleket-i mezkûre fîmabâd tasallut-ı âdadan memun ve kemal-i selm ve meymenete makrun olarak sâye-i saltanat-ı seniyyede mahfuz kalmak ed'iyet-i hâlisânesi merfu-ı barigâh-ı Cenab-ı Rabb-i müstean kılındı. Kaldı ki diyar-ı mezkûrda ber minval-i muharrer zuhura gelen bu makule âsar-ı celile-i hayriyyeye müteakib ârız olan bazı ahval bu defa malûmumuz olup nâme-i hümâyunları dahi bu maddeden ibaret olmağla mahzuziyet-i tâmme-i sabıkamız rehin-i tagayyür olduğu ve halet-i markume takribile derun-i muhlisîde mâye-i ıstırab tekevvününe mebnî Der-i aliyyede ikamet üzere olan elçimiz dâîlerine bilâ avk ve tehir mufassal tâlimat tesyir olunub işbu nâme-i hulûs allâmemiz vusûlünden mukaddem mumaileyh elçimiz dâîleri tenbihimize imtisalen vükelây-ı devlet-i aliyyelerine buna dair mütaleat-ı dostane ve halisânemiz ne veçh üzere olduğunu iş'ar itmiş olduğu melhuz-ı hâlisânemiz olmağla bu def'a tekrarı ind-i hümâyunlarında abes addolunmak iktiza eylediği ve taraf-ı vazihüşşeref-i hümâyunlarından bir gûna işaret ve inha henüz zuhur etmezden evvel alâ veçhilmüsaraa rey ve mülâhazamızı ifadede ihtimamımızdan bir kat dahî kemal-i hulûs ve safvetimiz istidlâl olunmak memul idüğü zâhir ise dahî diyar-ı Mısra dair keyfiyet-i merâm ve maksadımıza dair zümre-i bedhâhân ilkasiyle hilâf-ı vâkî ve menafi-i dostî vesavis ve zunûne zehapları ihtimalinden ihtirazen bundan akdem elçimiz mârifetiyle vâkî olan ifadatımız işbu nâme-i dostânemiz ile tekid ve tasdik ve iklim-i Mısırın umur-ı dahiliyyesine müdahale niyeti aslâ hatırgüzar-ı muhlisânemizden olmadığı alettekrar beyan ile bu bapta ifade-i sabıkamız teyid ve tevsik olunur ; şöyle ki taraf-ı muhlisîden vâkî olmuş taahhüdâtın incazı haletinden maada herhalde iklim-i mezkûru tamamen ve mutlaka zîr-i tasarruf ve irade-i seniyyelerinde terk itmek meramında olduğumuz kaydı ıstıbahtan muarrâ olub hâlâ meramımız bu minval üzere olduğu ve memâlik-i mahrusalarımızın bir kıt'a-i zi kıymet-i olan ülkây-ı mezbur mamur ve müteyemmen olarak saye-i saltanat-ı bahirüşşevket ve zîr-i tasarruf ve hükâmet-i müstelzim-üs-saadetlerinde zaman-ı medid bâkî ve berkarar olmak ehass-ı memulât-ı hâlisânemiz idüğü derkârdır ; heman cânib-i husrevanelerinde hulus ve safvetimiz tegayyürden masun ve devam ve istikrara makrun olub bekay-ı ferr-ü übbühet-i

devlet-i aliyyeleri daavatına iştigalimiz nezd-i hümâyunlarında meczum ve müteyakkın olmak mültemes ve mütevekk-ı hâlisane-mizdir. Fı 15 Şubat, Sene, 1802 ¹.

Halis ül fuad
Jorj Kırıl

Derkayd, tarih fı 4 ; (Zilhicce), Sene 216.

XIV. Vesika

Hatt-ı Hümâyun :

İrsâl oluna

Pâdişahım

Şevketlû, Kerametlû, Mehabetlû, Kudretlû Velinimetim Efendim, Malûm-ı hümâyunları buyrulduğı üzere taraf-ı saltanat-ı seniyyelerinden İngiltereye gitmek üzere tertip olunan hedâyâdan tekml olanları İngiltere elçisi Lord Elgin'nin hîn-i avetinde elçi-i mersume teslimen irsal ve İngiltere Kralının kendûye ve veliahdına gönderilmek üzere muahharen tekml olan bir kabza murassa seyf ile bir kıta mücevher meç dahi bir kıta İngiltere firkateyni ile yine verasından elçi-i mersum tarafına irsal olunmuşdu. Kral-ı müşarünileyhin küçük oğlu için yaptırılan bir kıta mücevher seyf ile Başvekil ve baş generale gidecek murassa nişan ve şeritler dahi bu defa tekml ittirilmiş olduğundan elçi-i mersumun bunları irsal için Der-isaâdette tevkif etmiş olduğu âdemine hedâyây-ı merkume teslim ve mahallerine yegân yegân İta ile cevabını bu tarafa irsal eylemesi için elçi-i mersume bu defa tarafı çakırıden mahsus mektup tahrir olunacağı mâlûm-ı mülûkâneleri buyruldukta emr ü فرمان şevketlû, keramet-û, mehabetlû, kudretlû, velinimetim efendim Pâdişahım Hazretlerinindir ¹.

XV. Vesika

Lord Elgin'in yerine gelen ve Türk - İngiliz dostluğunu takviye ve temadi ettirmek isteyen Drummond'un 1803 Şubat 9 (1217 Şevval) tarihli itimatnâmesinde de bundan bahsedilmektedir. Bu hususa dair Kralın nâmesini aynen yazıyorum :

¹ Name-i Hümâyun defteri 9, s. 424.

Biz ki bilüfillâhi taalâ Büyük Bretanya ve İrlanda devleteyni müctemiateyn kralı ve hâmi-i din-i İsevî ve Bronsvik ve Lüksemburg Dükası ve Emperyüs devletinin nazır-ı hazâini ve Prenc (prens) ve Herseki Üçüncü Corciyosuz. Şevketlü kudretlü, Pâdişah-ı Âl-i Osman Sultan Selim Han Hazretlerine temadi-i sıhhat ve âfiyet-i mülûkâne ve füzûni-i şevket ve ikbal-i pâdişahâneleri ed'iyeye-i hayriyyesi takdiminden sonra münye-i (منیه) muhlisânemizdir ki tarafeyn eslâfı beyinde kadim-ül-eyyamdan berü derkâr olan hübb ü meveddetin bilâ fasıla vikayesine ve betahsis bundan akdemce beyneddevleteyn istikrar bulun revabit-ı ittifakın esbab-ı tekd ve teşdidi istihsaline hahiş ve rağbetimiz berkemal olduğuna binâen sabık elçimize halifeten bilvücuhi liyakat ve salâhiyeti maruf ve beynenâda müşeyyidül erkân olup bimennihî taalâ bundan böyle dahi ilâ mâşaallah temadi ve vikayesine hahişger olduğumuz esas meveddet-i kâmile ve hüsn-i imtizac ve muvafakat-ı camilenin kat ender kat tekd ve tesisi ile sinîn-i kestreden berü memalik-i tarafeynin reayâsı beyinde carî olan emr-i ticaretin terviç ve vikayesi zımında iktiza eden hüner ve dirâyet ile mevsuf diğeri bir elçinin tayini karargâr-i hâlisânemiz olmağla bundan akdemce dâder-i eazzimiz Sicilyeteyn kiralı nezdinde fevkalâde orta elçimiz olan sadık ve müteberimiz Vilyam Drummon nâm dâi-i şevkethâhları bu defa der-i aliyyelerinde fevkalâde murahhas ve büyük elçimiz olmak üzere intihap olunup elçi-i mumaiyleh sıdk ve liyâkai ve vukuf ve rüyeti mücerrep bir dâ'-i devlethâhları olduğu vareste-i kayd ve işkâl ve hakkına emniyet ve itimadımız berkemâl olmaktan nâşi zikrolunan memuriyetinde taraf-ı Pâdişâhanelerinden dahi hüsn-i teveccüh ve müsaade ile kabulü ve her halde tarafımızdan olmak üzere biliktiza arz ve takdim eyliyeceği bilcümle mevad ve hususatın husulü velhasıl gerek reâyamız haklarında bazen taarruzat ve mevani' zuhur ittikçe de'f-i taarruz ve ihkak-ı hak misillü mevad ve hususta dair betahsis beynenâda rışegir-i istikrar olan hübb ü vifak ve hüsn-i itilâf ve ittifakın teklid ve teşyidini müstelzim esbap ve tertibata mütedair niyaz ve mes'ulü herhalde karin-i müsafafa-i şehinşâhâneleri olacağı beynimizde müstakar kemal-i hübb ü meveddete nazaran memul-i hayırhânemiz olduğu beyandan gayrı devleti aliyyeleriyle derkâr olan muahedat-ı lâzimesince memâlik-i mahrusalarında icrây-ı emr-i ticaret iden İngiltere tüccarının vesair reâyâ ve tebamızın dahi

şimdiye kadar kâmiyap oldukları istihkak ve müsaadat ve imtiyazatın kemâ fis-sabık vikayesine ve muahedat-ı mezkûrenin icrası iktiza ittikçe mefhum ve muktezasında şek ve şüpe ve mahall-i şikâye (şikâyet) kalmamak ve her türlü usret ve suûbet bertaraf olmak için led-el-hace etrafiyle izah ve tefsirfyle bitemamihâ tediyesine ve bundan maada memalik-i tarafeyne menfaat ve faidesi aşikâr olan emr-i ticaretin dahi ziyade terviç ve tevâlisine medar olacak esbap ve vesail-i mukteziyye ne ise vakit bevakit ezser-i nev istihsal ve tesviyesine müsaade-i şâhâneleri hassaten mültemes-i halisanemiz olduğu ve işbu dostluğun âsarı mukabelesinde saltanat-ı seniyyelerinin izdiyad-ı hüsn-i hal ve ikbalini müstevcib esbap ve vesail ne ise beherhal tahsil ve istikmâlinde taraf-ı hayırhâhâ-nemizden dahi ser-i mü tecviz-i kusur olunmıyaçağı beyaniyle işbu nâme-i dostanemiz tahrir olunmuştur. Bâki sıhhat ve âfiyet-i mülûkâne verrvü şevket-i pâdişâhâneleri berdevam ola.

İşbu bin sekiz yüz üç sene-i İseviyyesi şehr-i şubatının dokuzuncu günü ve Kırailiğimizin kırk üç senesi Sen Jan (Sen Cems) ta'bir olunur sarayımızda tahrir olunmuştur¹.

Haksbori

Elmuhlis
Corciyos-ı Sâlis

Hatt-ı Hümâyun:

Malûm olmuştur

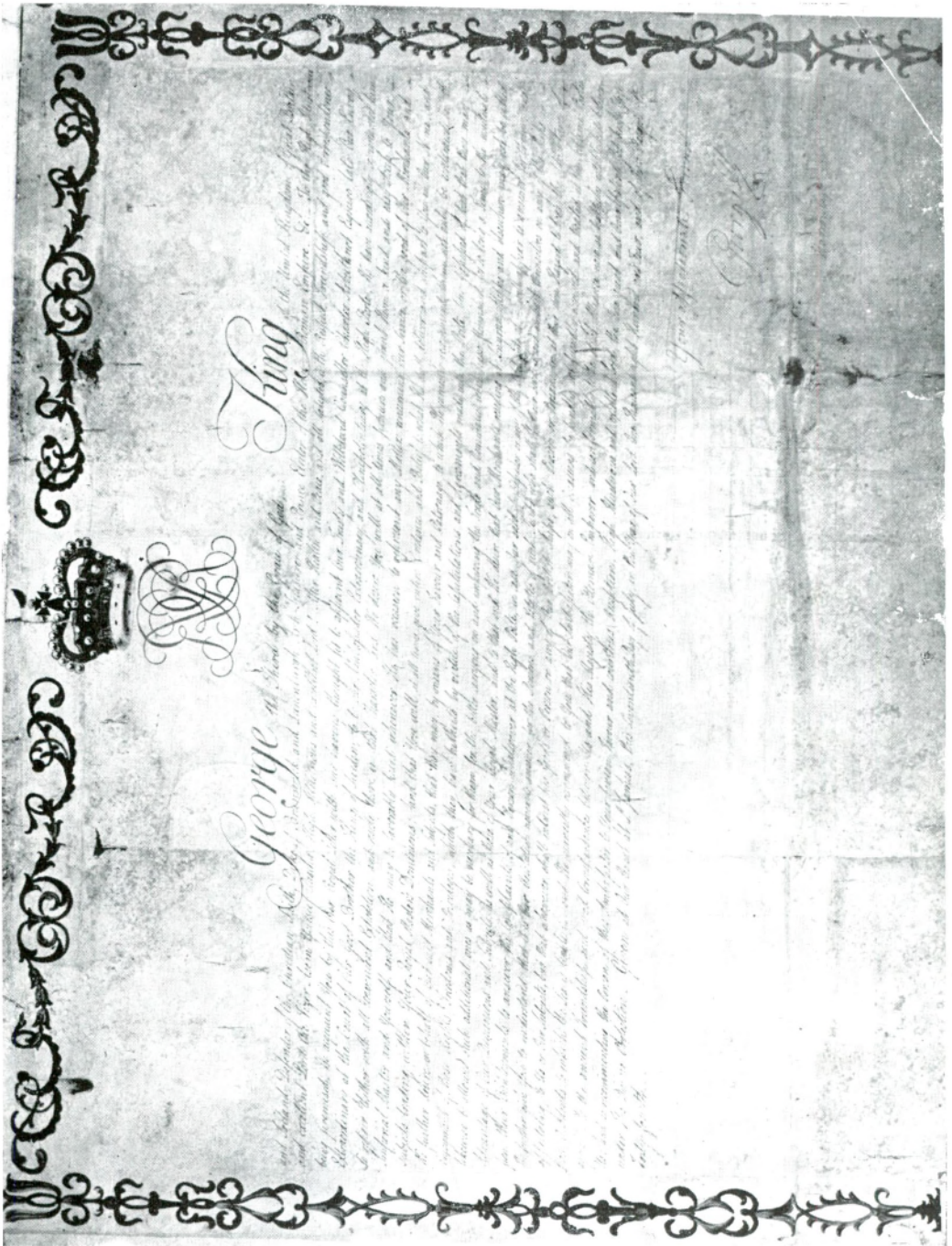
Padişahım

Şevketlû, Kerametlû, Mehabetlû, Kudretlû, Velinimetim Efendim Der-isaâdette mukim İngiltere büyük elçisi Drummond'ın asıl memuriyeti devlet-i aliyyelerinin ittifak-ı müselleste sebat ve metanetini tekid ve İngiltere devletiyle rabita-i muhalasatı teyid garazına mebnî olmağın ol memuriyetini îfa etmiş ve avdetçün bu defa sirkâtibi muavedetiyle devleti tarafından ruhsat gelmiş olmaktan nâşi avdetidi istizan itmiş olduğu geçen gün rikab-i müstetâb-ı şâhanelerine tafsilen iş'ar ve olbapta elçili mersum takrir dahi takdim idecek olmağla vürudunda maruz-ı huzur-ı âlileri kılınacağı terkim ve tizkâr kılınmıştı. Bu defa elçi-i mersum takrir-ı mezkûrî Bab-ı âliye irsal itmekle atebe-i aliyyelerine ref' ve takdim kılındı. Kaldı ki devleti tarafından bu elçi-i mersuma gelen tahriratta maslahat-ı saltanat-ı seniyyeye enfa' olacak bazı husus ve mukad-

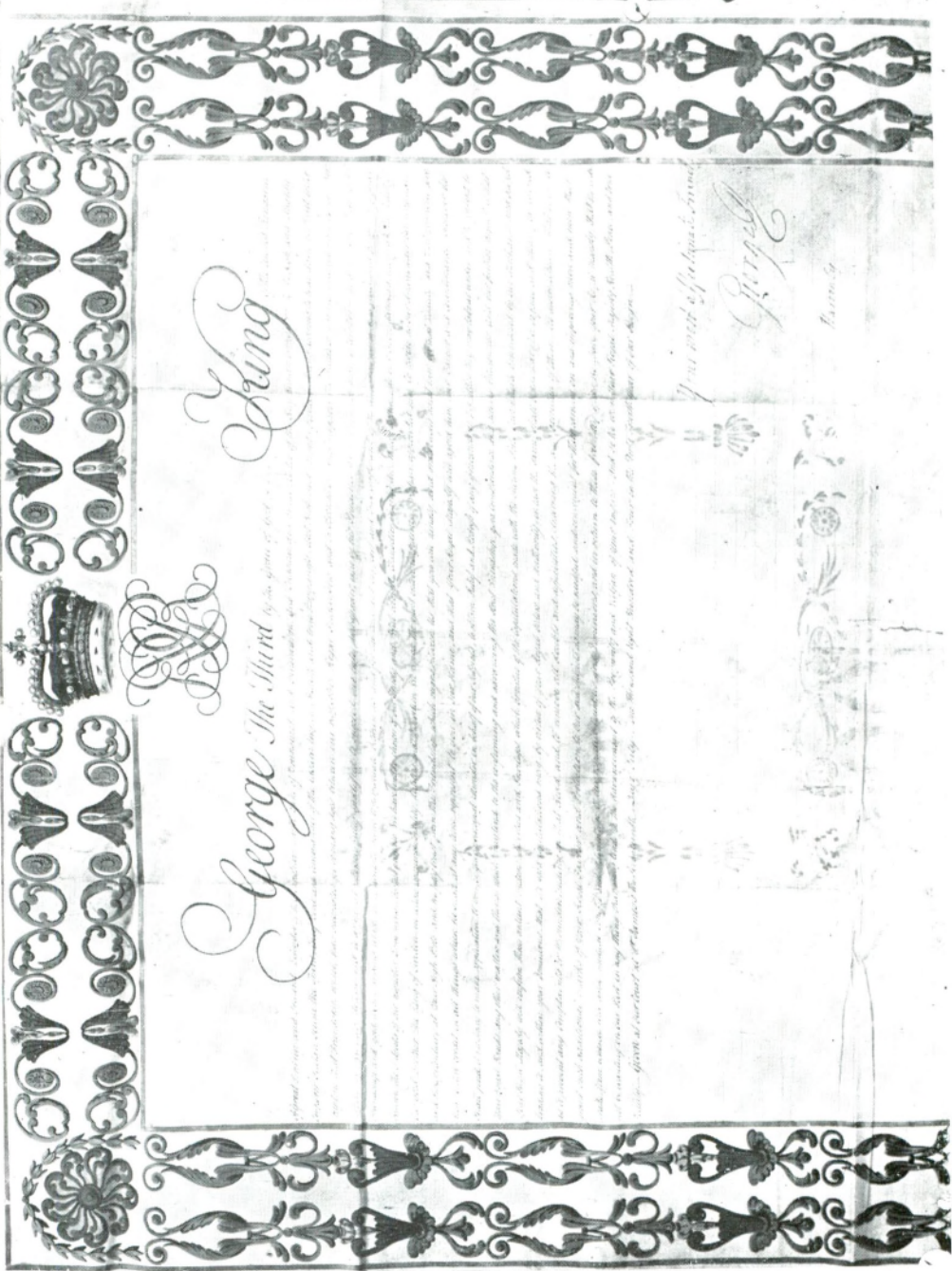
¹ Dolap 2, sandık 40, Hatt-ı hümayun numarası 49.

انصتوا لحدیث ان العیسی
 حتمت رر الكوروزان و الملكة كسمه صلح معهما لاطان فوالله انهم انما
 لروياك الحنة والوقار ولسوا اسكنوا قوالهم الرارین قیرالیه قنمها بالی توتیمو رسیع بالیون
 واهصر الدیما سلعوا اسكنوا عالاهه بهما یونیه صنمق اوله وباروق موصووا واهوون سنا وكنیه
 سلف لوانع لحدیث الی وقرنه باهله فابله اوله او نمنه كركه كره نانه بهما یونیه اوله وباروق
 واهوون بولنه سلف لوانع لحدیث الی وقرنه باهله فابله اوله او نمنه كركه كره نانه بهما یونیه اوله وباروق
 بالیونیه اوله وباروق موصووا واهوون سنا وكنیه سلف لوانع لحدیث الی وقرنه باهله فابله اوله او نمنه كركه كره نانه بهما یونیه اوله وباروق
 اوله وباروق موصووا واهوون سنا وكنیه سلف لوانع لحدیث الی وقرنه باهله فابله اوله او نمنه كركه كره نانه بهما یونیه اوله وباروق

Res. 1 — Pâdişah için bazı eşya satın almak üzere İngilizlere'ye bir memur gönderildiğine dair Kırالیçe Elizabeth'e 1580'de yazılan nâme (Mühimme defteri 43, s. 187).

Res. 2 — İngiltere kralı III. George'un Sadr-ı azam Yusuf Ziya Paşa'ya yazdığı 1804 tarihli mektup.

Res. 3 — İngiltere kralı III. George'un III. Selim'e yazdığı 1804 tarihli mektup.

June 16th 1803. Malta

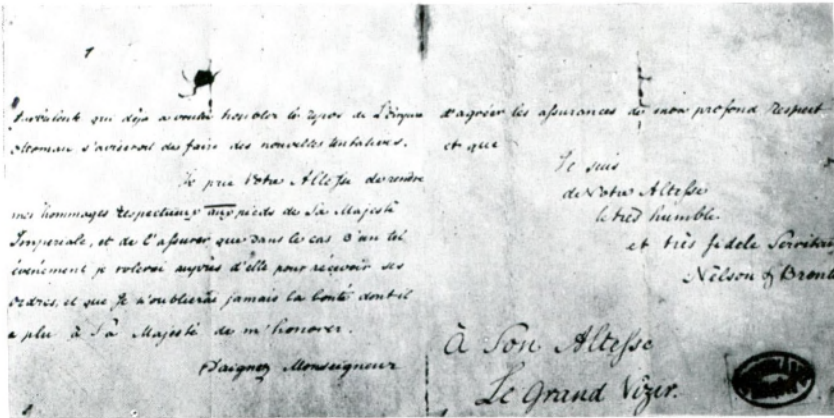
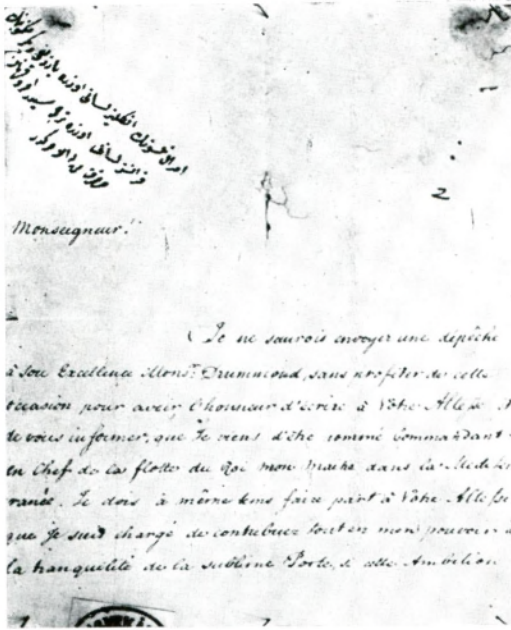
Sir
I cannot allow a dispatch to go to His Excellency Mr. Drummond without doing myself the pleasure of writing to your Highness to inform you that I am appointed Commandant in Chief of the Fleet of My Royal Master in the Mediterranean, and I have also the pleasure to communicate to your Highness that - one part of my instructions is to afford every assistance in my power to the Sultan's Ports should that Devlet's Ambition which before gave such trouble to it, again attempt to molest the Ottoman Empire.

Your Highness I have to entreat
The Grand Vizier / *askin* yours

Your Highness to lay me at the feet of His Imperial Majesty and to assure him with what zeal I shall fly to obey His Comands should such an event happen for I never can forget His Majesty's goodness to me, and I assure your Highness that I am with the best wishes your most obliged and Faithful Servant

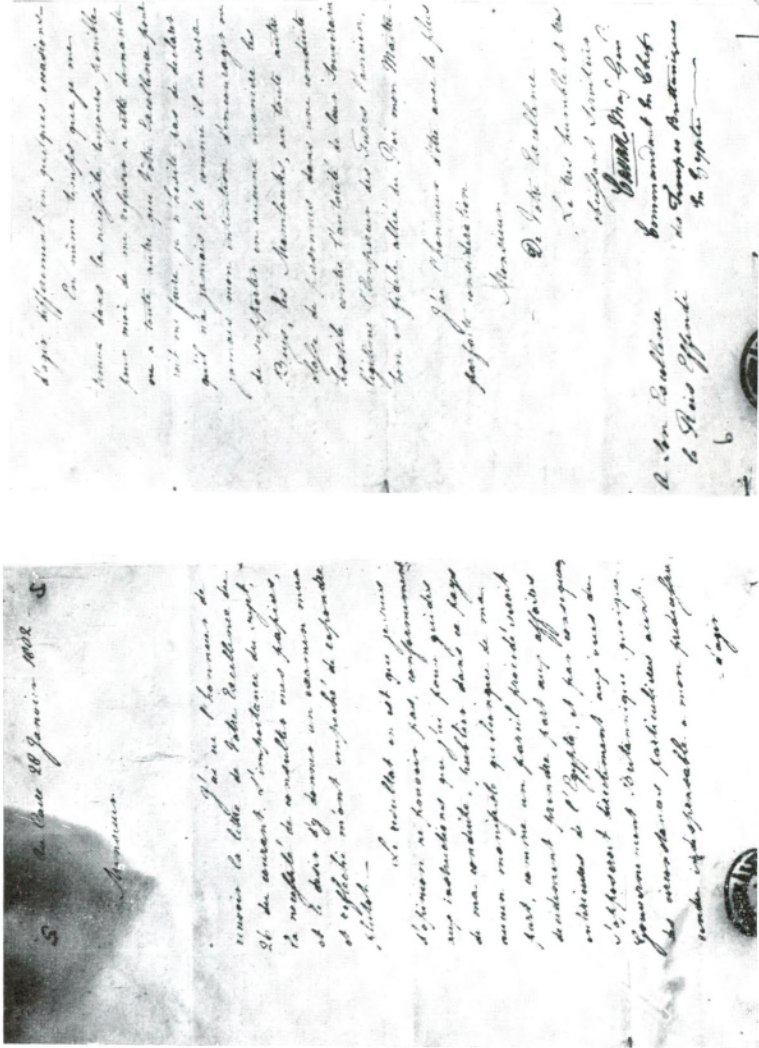
Nelson's servant

Res. 4 — Amiral Nelson'un 16 Haziran 1803'de Malta'dan kendi elyazısı ile Sadr-ı âzam'a yazdığı İngilizce mektup.

Res. 5 — Amiral Nelson'un Sadr-ı âzama yazdığı diğer bir mektubun
fransızca tercümesi.

(Nelson imzasını *Bronte Dükü* diye atmıştır; çünkü Sicilyateyn kralı
IV. Ferdinand 1799'da Nelson'a Bronte Dukası unvanını vermişti).

Res. 6 — Mısır'daki İngiliz ordusu başkomutanı Cavan tarafından 2 Ocak 1802'de Kahire'de bulunan Reis Efendi'ye yazılan Fransızca mektup.

dem gönderilen mektubun ecvibesine dair hayırhâhâne ve dostâne bazı ifadat münderiç ve mezkûr olmağla anların bilmüşafehe müzakeresi için Bebek kasrında mükâleme akdini elçi-i mersûm iltimas eylediğinden maâda sefâretle diyar-ı saltanata vürudundanberû mazhar olduğum telettufat-ı seniyye-i şâhâne ve hüsn-i teveccüh-i mülûkânenin ifay-ı vâcibe-i şükür ve senası haric-i havsala-i iktidarımıdır ve devlet-i aliyyenin İngiltere devleti hakkında derkâr olan hüsn-i niyet ve ihlası meczumum olmağla İngiltereye vürudumda kendimi devlet-i aliyye memuru addederek maslahat-ı saltanatı kemaliyle iltizam ve beyn-ed-devleteyn derkâr ve mütezâyid olan ittifak ve muhalesatı peyderpey tekîd ve tahkime sarf-ı ikdam ideceğim malûm-ı âlf buyrulmak ricasındayım ve müstağrak olduğum telettufat-ı seniyye-i mülûkâneye zamime olarak selefim hakkında erzan buyrulduğu misillü hîn-i avdetimde min gayrı resim atebe-i ulyây-ı husrevâneye rûmal olmak şerefine nâil olur isem ilâ ahirilömür vesile-i iftiharım olacak bir inayet addederim,, deyû tercümanı Pijani vesatetiyle elçi-ı mersum Reis Efendi kullarına inba ve kendunün Londraya avdetinden sonra yerine Der-isaâdette sefâretle ikamet itmek için bundan akdem bir buçuk iki sene mikdarı derbâr-ı Devlet-i Aliyyede İngiltere elçiliği iden Lisoti nam muteber ceneral tayin olunacağı devleti tarafından işrab olunmuş olmağın resmen ifadesine memuriyeti yoğise de dostâne ihbar eylediğini inha idüp malûm-ı âlileri buyrulduğu üzre hasbelvakti vel-maslaha İngilterelünün celb ve taltifi mukteziyat-ı hâliye-den ve selefî Lord Elgin hakkında erzan buyrulan müsaidat-ı seniyyenin bu defa elçi-i mersum hakkında kasr ve diriği kaziyeye-i telife münafi olacağı bedihiyattan olmağla elçi-i mersumun hâkipay-ı şâhânelerine bilâ resim rûmal olması rehîn-i müsaade-i aliyyeleri olur ise bundan sonra gün tahsisıyla keyfiyet huzur-ı âlilerine arz ve isti'zan olunacağı malûm-ı âlfleri buyruldukta emr-ü ferman şevketlû, kerametlû, mehabetlû, kudretlû, velinimetim efendim Pâdişahım Hazretlerindedir¹.

¹ Dolap 2, Sandık 40, Hat 43.

XVI. Vesika

Hatt-ı Hümayun:

**Takrir mucibince tanzim olunup mahalline
kayd ve takrir verile**

Şevketlü, kerametlü, ilh....

Bundan akdem Mısır seferinde bulunan İngiltere memurlarının vukua gelen hizmetlerini tahsin ve kendülerini taltif zımında taraf-ı eşref-i cihândartlarından memur-in-i mumaileyhimin rütbe-lerine kıyasen samur kürkleri ve mücevher şems ve hilâl nişanları ve tuğralı şeritler ita olunup salifüzzikr şems nişanı ve şerit serkerderlere ita kılınmağla işbu nişan ve şerit kavalyerlik rütbesinin alâmeti ve rütbe-i mezkûre Avrupa devletinin rütüb-i müteberesinden olmağla âhar devlet tarafından bir serkerdeye ita kılınan nişanı kendü memleketinde taklide ruhsat vermeyüp ve rütbe-i mezkûreyi müteber tutmamak Avrupa devletinin kaidelerinden gibi ise de İngiltere devletinin saltanat-ı seniyyelerine derkâr olan fart-ı hürmet ve itibarından nâşi nişan-ı mezkûrun kendü memleketlerinde tâlikine ruhsat itasiyle işbu kavalyerlik rütbesi taraf-ı saltanat-ı seniyyelerinden her kimse ihsan olunmuş ise İngiltere devleti kabul ve itibar eylediği malûm-ı hümayunlarıdır. Zikrolunan nişanların eshabı her ne kadar rütbe-i mezkûreye nâil olmuşlar ise de bir mahalde kaydı bulunmayup ve devletçe rasmen bir sened'e raptolunmak zabıtası dahi istihsal olunmamış olmağla işbu nişanların taraf-ı hümayunlarından ita buyrulmuş olduğunu mübeyyin bir takrir ita ve İngiltere devletinde iktiza iden mahalle kayd ve devlet-i aliyyede dahi aklamdan birine septolunmak hususu İngiltere Maslahatgüzarı tarafından dostâne ihtar olunmağın bu surette şu mikdar nefere savb-ı savabnümây-i şâhânedan kavalyerlik rütbesi ita olunmuş olmağla devleteyn miyânında derkâr ve pâydar olan ittifak ve muhalesat ve tarafeynden yekdiğer hakkında mer'î olan riayet-i lâzimesi rütbe-i mezkûre İngiltere devleti indinde dahi aleddevam mer'î ve müteber tutulmak ve rütbe-i mezkûre kaç nefere ita buyrulmuş ise adedi mahdud olup vakten minelevkat kesb-i tegayyür itmek ve işbu kavalyerlerden biri hâlik (مالك) ve kavalyerliği mahlûl oldukça hamil olduğu nişanın âhâra itası yine irade-i devlet-i aliyyede olmak ve her kime ita olunur ise tekrar nişan yaptırılmayup hâlik-i merkumun

şerit ve nişanı terekesinden ahzile cedidine ita olundukta ol dahi rütbe-i mezkûreyi ihraz eylemek üzere Divân-ı Hümâyunları kalemine ve bu veçhile resmen takrir itası maslahatgüzar-ı mumailleh ile müzakere olunmuş olmağla nişan virilen serkerde ve ceneralın puslası manzur-ı mülûkâneleri buyrulmak için merfu^c-ı atebe-i ülyây-ı tâcdarları kılındı. Taraf-ı devlet-i aliyyeden virilen rütb-i mezkûreye devlet-i müşarünileyhânın bugüne itibarı, saltanat-ı syniyyelerine ve betahsis zât-ı şevketsimat-ı şehriyârlarına İngiltere kralının kemal-i hulûs ve fart-ı hürmetinden nâsi idüğü ve düvel miyanında şan-ı saltanat-ı seniyyelerini müstelzim olocağı zahir olmağla izn-i sâmi²-i cihandarileri erzânî buyrulursa şurut-ı mezkûr ile bir kıt'a takrir kaleme alınıp devlet-i müşarünileyha tarafına ita ve divân-ı hümâyunları kalemine kaydettirileceği mâlûm-ı âlleri buyruldukta emr-ü ferman şevketlû kerâmetlû muhâbetlû kudretlû velinimetim efendim Pâdişahım Hazretlerindedir.

Osmanlı hükümeti nişanları başlıca şu kumandan ve siyasi devlet adamlarına verilmiştir¹

Lord Nelson Amiral; Lord Kit Amiral; Bakerton Amiral; Sircan Varn, Amiral; Anşef Hacinson Ceneral; Bro Ceneral; Lord Kavan Ceneral; Başvekil (hâriciye nâzırı) Havves Buriy; *Amiyen* mükâlemesine memur Cornwallis murahhas; Dersââdette elçi-i esbak Lord Elgin; İstuvart Ceneral; İngiltere sabık büyük elçisi Drummond; Fraduk Ceneral; Lord Voley; Lord Grenville.

Bu nişanlar hakkında Osmanlı hükümetinin İngiltere hükümetine verdiği takrir sureti

İngiltere devleti tarafından memuren bundan akdem Mısır seferinde bulunan mazbu-tü-lesamî Anşef ve General ve Oficiyal (officiel) zâbitanın vukua gelen hizmetlerini tahsin ve kendülerini taltif zımnında taraf-ı eşref-i cihandariden dört derece olarak sikke-i hümâyun nişanları ita olunmuş olmağla içlerinden mücevher şems ve hilâl nişanları ve tuğralı şeritler ita olunanlara nazaran işbu nişan ve şeritler kavalierlik rütbesinin alâmeti ve rütbe-i mezkûre Avrupa devletinin rütüb-i muteberesinden olmağla âhar devlet tarafından bir sergerdeye ita kılınan nişanı kendü memleketinde tak-

¹ Name-i Hümâyun defteri, 10. s. 1.

lide ruhsat vermeyüp ve rütbe-i mezkûreyi müteber tutmamak Avrupa devletinin kaidelerinden gibi ise dahi İngiltere devletinin saltanat-ı seniyyeye derkûar olan fart-ı hürmet ve itibarından nâşi nişan-ı mezkûrun kendü memleketlerinde tâlikine ruhsat itasiyle işbu kavalyerlik (şövalyelik) taraf-ı saltanat-ı seniyyeden her kime ihsan olunmuş ise haşmetlû İngiltere kiralı cenâbları kabul ve itibar eylediği malûm ve zikrolunan nişanların eshabı her ne kadar rütbe-i mezkûreye nâil olmuşlar ise de devletçe resmen bir senede raptolunmak zabıtası dahi istihsal olunması lâzımeden idüğü bedihi ve meczum olmağla devleteyn miyanında derkâr olan ittifak ve muhalesat ve tarafeynden yekdiğer hakkında mer'î olan riayeti lâzimesince rütbe-i mezkûre İngiltere devleti indinde dahi aleddevam mer'î ve müteber tutulmak ve rütbe-i mezkûre kaç nefere ita olunmuş ise aded-i mahdud olup vakten minelevkat kesb-i tegayyür itmemek ve işbu kavalyerlerden biri hâlik ve kavalyerliği mahlûl oldukta hâmil olduğu nişanın âhara itası yine devlet-i müşarünileyha tarafından ledettensfb irâde-i aliyye munzam olmak ve her kime ita olunur ise ol dahi rütbe-i mezkûrey-i ihraz eylemek üzere Divân-ı Hümâyun kalemine kaydolunmağla İngiltere devletinde dahi iktiza iden mahalle sebt ve kayıt birle aleddevam mer'î ve müteber tutulması için resmen işbu tahrir ve imlâ ve devlet-i müşarünileyha tarafına ita olundu. 27 ra (Rebiulevvel sene 219¹).

XVII. Vesika

Huzur-ı faiz-ün-nur-i tâcdâr-ı gerdun iktidara Haşmetlû İngiltere Kiralının nâmesi tercümesidir

Biz ki bilûtfillâhi teâlâ Büyük Britanya ve İranda devleteyn-i müctemiateyn kiralı ve hâmi-i dîn-i İsevî ve Bronsvik ve Lüttenburg dükası ve İmperyüs devletinin nâzır-ı hazaini ve Prenç ve Herseki Üçüncü Corciyosuz.

Şevketlû Kudretlû Pâdişah-ı Âl-i Osman Sultan Selim Han Hazetlerine temadî-i sıhhat ve âfiyet-i mülûkâne ve füzûnî-i şevket ve ikbal-i pâdişâhaneleri ed'îye-i hayriyesi takdiminden sonra münhay-ı muhlisânemizdir ki tarafeyn eslâfı beyninde kadîmüleyyamdan berû derkâr olan hübb ü meveddetin bilâ

¹ Nâme-i Hümâyun defteri 10, Baş tarafta şifrrömenle sahife II. de.

fasıla vikayesine ve betahsis bundan akdemce beyneddevleteyn istikrar bulan revabıt-ı ittifakın esbâb-ı tekd ve teşyidi istihsale hâhiş ve rağbetimiz berkemal olduğuna binâen sabık elçimize halifeten, bilvücuha liyakat ve salahiyeti maruf ve beynenâde müşeyyidül-erkân olup bimennihi tealâ bundan böyle dahi ilâ mâşallah temadi ve vikayesine hâhişger olduğumuz esas suret-i kâmile ve hüsn-i imtizaç ve muvafakat-ı câmlenin kat ender kat tekd ve tesisi ile sinîn-i kesîreden berû memalik-i tarafeynin reyası beyinde cârî olan emr-i ticaretin terviç ve vikayesi zımında iktiza iden hüner ve dirayet ile mevsuf diğeri bir elçinin tayini karargîr-i halisanemiz olmağla bundan akdemce birader-i eazzimiz İsveç Kırâlı nezdinde fevkalâde orta elçimiz ve müsteşar-ı devletimiz olan sadık ve mûteberimiz Şarl Harbutnot nam devlethâhları bu defa der-ialiyelerinde fevkalâde murahhas büyük elçimiz olmak üzere intihap olunup elçi-i mûmaileyh sıdk ve liyakati ve vukuf ve reviyeti mücerreb bir daf-i devlethâhları olduğu vâreste-i kayd-ı işkâl ve hakkında emniyet ve itimadımız berkemal olmaktan nâşi zikrolunan memuriyetinde taraf-ı şâhânelerinden dahi hüsn-i teveccüh ve müsaade ile kabulü ve herhalde tarafımızdan olmak üzere takdim ideceği mevad ve hususatın husuli, velhâsıl gerek reâyamız hakkında bazen taarruzat ve mevani zuhur ittikçe def-ı taarruz ve ihkak-ı hak misillû mevad ve hususata dair ve betahsis beynenâde rîşegfr-i istikrar olan hübb-i vifak ve hüsn-i itilâf ve ittifakın tekd ve teşyidini müstelzim esbab ve tertibat mütedair niyaz ve mes'uli herhalde karin-i müsaafe-i şehinşâhâneleri olacağı beynimizde müstakar olan kemal-i hüv ve meveddete nazaran memul-i hayırhâhânemiz olduğu beyanından gayri devlet-i aliyeleri ile derkâr olan muahedet lâzimesince memalik-i mahruselerinden icrây-ı emri ticaret iden İngiltere tüccarının vesair reâya ve tebaamızın dahi şimdiye kadar kâmyab oldukları istihkak ve imtiyazın kema-fissabık vikayesine ve muahedet-ı mezkûrenin icrası iktiza ittikçe mefhum ve muktezasında şek ve şüphe ve mahall-i şikâye (şikâyet) kalmamak ve her türlü usret ve suûbet bertaraf olmak için ledelhace etrafiyle izah ve tefsiriyle bitemamihâ tediyesine ve bundan maadâ tarafeyne menfaat ve faidesi aşikâr olan emr-i ticaretin dahi ziyade terviç ve tevsiine medar olacak esbab ve vesail-i mukteziyye ne ise vakit bevakit ezser-i nev istihsal ve tesviyesine velhasıl zümre-i mezkûrenin bilvücuha himâyesine mü-

saade-i şâhaneleri hassaten mültemes-i halisânemiz olduğu ve işbu dostluğun âsârı mukabelesinde saltanat-ı seniyyelerinin izdiyad ve hüsn-i hal ve istikmalinde taraf-ı hayırhâhânemizden dahi ser-i mü tecviz-i kusur olunmayacağı beyanıyla işbu nâme-i dostanemiz tahrir olunmuştur; bâki sıhhat ve âfiyet-i mülükâne ve ferv-ü şevket-i şehinsâhâneleri ola.

İşbu bin sekiz yüz dört sene-i İseviyyesi mâh-ı temmuzunun beşinci günü ve Kraliyetimizin kırk dördüncü senesi Sen Jan tabir olunur sarayımızda tahrir kılınmıştır deyu masturdur¹.

Harebi

Elmuhlis
Corciyos-ı
Sâlis

XVIII. Vesika

**Taraf-ı müteccemi'-üş-şeref-i Hazret-i Sadâretpenâhiye
Haşmetlû İngiltere Kralı tarafından tahrir olunan
nâmenin tercümesidir**

Biz ki bilûtfillâhi tealâ büyük Bretanya ve İrlanda devleteyn-i müçtemiateyn kralı ve hâmi-i dîn-i İsevi ve Emperyüs devletinin nâzir-ı hazaini ve Prenç (prens) ve Herseki Üçüncü Corciyosuz. Devletlû, Atûfetlû, âli himmetlû vezir-i mükerrrem (vezir-i âzam Yusuf Paşa) Hazretlerine hemvâre sıhhat ve âfiyet ve ikbal-i ebedimüddet ile berdevam olmaları ed'iyesi ve hüsn-i itilaf ve meveddet ve kemal-i itibar ve hususiyetimiz merasim-i meriyyesi takdiminden sonra işbu nâme-i kraliyetallâmemiz ile münhây-i mühibbanemizdir ki; bundan akdem Haşmetlû İsveç kralı dostumuz nezdinde sabıkan fevkalâde orta elçimiz olan sadık ve muteberimiz ve müsteşar-ı devletimiz Şarl Harbutnot nâm devlethâhları bu defa Der-i aliyyelerinde fevkalâde murahhas büyük elçimiz olmak üzere hemen bu taraftan hareket ve lâzım gelen gayret ve ikdam ile Âstane-i saadete azimete memur olduğuna binâen her vakit huzur-ı hüsrevâneye ve savb-ı âsafanelerine dahi مشول mesûli ve herhalde bit-teveccüh vel-müsaade kabulü ile gerek hizmet ve maslahatımıza dair ve gerek memaliki mahrusada ticaret vesair reâyâ ve tebaamızın umur ve hususatına mütedair tarafımızdan olmak üzere hasbeliktiza

¹ Dolap 2, Sandık 40, Hatt-ı hümayun n. 40, ve diğer sureti Nâme-i hümayun defteri 10, s. 19'dadır.

takdim-i maruzat ittikçe İtimad-ı tâmm-ı âsafâneleri tecviz buyrularak bilvücu mesulâtına himmet ve müsaade-i düstûrleri bildiriğ ve ötedenberü beyneddevleteyn rişegtr-i istikrar olan revâbit-ı şûrut ve muahedatın iktizası üzre zikrolunan tüccar ve tebaamızın kâmyap oldukları istihkak ve muafiyat ve imtiyazattan başka kadimüleyyamdan berü tarafeyn memâlik ve reâyâsına faidesi derkâr olup hayır üzre câri olan emr-i ticaretin bundan böyle dahi ziyade terviç ve tevsvini mutetebbî imtiyazat-ı muktaziyyeye mazhariyetlerine müsaafa-i seniyyeleri teshil buyrulmak iltimasından gayrı İzmir ve Halep ve mahall-i sairede bulunan tüccarımız üzerine her kimin tarafından olur ise olsun dâva zuhurunda mademki zümre-i tüccardan biri veyahut Der-i âliyyede elçimiz rüyet-i madde ve fasl-ı dava olunmak için vekâlet ve marifetini arz eyliye emr-i ticaret ve şîraze-i işgal ve maslahatlarını tehir ve tatilden sıyaneten mahall-i yerlerinden Astane-i saâdete ihzar ittirilmemelerine himmet-i âsafâneleri taallûku (درخواست) der hast-ı muhibbanemiz idüğünin fması ve İngiltere beylik sefinelerinden veyahut reâyâ ve tebâamıza müteallik teknelerden birine hotbehot rûkup ve emval ve eşyasını vaz ve tahmil eden ehl-i islâmın nüfûs ve emvali tazmîni fimabâd hiç bir vakitte tarafımızdan lâzım gelmeyüp iltizam olunmamak üzre karardâdemiz olup hemen o makule bizim İngiliz sefinelerine kenduyi ve emvalini tefviz iden kimesne herkim olur ise olsun bâdezin deryâ hali olan vekay-i bahriye iktizasına bittevekkül rıza virüb bir türlü iddia kaydına düşmemek iktiza eylediğinin ilân ve inhası, velhasıl saltanat-ı seniyye ile İngiltere devleti beyninde matekaddemdenberü derkâr olan meveddet-i kadîme ve hüsn-i ünsiyet-i müstedîme lâzimesince ve betahsis beynenâda hayır üzre rişegtr-i istikrar olan ittifak ve revabitin iktizasınca mumaileyh elçimiz devlethâhları aleddevam teveccühat-ı seniyyeleriyle dostane mültefit ve kâmrân ve hakkında muamele-i bilmücamele tecvîzine müsaade ve müsaafe birle herhalde şâdan buyrulmak iltimasında olduğumuzun inbasiyle işbu nâme-i dostanemiz tahrir olunmuştur; baki hemişe kadirül-mutlakın vikaye-i samedaniyyesiyle mahfuz ve masun olalar. İşbu bin sekiz yüz dört sene-i işeviyyesi mâh-ı

temmuzunun beşinci günü ve kırallığımızın kırk dört senesi Sen Jan tâbir olunur sarayımızda tahrir olunmuştur deyû masturdur¹.

Elmuhlis
Corciyos-ı
Sâlis

XIX. Vesika

Kıral III. Corc'un nâmesinin cevabı

Taraf-ı Hümâyun-ı Hazret-i tâcîdârtye İngiltere Kıralı tarafından vürud iden elçinin getirdiği nâmeğe cevabı havi ve elçi-i sabıkın avdetini muhtevî yazılacak nâme-i hümâyun müsveddesidir. Sene gurre-i b (receb) 1220.

Baş kısmı cenab-ı hakka Hamdü sena ve Hazret-i peygambere salavattan sonra.

Mahall-i Tuğra

Ben ki eşref-ül-büldan vel-emakin ve es'ad-ül-emsâr-ı vel-medâyin kible-i âme-i âlem ve mihrab-ı teveccüh-i eşref-i ümem olan Mekte-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere ve Harem-i Mescid-i Aksa ve Kuds-i şerif-i mübarekin hâdim ve hâkimi ve Anadolu ve Rumeli ve Bahr-i sefid ve Siyah ve Hicaz ve İrakta vâki reşkendâz-i kulub-i Salâtın-i cihân olan nice aktar ve eyalâtın ve kila' ve حصون husun ve قاع buka ve büldanın Halife-i âzam ve şehriyar-ı saadetdisar-ı muazzamı.

Es-sultan İbn-üs-sultan vel-hakan İbn-ül-hakan es-sultan-ül-gazi Selim Han İbn-üs-sultan-il-gazi Mustafa Han İbn-üs-sultan-il-gazi Ahmed Hanım.

Taraf-ı hümâyunumdan iftihar-ü ümerâ-il-izâm-il-iseviyye muhtar-u kübera-il-fiham-il-mesihyye muslih-i masalih-i cema-hir-üt-taifet-in-nasraniyye sahib-ü ezyal-il-haşmeti vel-vakar sahib-ü delâil-il-mecdü vel-itibar Büyük Bretanya ve İrlanda devleteyn-i müctemiateynin ve ana tâbi² nice vilâyetin pâdişahı haşmetlü, ulu rağbetlü kadim dost-ı ahab ve asdak ve vefâdârımız Corciyos-ı sâlis hutimet avakıbühu bilhayri verreşad ve ülhime ileyhi bissavab-ı vessedad. Tevki-i refi hümâyunumuz vâsil olıcak ma'lûmunuz ola ki mültecây-i havakîn-i âlem ve muktedây-i selâtın-i

¹ Dolap 2, Sandık 40, Hatt-ı hümâyun numarası 40.

fiham olan sūd-de-i seniyye-i adalet rehîn ve atebe-i aliyye-i hilâfet karînimize vüfûr-i şadakat ve ihlâs ve kemal-i müsâlemet ve ihtisasınız muktezası üzre teyîd-i musafat ve teşyîd-i müvalât zımında Âstâne-i saadet aşiyânemizde Büyük elçilik rütbesiyle ikamet üzre olan kıdvetü ümerail-milletil-mesihîyye Elgin hutimet avakıbühu bilhayr tarafımıza avdet ve insirafa mezun olub yerine umur-ı mesalih-i sefâreti idare ve rüyete, İstraton hutimet avakıbühu bilhayr memur kıldığını müş'ir tarafınızdan irsal olunan nâme-i mehabbet rasimeniz vâsıl ve tercümeleri kaide-i saltanat-ı seniyye ve didene-i devlet-i aliyyemiz üzre ol esnada paye-i serîr-i âlâmıza arz ve telhis ile mefhum-i meveddetmersumu karîni-ilm-i âlem ârây-ı şâhânemiz olup elçi-i mumâileyhin derbâr-ı şevketkararımızda ikametine izin ve rûhsat-ı şehriyârânemiz erzan kılınmıştı. Elhaletühazihi mumâileyhin yerine derbâr-ı mâdelet karar-ı husrevânemizde ikamet itmek üzre Büyük elçilik pâyesiyile tâyin ve tisyar olunan müsteşar-ı devletiniz kıdvetü ümera-il-milletilmesihîyye Carle Arbutnod hutimet avakıbühu bilhayr makarr-ı saltanat-ı seniyyemiz olan mahrusa-i Kostantiniyye sânihallahü teâlâ anilâfat velbeliyyeye gelüb sudûr-i izn ve rûhsat-ı şâhânemiz ile pişgâh-ı serîr-ı saadet masir-i mülûkânemizde مثل mesul ile şerefyâb-ı izn-i huzur-ı faizünnûr-i hüsvanemize ve teşrifat-ı mülûkanemize mazhar olduktan sonra getirüp teslim eylediği nâme-i sadakat allâmenizin aslı ve tercümesi kaide-i Osmanî ve didene-i müstedîme-i cihanbânî üzre dûstur-i ekrem, müş'ir-i eham, nizam-ül-âlem nâzım-ı menâzim-il-ümem, müdir-ü umur-il-cümhur bilfîkr-is-sâkib mütemmim-ü meham-il-enam birrey'-is-sâib mümehhid-ü bünyân-id-devleti vel-ikbal müşeyyid-ü erkân-is-saadeti vel'iclâl mükemmil-ü nâmus-is-saltanat-il-uzmâ, mürettib-ü merâtib-il-hilafet-il-kübrâ el-mahfûf bisunuf-i avatîf-il-melik-il-âla vezîr-i â'zam-ı âsafşiyem ve vekil-i sadakat ilmim Hafız İsmail Paşa edâmallahü tealâ iclâlehu ve dâafe bitteyîd-i iktidarihi ve ikbalihî vesatetiyle pâye-i serîr-i şevketmasîr-i mülûkânemize arz ve telhis, ve mefhum ve müeddây-ı safvet rûsâmu bilcümle muhat-ı ilm-i âlem ârây-ı Pâdişâhânemiz olub devlet-i aliyye-i daim-ül-kararımız ile ecdadınız beyninde sinin-i kesireden beru mürtebat ve müstahkem olan müvalât ve müsafatın ber mûcib-i ahdnâme-i hümayun kemayenbagî icrası hususuna ve emr-i ticaretin izdiyad ve menafiine ve tüccarın sıyânet ve himayetlerine dair

ve mâbeyinde paydar ve üstüvar olan dostluk ve musafât'ın istikrar ve istihkâmına reâyay-ı tarafeyn beyinde emn ve itmınan üzere ticaretin cereyanına müteallik elçiniz mumaileyhin tarafınızdan olarak arz ideceği hususat karîn-i itimat ve müsaafe kılınması iltimas ve tarafınızdan dahî bilmukabele devlet-i aliyyemize nâfi ve dostluğuna şâyân olacak cemî²-i esbab ve vesaile teşebbüsten hâli olunmıyacağı vait ve taahhüt olduğu yâd ve tezkâr olunmağın iltimas ve istidânız üzere elçiniz mumaileyhin Âstâne-i saadetimizde ikametine ruhsat-ı Pâdişâhânemiz masruf ve bîdiriğ olup ve Âstâne-i saadetâşiyânemizde müddet-i medtdenberu meks üzere olan elçi-i sabıkınız ve mutesmediniz mumaileyh dahi merasim-i hizmet-i sefaretî müddet-i ikametinde kemal-i âdab ve ihlâs ile eda ve şerait-i sıtk vé müsafatı kemayenbagi riâyet ve icra ile rızây-ı tarafeyne muvafık veçhile ifây-ı hizmet-i memure iderek teknil-i vezaif-i risalét birle tarafınıza mezun-ı avd ve ric'at olmağın ilâm-ı hal-i siyakında işbu nâme-i hümâyun-ı mülâtafet makrunumuz tastir ve elçi-i sabık mumaileyh ile tesyir olunmuştur. İnşâallahülmevlâ led-el-vürüd müddet-i medid ve ahd-i baidden beru miyânede câri ve derkâr olan şerait-i selm ve safvet ve küdürat ve tedenniden masun ve âsar-ı mihr-i muhabbet yevmen feyevmen mütezayid ve ve efun olmağla fımâbâd dahi devlet-i aliyye-i ebedpeyvendimiz olan dostluk ve müsafat-ı kâmilenin şeraitin icrâya ihtimam ve taraf-ı devlet-i aliyyemizden maslahat güzarlık ile hâlâ ol tarafta ikamet üzere olan hacedgân-ı divân-ı muallâ erkânımızdan Mehmed Sitki zîde mecdühu'nun muktezây-ı memuriyeti üzere tarafımızdan îrad ve beyan eylediği ahvâl ve ifadesine vücuhla itimat ve itibar olunarak beyneddevleteyn rüyet ve temşiyeti muktazî hususatın ber tıbk-ı memul tensik ve tanzimiyle merasim-i vedad ve levâzımı safvet ve hüsn-i ittihadı ifaya bezl-i cell-i himmet ve mâbeyinde murtabıt selm ve müvalât-ı kadîmey-i müekkid ve müşeyyid olup memalik-i mahrusamıza âmed, -üşüd iden tüccar ve züvvârınız bermücib-i şurût-ı ahidnâme-i hümâyun mahmi ve mer'î olmaları zâhir ve bedîhî ve ilâ maşâallahü tealâ semere-i secere-i müsafatın menâfi ve fevâidi tarafeyne râci olacağı vazih ve celî idüğü melhuzunuz ola vessalam alâmen-it-tebealhüdâ¹.

¹ Nâme-i Hümâyun defteri, No. 10.

DOCUMENTS CONCERNANT LES RELATIONS TURCO -
ANGLAISES JUSQU'AU DEBUT DU XIX e. SIECLE
PAR LE PROFESSEUR ISMAIL HAKKI UZUNÇARŞILI

(Résumé)

Cet article, qui se propose d'étudier les relations existant entre les Turcs Ottomans et les Anglais, jusqu'au règne de Selim III, met l'accent surtout aux relations politiques et commerciales. Le caractère distinctif de la présente étude réside en ceci qu'elle est basée sur des documents inédits et non élaborés, contenus dans les Archives turques.

Ces documents ont été envisagés dans deux parties. Dans la première, une brève historique desdites relations est exposée. Dans la seconde, on trouve textuellement les documents cités dans le résumé historique.

Les Anglais, qui se confrontèrent pour la première fois avec les Ottomans à la bataille des Nikopoli (1366), établirent des relations suivies avec cet Empire dès la fin du XVIe siècle. La reine Elisabeth d'Angleterre, désireuse de profiter de l'animosité existant entre Turcs et Espagnols, d'une part, et voulant en outre obtenir pour ses sujets des libertés commerciales dans les marchés orientaux, avait envoyé tout d'abord à la Porte trois négociants anglais. Cela fut suivi en 1582 de l'arrivée de Harebone, à titre d'Ambassadeur extraordinaire, à Constantinople. Ce fait marque les débuts de relations amicales entre les deux pays, relations qui ne firent que s'accroître avec le temps, à tel point que l'amitié turco-anglaise constituait au XVIIIe siècle un des facteurs dominants de la politique extérieure de la Porte Ottomane. Et même, au temps du Sultan Sélim III, le premier ambassadeur Ottoman près la Cour britannique, Yusuf Agâh efendi, fut envoyé à Londres en 1793. En outre, l'Angleterre mit au service de la Porte, durant le mouvement réformiste déclenché par Selim III, des spécialistes et des instructeurs qui prirent du service dans l'armée, les écoles ottomanes etc. . . Ainsi, arrivées à leur point culminant vers al

fin du XVIII e siècle, les relations turco-anglaises furent consacrées officiellement par un traité d'alliance en 1798, lors de l'incursion de Bonaparte en Egypte. Cette alliance joua également un rôle prépondérant dans les relations ultérieures de la Porte avec les puissances européennes.

Ces faits, brièvement rappelés ici, trouvent leur confirmation dans les documents présentés en partie dans la première, mais surtout dans la seconde partie du présent article.

1949 YILI NİSAN, MAYIS VE HAZİRAN AYLARINDA
TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHÂNESİNE
GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER¹

A

- Abbon : *Le Siège de Paris par les Normands. Poème du IXe siècle.* Traduit par Henri Waquet. Paris : 1942 Les Belles-Lettres. 19 + 124 s.
- Absolon, Karel : *Moravia in palaeolithic times.* AJA 53, 1 (1949).
- Adasal, Dr. Rasim : *Beden, sinir, cinsiyet yorgunlukları.* İstanbul : 1949 Kâğıt ve Basın işleri. 108 S.
- Adıvar, Halide Edib : *İngiliz Edebiyatı tarihi. XVII inci asır ve Milton.* İstanbul : 1949 Üçler Basımevi. 279 S.
- African, Jules : *Fragments des Gestes.* Ed. par J.-R. Vieillefond. Paris : 1932 Les Belles-Lettres. 96 S.
- Ahmed b. Kemal-id-Din il-Mütetabbib : *Risâlet-ül-kilyeti ve'l-Mesane.* Yayınlayan: Saim Ergun. İstanbul : 1948 İsmail Akgün Matbaası. 78 S.
- Aitken, Barbara : *A note on Pueblo Belt-Weaving.* Man, 49, 46—62 (1949).
- Akkoç, Zeynel : *Rusca-Türkçe Sözlük.* İstanbul : 1949 İbrahim Horoz Basımevi. 664 S.
- Aldred, Cyril : *A bronze cult object from Southern Nigeria.* Man 49, 45—62 (1949).
- Altheim, Franz : *Helios und Heliodor von Emesa.* Amsterdam : 1942 Pantheon 56 S., 3 Pl.
- Âmir B. Amir el-Basrî : *Taiyye-i Âmir B. Amir el-Basrî.* Eş-Şeyh Abdülkadir el-Magribî. Dımeşk : 1367/1948.
- Andren, Arvid : *Architectural terracottas from Etrusco-Italic temples.* Leipzig : 1940, 256+156 S., 168 Pl.
- Ankara Üniversitesi öğrenim yılının açılışı (1948-49). İstanbul : 1949, Kâğıt ve Basın işleri. 28 s.
- Antonsson, Oscar : *The Praxiteles marble group in Olympia.* London : 1937 Cambridge Univ. Press. 208 S., 32 Pl.
- Aristote : *Rhétorique.* Tome I. Traduit par Médenie Dufour. Paris : 1932 Les Belles Lettres. 143 S.

* Önemli dergilerin makaleleri yazarlarına göre alfabetik sıraya konmuştur.

- Arundell, F. V. J.: *Izmir hakkında tarih araştırmaları ve incelemeleri*. İzmir: 1949 Halkevi. 47 S.
- Ashmole, B.: *Kalligeneia and Hieros Arotos*. JHS 46 (1946), S. 8-11.
Assistance to Greece and Turkey. Washington: 1949. 36 S.
- Atabinen, Ređit Saffet: *Galata'da Kemankeř Karamustafapařa Camii avlusunda T. T. O. K. arşiveleri ve kitaplığı*. 15 S.
- Atademir, Rađıp: *Porphyrios ve Ebherl'nin Isagocileri*. Ank. Üniv. Dil ve Tarih Coğ. Fak. Dergisi VI, 5 (1948).

B

- Bailey H. W.: *Candra and Canda*. JRAS (1949). 1—2.
- Balogh, Elemér: *Political refugees in ancient Greece*. Johannesburg: 1943 Witwatersrand University Press. 133 S.
- Basin, Thomas: *Histoire de Charles VII*. Traduit par Charles Samaran. 2 Tomes. Paris: 1933 Les Belles Lettres. 47+309+365 S.
- Baudry, J.: *Le problème de l'origine et de l'éternité du Monde*. Paris: 1931 Les Belles Lettres. 332 S.
- Baumgartel, Elise: *The cultures of prehistoric Egypt*. London: 1937 Geoffrey Cumberlege, 122 S., 13 Pl.
- Bayet, Jean: *La Sicile Grecque*. Paris: 1930, Les Belles Lettres. 52 S., 12 Pl.
- Beazley, J. D.: *A Lekythos by the Achilles painter*. JHS 46 (1946).
- Béquignon, Yves: *Recherches archéologiques à Phères de Thessalie*. Paris: 1937 Les Belles - Lettres. 111 S.
- Bersu, Gerhard: *A promontory fort on the shore of Ramsey Bay, Isle of Man*. Antiq Jour. 29, 1, 2 (1949).
- Bréhier, Louis: *Histoire anonyme de la première Croisade*. Paris: 1924 Libr. Ancien Honoré Champion. 36+257 S.
- Buckler, W. H.: *A tour in Cyprus*. JHS 46 (1946), S. 61—66.
- Budde, Ludwig: *A new Skyphos by the Pisticci painter*. AJA 53, 1 (1949).

C

- Cadoux, Cecil John: *Ancient Smyrna*. Oxford: 1938 Basil Blackwell. 438 S., 3 Hr., 8 Pl.
- Cahen, C.: *Un traité d'armurerie composé pour Saladin*. Bulletin d'Etudes Orientales 12 (1947-48).
- Caldwell, Wallace: *The ancient world*. New York: 1949 Rinehart and Company. 589 S.
- Calmette, Joseph: *Philippe de Commynes. Mémoires*. Tome 2—3. Paris: 1925 Librairie Ancien Honoré Champion. 351+10+442 S.

- Cameron, George: *Persepolis treasury tablets*. Chicago. 214 S., 46 Pl.
- Campbell, J. Alston: *In the shadow of the Crescent*. London: 1906 Marshall Brothers. 240 S., 14 Pl.
- Carter, C. C. — Breutnall: *Man the World over*. Oxford: 1948 Basil Blackwell. 255 S.
- Cioranescu, Al.: *La Roumanie vue par les étrangers*. Bucureşti, 274 S., 40 Pl.
- Coelho, Ruy: *The significance of the couvade among the black caribs*. Man. 49, 63-78 (1949)
- Collinet; Paul: *Bibliographie des travaux de Droit Romain en langue Française*. Paris: 1930 Les Belles Lettres. 41 S.
- Cook, J. M.: *Archeology in Greece 1945—47. Notes*. JHS 46 (1946), S. 108—122.
- Cook, J. M.: *Ionia and Greece in the eight and seventh centuries B. C.* JHS 46 (1946), S. 67-99.
- Cook, A. B.: *Zeus. A study in ancient religion*. Cambridge: 1940 University Press. 1299 S.
- Couch, Herbert Newell—R. M. Geer. *Classical civilisation: Greece*. Newyork: 1940 Prentice Hall. 29 + 577 + 23 + 414 S.

D

- Dain, Alphonse: *Inscriptions Grecques du Musée du Louvre. Les textes inédits*. Paris: 1933 Les Belles Lettres. 243 S.
- Danişmend, İsmail Hami: *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*. 1268 — 1573. 2 cilt. İstanbul: 1947 Türkiye Yayınevi. 530+565 S.
- Darago, Reşat Nuri: *Poètes Turcs des XVIème, XVIIème, XVIIIème siècles*. İstanbul: 1948 Ar matbaası. 163 S.
- Daux, Georges: *Un règlement culturel d'Andros*. Hesperia 18, 1 (1949).
- Dawkins, R. M.: *A Byzantine carol in honour of St. Basil*. JHS 46. (1956) S. 43—48.
- Dawson, Christopher: *Romano - Campanian mythological landscape painting*. New Hawen, 1944 Yale University Press., 233 S. 25 Pl.
- Demircioğlu, Halil: *Makaleler: 1 — Demokrasi nasıl doğdu. 2 — Demokrasinin ilk doğuşunda fertler. 3 — Demokrasinin ilk doğuşunda partiler ve parti kavgaları. 4 — Demokrasinin ilk doğuşunda uzlaş-tırıcılar ve tiranlar*.
- Dikaios, P.: *Two Naucrattite chalices from Marium*. JHS 46 (1946) S. 5—8.
- Donnadieu, Docteur: *Fréjus, le port militaire du Forum Julii*. Paris: 1935 Les Belles-Lettres. 27 S., 17Pl.
- Dunand, M.: *Les inscriptions phéniciennes de Karatépe*. Bulletin du Musée de Beyrouth VII, S. 81—97.

- Dunand, M.: *Les sculptures de la favissa du temple d'Amrit*. Bulletin de Musée de Beyrouth VII S. 109—120.
- Dunbar, G.: *History of India*. 2 Vols. London, 1943. 288+669 S. 46+18 Pl.
- Durrieu, Paul: *Les Archives angevines de Naples*. Tome I: *Etude sur les registres du roi Charles Ier (1265—1285)*. Paris: 1886 Ernest Thorin. 324 S.

E

- Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Ali el-Magribi: *Kitabun fi's-Sigase*. Dimaşk: 1948. Neşreden: Sami Ed-Dehhan. 140 S.
- Eginhard: *Vie de Charlemagne*. Traduit par Louis Halphen. Paris, 1947 Les Belles Lettres. 22+127 S.
- Elisseff, N.: *Bibliographie de I. I. Kratchkovski (1936—1946)*. Bulletin d'Etudes Orientales 12 (1947—48).

F

- Faider, Paul: *Répertoire des index et lexiques d'auteurs latins*. Paris: 1926 Les Belles Lettres. 56 S.
- Ferrières, Loup de: *Correspondance*. Traduit par Léon Levillain. 2 Tome. Paris: 1927 Librairie Ancienne Honoré Champion. 22+229+11+253 S.
- Fischer, Sydney Nettleton: *The foreign relations of Turkey 1481—1512*. Urbana: 1948 University of Illinois Press. 125 S.
- Foucher, A.: *La vie du Buddha*. Paris: 1949 Payot. 383 S.
- Frye, Richard N. Aydın Sayılı: *Turks in the Middle East before the Saljuqs*. 14 S. Reprint. JAOS.

G

- Gardner, Ernest Arthur: *A Handbook of Greek sculpture*. London: 1896 Macmillan and Co. 268 S.
- Gardner, Ernest Arthur: *Greece and the Aegean*. London: 1938 George N. Harrap. 260 S.
- Georr, Khalil: *Les catégories d'Aristote dans leurs versions syro-arabes*. Beyrouth: 1948. 12+422 S.
- Ghirshman, R.: *Une mosquée de Suse du début de l'Hégire* S. 77-81 Bulletin d'Etudes Orientales 12 (1947-48).
- Gibb, H. A. R.: *Arab poet and Arabic philologist*. 4 S. Reprint. BSOS.
- Gibb, H. A. R.: *Mohammedanism. An historical survey*. London: 1949 Geoffrey Cumberlege. 206 s.
- Gibb, H. A. R.: *Some considerations on the Sunni theory of the Caliphate*. 10 S. Extrait.

- Grabar, André: *L'Empereur dans l'art byzantin*. Paris: 1936 Les Belles Lettres. 296 S.
- Gui, Bernard: *Manuel de l'inquisiteur*. Traduit par G. Mollat. Paris: 1927 Librairie Ancienne Honoré Champion. 167 S.
- Guillemin, A. M.: *Le public et la vie littéraire à Rome*. Paris: 1937 Les Belles Lettres. 136 S.
- Guthrie, Douglas: *A history of Medicine*. London: 1945 Thomas Nelson, 448 S.
- Gyllius, Petrus: *The Antiquities of Constantinopel*. Translated by John Ball. London: 1729, 295+63 S., 11 Pl.

H

- Handbuch der Religionswissenschaft*. Berlin: 1948. 112 S.
- Hansford, S. Howard: *Masterpieces of Oriental Art*. JRAS (1949) 1-2.
- Havet, Louis: *Règles pour éditions critiques*. 22 S.
- Helfert, Frhr.: *Der chef der Wiener Stadtvertheidigung 1683 gegen die Türken*. Wien: 1889. 66 S.
- Hérodote: *Histoire*. Traduit par Ph. - E. Legrand. Paris: 1946 Les Belles Lettres. 215 S.
- Hérodote: *Introduction*. Par Ph. E. Legrand. Paris: 1932 Les Belles Lettres, 246 S.
- Hesseling, D. C.: *Histoire de la littérature grecque moderne*. Traduit par Pernot. Paris: 1944 Les Belles Lettres. 180 S.
- Heurtley, W. A.: *Prehistoric Macedonia*. Cambridge: 1939 University Press. 26+475 S.
- Hinz, Walther: *Am Hofe des persischen Grosskönigs*. Leipzig: 1940, Koehler, 241 S. 12 Pl. 1 Hr.
- Homère: *Iliade*. Paris: 1940-47 Les Belles-Lettres. 4 Tome 1940-41.
- Hrozny, Bedrich: *Les inscriptions crétoises*. Praha: 1949 Orientalni Ustav. 410 S.

İ

- İnalçık, Şevkiye, *İbn Hâcer'de Osmanlılara dair haberler*. Ank. Üniv. Dil ve Tarih-Cografya Fak. Derg. VI, 5 (1948).
- İorga, Nicolas: *France de Chypre*. Paris: 1931 Les Belles-Lettres. 214 S.

J

- Jarde, A.: *Athènes ancienne*. Paris: 1930 Les Belles Lettres. 45 S, 12 Pl.
- Jenkins, K. J. H.: *A link between Lord Byron and Dionysius Solomos*. JHS 46 (1946), S. 66-67.
- Johnson, Franklin: *Note on Egyptian Masonry*. AJA 53, 1 (1949).

K

- Kabrda, Joseph: *Quelques firmans concernant les relations Franco-Turques*. Paris: 1947 Imprimerie Nationale. 90 S.
- Kaplan, Dr. Mehmet: *Namık Kemal hayatı ve eserleri*. İstanbul: 1948 İbrahim Horoz Basımevi. 240 S.
- Kramer, Samuel Noah: *Gilgamesh and Agga*. AJA 53, 1 (1949).
- Kretschmer, Dr. Ernest: *Beden yapısı ve karakter*. Çeviren: Mümtaz Turhan. İstanbul: 1949 Doğan Kardeş yayınları. 310 S.
- Kurat, Prof. Dr. Nimet: *Kuteybe bin Müslim'in Hoarizm ve Semerkand'ı zaptı* (Hicri 93-94 = Milâdi 712). Ank. Üniver. Dil ve Tarih-Coğ. Fak. Derg. VI, 5 (1948).

L

- Labriolle, Pièrre de: *Histoire de la littérature latine chrétienne*. Paris: 1947 Les Belles Lettres. 2 Tome 449 433 S.
- Landsberger: *Gaziantep şehri ve ilinin en eski tarihi*. Başpınar 4, 90—91 (1947).
- Lange, Maurice: *Le Comte Arthur de Gobineau*. Paris: 1924 Libr. İstra. 12+291 S.
- Lanson, Gustave: *Méthodes de l'histoire littéraire*. Paris: 1925 Les Belles Lettres. 57 S.
- Lauffray, J.: *Forums et monuments de Béryte*. Bulletin du Muée de Beyrouth VII. S. 13—80.
- Lawrence, A. W.: *Archimedes and the design of Euryalus fort*. JHS 46, (1946), S. 99—108.
- Leclercq, Dom H.: *Manuel d'archéologie chrétienne*. Paris: 1907. 2 Tome. 590+681 S.
- Legrain, L.: *Nippur fifty years ago*. Bulletin University Museum 13, 4 (1948).
- Legrand, Emile—Pernot: *Bibliographie Hélienne*. Paris: 1918 Libr. aire Garnier 2 Tome, 563+565 S.
- Leithner, Dr. Franz: *Der heldenmüthige kampf Wiens gegen die Türken*. 1683+76 S.
- Lewy, Hildegard: *Origin and development of the sexagesimal system of numeration*. JAOS 69, 1 (1949), S. 1—11.

M

- Marouzeau, J.: *L'année philologique*. Paris: 1928 Les Belles Lettres. 370 S.
- Martin-Chabot, Eugène: *La Chanson de la Croisade Albigeoise*. Paris: 1931 Librairie Ancienne Honoré Champion. 35+304 S.

- Massé, Henri: *Firdousi et l'épopée nationale*. Paris: 1935 Librairie Académique Perrin. 301 S.
- Megaw, A. H. S.: *Three vaulted basilicas in Cyprus*. JHS 46 (1946), S. 43—48.
- Meillet, A.: *La méthode comparative en linguistique historique*. Oslo: 1925. 116 S.
- Mengüşoğlu, Takıyettin: *Kant ve Scheler'de insan problemi*. İstanbul: 1949 Pulhan Matbaası. 229 S.
- Michelet, Jules: *Tableau de la France*. Paris: 1934 Les Belles Lettres. 115 S.
- Mitford, T. B.: *Religion documents from Roman Cyprus*. JHS 46 (1946), S. 24—43.
- Mitsos, Markellos: *Inscriptions of the eastern Peloponnesus*. Hesperia 18, 1 (1949).
- Montagute: *Lettre de Milady Wortlay Montagut*. Londres: 1764 Chez Duchesne 240+223 S.
- Montgomery, James A.: *The history of Yaballaha III*. New York: 1927 Columbia niversity Press. 82 Pl.
- Moreau, Pierre: *L'Histoire en France au XIX. siècle*. Paris: Les Belles Lettres. 171 S.
- Morey, C. R.: *The mosaics of Antioch*. London: 1938 Longmans Green and Co. 48 S., 24 Pl.
- Moule, A. C.: *A manuscript chinese version of the New Testament*. JRAS (1939), S. 5—23.
- Muhammed B. Omarar-Raduyanî: *Kitab Tarcuman al-balaga*. Neşreden: Ahmed Ateş. İstanbul: 1949 İbrahim Horoz basımevi. 16 + 159 + 290 S.
- Myres, J. L.: *The minoan signary*. JHS 46 (1946), S. 1—5.
- Myres, J. L.: *Symmetry on the chest of Cypselus at Olympia*. JHS 46 (1946) S. 122—123.

N

- Nahşebî, Ziyaeddin: *Touti-name ou les contes du perroquet*. Traduit par Henri Muller. Paris: 1934 Les Belles Letters. 121 S.
- Neşrî, Mehmed: *Kitab-ı Cihan-Numâ. Neşri tarihi*. Hazırlayanlar: Faik Reşit Unat — Dr. Mehmet A. Köymen. Ankara: 1949 T. T. K. Basımevi. 16 + 419 S.
- Nithard: *Histoire des filles de Louis le pieux*. Paris: 1926 Librairie Ancienne Honoré Champion. 20 + 172 S.
- Le Noir, Ermold: *Poème sur Louis le Pieux et épîtres au Roi Pépin*. Paris: 1932 Librairie Ancienne Honoré Champion. 35 + 363 S.

- Notopoulos, James: *Studies in the chronology of Athens under the Empire*. Hesperia, 18, 1 (1949).
- Noppen, J. G.: *Building by King Henry III and Edward, son of Odo*. Antiquary Journal 29, 1—2 (1949).
- Nöroloji kliniği çalışmaları. İstanbul: 1949 İsmail Akgün matbaası. 239 S.

Ö

- Ögel, Dr. Bahaeddin: *Türk kılıcının menş ve tekâmülü hakkında*. Ank. Üniv. Dil ve Tarih-Cograf. Fak. Derg. VI,5 (1948).
- Öz, Tahsin: *Publications on turkish and islamic arts in Turkey, 1939—1945*. 6 S. Reprint.
- Özgül, Dr. Tahsin: *Die Bestattungsbräuche im Vorgeschichtlichen Anatolien*. Ankara: 1948 Kâğıt ve Basın işleri. 157 S., 36 Pl.

P

- Parrot, André: *Archéologie Mésopotamienne*. Paris: 1946 Albin Michel. 541 S.
- Parrot, André: *Tello*. Paris: 1948 Albin Michel. 368 S.
- Peister, R.: *Médaille Sassanide*. Bulletin d'Etudes Orientales. 12. (1947—48).
- Perdrizet, Paul: *Negotium Perambulans in Tenebris*. Strasbourg: 1922 Librairie Istra. 38 S.
- Perkins, Ward: *A Medieval harnessmount at Termoli*. Antiquaries Journal 29, 1—2 (1949).
- Pernot, Hubert: *Chansons populaires Grecques des XVe et XVIe siècle*. Paris: 1931 Les Belles Lettres. 151 S.
- Pernot, Hubert: *D'Homère à nos jours*. Paris: 1921 Garnier Frères. 248 S.
- Perrot, Nell: *Les représentations de l'arbre sacré*. Paris: 1937 Paul Geuthner. 141 S.
- Piganiol, André: *Recherches sur les jeux romains*. Strasbourg: 1943 Librairie Istra 155 S.
- Plattard, Jean: *Guillaume Budé (1468-1540)*. Paris: 1926 Les Belles-Lettres. 46 S., 16 Pl.
- Polyzos, N. J.: *Essai sur l'émigration grecue*. Paris: 1947. 247 S.
- Pottier, Edmond: *Le dessin chez les Grecs*. Paris: 1926 Les Belles Lettres. 46 S., 16 Pl.
- Pratap, Peter: *Constitution of India*. 34 S.
- Psichari, Jean: *Quelques travaux de linguistique, de philologie et de littérature Helléniques, 1884—1928* Paris: 1930 Les Belles-Lettres 1337 S.

R

- Raubitschek, A. E.: *Phaidros and his roman*. Hesperia 18, 1 (1949).
- Reddy, C. R.: *Congress in office, edited by Abdul Hameed Khan*. Madras: 1940 Muslim Publishing House. 167 S.
- Reitler, Rudolph: *A theriomorphic representation to Hekate-Artemis*. AJA 53, 1 (1949).
- Rennel, Lord: *Greece and the Aegean*. London: 1938 George Harrap 260 S.
- Renou, Louis: *La valeur du silence dans le culte Védique*. JAOS 69, 1 (1949).
- Richter: *Histoire de France (888-995)*. Traduit par Robert Latouche. Paris: Librairie Ancienne Honoré Champion, 17+303+389 S., 2 Tome.
- Ries, Curt: *Topyekün casusluk*. Çeviren Bedia Avunduk. Ankara, Jandarma Basımevi, 375 S.
- Robert, Fernand: *Epidaure*. Paris: 1935 Les Belles Lettres. 46 S., 13 Pl.
- Robinson, E. S.: *Rhegion, Zankle-Messana and the Samians*. JHS 46 (1946).
- Robson, James: *The transmission of Muslim's Sahih*. JRAS (1949) 1—2,
- Roget, Raymond: *Le Maroc chez les auteurs anciens*. Paris: 1924 Les Belles Lettres. 50 S.
- Rossignol, J.-P.: *Des services que peut rendre l'archéologie aux études classiques*. Paris: 1878 Adolphe Labitte. 468 S.
- Rousset, Paul: *Les origines et les caractères de la première Croisade*. Neuchatel: 1945 La Balconnière. 205 S.

S

- Sandford, Eva Mathews: *The Mediterranean world in ancient times*. New York: 1938 The Ronald Press Company. 21+618 S.
- Sauvaget, J.: *Décrets Mamelouks de Syrie*. Bulletin d'Études Orientales 12 (1947—48).
- Sauvaget, J.: *Note sur quelques inscriptions Arabes de Baalbek et de Tripoli*. Bulletin du Musée de Beyrouth VII.
- Schiller, F. C. S.: *Studies in Humanism*. London: 1912 Macmillan and Co. 492 S.
- Soper, Alexandr: *A northern sung descriptive catalogue of paintings*. JAOS 69, 1 (1949).
- Spon, Jacob-George Wheler: *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant*. Amsterdam: 1679 Chez Henry. 456 S.
- Stillwell, Richard: *Antioch on the Orontes II. The excavations 1933—1936*. London: 1938 Oxford University Press. 223 S., 80 Pl.

- Suetonis: *Opera Omnia Volumen III*. Londini: 1826 A. J. Valpy. 480 S.
Swedish Cyprus Expedition Vol. IV, part 2. Stockholm: 1948 The Swedish
 Cyprus Expedition. 542 S. 71, Pl.

T

- Tacite: *Histoires*. Traduit par Henri Goelzer. Paris: 1948 Les Belles Lettres.
 2 Tome.
 Tanpınar, Ahmet Hamdi: *Ondokuzuncu asır Türk edebiyatı tarihi*.
 Cilt I. İstanbul: 1949 Üçler Basımevi. 466 S.
 Tarlan, Prof. Dr. Ali Nihat: *Divan şiiri: Ulut-Me'olt-Nihant-Fey-
 zt-Kâtibt*.
 Thornton, Th.: *Etat actuel de la Turquie*. Paris: 1812 J. G. Dentu.
 425+537 S. 2 Tome.
 Traubaud, Pierre: *Esthétique et Archéologie*. Paris: 1878 Librairie Renouard.
 2 Volume. 379+389.
Transactions of the International Numismatic Congress. Edited J. Allan
 Mattingly and E. S. G. Robinson. London: 1938 Bernard Quaritch.
 490+14 S. 27 Pl.
 Travlos, John: *The topography of Eleusis*. Hesperia 18, 1 (1949).
 Tunakan, Dr. Seniha: *Türklerde parmak ve izlerinin antropoloji baki-
 mindan incelenmesi*. Ankara: 1948 Güney Matbaacılık ve Gazetecilik.
 66 S.
 Turhan, Vahit: *Chaucer*. İstanbul: 1949 Üçler Basımevi. 195 S.

U

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı devletinin merkez ve bah-
 riye teşkilâtı*. Ankara: 1948 T. T. K. Basımevi. 633 S., 48 Pl.

V

- Valmin, Natan: *The Swedish Messenia expedition*. Lund: 1938, Gleerup,
 484 S., 37 Pl., 7 Plan, 1 Kroki.
 Vanderpool, Eugene: *The route of Pausanias in the Athenian Ago-
 ra*. Hesperia 18, 1 (1949).
 Vorum V.: *Greenland*. 16 S. Reprint.

W

- Wainwright, G. A.: *The sky-religion in Egypt*. Cambridge: 1938 Uni-
 versity Press. 120 S.
 Waston, W.: *Belgic bronzes and pottery found at Felmersham-on-Ouse,
 Bedfordshire*. Antiquaries Journal 29, 1-2 (1949).

- Weinberg, Soul S.: *Investigations at Corinth 1947—48*. Hesperia 18, 1 (1949).
- Williams - Hunt: *Anthropology from the air*. Man 49, 63—78 (1949).
- Woodward, Jocelyn: *Perseus, a study in Greek art and legend*. Cambridge: 1937 University Press. 13+98 S.

Y

- Yorga: *Osmanlı tarihi*. Çeviren B. Sıtkı Baykal. 5. Cilt, Ankara: 1948 Güney Matbaacılık ve Gazetecilik Ş. 16+69 S.

Z

- Zeissberg, Heinrich Ritter: *Denkschrift zur Erinnerung an die zweite Türkenbelagerung Wiens im Jahre 1683*. Wien: 1894 Alfred Holder. 37 S.

DERGİLER

- American Journal of Archaeology, 53, 1 (1949).
- Ankara Üniver. Dil ve Tarih-Cograf. Fak. Derg., VI, 5 (1948).
- Ankara Üniversitesi Yıllığı, I, II (1947—48).
- The Antiquaries Journal, 29, 1, 2 (1949).
- Archiv Orientalni, 16, 3—4 (1949).
- Arı, Sayı 8 (1949).
- Arsberättelse, 1947—48.
- Başpınar, Gaziantep Kültür Derg., Sayı 90—91 (1947).
- Bulletin de l'Unesco, III, 3 (1949).
- Bulletin d'Etudes Orientales, 12 (1947-48).
- Bulletin du Musée de Beyrouth, VII (1944-1945).
- Bulletin Institute of Historical Research, Report (1947-48).
- Bulletin Metropolitan Museum of Art, VII, 6, 7, 8, 9 (1949).
- Le Courier II, 2 (1949).
- Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Derg., III, 3—4 (1949).
- Fornvännen, 1948.
- Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, 1,2, 3 (1946—1948).
- Havacılık ve Spor, 401 (1949)
- İdare Derg., 196 (1949)
- The Journal of Hellenic Studies, 46 (1946)

- Journal of the American Oriental Society*, 69, 1 (1949).
Journal of the Royal Asiatic Society, 1—2 (1949).
London News, No. 5738-5739 5742-5745.
Man 49, 46—62 ; 63—73.
Mélanges Asiatiques, 232, 1 (1940—41).
Nilüfer, 47 (1949).
19 Mayıs, 101, 102 (1949).
Oriente Moderno, 29, 1-3 (1949).
Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland, 79, 80 (1944-46)
Radyo, 85—86 (1949).
Siyasi İlimler Mecmuası, 18, 214-218 (1949).
Tıp Dünyası, 22, 4, 5 (1949).
Ölkü, 25, 26, 27, 28, 29.
The Yale Review, 38, 3 (1949).
Yeşil Ay, 196, 197 (1949).
Yurt, Üniversiteliler Derg., 13, 1 (1949).
-

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE

I. Seri <i>(Tıpkı bastımlar)</i>	Fiatı K.
1 PİRÎ REİS: Amerika haritası	1400
2 PİRÎ REİS: Kitab-ı Bahriye	2500
*) 3 NASUH-ÜS-SİLÂHÎ: İrakayn Seferi.	
*) 4 İBN-İ BİBÎ: Selçuk tarihi.	
II. Seri <i>(Türk Tarihi'nin kaynakları)</i>	
*) 1 CÜVEYNÎ: Tarih-i Cihanküşa (3 cilt).	
*) 2 REŞİDEDDİN: Cami-üt-tevarih.	
3 Baypars Tarihi	200
4 ISFAHÂNÎ: Selçuk Tarihi	300
5 a Vekayi (Babur'un Hâtıratı), I. Cilt	400
5 b Vekayi (Babur'un Hâtıratı), II. Cilt	800
6 GÜLBEDEN: Hümâyunnâme	500
7 TANBURÎ ARUTİN: Tahmas Kulu Han'ın Tevarihî . .	100
8 SADRÜDDİN EBÜLHASAN ALÎ: Ahbar-üd-Devlet is- Selçukîyye	250
9 KALOST ARAPYAN: Rusçuk Âyanı Mustafa Paşa'nın hayatı ve kahramanlıkları	100
10 Abdi tarihi	150
11 Abu'l-Farac tarihi, I. cilt	450
*) 11 a Abu'l-Farac tarihi, II. cilt.	
12 NİZAMEDDİN ŞAMÎ: Zafernâme	800
13 Moğolların Gizli tarihi	600
*) 14 RAVENDÎ: Rahat-üs-Sudur.	
15 ALÎ FUAT TÜRKGEİDÎ: Görüp işittiklerim	600
16 ANTOINE GALLAND: İstanbul'a ait günlük hâtıralar, I. cilt.	460
*) 16 b ANTOINE GALLAND: İstanbul'a ait günlük hâtıralar, II. cilt.	
III. Seri <i>(Türk Tarihi kaynaklarının tenkidli baskıları)</i>	
1 KERİMÜDDİN MAHMUD(Aksarayî): Müsameret-ül-Ahbar.	600
2 a MEHMED NEŞRÎ: Kitab-ı Cihan - Nümâ I. cilt.	650
*) 2 b " " " " " " II. cilt.	
IV. Seri <i>(Türk Tarihine dair araştırmaların tercümeleleri)</i>	
1 P. WITTEK: Menteşe Beyliği	300
2 B. Y. VLADIMIRTSOV: Moğolların içtimai teşkilâtı . .	400
3 H. BALDUCCI: Rodos'ta Türk mimarîsi	300

		Fiatı K.
*) 4	B. SPULER : İran Moğolları.	
5	W. HINZ : Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd	500
V. Seri (<i>Kazı raporları</i>)		
1	REMZİ OĞUZ ARIK : Alacahöyük hafriyatı 1935 raporu (Türkçe 1000 K.; Fransızca 1500 K.).	
2	HÂMİT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1936 raporu (Türkçe 1000 K.; Almanca 1500 K.).	
3	Dr. Ş. AZİZ KANSU : Etiyokuşu hafriyatı raporu (Türk- çe ve Fransızca)	400
4	HÂMİT KOŞAY : Pazarlı hafriyatı raporu (Türkçe ve Fransızca)	400
*) 5	HÂMİT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1937-39 raporu. (Türkçe ve Fransızca)	
*) 6	HÂMİT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1940-41 raporu. (Türkçe ve Fransızca).	
7	TAHSİN ve NİMET ÖZGÜÇ : Karahöyük hafriyat rapo- ru. (Ausgralngen in Ka- ra höyük)	1250
8	ARIF MÜFİD MANSEL : Perge'de kazılar ve araştırmalar (Excavations and Researches at Perge)	650
*) 9	H. TH. BOSSERT, BAHADIR ALKİM, HALET ÇAM- BEL, NİHAL ONGUNSU ve İBRAHİM SÜZEN : Üçüncü mevsim Karatepe kazısı raporu.	
VI. Seri (<i>Arkeolojik monografiler</i>)		
*) 1	F. KÖPRÜLÜ ve A. GABRIEL : Mimar Sinan.	
2	ARIF MÜFİD MANSEL : Trakya-Kırklareli Kubbeli Me- zarları	400
VII. Seri (<i>Monografiler, Melanjlar</i>)		
1	İbni Sina (Makaleler, etüdler mecmuası)	400
2	CEVAT ÜSTÜN : İkinci Viyana muhasarası	300
3	ULUĞ İĞDEMİR : Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma.	150
4	FEVZİ KURTOĞLU : Türk bayrağı ve ay-yıldız	400
5	Halil Edhem Hâtıra kitabı, C. I (In memoriam Halil Ed- hem, Vol. I)	600
5	Halil Edhem Hâtıra kitabı, C. II.	300
6	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI : Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılk oğlu Süleyman ve Alemdar Mustafa Paşa	400
7	ŞİNASI ALTINDAĞ : Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı.	250
*) 8	FAİK REŞİD UNAT : Osmanlı Sefaretnâmeleri.	
9	W. EBERHARD : Çin'in Şimal komşuları.	200
10	ENVER ZİYA KARAL : Selim III'ün hatt-ı hümayunları	200
11	H. G. GÜTERBOCK : Kumarbi Efsanesi	150

Fiatı K.

11*	H G. GÜTERBOCK: Kuma-bi Efsanesi - Etice metnin transkripsiyonu	125
12	AFİF ERZEN: İlkçağ'da Ankara	210
13	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Midhat ve Rüstü Paşaların tevkifine dair vesikalar.	250
14	ENVER ZİYA KARAL: Selim III'ün hatt-ı hümayunları, Nizam-ı Cedit	320
15	ÂFE TİNAN: Türk ırkının vatanı Anadolu	550
16	B. LANDSBERGER: Sam'al I. (Almanca).	880
16 a	B. LANDSBERGER: Sam'al I. (Türkçe).	400
17	TAHSİN ÖZGÜÇ: Ön tarihte Anadolu'nun ölü gömme âdetleri.	700
*) 18	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Midhat Paşa ve Tâif sürgünleri	

VIII. Seri (Türk Tarihinin anahatları için hazırlanan monografiler):

1	YUSUF AKÇURA: Osmanlı Devletinin dağılma devri	200
2	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Anadolu Beylikleri	300
3	ŞEMSEDDİN GÜNALTAY: Yakın Şark, I. Elâm ve Mezopotamya.	500
3-II	ŞEMSEDDİN GÜNALTAY: Yakın Şark, II. Anadolu.	665
3-III	ŞEMSEDDİN GÜNALTAY: Yakın Şark, III. Suriye ve Filistin	850
*) 3-IV	ŞEMSEDDİN GÜNALTAY: Yakın Şark IV.	
4	YUSUF ZİYA ÖZER: Mısır tarihi	250
5	HALİS BİYİKTAY: Timuriler zamanında Hindistan-Türk imparatorluğu	100
6	AFET İNAN: Aperçu général sur l'Histoire économique de l'Empire Turc-Ottoman.	200
7	Dr. SÜHEYL ÜNVER: Selçuk Tababeti tarihi	200
*) 8	FUAT KÖPRÜLÜ: Osmanlı Devletinin kuruluşu.	
9	Y. HİKMET BAYUR: Türk İnkilâbı tarihi, I. cilt.	200
10	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtına medhal	400
11	ZİYA KARAMURSAL: Osmanlı Malî tarihi hakkında tetkikler.	400
12-I	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları, I. cilt.	500
12-II	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları, II. cilt.	400
13	Y. HİKMET BAYUR: Türk İnkilâbı tarihi, II. cilt, 1. Kısım	500
14	Y. HİKMET BAYUR: Türk İnkilâbı tarihi, II. cilt, 2. Kısım	500
15	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devletinin Saray teşkilâtı	850
16	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye teşkilâtı	1300

IX. Seri (<i>Kongre yayınları</i>)	Fiatı K.
1 I. Türk Tarih Kongresi tebliğleri (Meveudu kalmamıştır)	
2 II. Türk Tarih Kongresi tebliğleri	250
3 III. Türk Tarih Kongresi tebliğleri	1000
*) 4 IV. Türk Tarih Kongresi tebliğleri.	
X. Seri (<i>Genel tarihe ait tercümeleler</i>)	
1 A. AULARD: Fransa İnkılâbının Siyasî tarihi I. cilt. .	500
1 a " " " " " II. cilt. .	500
1 b " " " " " III. cilt. .	500
2 V. G. CHILDE: Doğunun prehistoryası	565
3 F. ECKHART: Macaristan Tarihi.	600
*) 4 G. POISSON: Avrupanın iskân tarihi.	
XI Seri (<i>İstanbul'un 500'üncü fetih yılına hazırlık yayınları</i>)	
1 KEMAL EDİP ÜNSEL: Fatih'in şiirleri	180
*) 2 KÂŞİFÎ: Gazânâme-i Rûm.	
*) 3 FRANÇİS: Vekayinâme.	
XII. Seri (<i>Bibliyografyalar</i>)	
1 ARİF MÜFİD MANSEL: Türkiye'nin Arkeoloji, Epigrafi ve Tarihi Coğrafyası için Bibliyografya	1650
2 M. E. BOSCH: Türkiyenin antik devirdeki meskûkâtına dair bibliyografya.	650
*) 3 FAİK REŞİD UNAT: Atatürk ve Türk İnkılâbı tarihi bibliyografyası.	
XIII. Seri (<i>Dünya Tarihi</i>)	
1 a ŞEVKET AZİZ KANSU: İnsanlığın kaynakları ve ilk medeniyetler, I. cilt	350
3 W. EBERHARD: Çin Tarihi.	600
4 a Y. HİKMET BAYUR: Hindistan tarihi, I. cilt (İlk çağlardan Gurkanlı Devletinin kuruluşuna kadar, 1526).	640
4 b Y. HİKMET BAYUR: Hindistan Tarihi, II. cilt (Gurkanlı devletinin büyüklük devri, 1526-1737) .	850
*) 4 c Y. HİKMET BAYUR: Hindistan tarihi, III. Cilt.	
*) 6 AFET İNAN: Eski Mısır tarihi.	
8 ARİF MÜFİD MANSEL: Ege ve Yunan Tarihi.	800
9 ŞEMSEDDİN GÜNALTAŞ: İran tarihi	460
*) 10 HALİL DEMİRCİOĞLU: Roma tarihi.	
16 a İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, I. cilt (Kuruluştan İstanbul'un fethine kadar).	550
16 b İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı tarihi, II. cilt.	1250
16 c ENVER ZİYA KARAL: Osmanlı tarihi, V. cilt (Nizam-ı Cedit ve Tanzimat devirleri, 1789-18.6)	450

- 17 a AKDES NİMET KURAT: Rusya tarihi 770
*) 20 EBERHARD: Uzak Doğu tarihi.

XIV. Seri (*Arşiv vesikaları*)

- *) 1 HALİL İNALCIK: Ervanya Livası Timar defteri.

BELLETEN: Her sayısı 200

Türk Tarih Kurumu yayınlarının satıldığı yerler:

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINEVLERİ.

ANKARA'DA : *Akba, Berkalp, ve Haşet,*

İSTANBUL'da : Ankara caddesinde *Zaman, İnkilâp,* Beyoğlu İstik-
lâl caddesinde *Haşet,* Bayezit Üniversite caddesinde
B. Nişan,

BURSA'da : *Ankara* kitapevleri.

PROFESÖR, DOÇENT, ASİSTAN VE ÖĞRETMENLERLE YÜK-
SEK OKUL ÖĞRENCİLERİNE KURUM MERKEZİNDEN ALINMAK
ŞARTIYLA ÖZEL İSKONTO YAPILIR.

---

*) Basılmakta olanlar.

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

ABONE VE SATIŞ ŞARTLARI

Sayı : 200 kuruş (Yabancı memleketler için 1 dolar)

Yıllık abonesi : 800 kuruş (Yabancı memleketler için 4 dolar)

Belleten ve Türk Tarih Kurumu yayınlarının satış işleri için :

Millî Eğitim Bakanlığı YAYINEVLERİ'ne,

Ankara'da : AKBA, HAŞET ve BERKALP,

İstanbul'da : Ankara caddesinde ZAMAN, İNKILAP; Beyoğlu, İstiklâl caddesinde,

HAŞET; Beyazıtta B. NİŞAN,

Bursa'da : ANKARA Kitapevlerine,

Yazı ve abone işleri için :

Ankara'da TÜRK TARİH KURUMU'na müracaat edilmelidir.

BELLE TEN

PUBLICATION TRIMESTRIELLE

CONDITIONS D'ABONNEMENT ET DE VENTE

Le Numéro : 200 piastres (pour l'Etranger 1 dollar)

L'Abonnement annuel: 800 piastres (pour l'Etranger 4 dollars)

Pour l'achat de Belleten et des Publications de la Société d'Histoire Turque, s'adresser :

aux MAISONS DE VENTE du Ministère de l'Education Nationale,

Ankara :

à AKBA Kitapevi et aux librairies BERKALP et HACHETTE,

İstanbul :

à ZAMAN et İNKILAP Kitapevi, Ankara Caddesi,

aux librairies HACHETTE, İstiklâl Caddesi, Beyoğlu et à B. NİŞAN

Kitapevi, Beyazıt, à la librairie ANKARA, à Bursa.

Pour la correspondance et l'abonnement, au

TÜRK TARİH KURUMU (Société d'Histoire Turque), Ankara.

TABLE DES MATIERES

Articles, études :	Page
KROGMAN, WILTON MARION: Ancient cranial types at Chatal Hüyük and Tell Al-Judaidah, Syria, from the late fifth millennium B. C. to the mid-seventh century, A. D. . . .	407
İNAN, Dr. ÂFET: Contributions to Turkish history through the research activities of the archaeological section of the Turkish Historical Society, between 1943 — 1948 X.	479
AKDAĞ, Dr. MUSTAFA: Situation économique en Turquie lors de la fondation et de l'ascension de l'Empire Ottoman.	497
—— : Résumé en français de l'article ci-dessus.	569
UZUNÇARŞILI, Prof. İ. H. Documents concernant les relations turco-anglaises jusqu'au début du XIX e. siècle.	573
—— : Notice en français, relative à cette contribution.	649

Informations :

Livres et périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société d'Histoire Turque en avril, mai, juin 1949. 651

Planches :

XLVIII — LXVII — W. M. Krogman.

LXVIII — LXXIV — İ. H. Uzunçarşılı.

Note :

Quatre plans concernant l'article d'Aziz Ogan sur la mosquée Fethiye, paru dans le No. 50 du Belleten, ayant été omis par erreur dans ledit No. de la Revue, nous avons dû les publier et insérer en tête du présent fascicule. Prière de bien vouloir les annexer à l'article ci-dessus mentionné.

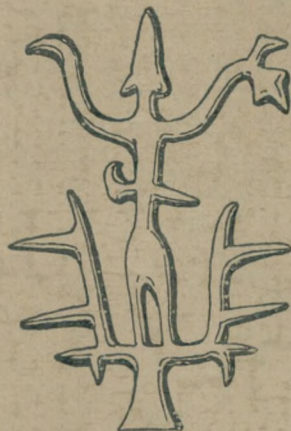
BELLETEN

REVUE PUBLIEE PAR LA
SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

Tome: XIII

No: 51

Juillet 1949

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

1 9 4 9